

Aleksander Gadkowski, Andrzej Gulczyński
Zdzisław Kędzia, Hanna Suchocka

Krzysztof Skubiszewski

POZNAŃCZYK – PROFESOR – MĄŻ STANU

MAGISTRI
NOSTRI

MAGISTRI NOSTRI

Profesorowie Wydziału Prawa Poznańskiego Uniwersytetu

pod redakcją Andrzeja Gulczyńskiego

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Aleksander Gadkowski, Andrzej Gulczyński
Zdzisław Kędzia, Hanna Suchocka

Krzysztof Skubiszewski

Poznańczyk – profesor – mąż stanu

pod redakcją Andrzeja Gulczyńskiego

WYDAWNICTWO NAUKOWE

Poznań 2026

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Recenzenci: *prof. dr hab. Roman Kuźniar*
prof. dr hab. Roman Wieruszewski

Wydanie publikacji sfinansowane przez Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

© Aleksander Gadkowski, Andrzej Gulczyński, Zdzisław Kędzia, Hanna Suchocka 2026

This edition © Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydawnictwo Naukowe UAM, 2026

Open Access book, distributed under the terms of the CC licence (BY-NC-ND, https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Projekt okładki: *Ewa Wąsowska*
Redaktor: *Adriana Staniszewska*
Łamanie komputerowe: *Adriana Staniszewska*
Korekta techniczna: *Elżbieta Rygielska*

Zdjęcie na okładce autorstwa Stanisława Ossowskiego ze spotkania w Rektoracie z okazji odnowienia doktoratu w 2004 r., ze zbiorów Archiwum WPiA UAM

Redaktor serii
Andrzej Gulczyński
Wydział Prawa i Administracji UAM
Al. Niepodległości 53, 61-714 Poznań
guland@amu.edu.pl

ISBN 978-83-232-4610-7 (Print)
ISBN 978-83-232-4611-4 (PDF)
DOI: 10.14746/amup.9788323246114

WYDAWNICTWO NAUKOWE UNIWERSYTETU IM. ADAMA MICKIEWICZA W POZNANIU
61-701 POZNAŃ, UL. A. FREDRY 10
www.press.amu.edu.pl
Sekretariat: tel. 61 829 46 46, faks 61 829 46 47, e-mail: wydnauk@amu.edu.pl
Dział sprzedaży: tel. 61 829 46 40, e-mail: press@amu.edu.pl

Wydanie I. Ark. wyd. 15,00. Ark. druk. 21,625

DRUK I OPRAWA: VOLUMINA.PL SP. Z O.O., SZCZECIN, UL. KS. WITOLDA 7–9

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Przedmowa

Przypadająca 8 października 2026 r. setna rocznica urodzin Profesora Krzysztofa Skubiszewskiego stanowi dla społeczności Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu szczególne wydarzenie. Jest ona bowiem momentem, w którym pragniemy wyrazić szacunek i uznanie dla tej wybitnej postaci – prawnika, naukowca i męża stanu, osoby, która na stałe zapisała się w annałach polskiej historii jako architekt współczesnej polskiej polityki zagranicznej. Naszym celem jest przypomnienie postaci Profesora i jego dorobku, ale także skłonienie do refleksji nad jego związkami z poznańskim Wydziałem Prawa.

Towarzyszące jubileuszowym obchodom przedsięwzięcia – niniejsza publikacja, sesja naukowa, nadanie jednej z auli Wydziału imienia Profesora Krzysztofa Skubiszewskiego, odsłonięcie poświęconej mu tablicy pamiątkowej autorstwa znanego polskiego rzeźbiarza Romana Kosmali, a także emisja przez Pocztę Polską znaczka okolicznościowego upamiętniającego Profesora – mają różny charakter. Wyrastają jednak z przekonania, że pamięć o wybitnych przedstawicielach wspólnoty akademickiej i naszego narodu jest częścią jej tożsamości, a także zobowiązaniem wobec kolejnych pokoleń – pokoleń, które budując lepszą przyszłość, powinny korzystać z dorobku przeszłości. Dlatego tak ważne jest przypominanie autorytetów – zarówno ich dokonań, jak i doświadczeń, które formowały ich charaktery i postawy.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Z okazji setnych urodzin Profesora Krzysztofa Skubiszewskiego pragniemy uczcić go nie tylko jako naukowca, lecz także jako człowieka kierującego się w swoim życiu zasadami i wartościami, które mają wymiar ponadczasowy i pozostają niezmiennie źródłem inspiracji.

Profesor Krzysztof Skubiszewski zajmuje w historii poznańskiego Wydziału Prawa miejsce wyjątkowe. Tutaj studiował, a następnie uzyskał stopień naukowy doktora, doktora habilitowanego i tytuł profesora, prowadził badania naukowe, kształcił studentów i pełnił funkcję prodziekana. Wydział był miejscem jego formacji naukowej i akademickiej, a z czasem i on stał się jednym z tych uczonych, którzy współtworzyli jego rangę i tradycję.

Późniejsza droga Profesora poprowadziła go daleko poza Uniwersytet. Jako wybitny prawnik międzynarodowy, badacz, a następnie minister spraw zagranicznych uczestniczył w kształtowaniu nowego miejsca Polski w Europie i na świecie. Z perspektywy Wydziału szczególnie ważna pozostaje jednak ciągłość tej drogi. Pełniąc funkcję ministra, zawsze pozostał naukowcem – profesorem prawa, świadomym znaczenia prawa i instytucji, które ono kreuje i stosuje, oraz badaczem, którego wyróżniała precyzja myślenia, dyscyplina pracy i odpowiedzialność za słowo. Biografia Profesora Krzysztofa Skubiszewskiego jest dowodem na to, że nauka i służba publiczna nie muszą należeć do odrębnych światów, a merytoryczna wiedza stanowi podwaliny działania na rzecz państwa i dobra wspólnego, o czym warto nieustannie przypominać, zwłaszcza dziś, gdy coraz częściej podważane są autorytety i instytucje. Na tym tle Profesor staje się postacią ponadczasową. Odkrywamy go bowiem jako wizjonera, strażnika wartości, który dzięki swojej odwadze i konsekwencji stał się projektantem lepszej przyszłości.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

W przypadku Profesora Krzysztofa Skubiszewskiego wymowne pozostaje połączenie ról uczonego, prawnika, nauczyciela akademickiego i męża stanu. Dla poznańskiego Wydziału Prawa ma to znaczenie szczególne. Uniwersytet ma bowiem kształcić nie tylko przyszłych przedstawicieli zawodów prawniczych. Jego misją jest przygotowywanie kolejnych pokoleń zdolnych do samodzielnego myślenia, świadomych odpowiedzialności wynikającej z posiadanej wiedzy i gotowych wykorzystywać ją również dla dobra wspólnego.

Setna rocznica urodzin Profesora przypada w czasie, gdy dla coraz większej części społeczności akademickiej Krzysztof Skubiszewski jest już postacią historyczną. Dzisiejsi studenci nie mogli z pewnością znać go osobiście. Nie mogli obserwować jego pracy naukowej ani działalności publicznej. Także wśród członków społeczności wydziałowej coraz więcej jest osób, dla których spotkanie z Profesorem możliwe jest już tylko poprzez jego dzieła, dokumenty, wspomnienia innych i pamięć Uniwersytetu.

Dlatego na naszym Wydziale tak ważne jest pielęgnowanie pamięci o jego wybitnych profesorach i absolwentach. Pozwala to budować naszą tożsamość i zachować ciągłość akademicką. Nie chodzi przy tym wyłącznie o tworzenie panteonu postaci należących do przeszłości ani o pamięć sprowadzoną do akademickiego ceremoniału. Jesteśmy przekonani, że tradycja pozostaje żywa tylko wtedy, gdy kolejne pokolenia potrafią odnaleźć w niej treści ważne również dla siebie. Pamięć jest bowiem tym, co buduje tradycję, która pozwala wskazywać autorytety, a świadomość ich znaczenia rodzi odpowiedzialność za przekazanie ich dziedzictwa następnym pokoleniom.

W takim ujęciu szczególnego znaczenia nabiera seria Magistri Nostri, redagowana przez prof. Andrzeja Gulczyńskiego,

Adam Mickiewicz University Press © 2026

w ramach której ukazuje się niniejsza książka. Sama nazwa serii – Nasi Mistrzowie – skłania do refleksji nad znaczeniem pojęcia „Mistrz" we wspólnocie akademickiej. Warto w tym miejscu odwołać się do relacji, która choć trudna do ujęcia w słowa i osadzona w akademickim uniwersum, materializuje się podczas spotkania mistrza z uczniem – podczas seminarium, wspólnej pracy, ale także w rozmowie i w sporze. Uniwersytet ma szczególną zdolność przekraczania granic bezpośredniego doświadczenia, jego dotknięcia oraz zachowania w pamięci i przekazania go tym, którzy nie mieli już możliwości spotkać owych mistrzów.

Idea ta towarzyszyła również powstaniu niniejszej książki. Jej autorzy: Aleksander Gadkowski, Andrzej Gulczyński, Zdzisław Kędzia i Hanna Suchocka reprezentują różne pokolenia, doświadczenia i perspektywy. Ich relacja z bohaterem książki nie była jednakowa. Każdy z nich poznawał Profesora w inny sposób: czy to dzięki osobistej współpracy z nim, czy też pośrednio – przez źródła, teksty, dokumenty i świadectwa innych.

Ta różnorodność stanowi jedną z wartości książki. Pamięć bezpośrednia spotyka się w niej z refleksją naukową i pamięcią instytucjonalną. Pozwala przy tym dostrzec ważny proces dla każdej wspólnoty akademickiej: przechodzenie od pamięci tych, którzy znają i pamiętają czasy przeszłe, do pamięci tych, którzy nie mogli już być ich świadkami. Bez tej swoistej sztafety pokoleń pamięć o wybitnych osobach pozostawałaby wyłącznie własnością ich uczniów oraz współpracowników i nieuchronnie odchodziłaby wraz z nimi. Dlatego obowiązkiem Uniwersytetu jest sprawić, aby to, co uznaje za część swego dziedzictwa, mogło przekraczać granice pokoleń.

Tak też się stało w przypadku niniejszej publikacji, której tytuł *Krzysztof Skubiszewski. Poznańczyk – profesor – mąż stanu*

Adam Mickiewicz University Press © 2026

trafnie oddaje wielowymiarowość jej bohatera. Tytułowy „Poznańczyk" stanowi symbol zakorzenienia Profesora w Poznaniu, w którym się urodził i wychował, a który zawsze był mu bliski. Określenie „profesor" ukazuje go jako uczonego, związanego z poznańskim Uniwersytetem i Wydziałem Prawa – jego absolwenta, doktora, nauczyciela akademickiego. Wreszcie „mąż stanu" to obraz Profesora Krzysztofa Skubiszewskiego jako człowieka, który swoją wiedzę, kulturę prawniczą i przekonanie o znaczeniu prawa wniósł do służby państwu. Trudno przecenić rolę, jaką jego wiedza, wizja, konsekwencja i doświadczenie odegrały w procesie otwierającym w kolejnych latach drogę Polski do NATO i Unii Europejskiej. Efektów tego rozwoju doświadczamy nieustannie od trzydziestu lat.

Ukazane wyżej różne spojrzenia na osobę Profesora nie są jednak trzema odrębnymi biografiami. Łączą się one w jedną drogę Człowieka, dla którego nauka, prawo i odpowiedzialność publiczna pozostawały ze sobą ściśle związane. Właśnie dlatego postać Krzysztofa Skubiszewskiego pozostaje ważna również dla tych, którzy nigdy nie mieli możliwości go spotkać.

Liczymy na to, że ta publikacja pozwoli ponownie odczytać biografię i dorobek Profesora, a jubileuszowa sesja naukowa stworzy przestrzeń do rozmowy o znaczeniu jego działalności z perspektywy współczesności. Tablica pamiątkowa utrwali natomiast obecność Profesora w historii Wydziału. Szczególne znaczenie ma zaś nadanie jednej z wydziałowych auli imienia Profesora Krzysztofa Skubiszewskiego. Aula ta stanie się bowiem częścią codziennej przestrzeni Wydziału – miejscem wykładów, spotkań i dyskusji kolejnych roczników studentów i pracowników. Dla jednych nazwisko jej Patrona będzie przywoływać osobiste wspomnienia, dla innych –

Adam Mickiewicz University Press © 2026

może stać się impulsem do postawienia pytania: Kim był Profesor Krzysztof Skubiszewski i dlaczego właśnie jego imię nosi to miejsce?

W tym pytaniu przejawia się jeden z sensów podejmowanych działań. Pamięć instytucjonalna nie polega wyłącznie na zachowywaniu śladów przeszłości. Powinna ona również budzić ciekawość, zachęcać do poznawania i sprawiać, że wartości i postawy ważne dla wcześniejszych roczników staną się przedmiotem refleksji następnych pokoleń.

Pragniemy, aby dziedzictwo Profesora Krzysztofa Skubiszewskiego pozostawało żywe w naszej wspólnocie akademickiej. Czerpiemy z jego wiedzy, wizji, dokonań i wartości, którym pozostał wierny. Niech zatem niniejsza książka będzie wyrazem pamięci społeczności Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, a biografia Profesora niech stanowi dla nas wzór zaangażowania na rzecz Wydziału, Uniwersytetu i Państwa.

prof. dr hab. Tomasz Nieborak

Dziekan Wydziału Prawa i Administracji
Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Poznań, październik 2026 r.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Krzysztof Skubiszewski w badaniach i źródłach

Andrzej Gulczyński

Przygotowanie krótkiej biografii wybitnej postaci jest zadaniem zarazem trudnym i fascynującym, zwłaszcza gdy się wydaje, że o jej życiu i dokonaniach powiedziano już niemal wszystko. Jednocześnie zdajemy sobie sprawę z tego, że wraz z upływem czasu nawet najwybitniejsze osoby stają się coraz bardziej odległe dla kolejnych pokoleń.

Wyzwaniem staje się więc nie tylko zebranie i uporządkowanie rozproszonej wiedzy, lecz także ponowne jej upowszechnienie. Każda synteza powinna bowiem nie tylko podsumowywać dotychczasowy stan badań, ale również skłaniać do refleksji i inspirować do dalszych poszukiwań.

Krzysztof Skubiszewski był światowej klasy znawcą prawa międzynarodowego, a zarazem wybitnym politykiem. Jako minister spraw zagranicznych w pierwszym niekomunistycznym rządzie Tadeusza Mazowieckiego wyznaczył kierunek polskiej polityki zagranicznej w okresie transformacji ustrojowej. To wówczas ukształtowały się podstawowe założenia polityki zagranicznej odrodzonej Rzeczypospolitej, które w znacznej mierze przetrwały w kolejnych dekadach. Krzysztof Skubiszewski miał możliwość kontynuować swoją działalność jako minister jeszcze w trzech kolejnych rządach. Dopiero z perspektywy czasu można w pełni docenić, jak wiele Polska zawdzięcza jego wiedzy, rozwadze i dalekowzroczności, a także dostrzec, jak nieracjonalne są próby zmian powstałych wówczas koncepcji relacji międzynarodowych.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

W powszechnej świadomości Krzysztof Skubiszewski funkcjonuje przede wszystkim jako wybitny polityk i minister. Taki obraz, choć w pełni uzasadniony, przesłania niekiedy jego pozycję jako jednego z najwybitniejszych polskich przedstawicieli nauki prawa międzynarodowego. Do najważniejszych obszarów jego zainteresowań badawczych należały zagadnienia skuteczności prawa międzynarodowego w krajowym porządku prawnym, międzynarodowej ochrony praw człowieka i potrzeby stworzenia skutecznych mechanizmów kontroli ich przestrzegania oraz zakazu użycia siły w stosunkach międzynarodowych, jak również problematyka stosunków polsko-niemieckich. Właśnie te kierunki badań naukowych stały się po 1989 r. fundamentem prowadzonej przez niego polityki zagranicznej. W przypadku Krzysztofa Skubiszewskiego działalność naukowa nie stanowiła zatem jedynie etapu poprzedzającego aktywność publiczną, lecz wyznaczała jej kierunek i zapewniała podstawy programowe podejmowanych przez niego decyzji.

Wykorzystując swoją wiedzę, przedstawił zatem sposoby odzyskiwania suwerenności. Priorytetem było wyprowadzenie Polski z bloku komunistycznego oraz ustalenie nowych relacji ze Związkiem Radzieckim (a potem z Rosją) i wszystkimi sąsiadami Polski, opartych na podstawach traktatowych. Nie miał wątpliwości, że jedynym właściwym kierunkiem jest orientacja ku Europie Zachodniej, a warunkiem jej realizacji – normalizacja stosunków i budowa wspólnoty interesów z Niemcami.

Ukształtowana w Wielkopolsce świadomość oraz system wartości Krzysztofa Skubiszewskiego znalazły odzwierciedlenie w jego działalności. Widział on też konieczność zaszczepienia u innych swoich przekonań. Wyraźnie wybrzmiało to w przemówieniu wygłoszonym w 1992 r. z okazji otrzymania

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Nagrody Pracy Organicznej przyznanej mu przez redakcję „Głosu Wielkopolskiego". W wystąpieniu tym podkreślał, że dziewiętnastowieczna idea pracy organicznej zachowuje aktualność także w warunkach odradzającego się po 1989 r. państwa demokratycznego. Jego zdaniem współczesna praca organiczna powinna koncentrować się na systematycznym podnoszeniu poziomu cywilizacyjnego. Za fundament trwałej demokracji i rzeczywistej suwerenności uznawał codzienny, wytrwały wysiłek całego społeczeństwa, a nie jednorazowe zrywy.

> Hasło pracy organicznej jest zatem także imperatywem dnia dzisiejszego. To droga do przełamywania uprzedzeń, podziałów i budowy społeczeństwa demokratycznego. Stoimy przed różnymi zagrożeniami, przede wszystkim wewnętrznymi i gospodarczymi. Polska to społeczeństwo w równym stopniu dążące do sprawiedliwości, co narażone na niesprawiedliwość, to powszechna chęć udziału w demokracji, a zarazem konieczność obrony przed tym, co jej może zagrażać […]. Praca organiczna w swym kształcie i nowej treści jest nakazem epoki. W codziennym wysiłku przejawia się troską o dobro kraju. Temu dobru powinny zostać podporządkowane spory polityków i ich ambicje, niekiedy wybujałe, nie zawsze idące w parze z przygotowaniem. Pamiętajmy, że również w polityce dawno już minął czas amatorów i amatorstwa. Dziś, po odzyskaniu wolności i niepodległości, praca typu organicznego jest niezbędna dla podtrzymania demokracji i dla jej wzmocnienia[1].

O ile działalność polityczna Krzysztofa Skubiszewskiego stała się przedmiotem zainteresowania badawczego, o tyle w jego biografii ważnym elementem musi być związek z Uniwersytetem Poznańskim. Tu w 1945 r. rozpoczął studia na Wy-

[1] K. Skubiszewski, *Przemówienie Krzysztofa Skubiszewskiego na uroczystości wręczenia Nagrody Pracy Organicznej* (1992), s. 7.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

dziale Prawno-Ekonomicznym, który od 1949 r. nosił nazwę Wydziału Prawa, a od 1969 r. Wydziału Prawa i Administracji, natomiast sama uczelnia w 1955 r. została przemianowana na Uniwersytet im. Adama Mickiewicza. Tu zdobywał wykształcenie, stopnie naukowe i w końcu pierwszy tytuł profesorski. Stąd wyjeżdżał na studia uzupełniające, aby uzyskać dyplom wyższych studiów europejskich (Nancy) i tytuł Master of Laws (Harvard). Spotykał wielu wybitnych badaczy z zakresu prawa międzynarodowego, a ważnym uzupełnieniem jego wykształcenia były zajęcia z filozofii prawa prowadzone na Uniwersytecie Harvarda przez profesora Lona L. Fullera[2].

Zmienił wprawdzie miejsce pracy, przechodząc do Polskiej Akademii Nauk, jednak zachował związki z pracownikami i macierzystą uczelnią. Na ten właśnie aspekt położono nacisk w niniejszej biografii, poddając analizie niewykorzystane dotąd źródła.

Poznańskiemu Wydziałowi Prawa i jego pracownikom poświęcono szereg artykułów, a bardziej gruntowne badania zaprezentowano w pracy zbiorowej, przygotowanej pod kierunkiem Krzysztofa Krasowskiego, poświęconej historii Wydziału od jego powstania w 1919 r. do 2004 r.[3] Książka ta przed laty otworzyła drogę badawczą dziejów Wydziału i Uniwersytetu, pobudziła badaczy z innych wydziałów, a także stała się punktem odniesienia coraz bardziej wnikliwych dociekań biograficznych. Ten nurt rozwijany jest w ramach serii Magistri Nostri, ukazującej w zwartej formie sylwetki naszych profesorów. Jej założeniem jest wykorzystanie dotychczasowych opracowań i źródeł, przygotowanie bibliografii prac oraz ukazanie drogi życiowej i osiągnięć, a także form

[2] J. Makarczyk, *Introduction. Krzysztof Skubiszewski*, s. 16.
[3] K. Krasowski (red.), *Zarys dziejów Wydziału Prawa.*

Adam Mickiewicz University Press © 2026

upamiętniania poszczególnych profesorów. Pierwsze tomiki z tej serii ukazały się w 2004 r. W archiwum Wydziału Prawa zachowało się ciekawe zdjęcie, ukazujące moment przekazania prof. Krzysztofowi Skubiszewskiemu biografii prof. Witalisa Ludwiczaka przez jego córkę dr Ewę Ziółkowską i zięcia prof. Marka Ziółkowskiego, syna Janusza Ziółkowskiego, będącego przyjacielem prof. Skubiszewskiego.

Zakres działalności naukowej, organizacyjnej i publicznej poznańskich profesorów był bardzo zróżnicowany, podobnie jak stan zachowania źródeł oraz dotychczasowy stan badań. Z tego względu jedne postacie można ukazać szerzej, inne natomiast wymagają bardziej syntetycznego ujęcia. Krzysztofowi Skubiszewskiemu poświęcono już liczne opracowania, obejmujące zarówno jego dorobek naukowy, jak i działalność publiczną. Nie ulega jednak wątpliwości, że pozostaje on postacią zasługującą na pełną, krytyczną biografię ukazującą rolę jednostki w kształtowaniu współczesnej historii Polski i rozwoju prawa międzynarodowego. Niniejsze opracowanie nie ma takich ambicji. Jego celem jest syntetyczne przedstawienie życia i działalności Krzysztofa Skubiszewskiego, ze szczególnym uwzględnieniem miejsca, jakie w jego biografii zajmowały Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu oraz Wydział Prawa i Administracji.

Największe znaczenie w dotychczasowych badaniach nad postacią prof. Krzysztofa Skubiszewskiego mają trzy zbiory opracowań, koncentrujące się głównie na jego działalności politycznej. Dwa z nich są efektem konferencji naukowych z udziałem osób blisko współpracujących z ministrem[4]. Trzeci

[4] J. Crawford, G. Dziemidowicz, R. Higgins, Z. Kędzia, B. Krzan, M. Prawda, R. Stemplowski, *Professor, Minister, Judge – Krzysztof Skubiszewski*; P. Skubiszewski, J. Stańczyk (red.), *Krzysztof Skubiszewski Minister Spraw Zagranicznych RP*.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

tom stanowi zbiór artykułów pod redakcją Agnieszki Bieńczyk-Missali i Romana Kuźniara, poświęcony dziedzictwu ministra Skubiszewskiego. Autorami tekstów są zarówno współpracujący z nim dyplomaci, jak i przedstawiciele młodszego pokolenia badaczy. Opracowania te ukazują wkład Profesora w kształtowanie polskiej polityki zagranicznej oraz tworzenie nowoczesnej służby dyplomatycznej[5].

Ważny materiał stanowią także oceny dorobku dokonywane przy okazji przyznawania wyróżnień honorowych[6] oraz biogramy i wspomnienia, które ukazały się w polskich i zagranicznych czasopismach naukowych po śmierci Profesora[7]. Na szczególną uwagę zasługuje jednak szkic biograficzny przygotowany jako wstęp przez Jerzego Makarczyka do księgi pamiątkowej wydanej z okazji siedemdziesiątych urodzin Profesora, w której międzynarodowe grono naukowców zadedykowało Jubilatowi swoje teksty[8].

W dotychczasowych badaniach twórczości naukowej i działalności politycznej Krzysztofa Skubiszewskiego można wskazać dociekania poświęcone koncepcjom miejsca prawa międzynarodowego w krajowym porządku prawnym i skuteczności norm prawa międzynarodowego[9], myśli prawnomiędzynarodowej i filozofii polityki zagranicznej[10], możliwości

[5] A. Bieńczyk-Missala, R. Kuźniar (red.), *Dziedzictwo Krzysztofa Skubiszewskiego*.

[6] C. Mik, *Laudacja*.

[7] Zob. np. J. Kranz, *Krzysztof Skubiszewski (1926–2010)*. Autor ten przedstawił także ocenę działalności K. Skubiszewskiego w tekście ogłoszonym w języku polskim i angielskim: *Sapere Auso* oraz *Temu, który ośmielił się być mądrym*.

[8] J. Makarczyk (red.), *Theory of International Law*.

[9] J. Barcz, *Skuteczność prawa międzynarodowego*.

[10] J. Barcz, *Doktryna Skubiszewskiego*; R. Stemplowski, *A sketch of Krzysztof Skubiszewski's view on the concept of raison d'état*.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

użycia siły[11], funkcjonowania organizacji międzynarodowych oraz sądowej kontroli działalności ich organów[12], problematyce ochrony praw człowieka[13], polityce wchodzenia Polski do struktur europejskich i euroatlantyckich[14], relacjom polsko-niemieckim[15], polityce regionalnej[16], działalności jako sędziego międzynarodowego[17]. Warto dodać, że działalność Krzysztofa Skubiszewskiego staje się podstawą prac licencjackich, magisterskich i doktorskich, czego przykładem jest rozprawa absolwenta naszego Wydziału, dr. Łukasza Dembskiego, przygotowana pod kierunkiem prof. Romana Kuźniara, poświęcona pojednaniu polsko-niemieckiemu w koncepcjach prawno-politycznych Krzysztofa Skubiszewskiego.

Aktywność publikacyjna Krzysztofa Skubiszewskiego została dotychczas dwukrotnie zestawiona. Pierwszą bibliografię przygotowano do międzynarodowej księgi pamiątkowej opu-

[11] M. Kowalski, *The Use of Armed Force*.

[12] B. Krzan, *Judicial review of the acts of international organizations*; tenże, *Fiat iustitia... Professor Krzysztof Skubiszewski and His Vision*; P. Grzebyk, *Organizacja Narodów Zjednoczonych w działalności naukowej i praktycznej Krzysztofa Skubiszewskiego*.

[13] Z. Kędzia, *Human rights and the new Polish foreign policy*; tenże, *Prawa człowieka pośród wartości*; R. Wieruszewski, *Dziedzictwo Krzysztofa Skubiszewskiego – prawa człowieka*.

[14] R. Kupiecki, *Stopniowa rewolucja*; R. Kuźniar, *Polska w zjednoczonej Europie*; M. Madej, *Polityka bezpieczeństwa Polski czasów ministra Skubiszewskiego*.

[15] J. Barcz, *„Miałeś chamie złoty róg..." Co dalej z politycznymi stosunkami Polska–Niemcy*.

[16] A. Bieńczyk-Missala, *Polityka regionalna jako dziedzictwo Krzysztofa Skubiszewskiego*.

[17] J. Crawford, *Judge Skubiszewski in the East Timor case*; P. Hilpold, *Krzysztof Skubiszewski and the Right to Self-determination*; M. Żenkiewicz, *Judge Skubiszewski at the Iran-United States Claims Tribunal*.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

blikowanej w 1996 r.[18] Rozpoczynają ją prace z zakresu prawa międzynarodowego, podzielone na: 1) książki, 2) wykłady, 3) referaty przygotowane dla Instytutu Prawa Międzynarodowego (Institut de Droit International), 4) hasła i opracowania w podręcznikach zbiorowych oraz wydawnictwach encyklopedycznych, 5) rozdziały w monografiach zbiorowych, 6) rozdziały w księgach pamiątkowych, 7) artykuły w czasopismach, rocznikach i wydawnictwach ciągłych, 8) opublikowane opinie eksperckie, 9) prace redakcyjne i przekłady.

W części drugiej zestawiono publikacje z innych dziedzin prawa. Część trzecia objęła publikacje z zakresu historii najnowszej, stosunków międzynarodowych i polityki zagranicznej. Została podzielona na: 1) książki i broszury, 2) rozdziały w monografiach zbiorowych i księgach pamiątkowych, 3) artykuły w czasopismach, rocznikach i wydawnictwach ciągłych. Wyraźnie zaznaczono też – co stanowi cenną wskazówkę do ustalenia pełnej listy publikacji – że wykaz nie obejmuje, z wyjątkiem czterech artykułów przeglądowych, recenzji książek (53 pozycje), krótkich not poświęconych różnym zagadnieniom prawa międzynarodowego (35 pozycji), opublikowanych wypowiedzi w dyskusjach dotyczących tych zagadnień (74 pozycje), wystąpień opublikowanych w sprawozdaniach stenograficznych z posiedzeń Sejmu i Senatu oraz artykułów prasowych i wywiadów.

Drugą bibliografię przygotował Marek Jeżewski z okazji nadania w 2002 r. Krzysztofowi Skubiszewskiemu godności doktora *honoris causa* przez Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie[19]. Została ona podzielona na:

[18] *Writings of Krzysztof Skubiszewski published in the period of 1945–1995*.

[19] M. Jeżewski (opr.), *Publikacje Prof. dr. hab. Krzysztofa Skubiszewskiego*.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

1) książki i monografie, 2) redakcje naukowe i tłumaczenia, 3) udział w publikacjach zbiorowych, 4) artykuły, 5) wygłoszone wykłady, wydane opinie i inne publikacje.

Na uwagę zasługują edycje prac Krzysztofa Skubiszewskiego. Pierwszą stanowi zbiór zredagowany przez niego samego w 1997 r., zawierający przemówienia, oświadczenia oraz wywiady z lat 1989–1993[20]. Drugą, wydany już po śmierci Profesora, zbiór tekstów, wywiadów i komentarzy z okresu poprzedzającego i następującego po pełnieniu przez niego funkcji ministra spraw zagranicznych, które mają znaczenie dla zrozumienia jego polityki[21]. Wartościowa jest też edycja niepublikowanych tekstów ogłoszona w 2015 r. w „Przeglądzie Zachodnim" pod zbiorczym hasłem „Materiały archiwalne z Gabinetu Ministra Krzysztofa Skubiszewskiego w Instytucie Zachodnim". Również inne teksty Krzysztofa Skubiszewskiego były przedrukowywane w różnych miejscach, w tym jako tłumaczenia, co zostało ukazane w Bibliografii jego prac w końcowej części książki, która została opracowana na nowo przez dr. Aleksandra Gadkowskiego. Za pomoc w jej przygotowaniu podziękowania należą się Zespołowi Wielkopolskiej Biblioteki Prawniczej.

Przejście od stanu badań i zestawień publikacji Krzysztofa Skubiszewskiego do omówienia źródeł wymaga wyjaśnienia charakteru wspomnień. Nie wszystkie mają bowiem formę klasyczną. Oprócz relacji o charakterze osobistym dysponujemy opracowaniami łączącymi elementy wspomnieniowe z analizą naukową oraz szerszym spojrzeniem na działalność i dorobek Krzysztofa Skubiszewskiego. Niezwykłą wartość mają dwa zbiory wspomnień współpracowników ministra,

[20] K. Skubiszewski, *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości* (1997).

[21] K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011).

Adam Mickiewicz University Press © 2026

omawiające jego koncepcje i działania oraz ukazujące jego osobowość[22]. Tom wspomnień wydany pod redakcją Romana Kuźniara uzupełnia wybór publikacji Krzysztofa Skubiszewskiego. Wartościowym dopełnieniem są też opracowane przez Krzysztofa Szczepanika: kalendarium ważniejszych wydarzeń związanych z polityką zagraniczną Rzeczypospolitej Polskiej w okresie sprawowania przez Krzysztofa Skubiszewskiego funkcji ministra spraw zagranicznych, zestawienie nominacji ambasadorskich z tego okresu oraz schematy organizacyjne Ministerstwa Spraw Zagranicznych.

Na szczególne wyróżnienie zasługują wspomnienia obejmujące całe życie Krzysztofa Skubiszewskiego przygotowane przez jego brata, prof. Piotra Skubiszewskiego. Niezwykle cenne są też wspomnienia Jerzego Łukaszewskiego – przyjaciela od czasów studenckich, rektora Kolegium Europejskiego w Brugii i ambasadora Rzeczypospolitej Polskiej we Francji w latach 1991–1996 – które znacznie wykraczają poza okres politycznej działalności Krzysztofa Skubiszewskiego. Ważnym materiałem są również wspomnienia ambasadora Iwa Byczewskiego, którego rodzina znała rodzinę Skubiszewskich – jak sam napisał – „od pokoleń"[23].

Zasadniczą część wspomnień stanowią wypowiedzi bliskich i bardzo bliskich współpracowników Krzysztofa Skubiszewskiego z czasów sprawowania przez niego urzędu ministra. Ukazują jego wielowymiarowy portret zarówno od strony publicznej, zawodowej, jak i prywatnej. Przedstawiają

[22] R. Kuźniar (red.), *Krzysztof Skubiszewski – dyplomata i mąż stanu*; *Krzysztof Skubiszewski i dyplomacja czasów przełomu*.

[23] P. Skubiszewski, *Mój brat Krzysztof*; tenże, *O moim bracie*; tenże, *Rozmowa z moim bratem*; J. Łukaszewski, *Krzysztof Skubiszewski*; tenże, *Wspomnienie o Krzysztofie Skubiszewskim*; I. Byczewski, *Bardzo osobisty punkt widzenia*.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

ministra w codziennej pracy, relacjach ze współpracownikami i otoczeniem, a zarazem odsłaniają jego mniej oficjalne oblicze. Zawierają anegdoty, opisują jego charakter i poczucie humoru. Przede wszystkim to jednak wypowiedzi fachowców – dyplomatów i ekspertów, którzy jednocześnie przedstawiają analizę i ocenę działań Krzysztofa Skubiszewskiego, jego koncepcji, metod działania i efektów pracy.

Wspomnienia te mają wieloaspektowy charakter, jednak można w nich dostrzec kilka ważnych problemów, wokół których koncentrują się refleksje autorów. Warto wymienić tu teksty dotyczące sposobu prowadzenia polityki i sprawowania urzędu[24] oraz teksty poświęcone funkcjonowaniu ministerstwa opisujące przebudowę resortu po przełomie ustrojowym, organizację służby dyplomatycznej, tworzenie nowych struktur[25]. Należy także zwrócić uwagę na wspomnienia dotyczące relacji z sąsiadami, ukazujące negocjacje, pojednanie oraz znaczenie traktatów zawartych z Republiką Federalną Niemiec[26] czy wspomnienia poświęcone relacjom z ZSRR i Rosją, obejmujące zarówno proces wycofywania wojsk rosyjskich z Polski, jak i rozpad Układu Warszawskiego oraz kształtowanie nowych stosunków dwustronnych[27]. Istotne znaczenie mają też wspomnienia dotyczące udziału

[24] W. Bartoszewski, *Delikatność skrywana pod groźnymi minami*; R. Kuźniar, *Suweren.*

[25] Zob. np. G. Dziemidowicz, *A professor, minister, gentleman*; R. Kuźniar, *Działalność Ministerstwa Spraw Zagranicznych;* J.M. Nowak, *Wspomnienia z perspektywy dyplomaty.*

[26] M. Prawda, *From Communities in Conflict to Interests Sharing Communities*; J. Reiter, *Jak definiujemy swą rolę w Europie?*

[27] S. Ciosek, *Krzysztof Skubiszewski – ZSRR i Rosja*; A. Ananicz, *Jeszcze raz o wyjściu wojsk rosyjskich*; J. Makarczyk, *Nowa polityka wschodnia*; J.M. Nowak, *Krzysztof Skubiszewski i demontaż Układu Warszawskiego.*

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Krzysztofa Skubiszewskiego w kształtowaniu współpracy regionalnej oraz miejsca Polski w Europie Środkowej, obejmujące przede wszystkim refleksje nad powstaniem Grupy Wyszehradzkiej[28], ale również wykraczające poza działalność ministerialną wspomnienia związane z pełnieniem funkcji sędziowskich w Hadze[29]. Warto też przypomnieć osobiste pożegnanie wygłoszone przez premiera Tadeusza Mazowieckiego podczas uroczystości pogrzebowych Krzysztofa Skubiszewskiego[30].

Przy opracowywaniu biografii wykorzystano głównie materiały osobiste Krzysztofa Skubiszewskiego przekazane do poznańskiego oddziału Archiwum Polskiej Akademii Nauk oraz Instytutu Zachodniego im. Zygmunta Wojciechowskiego. Znajdują się tam dokumenty dotyczące jego działalności naukowej i publicznej, w tym korespondencja, materiały warsztatowe oraz rękopisy prac naukowych. Nieocenionym źródłem są również materiały przechowywane w Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, w tym jego akta studenckie, dokumentacja przewodów doktorskiego i habilitacyjnego oraz starań o tytuł profesorski, a także materiały dotyczące zatrudnienia. Warto dodać, że ordery i odznaczenia prof. Krzysztofa Skubiszewskiego przekazano do zbiorów Zamku Królewskiego w Warszawie, poza łańcuchem członka Papieskiej Akademii Nauk Społecznych, który trafił do Muzeum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Cennych informacji dostarczyły również protokoły posiedzeń Rady Wydziału Prawa. Akta dotyczące zatrudnienia posiada też Archiwum Instytutu Nauk Prawnych PAN, a dokumentację

[28] A. Ananicz, *Polityka regionalna i Grupa wyszehradzka*.

[29] R. Higgins, *Krzysztof Skubiszewski as an international lawyer.*

[30] T. Mazowiecki, *Żegnamy twórcę nowej polskiej polityki zagranicznej*.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

odnowienia doktoratu – Archiwum Wydziału Prawa i Administracji UAM. Ciekawe uzupełnienie stanowią materiały zgromadzone w Poznańskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk, w tym teczka członkowska zawierająca wycinki prasowe dokumentujące jego działalność oraz sukcesy naukowe i publiczne, jak również materiał ilustracyjny udostępniony przez prof. Piotra Skubiszewskiego. Wymienione tu zasoby zasługują na dalsze wielostronne badania. Cennych informacji nie zabraknie kolejnym badaczom, którzy wnikną do zasobów innych archiwów, w tym Ministerstwa Spraw Zagranicznych i Rady Ministrów.

Tytuł książki wskazuje na trzy sfery życiowe Krzysztofa Skubiszewskiego: Poznańczyk (jak sam o sobie mówił) wyraża jego związek z Poznaniem, profesor – określa działalność naukową, a mąż stanu – aktywność polityczną. Całość podzielono na osiem rozdziałów ukazujących różne etapy życia, z wyodrębnieniem najważniejszych sfer aktywności Krzysztofa Skubiszewskiego. Pierwszy rozdział poświęcony jest rodzinie, czasom szkolnym oraz wojennym losom. Drugi rozdział przedstawia najdłuższy okres życia związany z poznańskim Uniwersytetem – od podjęcia studiów po uzyskanie tytułu profesorskiego. To czas niezwykłej aktywności naukowej, dydaktycznej i organizacyjnej na Wydziale Prawno-Ekonomicznym, potem Wydziale Prawa – zdobywania wiedzy oraz dzielenia się nią na czołowych uniwersytetach zagranicznych. To także czas sukcesów i zmagania się z trudnościami o charakterze politycznym. Rozdział trzeci ukazuje problemy, które przyczyniły się do podjęcia decyzji o przejściu do Polskiej Akademii Nauk, oraz okres pracy w jej Instytucie Nauk Prawnych (w latach 1976–1990 noszącym nazwę Instytut Państwa i Prawa). To okres nie tylko wytężonej pracy i aktywności naukowej, ale także podejmowania nowych wyzwań, takich jak

Adam Mickiewicz University Press © 2026

działalność w Radzie Prymasowskiej i Radzie Konsultacyjnej przy Przewodniczącym Rady Państwa oraz w Niezależnym Samorządnym Związku Zawodowym „Solidarność".

Rozdział czwarty prezentuje dorobek naukowy Krzysztofa Skubiszewskiego, z uwzględnieniem czterech głównych pól badawczych. W podrozdziałach ukazano jego wkład w badania nad relacjami między prawem międzynarodowym i krajowym, zakazem użycia siły, prawem organizacji międzynarodowych oraz stosunkami polsko-niemieckimi po II wojnie światowej. Rozdział piąty poświęcony został okresowi sprawowania urzędu ministra spraw zagranicznych w czterech kolejnych gabinetach. Układ podrozdziałów prowadzi od drogi do objęcia urzędu, przez działania na rzecz nowego miejsca Polski w Europie, kwestie granicy polsko-niemieckiej, politykę traktatową i partnerską, problematykę konkordatu, aż po heroiczne poświęcenie – rezygnację z ubiegania się o stanowisko sędziego w Międzynarodowym Trybunale Sprawiedliwości i pozostanie na stanowisku ministra. W szóstym rozdziale pt. „Architekt zmian" na wybranych przykładach ukazano połączenie efektów jego pracy naukowej, wprowadzanych w życie na różnych polach i w różny sposób w czasie sprawowania urzędu ministra spraw zagranicznych. Rozdział siódmy poświęcono ostatniemu etapowi życia Krzysztofa Skubiszewskiego – pełnieniu przez niego funkcji sędziego w Irańsko-Amerykańskim Trybunale Roszczeń. Ostatni, ósmy rozdział ukazuje różne formy uznania osiągnięć Krzysztofa Skubiszewskiego oraz upamiętnienia jego dorobku po śmierci.

Zgodnie z zasadami serii Magistri Nostri przygotowano zestawienie publikacji Krzysztofa Skubiszewskiego, nie tylko weryfikując dotychczasowe bibliografie, lecz także uzupełniając je i porządkując chronologicznie. Publikacje zostały

Adam Mickiewicz University Press © 2026

ułożone według lat, przy czym w obrębie każdego roku najpierw zamieszczono monografie i inne publikacje samoistne, następnie artykuły, pozostałe opracowania oraz recenzje. Pod pracami odnotowano także ich opublikowane recenzje. W niniejszej książce odwołania do publikacji Krzysztofa Skubiszewskiego podawane są w formie skróconego tytułu z oznaczeniem roku wydania w nawiasie, co ułatwia ich identyfikację i odszukanie. W zestawieniu tym ujęto także wywiady, niezależnie od tego, czy były przywoływane w niniejszej pracy.

Pracę zamyka bibliografia zawierająca wykaz źródeł i opracowań wykorzystanych przy pisaniu niniejszej biografii. Wszystkie przywoływane są w skróconej formie, bez tzw. pierwszego cytowania.

Większość rozdziałów została opracowana przez dr. Aleksandra Gadkowskiego, adiunkta Zakładu Prawa Międzynarodowego i Organizacji Międzynarodowych na Wydziale Prawa i Administracji UAM. Dwa rozdziały przygotowali natomiast dawni studenci Profesora, jego późniejsi współpracownicy w Instytucie Nauk Prawnych PAN oraz współuczestnicy jego działalności politycznej. Rozdział poświęcony pełnieniu funkcji ministra spraw zagranicznych wyszedł spod pióra prof. Hanny Suchockiej, posłanki i premier rządu. Natomiast rozdział „Architekt zmian" napisał prof. Zdzisław Kędzia, ówczesny ekspert rządowy i parlamentarny oraz radca – minister pełnomocny w Stałym Przedstawicielstwie RP przy Biurze Narodów Zjednoczonych w Genewie.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Droga na Uniwersytet

Aleksander Gadkowski

Rodzina

Postać Profesora Krzysztofa Skubiszewskiego jest nierozerwalnie związana z Poznaniem. Tu się urodził 8 października 1926 r. jako drugie dziecko Ludwika Marcina Skubiszewskiego i Anieli Marii z Leitgeberów. Tu się wychował, tu kształtowała się jego osobowość, tu zdobywał wykształcenie, tu rozpoczął i kontynuował swoją zawodową drogę nauczyciela akademickiego oraz uczonego światowego formatu. Tu także mieszkał przez znaczną część życia i tu z sentymentem zawsze wracał, kiedy los sprawiał, że zawodową aktywność prowadził gdzie indziej. W wywiadzie udzielonym dziennikarzowi „Głosu Wielkopolskiego" w 2004 r. Profesor mówił: „Urodziłem się w Poznaniu, tu byłem wychowany i tu mieszkałem, z przerwą wojenną, do 1989 r. To jest związek, który sprawia, że uważam się za poznańczyka"[1]. Kiedy został powołany na stanowisko ministra spraw zagranicznych w 1989 r. i przeprowadził się do Warszawy, a potem w 1993 r. został sędzią w Irańsko-Amerykańskim Trybunale Roszczeń i zamieszkał w Hadze, snując refleksje na temat swojej drogi życiowej i ważnych miejsc na tej drodze, nie krył nostalgii za rodzinnym Poznaniem[2].

[1] K. Skubiszewski, *Poznańczyk* – wywiad (2004).
[2] P. Skubiszewski, *O moim bracie*, s. 238.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Korzenie rodziny Skubiszewskich tkwią jednak daleko poza Poznaniem i Wielkopolską. Dokumenty archiwalne z pierwszej połowy XVIII wieku lokalizują drobnoszlachecką rodzinę Skubiszewskich na Podlasiu, a w archiwach parafialnych Czemiernik na Lubelszczyźnie nazwisko to pojawia się na przełomie XVIII i XIX wieku[3]. W Czemiernikach właśnie, w 1886 r., w rodzinie Marcina Skubiszewskiego i Józefy z Kozaków urodził się Ludwik, późniejszy profesor i ojciec Krzysztofa. Jego rodzice byli właścicielami kilkunastohektarowego gospodarstwa. Ludwik miał rodzeństwo: brata Feliksa oraz siostry Janinę i Cecylię. Czemierniki przeżywały swój rozwój w XVII wieku, kiedy były własnością Henryka Firleja, w latach 1624–1626 arcybiskupa gnieźnieńskiego i prymasa Polski. W ramach represji po powstaniu styczniowym Czemiernikom został odebrany przez władze carskie status miasta (odzyskany dopiero w 2024 r.). Ich symboliczny związek z Wielkopolską przejawiał się w tym, że od drugiej połowy XIX wieku stanowiły własność Raczyńskich, a ich ostatnim właścicielem był hrabia Karol Roger Raczyński (1878–1946).

W rodzinie Skubiszewskich żywe były tradycje patriotyczne i pamięć walk o niepodległość. Rodzinne tradycje nawiązują do osoby brata dziadka Krzysztofa ze strony ojca – księdza Franciszka Skubiszewskiego (1844–1907), kapłana diecezji lubelskiej, proboszcza w Krzeszowie i Sernikach nad Wieprzem, absolwenta Akademii Teologicznej w Petersburgu, szykanowanego i prześladowanego za patriotyczną postawę przez władze carskie. Wywarł on silny wpływ na życie Ludwika, ojca Krzysztofa. Ludwik często spędzał wakacje w Sernikach i – jak wspominał – pobyty w domu znakomicie wykształconego stryja, posiadającego wielką bibliotekę i będącego

[3] Tamże, s. 243–244.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

przyjacielem okolicznych ziemian, miały ogromny wpływ na formowanie się jego charakteru[4]. Tradycje te kultywował młody Ludwik, który uczył się w gimnazjum w Łosicach, a następnie w Lublinie. Tam zaangażował się w działalność niepodległościową i w 1905 r. przyłączył się do strajku szkolnego z udziałem uczniów i studentów. Dotknęły go za to poważne represje ze strony władz carskich. Został wydalony z gimnazjum z zakazem kontynuowania nauki szkolnej i – cofniętym później – zakazem uczęszczania do szkół wyższych. Dopiero po amnestii przyjęto go do gimnazjum w Białej Podlaskiej, gdzie w 1910 r. złożył egzamin maturalny, nagrodzony złotym medalem. Dokładnie 35 lat później w tym samym miejscu egzamin maturalny składał jego syn Krzysztof, który edukację zaczynał w rodzinnym Poznaniu.

Po maturze Ludwik rozpoczął studia na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Warszawskiego, a w 1914 r. przeniósł się na Uniwersytet Kijowski, który ukończył w tym samym roku. Uniknął wcielenia do armii carskiej, gdyż został mianowany kapitanem Rosyjskiego Czerwonego Krzyża z przydziałem na stanowisko lekarza zarządzającego szpitalem w Millerowie nad Donem w guberni rostowskiej. W 1917 r. uzyskał stopień doktorski na Uniwersytecie Kijowskim. Uciekając przed rewolucją i chcąc uniknąć kolejnego aresztowania, wracał do odradzającej się Polski razem z rodzeństwem, które dołączyło do niego w Millerowie. Przebyli długą drogę przez pół Europy – najpierw francuskim statkiem przez Morze Czarne, a dalej przez Warnę i Wiedeń. Po powrocie Ludwik odnowił kontakt z Zakładem Anatomii Patologicznej Uniwersytetu

[4] M. Bajer, *Skubiszewscy*; A. Poniedziałek, Ł. Stasiak, *Profesor Ludwik Skubiszewski*, s. 546; R. Meissner, *Skubiszewski Ludwik Marcin*.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Warszawskiego, gdzie w 1920 r. zatrudniono go na stanowisku starszego asystenta. W tym samym roku został powołany do wojska i pełnił służbę w szpitalach wojskowych, kierując m.in. zakładem anatomii patologicznej przy Szpitalu Okręgowym Wojska Polskiego w Grudziądzu. Po zwolnieniu z wojska w styczniu 1921 r. wrócił do Warszawy na Uniwersytet, gdzie ponownie uzyskał doktorat, a w 1923 r. habilitację. Jeszcze w czasie trwania przewodu habilitacyjnego został powołany na stanowisko zastępcy profesora anatomii i histologii patologicznej oraz kierownika Katedry i Zakładu Anatomii Patologicznej na Uniwersytecie Poznańskim. Przeprowadził się więc do Poznania i stworzył Katedrę Anatomii Patologicznej na Wydziale Lekarskim, a na początku 1924 r. został profesorem nadzwyczajnym.

Bardzo trudnym okresem w życiu profesora i całej rodziny były lata 1933–1938, kiedy był on zawieszony w pełnieniu obowiązków służbowych na Uniwersytecie w związku z toczącym się postępowaniem w sprawie niedozwolonego wykorzystania w pracy habilitacyjnej wyników badań innych autorów. W 1936 r. uniwersytecka komisja dyscyplinarna oddaliła jednak wszystkie zarzuty, a w 1938 r. profesor odzyskał swoje stanowisko uniwersyteckie.

Jego pracę na Uniwersytecie przerwały wojna i okupacja. Rodzina Skubiszewskich, uprzedzając prawdopodobne aresztowanie Ludwika i wysiedlenie pozostałych członków rodziny, opuściła Poznań i udała się do rodziny w podwrzesińskim Borzykowie, skąd wyjechała do rodzinnych Czemiernik, a następnie do Międzyrzeca Podlaskiego, gdzie Ludwik został dyrektorem Szpitala Miejskiego i otworzył prywatną praktykę lekarską. Po powrocie do Poznania w 1945 r. kontynuował pracę na Uniwersytecie aż do przejścia na emeryturę w 1951 r. Zmarł w 1957 r. i został pochowany na cmentarzu

Adam Mickiewicz University Press © 2026

przy ul. Nowina, a w 1986 r. jego prochy przeniesiono do grobu rodzinnego na cmentarzu winiarskim.

Podobny życiorys miał młodszy brat Ludwika – Feliks Skubiszewski (1895–1981), który po studiach lekarskich w Moskwie i Kijowie pracował na Uniwersytecie Warszawskim. W latach 1924–1939 był natomiast adiunktem, a potem docentem w Katedrze Chirurgii Uniwersytetu Poznańskiego kierowanej przez prof. Antoniego Jurasza. Feliks Skubiszewski swą powojenną działalność zawodową związał z Wydziałem Lekarskim UMCS, a potem z Akademią Medyczną w Lublinie, której był pierwszym rektorem.

Matka Krzysztofa Skubiszewskiego – Aniela Maria z Leitgeberów (1903–1986), córka Jana i Marii z Otmianowskich – pochodziła z bamberskiej rodziny, która w XVIII wieku przybyła do Wielkopolski z Górnej Frankonii i szybko wrastając w polskie otoczenie, zaczęła odgrywać znaczącą rolę w życiu Poznania i Wielkopolski. Potomkowie tej rodziny byli i są aktywni we wszystkich dziedzinach życia gospodarczego, politycznego, kulturalnego i naukowego, a ich aktywność zawodowa często wykraczała poza Poznań i Wielkopolskę[5]. Wystarczy wymienić choćby dwie osoby: brata dziadka Anieli, Władysława Seydę (1863–1939) – komisarza Naczelnej Rady Ludowej w Poznaniu (1918–1919), ministra byłej dzielnicy pruskiej (1919–1920), prezesa i pierwszego prezesa Sądu Najwyższego (1924–1929), oraz Mariana Seydę (1879–1967) – członka Komitetu Narodowego Polskiego w Paryżu (1917–1919), ministra spraw zagranicznych w rządzie Wincentego Witosa (1923), posła na Sejm (1919–1927), senatora (1928–1935), ministra w rządach Władysława Sikorskiego i Stanisława Mikołajczyka[6].

[5] Szczegółowo o rodzinie i rodzicach pisze: S. Leitgeber, *Dzieje rodziny Leitgeberów*, s. 184–186.

[6] A. Gulczyński, *Władysław Seyda*; Z. Kaczmarek, *Marian Seyda*.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Aniela Skubiszewska z dziećmi, Krzysztofem i Marychną, Poznań, 6 kwietnia 1930 r. (ze zbiorów Piotra Skubiszewskiego)

Ludwik Skubiszewski i Aniela Leitgeber zawarli związek małżeński w 1924 r. Mieli troje dzieci: Krzysztofa, jego starszą siostrę Marię (nazywaną w rodzinie Marychną) i młodszego brata Piotra. Maria Skubiszewska-Święszkowska, urodzona w 1925 r. w Poznaniu, ukończyła Akademię Handlową i w 1967 r. wyjechała do Wielkiej Brytanii, gdzie zamieszkała na stałe, a w 2024 r. zmarła w Londynie. Piotr Augustyn Skubiszewski, urodzony w 1931 r. w Borzykowie, ukończył Uniwersytet Poznański i jest uznanym historykiem sztuki o międzynarodowej renomie, specjalizującym się w sztuce średniowiecznej[7].

[7] Profesor Piotr Skubiszewski był pracownikiem Instytutu Historii Sztuki UW w latach 1967–2001, jego dyrektorem w latach

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Poznańskim centrum życia rodziny Krzysztofa Skubiszewskiego były Jeżyce, a konkretnie duże mieszkanie na trzecim piętrze kamienicy, nazywanej kamienicą Leitgeberów, przy ul. Dąbrowskiego 35/37. Jest to szczególny adres na mapie Poznania. Naprzeciw kamienicy znajduje się kultowe, znane wielu pokoleniom Poznaniaków kino Rialto, a zaraz za nim tak bardzo poznański Rynek Jeżycki. Kamienica Leitgeberów do dziś uważana jest za perłę poznańskiej secesji i wciąż zachwyca swą wyjątkową formą architektoniczną. Według jednego ze znanych poznańskich historyków sztuki jest ona ucieleśnieniem czystej idei secesji – do tego stopnia, że „gdyby można było przenieść ten budynek na jakąś wyimaginowaną wystawę najlepszych i najwyższej klasy budowli secesyjnych, to powinno się to zrobić"[8]. Kamienica ta została wybudowana dla poznańskiego przedsiębiorcy Józefa Leitgebera w 1906 r., a więc kilka lat po włączeniu podmiejskich Jeżyc do Poznania. Zlokalizowano ją w bardzo dobrym miejscu, bo przy ówczesnej drodze wylotowej na Berlin, a jej projektantem był Czesław Leitgeber – architekt i właściciel dużej poznańskiej firmy budowlanej[9]. Dziadek Krzysztofa ze strony matki, Jan Leitgeber, wraz z Leonardem Nehringiem byli właścicielami znanej w Europie fabryki cygar i wyrobów tytoniowych, usytuowanej na tyłach kamienicy. Fabrykę znacjonalizowano

1970–1981 oraz prodziekanem Wydziału Historycznego UW (1968–1970). Jest profesorem zwyczajnym, emerytowanym profesorem Uniwersytetu Warszawskiego i Université de Poitiers; doktorem *honoris causa* Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego i Université de Poitiers, członkiem korespondentem Polskiej Akademii Nauk i członkiem rzeczywistym Académie Européenne des Sciences, des Arts et des Lettres w Paryżu. Mieszka w Warszawie.

[8] Cyt. za I. Byczewski, *Bardzo osobisty punkt widzenia*, s. 52.

[9] O historii i losach kamienicy pisze P. Skubiszewski, *O moim bracie*, s. 237–238.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

po I wojnie światowej, a w dawnym budynku fabrycznym zlokalizowano później prywatne gimnazjum im. Brunona Czajkowskiego. Jan Leitgeber mieszkał w tej kamienicy do końca życia. Kiedy zmarł w 1922 r., jego żona Maria kupiła Borzykowo – majątek w powiecie wrzesińskim, gdzie urodził się brat Krzysztofa, Piotr, i gdzie rodzina Skubiszewskich często spędzała wakacje. Tam też Skubiszewscy mieszkali krótko po wyjeździe z Poznania we wrześniu 1939 r.

Krzysztof Skubiszewski z wielkim sentymentem opowiadał o rodzinnym domu, wspominając lata swego dzieciństwa na poznańskich Jeżycach. Zawsze też podkreślał, jak dużo zawdzięczał swoim rodzicom i jak cenił głębokie więzi rodzinne. W przemówieniu na uroczystości odnowienia doktoratu 10 grudnia 2004 r. mówił:

> W pierwszym rzędzie wspominam moich rodziców i atmosferę domu rodzinnego. Był to dom, w którym książki odgrywały wielką rolę. [...] Rodzice moi przywiązywali zasadniczą wagę do tego, iżby ich dzieci od najmłodszych lat uczyły się języków obcych. [...] Powiem jeszcze jedno, rodzice zadbali o to, iżby swe dzieci umieścić w możliwie najlepszych szkołach, dostępnych w danych nam okolicznościach[10].

Wyniósł on z domu rodzinnego najwyższe wartości, co zauważali wszyscy, którzy go lepiej znali. Jego przyjaciel z czasów studiów na Wydziale Prawno-Ekonomicznym Uniwersytetu Poznańskiego Jerzy Łukaszewski tak o nim pisał:

> Domowi rodzinnemu zawdzięczał rozległą kulturę osobistą i dyscyplinę intelektualną. Z domu rodzinnego wyniósł również swój patriotyzm najwyższej próby. Mówiąc o tym,

[10] Tamże, s. 237.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

> trudno nie wspomnieć, że patriotyzm Krzysztofa Skubiszewskiego wolny był od arogancji i szowinizmu, ale oznaczał dumę z bycia Polakiem oraz przeświadczenie, że Polska powołana jest do wielkości[11].

Łukaszewski nawiązywał do przemówienia sejmowego Krzysztofa Skubiszewskiego jako ministra spraw zagranicznych z 21 stycznia 1993 r., w którym podkreślał on, że dla Polski cele polityki państwa muszą zawsze pozostać wielkimi, a wynika to z naszej historii, naszego miejsca w Europie, z wyzwań dnia dzisiejszego i nadchodzących dziesięcioleci[12].

Rodzice kultywowali tradycje typowej poznańskiej rodziny z lat międzywojennych. Bracia Skubiszewscy z nostalgią wspominali rodzinne „rytuały", zwłaszcza niedzielne spacery i regularne wizyty u krewnych, których w Poznaniu było dość duże grono, głównie po stronie matki. Ze wspomnień Piotra Skubiszewskiego wyłania się taki oto obraz typowej niedzieli tej rodziny:

> Spacery takie odbywały się zwykle po mszy św. w naszym parafialnym kościele p.w. Serca Jezusowego na Jeżycach. Szło się wtedy albo jechało tramwajem przez Most Teatralny, jak mówiliśmy „do miasta", i w programie było zwykle jakieś zwiedzanie. Najlepiej pamiętam wizyty w Muzeum Wielkopolskim, gdzie fascynowały nas przede wszystkim wyroby i stroje ludowe wystawione w wielkiej sali na parterze, od strony ulicy Nowej, w dziale etnograficznym, którym kierowała Wiesława Cichowicz, zresztą znajoma naszych rodziców. Te niedzielne wyprawy czasami kończyły się fundowanym nam przez ojca obiadem w Bazarze[13].

[11] J. Łukaszewski, *Krzysztof Skubiszewski*, s. 14.

[12] K. Skubiszewski, *Wystąpienie ministra spraw zagranicznych w sprawie przedstawienia racji stanu Rzeczypospolitej Polskiej* (1993).

[13] P. Skubiszewski, *O moim bracie*, s. 240.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Matka w szczególny sposób pielęgnowała rodzinne tradycje, a odwiedziny u licznych poznańskich krewnych przy różnych okazjach były nader częste. Rodzinnym rytuałem były także wigilie, tradycyjnie organizowane u państwa Skubiszewskich. Jak pisze Piotr Skubiszewski, pokolenie ich rodziców, licznych wujów, ciotek i kuzynów było mocno doświadczone przez życie i wiele lat przeżyło pod różnymi zaborami, a kolejne już w odrodzonej Polsce, do której wracało lub przybywało z różnych stron Europy. Te powroty były często długie, o czym świadczy przywołany wyżej przykład ojca i stryja Krzysztofa Skubiszewskiego, wracających z rewolucyjnej Rosji do Polski. Piotr Skubiszewski podkreśla, jak te rodzinne, wielopokoleniowe spotkania i rozmowy ukształtowały ich poglądy i wpłynęły na ich życie. Ale dodaje, że te dyskusje, coraz częściej z ich czynnym udziałem, stały się jeszcze bardziej ożywione, ponieważ „do starszych dołączyło młodsze pokolenie, przyjaciele mojego rodzeństwa, a wśród nich dwaj najbliżsi przyjaciele Krzysztofa: Jerzy Łukaszewski i Janusz Ziółkowski”[14].

Edukację szkolną Krzysztof Skubiszewski rozpoczął w wieku 6 lat. Cała trójka rodzeństwa była uczniami szkoły powszechnej Janiny Sulerzyskiej „przy świętym Marcinie” 66/67. Krzysztof ukończył tę szkołę w czerwcu 1938 r., a we wrześniu został uczniem I klasy gimnazjalnej Państwowego Gimnazjum i Liceum im. Karola Marcinkowskiego, czyli słynnego „Marcinka” – do dziś jednego z najlepszych poznańskich liceów. Charakterystyczny neogotycki budynek przy ul. Bukowskiej 16 został wzniesiony w latach 1901–1903 dla niemieckiego Królewskiego Gimnazjum im. Augusty Wiktorii, mającego służyć germanizacji Wielkopolski. Po odzyskaniu

[14] Tamże.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Gmach męskiego gimnazjum im. Karola Marcinkowskiego (*Sprawozdanie dyrekcji państwowego gimnazjum im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu*)

przez Polskę niepodległości przemianowano je 1 maja 1919 r. na Państwowe Gimnazjum im. Karola Marcinkowskiego.

Krzysztof Skubiszewski był harcerzem – członkiem słynnej „Błękitnej Czternastki", działającej przy „Marcinku" XIV Poznańskiej Drużyny Harcerskiej im. Stanisława Żółkiewskiego. Czasy dzieciństwa i szkolnej edukacji w Poznaniu ciepło wspomina Piotr Skubiszewski, który przed wojną rozpoczął naukę w szkole powszechnej[15]. Ze wspomnień tych wyłania się obraz nie tylko szkolnych obowiązków rodzeństwa, ale także ich fascynujących, spędzanych w różnych miejscach wakacji. Ponieważ część krewnych ze strony matki mieszkała poza Poznaniem, rodzeństwo Skubiszewskich spędzało zwykle u nich wakacje w niewielkich podpoznańskich miejscowościach. Zapewniały one niedostępne dzieciom w Poznaniu przeżycia, ale też pozwalały odkrywać piękno Wielkopolski. Ważnym dla

[15] P. Skubiszewski, *O moim bracie*, s. 242.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

nich miejscem corocznego wypoczynku było wspomniane Borzykowo i majątek ich babki, do którego latem zjeżdżały się rodziny i krewni nie tylko z Poznania, ale i z zagranicy.

Blisko Borzykowa było też chętnie odwiedzane przez nich Neryngowo. Ponadto część wakacji spędzali w Laskownicy w powiecie wągrowieckim, gdzie majątek miał ojciec chrzestny Krzysztofa – Stefan Kuczyński, a także w Głębokim w powiecie gnieźnieńskim, gdzie dom miał z kolei Czesław Leitgeber. Lubianym miejscem wakacyjnego wypoczynku rodzeństwa było również Tarnowo w powiecie inowrocławskim, majątek wspomnianego wyżej Władysława Seydy.

Wielkim przeżyciem dla całej rodziny, a głównie dla dzieci, były wakacje w Czemiernikach. W 1938 i 1939 r. Skubiszewscy spędzili je tam razem. W gospodarstwie dziadków, gdzie urodził się ich ojciec, oraz w niewielkim gospodarstwie siostry ojca Celiny poznawali historię rodziny ze strony ojca, słuchali historii walk powstańczych z czasów powstania styczniowego i odwiedzali symboliczne miejsca z tego okresu. Tam zobaczyli Polskę tak różną od tej poznańskiej i wielkopolskiej. Dla dzieci było to zderzenie dwóch światów, różnych pod każdym względem, zwłaszcza gospodarczym i kulturowym. Zobaczyły z bliska dystans cywilizacyjny pomiędzy różnymi częściami Polski i była to dla nich prawdziwa lekcja, nie tylko rodzinnej historii. W drodze powrotnej odwiedziły jeszcze Warszawę i to też była dla nich lekcja historii. Piotr Skubiszewski wspominał, że tam były „bodaj trzy domy krewnych matki, które się odwiedzało, a z wędrówek po mieście: Muzeum Narodowe, oglądanie Łazienek, a potem zwiedzanie Zamku Królewskiego, po którym wielką atrakcją było karmienie gołębi na Rynku Starego Miasta”[16].

[16] Tamże.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Wojenne losy

Powrót do Poznania z wakacji w Czemiernikach w 1939 r. odbywał się już w atmosferze lęku przed nieuchronną wojną. Skubiszewscy wyjechali z Poznania i zamieszkali w majątku babki Marii w Borzykowie. Dzięki temu Ludwik Skubiszewski uniknął potencjalnych represji ze strony niemieckich władz okupacyjnych. Wojska niemieckie zajęły Poznań 12 września, a Uniwersytet został zamknięty 21 września. Profesorowie zostali poddani okupacyjnemu terrorowi – byli aresztowani i ginęli w Forcie VII lub byli przetrzymywani w obozie przejściowym na Głównej, skąd wysiedlano ich do Generalnej Guberni. Pod niemiecką okupacją Wielkopolski szczególnie wysoką cenę płaciła elita intelektualna, zwłaszcza profesura[17].

W Borzykowie również nie było bezpiecznie i 4 września rodzina Skubiszewskich udała się w trwającą ponad tydzień drogę do Czemiernik, gdzie tak niedawno spędzała rodzinne wakacje. Jak wspominał Piotr Skubiszewski: „wyjechaliśmy całą rodziną. Polowcem zaprzężonym w dwa konie powoził stangret naszej babki […]. Do Czemiernik po dramatycznych przygodach dotarliśmy 12 września"[18].

Zamieszkali w domu dziadka Marcina. Byli świadkami ostatnich dni kampanii wrześniowej. Piotr Skubiszewski wspominał, jakie wrażenie na dzieciach wywarły widziane stamtąd łuny nad pobliskim Kockiem – miejscem ostatniej bitwy kampanii wrześniowej Samodzielnej Grupy Operacyjnej „Polesie" gen. Franciszka Kleeberga. Ale atak na Polskę nastąpił również od wschodu i dlatego widzieli „myśliwce

[17] M. Franz, T. Janicki, A. Magowska, *Uniwersytet Poznański 1919–2019. Uniwersytet w czasie wojny 1939–1945*.

[18] P. Skubiszewski, *Mój brat Krzysztof*, s. 27.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

z czerwoną gwiazdą, które co jakiś czas nadlatywały nad miasteczko i strzelały do ludzi z karabinów maszynowych"[19]. Te wojenne obrazy pozostały w pamięci dzieci na zawsze.

W drugiej połowie października rodzina Skubiszewskich wróciła jednak do Borzykowa. Ludwik odwiedził Poznań i chciał zobaczyć ich rodzinne mieszkanie; było już jednak zapieczętowane przez władze niemieckie. Gdy dowiedział się, że jest poszukiwany przez Niemców, rodzina podjęła decyzję o ponownym wyjeździe na Lubelszczyznę[20]. Udało im się uniknąć przymusowego wysiedlenia, co spotkało pozostałych członków rodziny mieszkających w Borzykowie. W ramach rozpoczynającej się akcji wysiedleń 30 listopada 1939 r. babka Maria z rodziną została przesiedlona do Generalnej Guberni. Wysiedlenie nie objęło rodziny Skubiszewskich, gdyż po sprawdzeniu dokumentów i pertraktacjach z prowadzącymi tę akcję Niemcami okazało się, że nie ma ich na liście rodzin przeznaczonych do wysiedlenia. Skubiszewscy mogli więc zostać w borzykowskim dworku do następnego dnia i stamtąd 1 grudnia udali się ponownie w drogę do Czemiernik. Tam spędzili zimę, a 1 lutego 1940 r. Ludwik rozpoczął pracę jako dyrektor oraz ordynator oddziału chorób wewnętrznych i zakaźnych Szpitala Miejskiego w Międzyrzecu Podlaskim, gdzie pozostał do końca czerwca 1945 r., prowadząc jednocześnie prywatną praktykę lekarską. Współpracował z Armią Krajową, lecząc w szpitalu żołnierzy 9. Podlaskiej Dywizji

[19] Tamże.

[20] Wojenne losy rodziny Skubiszewskich zostały zarysowane w dużej mierze na podstawie zachowanych w Instytucie Zachodnim (sygn. I.Z.Dok.II-43) wspomnień K. Skubiszewskiego z 23 października 1947 r. dotyczących II wojny światowej. Autor wspomina w tej notatce tylko o ponownym wyjeździe rodziny do Czemiernik na przełomie listopada i grudnia 1939 r.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

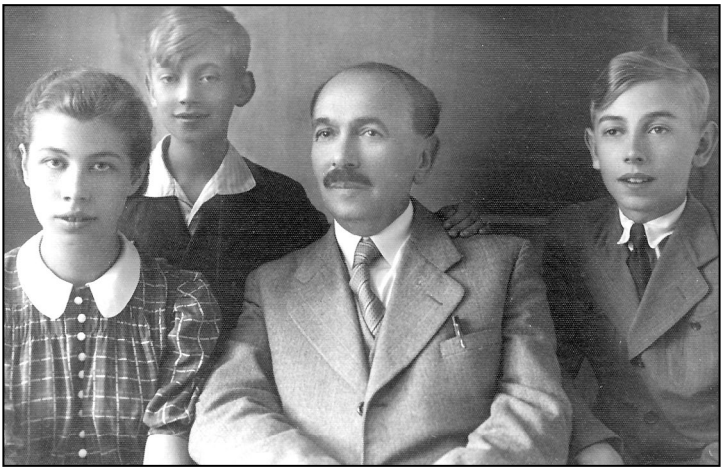
Piechoty AK. W 1942 r. został aresztowany przez gestapo, a podstawą aresztowania był telegram od firmy filatelistycznej w Warszawie z ofertą zakupu znaczków pocztowych dla syna Krzysztofa, który pasjonował się filatelistyką. Telegram ten próbowano zinterpretować jako zaszyfrowaną wiadomość od podziemnej organizacji wojskowej. Sprawę udało się wyjaśnić i dzięki temu uniknął poważnych represji[21].

W Międzyrzecu nie mieszkała cała rodzina Skubiszewskich, ponieważ rodzice postanowili wysłać córkę Marię i syna Krzysztofa do szkoły w Warszawie. Rodzeństwo zamieszkało u babki Marii, gdzie Krzysztof mieszkał prawie trzy i pół roku – od września 1940 r. do lutego 1944 r. Jego warszawska edukacja obejmowała dwa etapy[22]. Ponieważ w Poznaniu ukończył I klasę gimnazjum, naukę w Warszawie rozpoczął od akceptowanego przez Niemców „kursu przygotowawczego do szkół zawodowych II stopnia", realizowanego w Szkole Mazowieckiej im. Tadeusza Bilińskiego, którego uczestnikiem był od września 1940 r. do czerwca 1942 r. Był to program III i IV klasy gimnazjalnej, który w praktyce był realizowany przez dwa lata. Jak wspomina Krzysztof Skubiszewski, w tym dwuletnim kursie udział brało w dwóch klasach około 70 uczniów (chłopców) – przeważnie synów warszawskiej inteligencji, ale także tych pochodzących z Wielkopolski, Kresów i Pomorza. Niektóre przedmioty były przez władze okupacyjne wyłączone z nauczania (łacina, historia, geografia, inne niż niemiecki języki nowożytne), lecz w praktyce część programu przedmiotów polscy nauczyciele „przemycali" w ramach

[21] A. Poniedziałek, Ł. Stasiak, *Profesor Ludwik Skubiszewski*, s. 550.

[22] Uwagi na temat wojennej edukacji K. Skubiszewskiego zostały opartych zwłaszcza na wspomnieniach K. Skubiszewskiego spisanych w 1947 r. (IZ, Archiwum II Wojny Światowej, sygn. I.Z.Dok.II-43).

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Ludwik Skubiszewski z dziećmi: Marychną, Piotrem i Krzysztofem, Międzyrzec Podlaski, 1941 (fot. Ch. Kronharc, ze zbiorów Piotra Skubiszewskiego)

innych zajęć. Zasadniczo jednak były one realizowane za dodatkową opłatą na „tajnych kompletach".

Ukończenie tego kursu i egzamin końcowy dawały świadectwo uprawniające do nauki w szkołach zawodowych II stopnia. Jednak prawie wszyscy uczniowie tego kursu kontynuowali naukę, tyle że na „tajnych kompletach". Ten etap nauki, obejmujący program I i II klasy licealnej, Krzysztof Skubiszewski realizował w latach szkolnych: 1942/1943 i 1943/1944. Komplety były zazwyczaj pięcioosobowe, a lekcje odbywały się w prywatnych mieszkaniach. Poziom nauczania był bardzo wysoki, a drugi rok nauki był realizowany pod kątem wymagań maturalnych. Zajęcia odbywały się w pełnej konspiracji, a uczniowie włączali się również do akcji kolportowania i wymiany wydawnictw podziemnych. Ponieważ uczniowie nie mogli na tym etapie nauki posiadać

Adam Mickiewicz University Press © 2026

oficjalnych legitymacji szkolnych, Krzysztof Skubiszewski miał wówczas legitymacje dwóch szkół handlowych, do których był formalnie zapisany. W ostatnich miesiącach swojej warszawskiej nauki miał też legitymację praktykanta firmy Dziewulski, która z uwagi na swój status (*Kriegswichtiger Betrieb*) dawała większe gwarancje bezpieczeństwa. Jerzy Makarczyk przypomina jednak szczególny epizod z życia Krzysztofa Skubiszewskiego w okupowanej Warszawie. Pisze, że w 1942 r. był on przesłuchiwany przez niemiecką policję bezpieczeństwa i tylko szczęśliwy zbieg okoliczności sprawił, że nie został wywieziony na roboty przymusowe[23].

W lutym 1944 r. Krzysztof Skubiszewski musiał wyjechać z Warszawy. Poważnie zachorował na szkarlatynę i ojciec zabrał go do Międzyrzeca Podlaskiego, gdzie mógł mu zapewnić stałą opiekę lekarską. Następstwem szkarlatyny była przewlekła choroba niedokrwienna serca, z którą zmagał się już do końca życia. Po wyzdrowieniu zamieszkał na stancji w Białej Podlaskiej i tam, w bardzo dobrze później przez niego ocenianym Humanistycznym Gimnazjum i Liceum Ogólnokształcącym im. Józefa Ignacego Kraszewskiego, zdał egzaminy maturalne w czerwcu 1945 r.[24] Po maturze wrócił do Międzyrzeca, gdzie po wkroczeniu wojsk sowieckich był przesłuchiwany przez NKWD[25]. Jego ojciec został natomiast aresztowany przez NKWD w listopadzie 1944 r. w ramach prowadzonej już wtedy akcji masowych aresztowań Polaków podejrzewanych głównie o przynależność do polskich organizacji wojskowych, ale też miejscowej inteligencji. Wielu z nich zostało rozstrzelanych w lasach koło Kąkolewicy, wielu wywieziono do Rosji. Osadzony w więzieniu Ludwik

[23] J. Makarczyk, *Introduction. Krzysztof Skubiszewski*, s. 15.
[24] P. Skubiszewski, *Mój brat Krzysztof*, s. 21.
[25] J. Makarczyk, *Introduction. Krzysztof Skubiszewski*, s. 15.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Krzysztof Skubiszewski (siedzi pierwszy od lewej) wśród uczestników tajnych kompletów w Szkole Mazowieckiej im. Tadeusza Bilińskiego w Warszawie, między 1940 a 1942 r. (ze zbiorów Piotra Skubiszewskiego)

Skubiszewski zachorował i konieczna była poważna operacja chirurgiczna w międzyrzeckim szpitalu cywilnym, na którą wyraziły zgodę władze wojskowe, dzięki czemu ocalił życie[26].

Rodzina Skubiszewskich, tak jak wiele innych rodzin, wróciła z wojennej tułaczki do Poznania. Wcześniej jednak, wiosną 1945 r., do Poznania udał się Ludwik Skubiszewski i 1 maja objął na nowo stanowisko kierownika Katedry i Zakładu Anatomii Patologicznej Wydziału Lekarskiego na Uniwersytecie[27]. Jak wspomina Piotr Skubiszewski:

> W drogę powrotną do Poznania z Międzyrzeca Podlaskiego wyruszyliśmy 28 czerwca 1945 r., zajmując połowę wagonu

[26] P. Skubiszewski, *Mój brat Krzysztof*, s. 25.
[27] A. Poniedziałek, Ł. Stasiak, *Profesor Ludwik Skubiszewski*, s. 550.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

towarowego, gdy jego drugą połowę zajmowała inna rodzina, także wracająca do Wielkopolski. Wagon doczepiano po drodze do różnych składów i podróż trwała kilka dni[28].

Wrócili do mieszkania przy ul. Dąbrowskiego, które zostało ogołocone z cennych przedmiotów, w tym pięknej biblioteki, w której znajdował się unikalny zbiór książek, cennych rękopisów i starodruków. Kamienica Leitgeberów ocalała, ale musieli zacząć powojenne życie na nowo. Ojciec Ludwik wrócił do pracy uniwersyteckiej i pracował do przejścia na emeryturę w 1951 r., prowadząc również później prywatną praktykę lekarską, a dzieci kontynuowały edukację.

[28] P. Skubiszewski, *Mój brat Krzysztof*, s. 25.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Na Uniwersytecie

Aleksander Gadkowski

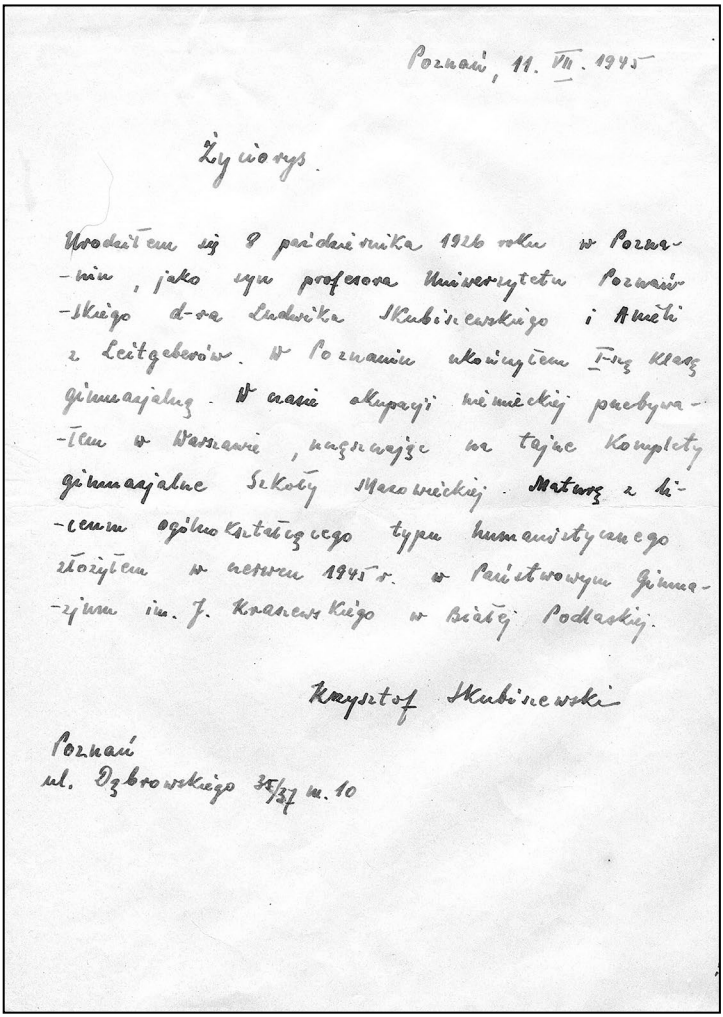
Studia

Zaraz po powrocie do Poznania Krzysztof Skubiszewski złożył podanie o przyjęcie „w charakterze słuchacza zwykłego prawa i ekonomii" na studia prawnicze na Wydziale Prawno-Ekonomicznym Uniwersytetu Poznańskiego[1]. Jego odręczne podanie nosi datę 11 lipca 1945 r. i uzupełnione jest wsparciem ojca Ludwika o „przychylne ustosunkowanie się do prośby"[2]. Do podania dołączony jest krótki życiorys i świadectwo urodzenia. W tej samej teczce znajduje się zaświadczenie z 7 listopada 1945 r. o przyjęciu Krzysztofa Skubiszewskiego „w charakterze słuchacza zwyczajnego pierwszego roku studium prawnego i ekonomicznego-politycznego na Wydziale Prawno-Ekonomicznym", podpisane przez ówczesnego dziekana prof. Zygmunta Lisowskiego. Krzysztof Skubiszewski wybrał jednak studia prawnicze, rezygnując z chwilowego zapewne zamiaru zdobywania wiedzy w sekcji ekonomicznej.

Decyzja młodego Krzysztofa o wyborze studiów prawniczych zapadła w czasie nauki na warszawskich „tajnych kompletach". To wtedy dokonał on ostatecznego wyboru, jakim było studiowanie prawa, zwłaszcza prawa międzynarodowego. Jerzy Makarczyk przypomina, że właśnie wtedy napisał

[1] AUAM, sygn. 298/1/18.
[2] Tamże.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Poznań, 11. VII. 1945

Życiorys.

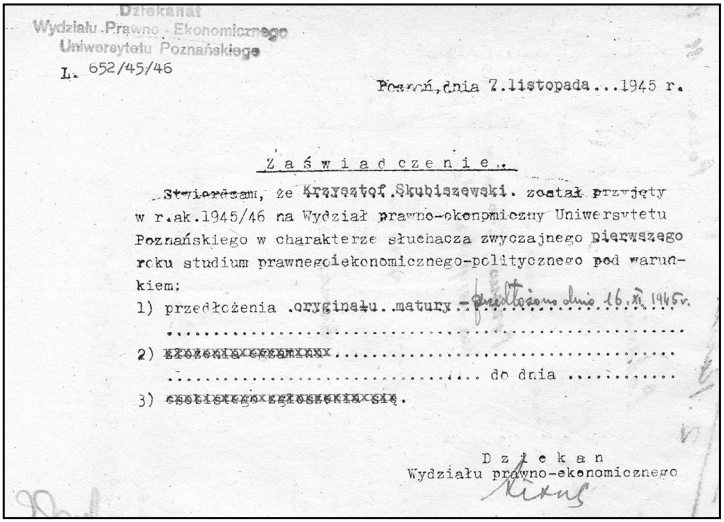
Urodziłem się 9 października 1926 roku w Poznaniu, jako syn profesora Uniwersytetu Poznańskiego d-ra Ludwika Skubiszewskiego i Anieli z Leitgeberów. W Poznaniu ukończyłem I-ną Klasę gimnazjalną. W czasie okupacji niemieckiej przebywałem w Warszawie, uczęszczając na tajne Komplety gimnazjalne Szkoły Marcowickiej. Maturę z kursem ogólnokształcącego typu humanistycznego złożyłem w czerwcu 1945 r. w Państwowym Gimnazjum im. J. Kraszewskiego w Białej Podlaskiej.

Krzysztof Skubiszewski

Poznań
ul. Dąbrowskiego 35/37 m. 10

Życiorys Krzysztofa Skubiszewskiego napisany własnoręcznie 11 lipca 1945 r. w związku z ubieganiem się o przyjęcie na studia (ze zbiorów AUAM)

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Dziekanat
Wydziału Prawno - Ekonomicznego
Uniwersytetu Poznańskiego
L. 652/45/46

Poznań, dnia 7. listopada ...1945 r.

Z a ś w i a d c z e n i e.

Świadczem, że Krzysztof Skubiszewski został przyjęty w r.ak.1945/46 na Wydział prawno-ekonomiczny Uniwersytetu Poznańskiego w charakterze słuchacza zwyczajnego pierwszego roku studium prawnegoekonomicznego-politycznego pod warunkiem:

1) przedłożenia oryginału matury - świadectwo dnia 16.X.1945r.
.....
2) złożenia egzaminu .....
..... do dnia .....
3) osobistego zgłoszenia się.

D z i e k a n
Wydziału prawno-ekonomicznego

Zaświadczenie o przyjęciu na I rok studiów z 7 listopada 1945 r. (ze zbiorów AUAM)

on swój pierwszy esej na temat bezpieczeństwa i arbitrażu[3]. Wybór studiów prawniczych nie był jednak jego pierwszym wyborem. Przez lata myślał bowiem o tym, aby zostać leśnikiem, i poważnie planował studia rolniczo-leśne. Chociaż prezentował głęboką wiedzę w zakresie historii i polityki, to systematycznie przygotowywał się do studiów o charakterze rolniczo-leśnym. Zawsze, gdy przyjeżdżał z Warszawy do Międzyrzeca na wakacje, odbywał regularne praktyki w miejscowym nadleśnictwie. Na zmianę decyzji wpływ miała jednak wspomniana poważna choroba serca, która wyraźnie osłabiła jego zdrowie. Zamiłowanie do przyrody i fascynacja lasem towarzyszyły mu jednak do końca życia. Zawsze

[3] J. Makarczyk, *Introduction. Krzysztof Skubiszewski*, s. 16.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Krzysztof, Marychna i Piotr Skubiszewscy, Poznań, 15 czerwca 1949 r. (ze zbiorów Piotra Skubiszewskiego)

wybierał wypoczynek w otoczeniu lasu, a kiedy pozostał w Poznaniu, chętnie wyjeżdżał z matką, przede wszystkim do Puszczy Noteckiej[4].

Już na pierwszych zajęciach Krzysztof Skubiszewski poznał swego najbliższego przyjaciela – Jerzego Łukaszewskiego, późniejszego profesora Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, profesora i rektora Kolegium Europejskiego w Brugii, a następnie pierwszego po przemianach w Polsce ambasadora we Francji. Razem pracowali w Kole Naukowym Prawników i Ekonomistów i prawie codziennie spotykali się w salach wykładowych. Przyjaciółmi pozostali do końca życia. Jak pisał Jerzy Łukaszewski:

> Przyjaźń wtedy zawarta przetrwała wszystkie zmiany w naszym życiu i wszystkie zawirowania historii. Łączyły nas

[4] P. Skubiszewski, *O moim bracie*, s. 247.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

wspólne zainteresowania, opozycja wobec komunizmu i nieograniczone wzajemne zaufanie. Bezpośrednio po wojnie nie czuło się jeszcze nadmiernej ingerencji reżimu w życie uniwersyteckie. Po apokalipsie wojny i okupacji możliwość studiowania odczuwaliśmy jako ogromny przywilej. Chodziliśmy też do teatru, do opery i na bale akademickie. W kinach można było jeszcze oglądać filmy amerykańskie i francuskie. Spotykaliśmy się w kościele akademickim prowadzonym przez oo. Dominikanów. Dwukrotnie spędziliśmy po parę tygodni na obozie wakacyjnym Caritas Academica w Karpaczu. Młodość, naiwność i uroki życia uniwersyteckiego sprawiały, że zachowywaliśmy względny optymizm[5].

Niestety, ten optymizm nie trwał długo. Wkrótce nastąpiły zmiany na gorsze, a poważne represje dotknęły także uniwersytety, a przy tym obu przyjaciół – Jerzy Łukaszewski wyjechał z Polski i przez prawie 35 lat pozostawał na emigracji. Natomiast kłopoty Krzysztofa Skubiszewskiego rozpoczęły się tuż po ukończeniu studiów i rozpoczęciu pracy uniwersyteckiej, o czym będzie mowa dalej. Opisując znacznie później charakter Krzysztofa Skubiszewskiego, przyjaciel tak o nim napisał:

Postawa i stosunek do ludzi, którym wyróżniał się Profesor i Minister, cechowały go już jako osiemnastoletniego młodzieńca. Był, kim był, takim, jakim uformowały go: rodzina, tradycja poznańska, doświadczenie osobiste i cele, które sobie wytknął za młodu. Jego autentyczność zjednywała mu respekt i sympatie na forum międzynarodowym i były pomocne w realizacji jego przedsięwzięć[6].

[5] J. Łukaszewski, *Krzysztof Skubiszewski*, s. 15.
[6] Tamże.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Wspominając o przyjaźniach ze studiów, warto przywołać jeszcze Janusza Ziółkowskiego – również późniejszego profesora, rektora UAM, wybranego w 1981 r. i odwołanego przez ministra nauki, szkolnictwa wyższego i techniki w styczniu 1982 r., senatora I kadencji, ministra stanu i szefa Kancelarii Prezydenta Lecha Wałęsy. Ta przyjaźń również przetrwała próbę czasu.

W czasie studiów Krzysztof Skubiszewski był bardzo dobrym, sumiennym i dojrzałym życiowo studentem. Taki był zresztą we wszystkim, co robił, a wynikało to z jego osobowości, charakteru, legendarnej wręcz solidności i wielkiej odpowiedzialności. Wszystkie najlepsze wartości wyniósł z rodzinnego domu, w którym zawsze były one obecne. Na studiach słuchał wykładów znakomitych profesorów, takich jak: Leon Babiński, Józef Jan Bossowski, Józef Czekalski, Józef Górski, Zdzisław Kaczmarczyk, Stanisław Kasznica, Zygmunt Lisowski, Alfred Ohanowicz, Antoni Peretiatkowicz, Stefan Rosiński, Władysław Siedlecki, Tadeusz Silnicki, Edward Taylor, Zygmunt Wojciechowski, Marian Zimmermann i Czesław Znamierowski. Z niektórymi z nich rodzina Skubiszewskich utrzymywała stosunki towarzyskie, sięgające jeszcze czasów przedwojennych. Piotr Skubiszewski przywołuje w swoich wspomnieniach rodziny Peretiatkowiczów i Ohanowiczów, a później również Ludwiczaków, Nowakowskich oraz Pospieszalskich[7].

Już na pierwszym roku studiów Krzysztof Skubiszewski opublikował prace, których problematyka dotyczyła jednego z jego późniejszych wiodących nurtów aktywności naukowej. Były to artykuły o charakterze historyczno-publicystycznym,

[7] P. Skubiszewski, *Mój brat Krzysztof*, s. 26.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Studenci Uniwersytetu Poznańskiego: Janusz Ziółkowski, Jerzy Łukaszewski i Krzysztof Skubiszewski, ok. 1947 r. (ze zbiorów Marka Ziółkowskiego)

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Z wyjazdu do Karpacza, ok. 1947 r. Od lewej: Janusz Ziółkowski, Jerzy Łukaszewski i Krzysztof Skubiszewski. Nazwisk pań nie udało się ustalić (ze zbiorów Marka Ziółkowskiego)

uzasadniające sprawowanie polskiego władztwa na obszarach południowej części Prus Wschodnich (Mazowsze Pruskie)[8].

Po pomyślnym złożeniu z bardzo dobrym wynikiem wszystkich czterech wymaganych programem studiów egzaminów rocznych w 1949 r. uzyskał tytuł magistra. Dyplom

[8] K. Skubiszewski, *Mazowsze Pruskie – przykładem naszej odporności*, s. 3; tenże, *Mazowsze Pruskie w statystyce*, s. 8–9.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

stanowiący dowód ukończenia uniwersyteckich studiów prawniczych i uprawniający do ubiegania się o stopień doktorski otrzymał z datą 2 lipca 1949 r., a widnieją na nim podpisy dziekana prof. Mariana Zimmermanna i rektora prof. Kazimierza Ajdukiewicza[9].

Magisterium

W czasie studiów Krzysztof Skubiszewski dość szybko zainteresował się prawem międzynarodowym. Jerzy Łukaszewski pisze, że od początku studiów fascynowała go problematyka organizacji międzynarodowych oraz Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości (MTS)[10].

Znaczący wpływ na taki wybór zainteresowań młodego studenta wywarły dwie osoby. Pierwszą z nich był jego wuj Bolesław Leitgeber. Ten urodzony w 1900 r. dyplomata, ale także malarz i pisarz, był długoletnim pracownikiem polskiej służby zagranicznej, zarówno przed, jak i po II wojnie światowej. W czasie wojny był I sekretarzem Ambasady RP w Londynie, a później pracownikiem Sekretariatu ONZ w Nowym Jorku i Genewie. Krzysztof Skubiszewski miał z nim bardzo dobre relacje i korzystał z każdej okazji, aby się z nim spotkać. Jego każdorazowy pobyt naukowy w Genewie był okazją do odwiedzenia wuja, który długo mieszkał w La Châtaigneraie-Founex nad Jeziorem Genewskim, gdzie miał dom i niewielką winnicę. Takie wizyty były udziałem całej rodziny. Piotr Skubiszewski wspomina jedną z dwumiesięcznych wypraw z 1968 r., którą odbywał z żoną i bratem Krzyszto-

[9] AUAM, sygn. 298/1/18.
[10] J. Łukaszewski, *Krzysztof Skubiszewski*, s. 15.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

fem, jego kultowym Volkswagenem „garbusem" z Polski do Genewy i dalej do Włoch. Pisze o niej tak:

> Wuj Bolesław był bardzo gościnny, urządzał u siebie z okazji naszego pobytu cocktaile. Tam było jeszcze trochę rozmów o polityce, bo wciąż nie mogliśmy się otrząsnąć po najeździe wojsk Układu Warszawskiego na Czechosłowację i nadal przeżywaliśmy uczucie smutku po fali antysemityzmu, jaką komunistyczna władza rozpętała wtedy w Polsce. Z kolei Krzysztof też nie mógł zapomnieć niedawnej odmowy, z jaką spotkało się wystąpienie jego macierzystego uniwersytetu o nadanie mu tytułu profesora nadzwyczajnego[11].

Na wybór naukowych zainteresowań Krzysztofa Skubiszewskiego w szczególny sposób wpłynął prof. Bohdan Winiarski – założyciel i pierwszy kierownik poznańskiej Katedry Prawa Międzynarodowego[12]. Rodziny Skubiszewskich i Winiarskich dobrze się znały. Pisze o tym wnuk prof. Winiarskiego – dr Iwo Byczewski. Ukazuje on bardzo dobre relacje pomiędzy rodzinami, a zwłaszcza wizyty Skubiszewskich w wilii Winiarskich przy ulicy Grodziskiej. Kiedy Krzysztof Skubiszewski przygotowywał się do egzaminów studenckich w 1946 r., Bohdan Winiarski został właśnie wybrany sędzią MTS. Będąc już sędzią, wakacje spędzał w Poznaniu i wtedy jego gościem często bywał Krzysztof Skubiszewski, jeszcze jako student, ale też przed i po doktoracie. Konsultował z nim swoje kolejne prace. Iwo Byczewski pisze, że Krzysztof

[11] P. Skubiszewski, *O moim bracie*, s. 245.

[12] K. Skubiszewski napisał kilka artykułów o swoim Mistrzu: *Wspomnienie o Bohdanie Winiarskim* (1970), *Bohdan Winiarski – prawnik i uczony* (1970), *Bohdan Winiarski 1884–1969* (1970), *Nieznane poglądy sędziego Bohdana Winiarskiego* (1987), *Bohdan Winiarski jako sędzia międzynarodowy* (1999 i 2001), *Życie ciekawe, pełne wydarzeń i dużych sukcesów* (2015). Zob. też: J. Sandorski, *Bohdan Winiarski*.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

„aczkolwiek tego nie mówił – nietrudno było domyślić się, że już jako student marzył o tym, aby kiedyś zostać sędzią w Hadze". Często podkreślał żartobliwie: „Prezes MTS jest dla prawnika międzynarodowego tym, kim papież dla katolika"[13]. W podobnym tonie relacje te przedstawia Piotr Skubiszewski, podkreślając, że Skubiszewscy i Winiarscy przyjaźnili się jeszcze przed wojną, a rodziny odwiedzały się wzajemnie także po wojnie, kiedy prof. Winiarski przyjeżdżał z Hagi do swego domu w Poznaniu. Tak to wspomina: „Krzysztofa darzył więcej niż życzliwością – wręcz przyjaźnią. W naszym rodzinnym archiwum fotograficznym zachowało się zdjęcie profesora Winiarskiego w todze sędziowskiej z dedykacją: Drogiemu Panu Krzysztofowi, B. Winiarski, Poznań, 19.4.1963"[14].

Krzysztof Skubiszewski miał ponadto wyjątkowo dobre kwalifikacje językowe. Mówił biegle po angielsku, francusku i niemiecku, porozumiewał się po rosyjsku, świetnie znał łacinę i podstawy greki. Wszyscy uważali, że znajomość języków była u niego tak dobra, iż oznaczała dogłębną, perfekcyjną wręcz biegłość, którą osiąga się tylko przez prawdziwe wniknięcie w kulturę posługujących się nimi narodów, w ich historię, filozofię, literaturę i obyczaje[15].

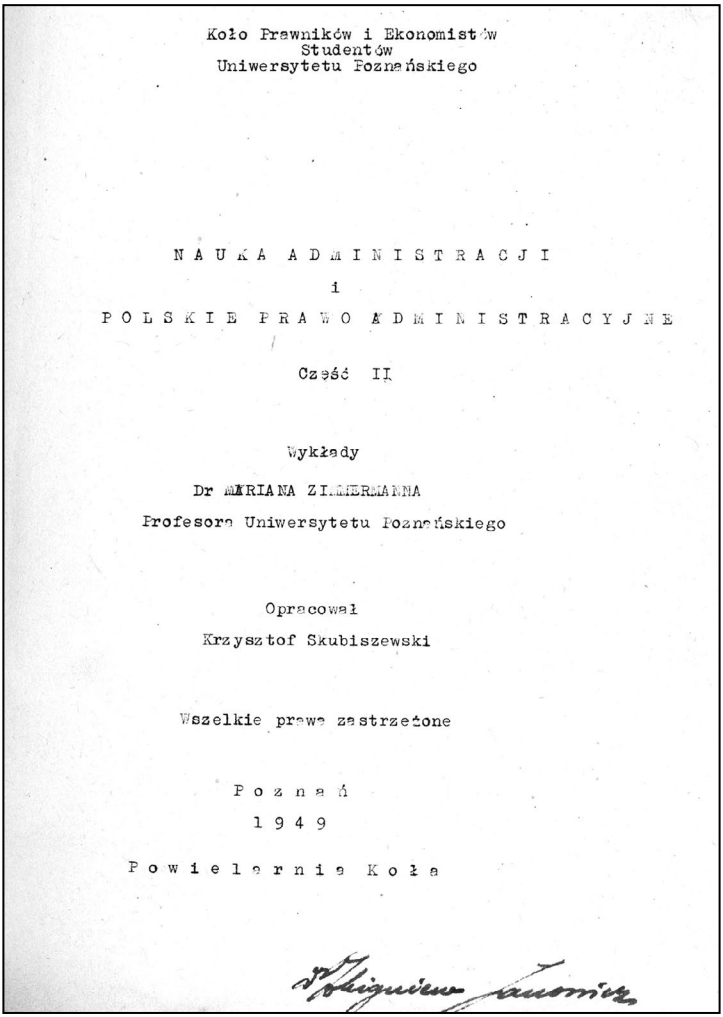
Oczywista więc była decyzja Krzysztofa Skubiszewskiego w sprawie wyboru seminarium i problematyki pracy magisterskiej. Zdecydował się ostatecznie na prawo publiczne i seminarium prowadzone przez prof. Antoniego Peretiatkowicza. W styczniu 1949 r., jako student ostatniego roku studiów, wygłosił na tym seminarium referat, którego temat nawiązywał do problematyki przedłożonej już w następnym roku

[13] I. Byczewski, *Bardzo osobisty punkt widzenia*, s. 57–58.

[14] P. Skubiszewski, *Mój brat Krzysztof*, s. 27, przypis 20.

[15] J. Makarczyk, *Nowa polityka wschodnia*, s. 49; J. Sułek, *Profesor zwyczajny a wielki*, s. 345.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Koło Prawników i Ekonomistów
Studentów
Uniwersytetu Poznańskiego

N A U K A A D M I N I S T R A C J I

i

P O L S K I E P R A W O A D M I N I S T R A C Y J N E

Część II

Wykłady

Dr MARIANA ZIMMERMANNA

Profesora Uniwersytetu Poznańskiego

Opracował

Krzysztof Skubiszewski

Wszelkie prawa zastrzeżone

P o z n a ń

1 9 4 9

P o w i e l a r n i a K o ł a

Skrypt wykładów prof. Mariana Zimmermanna z 1949 r. opracowany przez studenta Krzysztofa Skubiszewskiego, część II, należący do późniejszego prof. Zbigniewa Janowicza (ze zbiorów Muzeum UAM)

Adam Mickiewicz University Press © 2026

rozprawy doktorskiej i dotyczył kryteriów oraz warunków przyjmowania państw do ONZ na tle opinii doradczej MTS z 28 maja 1948 r.[16] W tym samym roku, jeszcze jako student, zredagował opublikowany w dwóch częściach, w ramach Koła Naukowego Prawników i Ekonomistów, skrypt wykładów prof. Mariana Zimmermanna pt. *Nauka administracji i polskie prawo administracyjne*[17].

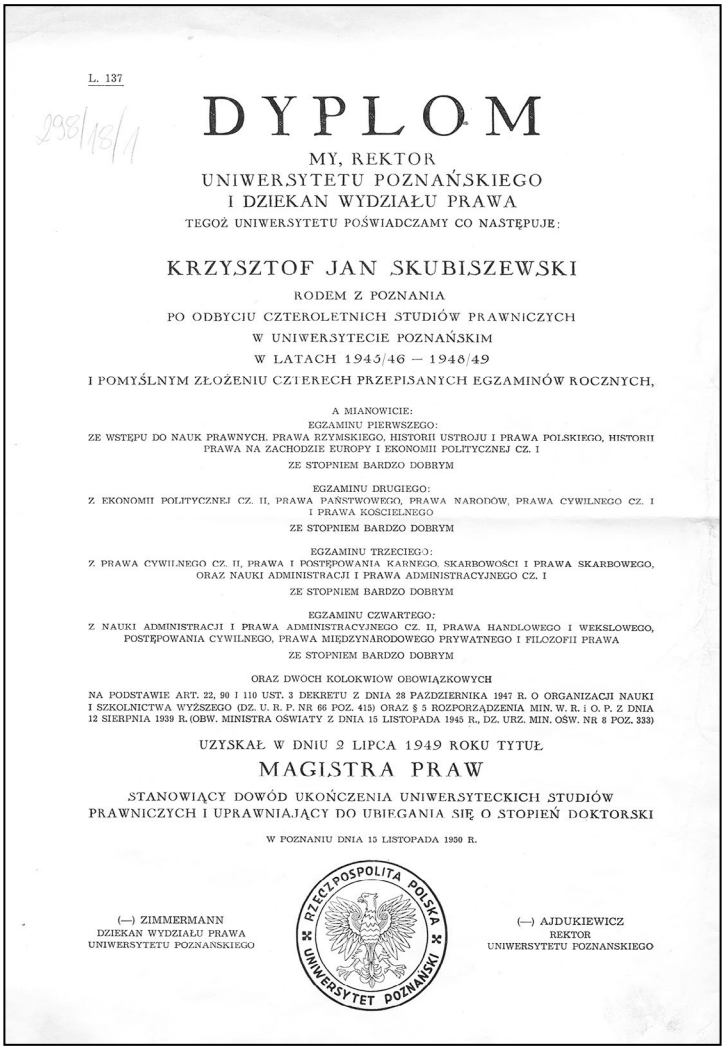
Poza wiodącym seminarium z prawa publicznego brał również udział w seminarium, które prowadził prof. Leon Babiński. Spośród oferowanych na Wydziale zajęć kursowych ze szczególnym zainteresowaniem słuchał wykładów z prawa międzynarodowego publicznego, prowadzonych wtedy przez dr. Alfonsa Klafkowskiego.

Pracę magisterską przygotował w Katedrze Prawa Międzynarodowego, która w związku z wyborem na pierwszą kadencję jako sędziego MTS jej nominalnego kierownika – prof. Bohdana Winiarskiego, kierowana była wtedy tymczasowo przez profesorów kuratorów: Antoniego Peretiatkowicza, a następnie od 1949 r. do października 1950 r. Leona Babińskiego. Dopiero w 1950 r. kierownictwo Katedry objął nominowany na zastępcę profesora Alfons Klafkowski i sprawował je do 1978 r.[18]

Praca magisterska Krzysztofa Skubiszewskiego nosiła tytuł: „Immunitety i przywileje przedstawicieli państw członkowskich i funkcjonariuszy Ligi Narodów i Organizacji Narodów Zjednoczonych", a jej nominalnym promotorem był prof. Peretiatkowicz, chociaż jej autor za swego naukowego opiekuna i przewodnika uważał prof. Winiarskiego. Nie za-

[16] IZ, Archiwum osobiste K. Skubiszewskiego, sygn. 1043.
[17] K. Skubiszewski (red.), *Nauka administracji* (1949).
[18] T. Gadkowski, *Katedra Prawa Międzynarodowego*, s. 443.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

L. 137

2958/18/1

DYPLOM

MY, REKTOR
UNIWERSYTETU POZNAŃSKIEGO
I DZIEKAN WYDZIAŁU PRAWA
TEGOŻ UNIWERSYTETU POŚWIADCZAMY CO NASTĘPUJE:

KRZYSZTOF JAN SKUBISZEWSKI

RODEM Z POZNANIA
PO ODBYCIU CZTEROLETNICH STUDIÓW PRAWNICZYCH
W UNIWERSYTECIE POZNAŃSKIM
W LATACH 1945/46 — 1948/49
I POMYŚLNYM ZŁOŻENIU CZTERECH PRZEPISANYCH EGZAMINÓW ROCZNYCH,

A MIANOWICIE:

EGZAMINU PIERWSZEGO:
ZE WSTĘPU DO NAUK PRAWNYCH, PRAWA RZYMSKIEGO, HISTORII USTROJU I PRAWA POLSKIEGO, HISTORII PRAWA NA ZACHODZIE EUROPY I EKONOMII POLITYCZNEJ CZ. I
ZE STOPNIEM BARDZO DOBRYM

EGZAMINU DRUGIEGO:
Z EKONOMII POLITYCZNEJ CZ. II, PRAWA PAŃSTWOWEGO, PRAWA NARODÓW, PRAWA CYWILNEGO CZ. I I PRAWA KOŚCIELNEGO
ZE STOPNIEM BARDZO DOBRYM

EGZAMINU TRZECIEGO:
Z PRAWA CYWILNEGO CZ. II, PRAWA I POSTĘPOWANIA KARNEGO, SKARBOWOŚCI I PRAWA SKARBOWEGO, ORAZ NAUKI ADMINISTRACJI I PRAWA ADMINISTRACYJNEGO CZ. I
ZE STOPNIEM BARDZO DOBRYM

EGZAMINU CZWARTEGO:
Z NAUKI ADMINISTRACJI I PRAWA ADMINISTRACYJNEGO CZ. II, PRAWA HANDLOWEGO I WEKSLOWEGO, POSTĘPOWANIA CYWILNEGO, PRAWA MIĘDZYNARODOWEGO PRYWATNEGO I FILOZOFII PRAWA
ZE STOPNIEM BARDZO DOBRYM

ORAZ DWOCH KOLOKWIÓW OBOWIĄZKOWYCH

NA PODSTAWIE ART. 22, 90 I 110 UST. 3 DEKRETU Z DNIA 28 PAŹDZIERNIKA 1947 R. O ORGANIZACJI NAUKI I SZKOLNICTWA WYŻSZEGO (DZ. U. R. P. NR 66 POZ. 415) ORAZ § 5 ROZPORZĄDZENIA MIN. W. R. i O. P. Z DNIA 12 SIERPNIA 1939 R. (OBW. MINISTRA OŚWIATY Z DNIA 15 LISTOPADA 1945 R., DZ. URZ. MIN. OŚW. NR 8 POZ. 333)

UZYSKAŁ W DNIU 2 LIPCA 1949 ROKU TYTUŁ

MAGISTRA PRAWA

STANOWIĄCY DOWÓD UKOŃCZENIA UNIWERSYTECKICH STUDIÓW PRAWNICZYCH I UPRAWNIAJĄCY DO UBIEGANIA SIĘ O STOPIEŃ DOKTORSKI

W POZNANIU DNIA 15 LISTOPADA 1950 R.

(—) ZIMMERMANN
DZIEKAN WYDZIAŁU PRAWA
UNIWERSYTETU POZNAŃSKIEGO

RZECZ POSPOLITA POLSKA
UNIWERSYTET POZNAŃSKI

(—) AJDUKIEWICZ
REKTOR
UNIWERSYTETU POZNAŃSKIEGO

Dyplom magistra praw Krzysztofa Skubiszewskiego z 1949 r. (ze zbiorów AUAM)

Adam Mickiewicz University Press © 2026

chowała się oryginalna opinia o tej pracy, ale kiedy dziesięć lat później prof. Klafkowski przygotowywał ocenę dorobku Krzysztofa Skubiszewskiego na potrzeby postępowania habilitacyjnego, podkreślił, że praca ta wyróżniała się „wysokim poziomem oraz niezwykle rzadko spotykaną ambicją twórczej pracy magisterskiej"[19].

Przygotowując się do pracy w Katedrze, Krzysztof Skubiszewski związał się z nią znacznie wcześniej, jeszcze jako student II roku studiów. Od 1 stycznia 1947 r. jako student wolontariusz zaczął pomagać przy porządkowaniu i prowadzeniu biblioteki, katalogu i inwentarza oraz przy pozyskiwaniu książek i innych wydawnictw. Oficjalnie natomiast status asystenta wolontariusza uzyskał z nominacji rektorskiej 1 września 1948 r.[20] Rok później dostał nominację na młodszego asystenta. Czekając na uruchomienie tego etatu, co nastąpiło dopiero w czerwcu 1950 r., otrzymał 10-miesięczne stypendium Komisji Popierania Twórczości Naukowej i Artystycznej przy Prezydium Rady Ministrów, przeznaczone na przygotowanie rozprawy doktorskiej. Na stanowisku tym pozostawał do 30 września 1951 r.

Doktorat

Prace nad problematyką rozprawy doktorskiej Krzysztof Skubiszewski rozpoczął już w czasie studiów, na wskazanych wyżej seminariach, dlatego przedłożył ją rok po magisterium. Była ona zatytułowana: „Warunki uzyskania członkostwa Organizacji Narodów Zjednoczonych" i została faktycznie

[19] AUAM, sygn. 967/68.
[20] AUAM, sygn. 509/1371 i 126/6/79.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

przygotowana pod kierunkiem prof. Winiarskiego, który już od czterech lat był sędzią MTS[21]. W tej szczególnej sytuacji Rada Wydziału wyznaczyła prof. Peretiatkowicza na promotora i referenta w tym przewodzie. Podobna sytuacja była z wcześniejszym doktoratem Alfonsa Klafkowskiego. Z uwagi na wybór prof. Winiarskiego na sędziego MTS formalnie promotorem jego rozprawy na temat okupacji niemieckiej w Polsce z punktu widzenia prawa międzynarodowego był prof. Stanisław Kasznica.

Na podstawie opinii (referatu) prof. Antoniego Peretiatkowicza oraz koreferatu recenzenta, prof. Mariana Zygmunta Jedlickiego oraz po złożeniu egzaminu doktorskiego (*rigorosum*) z prawa międzynarodowego, nauki administracji i prawa administracyjnego Rada Wydziału przyjęła rozprawę i 7 października 1950 r. nadała autorowi stopień naukowy doktora praw[22]. Opinie promotora i referenta są bardzo krótkie – referat promotora, napisany odręcznie to niespełna półtorej strony tekstu. Prof. Peretiatkowicz rozbudował natomiast później swoją opinię na potrzeby postępowania habilitacyjnego. Profesor Klafkowski podkreślił, że „rozprawa doktorska Krzysztofa Skubiszewskiego została wykonana w ciągu jednego roku, co w warunkach pracy naukowej 1950 r. było niewątpliwie wyjątkowym wprost osiągnięciem. Praca została uznana za świetną i wnoszącą nowe myśli do naszej nauki"[23]. W kwietniu 1951 r. dr Krzysztof Skubiszewski uzyskał nomi-

[21] Maszynopis tej liczącej 356 stron rozprawy, przygotowanej „na stopień doktora praw i przedłożonej Radzie Wydziału Prawa Uniwersytetu Poznańskiego w roku. akad. 1949/1950", znajduje się w APAN, sygn. P. III-44, t. 1, k. 1–356.

[22] Dyplom doktorski K. Skubiszewskiego: AUAM, sygn. 425/69.

[23] AUAM, sygn. 967/68.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Q. F. F. F. Q. S.

W IMIENIU NAJJAŚNIEJSZEJ RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

MY

KAZIMIERZ AJDUKIEWICZ

DOKTOR FILOZOFII PROFESOR ZWYCZAJNY TEORII I METODOLOGII NAUK T. CZ. REKTOR UNIWERSYTETU POZNAŃSKIEGO

ALFRED OHANOWICZ

DOKTOR PRAW PROFESOR ZWYCZAJNY PRAWA CYWILNEGO T. CZ. DZIEKAN WYDZIAŁU PRAWA

I

ANTONI PERETIATKOWICZ

DOKTOR PRAW PROFESOR PRAWA PAŃSTWOWEGO PROMOTOR PRAWNIE USTANOWIONY

WSZEM WOBEC I KAŻDEMU Z OSOBNA KOMU O TYM WIEDZIEĆ NALEŻY WIADOMYM CZYNIMY IŻ PANU

KRZYSZTOFOWI JANOWI SKUBISZEWSKIEMU

URODZONEMU DNIA 8 PAŹDZIERNIKA 1930 R. W POZNANIU

PO PRZEDŁOŻENIU PRZEZ NIEGO ROZPRAWY P. T. „WARUNKI UZYSKANIA CZŁONKOSTWA ORGANIZACJI NARODÓW ZJEDNOCZONYCH"

ORAZ ZŁOŻENIU EGZAMINU ŚCISŁEGO Z PRAWA MIĘDZYNARODOWEGO PUBLICZNEGO I Z NAUKI ADMINISTRACJI I PRAWA ADMINISTRACYJNEGO Z WYNIKIEM BARDZO DOBRYM

DOKTORA PRAW

TYTUŁ PRAWA I PRZYWILEJE NADALIŚMY W DOWÓD CZEGO NINIEJSZY DYPLOM OPATRZONY PIECZĘCIĄ UNIWERSYTETU POZNAŃSKIEGO WYSTAWILIŚMY

DAN W POZNANIU DNIA 7 PAŹDZIERNIKA R. P. 1930

KAZIMIERZ AJDUKIEWICZ REKTOR — ALFRED OHANOWICZ DZIEKAN — ANTONI PERETIATKOWICZ PROMOTOR

Q. F. F. F. Q. S.

SUMMIS AUSPICIIS SERENISSIMAE REIPUBLICAE POLONORUM

NOS

CASIMIRUS AJDUKIEWICZ

PHILOSOPHIAE DOCTOR THEORIAE ET METHODOLOGIAE SCIENTIARUM PROFESSOR ORD. H. T. UNIVERSITATIS POSNANIENSIS RECTOR MAGNIFICUS

ALFREDUS OHANOWICZ

IURIS UTRIUSQUE DOCTOR IURIS CIVILIS PROFESSOR ORD. H. T. ORDINIS IURIS CONSULTORUM DECANUS

ET

ANTONIUS PERETIATKOWICZ

IURIS UTRIUSQUE DOCTOR IURIS POLITICI PROFESSOR ORD. PROMOTOR RITE CONSTITUTUS

IN VIRUM CLARISSIMUM

CHRISTOPHORUM JOHANNEM SKUBISZEWSKI

NATIONE POLONUM

ORIUNDUM POSNANIA

POSTQUAM DISSERTATIONE QUAE INSCRIBITUR „WARUNKI UZYSKANIA CZŁONKOSTWA ORGANIZACJI NARODÓW ZJEDNOCZONYCH"

ET EXAMINIBUS LEGITIMIS IN IURE GENTIUM NECNON IN IURE ADMINISTRATIVO MAGNA CUM LAUDE DOCTRINAM PROBAVIT

DOCTORIS IURIS

NOMEN ET HONORES IURA ET PRIVILEGIA CONTULIMUS IN EIUSQUE REI FIDEM HASCE LITTERAS UNIVERSITATIS SIGILLO SANCIENDAS CURAVIMUS

DATUM POSNANIAE DIE VII MENSIS OCTOBRIS ANNO DOMINI MCMI.

CASIMIRUS AJDUKIEWICZ H. T. RECTOR MAGNIFICUS — ALFREDUS OHANOWICZ ORDINIS IURIS CONSULTORUM H. T. DECANUS — ANTONIUS PERETIATKOWICZ PROMOTOR

Dyplom doktorski Krzysztofa Skubiszewskiego wystawiony w języku polskim i łacińskim (ze zbiorów AUAM)

Adam Mickiewicz University Press © 2026

nację na adiunkta, obejmując to stanowisko 1 października, i pozostał na nim do końca listopada 1956 r.

Pomimo wysokiego poziomu merytorycznego rozprawy i aktualności zaprezentowanej w niej problematyki badawczej pojawił się problem z jej publikacją. Krzysztof Skubiszewski już wtedy był bowiem postrzegany przez władze polityczne jako „naukowiec niepokorny". Pochodził z rodziny o głębokich tradycjach patriotycznych, nie należał do partii, nie krył krytycznego stosunku do ówczesnej rzeczywistości politycznej. W swoich publikacjach prezentował naukowy obiektywizm, pozbawiony jakichkolwiek pierwiastków oczekiwanej i wysoko wtedy ocenianej, zwłaszcza w naukach społecznych, demagogii w dyskusji naukowej. Droga rozwoju naukowego takich ludzi nie była łatwa. Właśnie po doktoracie pojawiły się pierwsze problemy młodego naukowca, a jego rozprawa została opublikowana dopiero 54 lat później – z okazji uroczystości odnowienia doktoratu 10 grudnia 2004 r.

Wyjaśniając przyczyny niemożności opublikowania doktoratu Krzysztofa Skubiszewskiego, warto przypomnieć, że w tamtych latach wymagano od pracowników naukowych planowania badań i centralnie, często w brutalny sposób, ingerowano w ich problematykę. Byli oni zobowiązani do przejścia zakończonego egzaminem kursu poświęconego materializmowi historycznemu i metodologii marksistowskiej, a opracowanie wyników ich badań było poddawane cenzurze. W tych warunkach nie miała szans ukazać się praca, której autor nie cytował odpowiednio często klasyków marksizmu, a jej bibliografia nie zawierała znaczącej liczby pozycji dokumentujących dorobek radzieckiej nauki. Ponadto trudno było ustalić kryteria, jakimi kierował się Komitet Nauk Prawnych PAN, decydujący o dopuszczeniu do druku

Adam Mickiewicz University Press © 2026

KRZYSZTOF SKUBISZEWSKI

WARUNKI UZYSKANIA CZŁONKOSTWA ORGANIZACJI NARODÓW ZJEDNOCZONYCH

Rozprawa na stopień doktora praw
przedstawiona
Radzie Wydziału Prawno-Ekonomicznego Uniwersytetu Poznańskiego
w roku akademickim 1949/1950

POZNAŃ

Karta tytułowa rozprawy doktorskiej Krzysztofa Skubiszewskiego wydanej dopiero w 2004 r.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

publikacji naukowych[24]. Wydział Prawa nie miał wtedy możliwości publikowania rozpraw doktorskich i habilitacyjnych, ale pojawiła się szansa opublikowania pracy Krzysztofa Skubiszewskiego w wydawnictwie Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk (PTPN). Organ cenzury warszawskiej nie wydał jednak zgody na jej opublikowanie. Po kilku latach ukazało się zaledwie czterostronicowe streszczenie rozprawy, opatrzone datą 1950 r.[25] Sprawa ta miała jednak szersze tło, które nie zostało dotąd zaprezentowane, dlatego warto poświęcić jej nieco więcej uwagi.

W poznańskim oddziale Archiwum PAN, w teczkach zawierających spuściznę prof. Skubiszewskiego, znajdują się interesujące materiały, w tym anonimowa opinia, na podstawie której została podjęta decyzja o niewydaniu zgody na publikację jego pracy, a która nie była dotąd szerzej komentowana. Z pisma, jakie Krzysztof Skubiszewski wysłał 28 października 1953 r. do dziekana Wydziału Prawa wynika, że PTPN zatwierdziło jego rozprawę do druku, a następnie jej maszynopis liczący 353 strony został przesłany do Ministerstwa Nauki w celu aprobaty i wyrażenia zgody na druk. Pisze on dalej, że według posiadanych przez niego informacji praca zaginęła w Ministerstwie, a 30 października 1952 r. Wydział I PAN poinformował PTPN, iż na podstawie opinii Komitetu Nauk Prawnych praca ta nie została przyjęta do planu wydawniczego. Dodaje przy tym, że decyzja ta była oparta na opinii recenzenta, który nie znał treści rozprawy, tylko jej streszczenie obejmujące nieco ponad trzy strony[26]. Warto

[24] K. Sikorska-Dzięgielewska, *Wydział w latach 1945–1956*, s. 125, przypis 78.

[25] J. Sandorski, *Profesor Krzysztof Skubiszewski*, s. 166.

[26] APAN, sygn. P. III-44, t. 1, k. 362, 363.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

więc zaprezentować fragment tej opinii, której treść dobrze odzwierciedla obowiązujące wówczas, jednoznaczne politycznie zasady dopuszczania do publikacji prac naukowych.

Opinia opatrzona datą 21 października 1952 r., której autorstwo nie zostało ujawnione, została skierowana do prof. Stefana Żółkiewskiego, sekretarza I Wydziału PAN. Wynika z niej, że temat rozprawy Krzysztofa Skubiszewskiego jest wybitnie aktualny politycznie i naukowo. Może więc ona okazać się przydatna dla studentów, teoretyków i praktyków, ale pod warunkiem „całkowitej przebudowy konspektu i zrozumienia przez autora sensu zagadnienia". Dalej następuje już tylko krytyka, pełna politycznych haseł i frazesów. Warto te treści zacytować *in extenso*:

> Istota zagadnienia polega na tym, że Stany Zjednoczone, usiłując przekształcić ONZ w instrument agresji, zamykają drogę do ONZ krajom demokracji ludowej, a usiłują zapewnić dostęp do niej tylko faszystowskim quasi-państwom, w których uprawiają władzę ich marionetki. Usiłują nawet „przeszwarcować kuchennymi drzwiami" do ONZ takie „demokratyczne państwa", jak Hiszpanię frankistowską. Autor nie przedstawia zupełnie walki ZSRR przeciwko wyżej przedstawionej agresywnej polityce amerykańskich monopolistów oraz ich sług, walki, której treścią jest właśnie zadośćuczynienie warunkom uzyskania członkostwa ONZ. To zagadnienie powinno być centrum pracy, która wtedy tylko mogłaby być pożyteczna i aktualna politycznie i naukowo[27].

Przy tak jednoznacznych w politycznym wymiarze ocenach konkluzja opinii mogła być tylko jedna: „Praca nie miałaby podstaw do zakwalifikowania jej do druku pod względ-

[27] APAN, sygn. P. III-44, t. 1, k. 359.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

dem politycznym, a więc i naukowym"[28]. Chodziło bowiem o to, że Krzysztof Skubiszewski oparł swoje rozważania na obiektywnej, a nie politycznej interpretacji Karty Narodów Zjednoczonych, a taka interpretacja nie mogła mieć – zdaniem recenzenta – wartości naukowej. Ta konstatacja dobrze obrazuje wpływ czynników politycznych na prowadzenie badań naukowych i publikowanie ich wyników w okresie „przestawiania" nauk społecznych, w tym prawniczych, na „tory marksistowskie". Warto przy tym zauważyć, że w tym samym czasie, w 1953 r., w wydawnictwie Książka i Wiedza została opublikowana inna monografia z tej problematyki pt. *Zagadnienie członkostwa ONZ*, której autorami byli Ludwik Gelberg i Juliusz Katz-Suchy[29].

W kontekście tej sprawy, która miała zresztą szerszy wymiar, obejmujący również negatywną decyzję Komitetu o publikacji pracy Witalisa Ludwiczaka, Rada Wydziału pod przewodnictwem dziekana prof. Klafkowskiego zajęła zdecydowane stanowisko i w uchwale przyjętej na posiedzeniu 30 października 1953 r. zarzuciła mu „kapturowość" w podejmowaniu decyzji, niebranie pod uwagę pozytywnych recenzji naukowych dołączonych do złożonych prac oraz oderwanie decydentów od nauki uniwersyteckiej i warsztatów badawczych. Zauważyła również brak konsekwencji, ponieważ złożone wcześniej konspekty tych prac zostały zaakceptowane przez Komitet, a także wyraziła obawę, że takie praktyki odbierają motywację do pisania prac naukowych[30].

[28] APAN, sygn. P. III-44, t. 1, k. 360.

[29] J. Sandorski pisze, że jej autorzy cieszyli się wtedy przychylnością władz politycznych. J. Sandorski, *Odnowienie doktoratu*, s. 252.

[30] AUAM, Protokoły z posiedzeń Rady Wydziału Prawa, rok akad. 1953/1954, protokół z posiedzenia w dniu 30 października 1953 r.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Krytyczne uwagi kierowane w tej formie pod adresem Krzysztofa Skubiszewskiego były częścią szerszej, bardzo brutalnej krytyki, jakiej poddana została cała poznańska Katedra Prawa Międzynarodowego. Szczególnym przykładem tej krytyki jest tekst Ludwika Gelberga opublikowany w 1954 r. w „Państwie i Prawie". W kolejnej pracy z serii Magistri Nostri nie może on pozostać bez komentarza. Odnosząc się do opublikowanych w tym czasie artykułów Alfonsa Klafkowskiego, Krzysztofa Skubiszewskiego i Bolesława Wiewióry, które bardzo dobrze obrazowały wartościowe i ważne dla polskiej racji stanu kierunki badań naukowych poznańskiej Katedry, autor tego tekstu, używając klasycznej, demagogicznej argumentacji politycznej pisał:

> W artykułach ogłoszonych w „Przeglądzie Zachodnim", dotyczących problematyki niemieckiej, która odgrywa kluczową rolę w obecnym etapie walki o pokój i bezpieczeństwo, brak elementów bojowości, która winna cechować naukę postępową. Artykuły te charakteryzuje przeważnie obiektywistyczne podejście i to nieraz nawet gdy chodzi o najbardziej newralgiczne zagadnienia polityczne. Obiektywizm wycisnął swoje piętno na wszystkich wymienionych opracowaniach, w niektórych zaś z nich doprowadzony został wprost do absurdu[31].

Ponadto autorzy „w minimalnym stopniu wykorzystywali literaturę radziecką, która mogła okazać się im pomocna, a której brak stał się źródłem trudności w rozwiązywaniu szeregu problemów międzynarodowych"[32]. Ludwik Gelberg uznał w związku z tym, że:

[31] L. Gelberg, *Problematyka prawno-międzynarodowa na łamach „Przeglądu Zachodniego"*, s. 178.

[32] Tamże, s. 179.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

wspólna więź, łącząca opracowania zamieszczone w Przeglądzie Zachodnim to fałszywa metodologia, utrudniająca autorom osiągnięcie właściwych celów. Posługiwanie się metodą formalno-prawną, podejście do tak newralgicznych problemów współczesnej polityki międzynarodowej, jaką jest kwestia niemiecka w sposób obiektywistyczny i w oparciu głównie o pseudonaukę burżuazyjną musiało autorów posiadających znaczną erudycję i operujących poważnym, z dużym nakładem pracy zebranym materiałem źródłowym, mimo ich woli sprowadzić na fałszywe tory[33].

W stosunku do opublikowanych w tym czasie w „Przeglądzie Zachodnim" artykułów Krzysztofa Skubiszewskiego użył równie absurdalnych argumentów. Dotyczyło to zwłaszcza dwóch z nich: *Umowa poczdamska jako jedyna podstawa prawna układu terytorialnego Niemiec* (1952) oraz *Uwagi o zagadnieniach prawa międzynarodowego w Konstytucji NRD* (1953). Ludwik Gelberg uznał, że autor:

opiera się w swojej argumentacji niemal wyłącznie na wypowiedziach burżuazyjnych polityków i autorów i to w sposób bezkrytyczny, co spowodowało, że znalazł się całkowicie w sidłach ich koncepcji. Oderwanie formuł prawnych prowadzić musi niechybnie do ich absolutyzacji i na tym tle dostrzega się jedynie sprzeczności tam, gdzie nieodzownym jest zastosowanie metody dialektycznej. […] skłania się wyraźnie ku kosmopolitycznej koncepcji prymatu prawa międzynarodowego, modnej we współczesnej burżuazyjnej literaturze prawa międzynarodowego, występującej w interesach imperializmu amerykańskiego przeciw pojęciu suwerenności państwowej[34].

[33] Tamże, s. 184.
[34] Tamże, s. 181 i 182.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

U nikogo, kto przy ocenie poziomu prac naukowych kierował się kryteriami merytorycznymi, poziom naukowy prac Krzysztofa Skubiszewskiego nie budził zastrzeżeń. Ale obiektywizm naukowy był w tamtym czasie niepożądany, a wykładnia prawa międzynarodowego miała być dokonywana w szeroko pojmowanym interesie politycznym państw komunistycznych, z uwzględnieniem wiodącej roli ZSRR[35]. Z przytoczonego tekstu Ludwika Gelberga na temat niektórych publikacji Krzysztofa Skubiszewskiego wybrzmiewa to bardzo wyraźnie i jednoznacznie.

Tego typu publikacje oraz komentarze zawierające oceny dorobku naukowego poznańskiej Katedry, oparte wyłącznie na politycznych i ideologicznych przesłankach, mocno zaważyły na możliwości uzyskiwania przez jej pracowników kolejnych awansów naukowych, czy wręcz awanse te uniemożliwiały, a nawet mogły wiązać się z utratą pracy[36]. Groziło to już wtedy Krzysztofowi Skubiszewskiemu. Jak pisze Jerzy Makarczyk, podczas konferencji naukowej z 1954 r. dotyczącej historii Gdańska jego poglądy zostały określone przez komunistycznego dygnitarza jako „naukowo fałszywe i politycznie więcej niż szkodliwe". Prawdopodobnie straciłby pracę, gdyby nie wsparcie i pomoc prof. Klafkowskiego, ówczesnego kierownika Katedry i dziekana Wydziału, wobec rozprawy habilitacyjnej którego kilka lat wcześniej zostały

[35] J. Sandorski, *Nie deptać prawników*, s. 126.

[36] J. Sandorski, *Profesor Krzysztof Skubiszewski (1926–2010)*, „Nauka" 2010, nr 1, s. 167. Sytuację w Katedrze miało „uzdrowić" czasowe zatrudnienie w niej, ale nie z inicjatywy władz Uniwersytetu czy Wydziału, Wojciecha Morawieckiego (1953–1956) i Władysława Namysłowskiego (1954–1957). Zob. T. Gadkowski, *Katedra Prawa Międzynarodowego*, s. 449.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

sformułowane równie absurdalne zarzuty o charakterze politycznym[37].

Habilitacja

Po doktoracie aktywność naukowa Krzysztofa Skubiszewskiego stała się jeszcze bardziej dynamiczna i wielowątkowa. Zaczął on realizować badania naukowe w najbardziej prestiżowych ośrodkach zagranicznych, w których prowadził również wykłady i seminaria. Pierwsze takie badania zrealizował w 1956 r. jako uczestnik kursu obejmującego wykłady i seminaria w Akademii Prawa Międzynarodowego w Hadze, gdzie później wrócił już jako profesor wizytujący, a następnie członek elitarnego Kuratorium Akademii[38]. Na przełomie 1956 i 1957 r. odbył kilkumiesięczne studia w Europejskim Ośrodku Uniwersyteckim w Nancy zakończone dyplomem (Diploma in Higher European Studies) uzyskanym w styczniu 1957 r. Niezwykle prestiżowy pobyt odbył w roku akademickim 1957/1958 w Harvard Law School, uzyskując 12 czerwca 1958 r. tytuł Master of Laws. W czasie tego pobytu zmarł jego ojciec – prof. Ludwik Skubiszewski. W Archiwum UAM znaj-

[37] J. Makarczyk, *Introduction. Krzysztof Skubiszewski*, s. 18; T. Gadkowski, J. Tyranowski, *Alfons Klafkowski*, s. 10 i zawarte tam odesłanie archiwalne. Przygotowana przez K. Skubiszewskiego publikacja na temat uprawnień Polski w Wolnym Mieście Gdańsku uzyskała negatywne recenzje o wydźwięku czysto politycznym i ukazała się w „Czasopiśmie Prawno-Historycznym" dopiero w 1956 r. i pod zmienionym tytułem (recenzje z 1954 r. w APAN, sygn. P. III-44, t. 28, k. 1–6 i 7–9).

[38] W 1998 r. wygłosił tam cykl wykładów na temat*: The Contribution of the Academy to the Development of the Science and Practice of Public International Law*, które ogłoszono drukiem w tym samym roku.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

duje się pismo Krzysztofa Skubiszewskiego do rektora prof. Alfonsa Klafkowskiego z 9 grudnia 1957 r. z prośbą o przerwanie jego bezpłatnego urlopu udzielonego na wyjazd do Harvardu. Zawiera ono także prośbę o udzielenie jego matce pomocy – gdyby zaszła taka potrzeba – „przed bezprawnym zajęciem rodzinnego mieszkania" przy ul. Dąbrowskiego[39].

Naukowe osiągnięcia Krzysztofa Skubiszewskiego były znaczące i 1 grudnia 1956 r. uzyskał on nominację na stanowisko zastępcy profesora, na którym pozostawał do 27 czerwca 1961 r. Od 1 października 1956 r. do 30 września 1957 r. pracował również w Instytucie Zachodnim w Poznaniu[40].

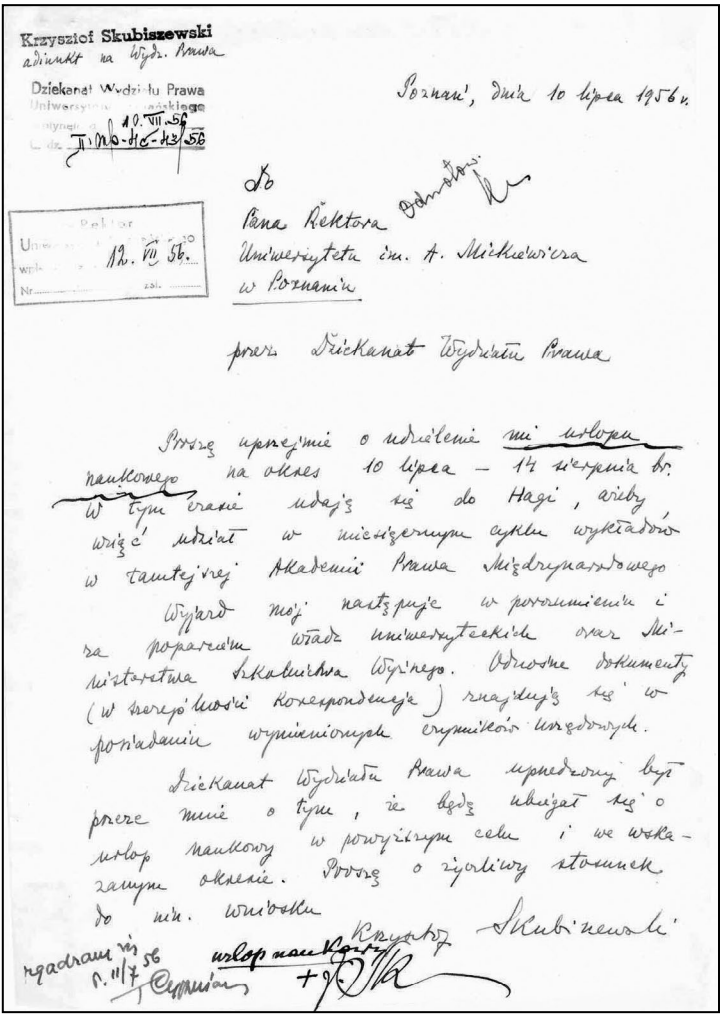
Dysponując już poważnym dorobkiem naukowym uzyskanym po doktoracie, we wrześniu 1958 r. złożył wniosek o wszczęcie przewodu habilitacyjnego. Wniosek ten zreferował na posiedzeniu Rady Wydziału prof. Klafkowski, wyrażając refleksję, że będzie to „pierwsza prawdziwa habilitacja w Katedrze Prawa Międzynarodowego"[41]. Bardzo wysoko ocenił dorobek naukowy Krzysztofa Skubiszewskiego, w tym jego pracę habilitacyjną pt. „Pieniądz na terytorium okupowanym. Studium prawnomiędzynarodowe ze szczególnym uwzględnieniem praktyki niemieckiej". Podkreślił, że przedłożona praca habilitacyjna dotyczy zagadnienia, którego nikt dotąd nie opracował w nauce prawa międzynarodowego. Nie ukazał się bowiem żaden artykuł na ten temat w monografiach czy czasopismach. Jego zdaniem praca ta ma charakter oryginalny, pionierski, a jej walory badawcze są bardzo wysokie. W uchwale z 21 września 1958 r. Rada Wydziału uwzględniła wniosek, powołując komisję w składzie: profesorowie Józef

[39] AUAM, sygn. 509/1371.

[40] *Instytut Zachodni 50 lat*, s. 115.

[41] Nawiązał w ten sposób do niepowodzenia jego własnej habilitacji dziesięć lat wcześniej.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Krzysztof Skubiszewski
adiunkt na Wydz. Prawa

Dziekanat Wydziału Prawa
Uniwersytetu ...ańskiego
...ginał ...
L. dz. ... 10. VII. 56
Pr. Nr. D-43/56

Rektor
Uni... 12. VII 56.
wpł...
Nr... zał. ...

Poznań, dnia 10 lipca 1956 r.

Do
Pana Rektora
Uniwersytetu im. A. Mickiewicza
w Poznaniu

przez Dziekanat Wydziału Prawa

Proszę uprzejmie o udzielenie mi urlopu naukowego na okres 10 lipca – 14 sierpnia br. W tym czasie udaję się do Hagi, aby wziąć udział w niedzielnym cyklu wykładów w tamtejszej Akademii Prawa Międzynarodowego.

Wyjazd mój nastąpi w porozumieniu i za poparciem władz uniwersyteckich oraz Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego. Odnośne dokumenty (w sprawie korespondencji) znajdują się w posiadaniu wymienionych czynników urzędowych.

Dziekanat Wydziału Prawa uprzedzony był przeze mnie o tym, że będę ubiegał się o urlop naukowy w powyższym celu i we wskazanym okresie. Proszę o życzliwy stosunek do mej wniosku.

Skubiszewski Krzysztof

Wyjazd zaopiniowany pozytywnie 11/7 56
urlop naukowy
+ 9.

Wniosek dr. Krzysztofa Skubiszewskiego z 10 lipca 1956 r. o udzielenie urlopu na wyjazd do Hagi w celu wygłoszenia wykładów w Akademii Prawa Międzynarodowego (ze zbiorów AUAM)

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Matuszewski, Edward Taylor i Alfons Klafkowski, która na posiedzeniu tego samego dnia, po dokonaniu oceny dorobku naukowego kandydata, jednomyślnie zdecydowała o złożeniu wniosku o wszczęcie postępowania habilitacyjnego[42]. Uchwałę o wszczęciu tego postępowania i wyznaczeniu recenzentów podjęła jednomyślnie Rada Wydziału na posiedzeniu 3 listopada 1958 r.[43]

Wszystkie recenzje były pozytywne, ale pojawił się specyficzny problem w recenzji prof. Cezarego Berezowskiego. Sformułował on bowiem polityczny zarzut typowy dla wielu recenzji prac naukowych w tamtych czasach. Napisał, że:

> Rażącym niedociągnięciem jest nieuwzględnienie literatury radzieckiej, która szeroko traktuje prawo wojenne, zwłaszcza okupację wojenną, a którą łatwo było znaleźć w Sovietskoj litieraturie po miezdunarodnomu prawu […] Nie można także pominąć milczeniem zarzutu, że praca nie jest pisana z pozycji marksistowskiej i nie może przez to wzbogacić polskiej literatury współczesnej, socjalistycznej, z dziedziny prawa międzynarodowego[44].

Ze szczególną reakcją spotkało się jednak inne stwierdzenie autora recenzji. Oceniając dorobek habilitanta, stwierdził:

> Podczas gdy jego prace z lat ostatnich były raczej o charakterze przyczynkarskim, może z wyjątkiem rozważań na temat byłego WM Gdańska i umów politycznych Polski, a nawet były dość nieszczęśliwe, jak artykuł ogłoszony w jednym z czasopism zachodnioniemieckich, rozprawa habilitacyjna

[42] AUAM, Protokoły z posiedzeń Rady Wydziału Prawa, rok akad. 1957/1958, protokół z posiedzenia w dniu 21 września 1958 r.

[43] Dokumenty postępowania: AUAM 967/68 k, 5 i n.; recenzenci: C. Berezowski, S. Hubert, A. Klafkowski.

[44] AUAM, sygn. 967/68, k. 36.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

świadczy o stałym pogłębianiu metody prawniczej i coraz bardziej gruntownym badaniu zagadnień prawnych przez dr Skubiszewskiego[45].

Stwierdzenie recenzenta, nazywające niektóre prace Krzysztofa Skubiszewskiego „nieszczęśliwymi" w kontekście ich opublikowania – zdaniem recenzenta – w jednym z czasopism zachodnioniemieckich, wywołało zrozumiałe poruszenie w środowisku akademickim i zostało zauważone przez władze polityczne. Miało to źródło w nierzetelnej, anonimowej, sygnowanej przez redakcję notatce pt. *Komu potrzebna taka „współpraca naukowa"*, opublikowanej 3 maja 1959 r. w „Prawie i Życiu" i przedrukowanej natychmiast przez „Trybunę Ludu"[46].

Notatka ta nie była wcześniej szerzej komentowana w publikacjach ani nie cytowano jej najważniejszych fragmentów. Jednak w niniejszej pracy powinno się znaleźć na to miejsce. Jej „brutalna" treść jednoznacznie bowiem oddaje atmosferę ówczesnej „polemiki naukowej" i obrazuje metody nagonki na niepokornych uczonych. Spowodowała też, że była ona szeroko dyskutowana na posiedzeniu Rady Wydziału 1 czerwca 1959 r. Sprawę wywołał prof. Klafkowski, który niespełna miesiąc wcześniej, na posiedzeniu Senatu UAM 4 maja 1959 r., został jednomyślnie wybrany na drugą kadencję rektorską. Jako rektor przez dwie kadencje, a wcześniej dziekan Wydziału Prawa, był w swoich działaniach bezkompromisowy, również jeśli chodziło o obronę wartości akademickich[47]. Powiedział on, że Krzysztof Skubiszewski:

[45] AUAM, sygn. 967/68, k. 30.

[46] „Prawo i Życie" nr 9 z 3 maja 1959 r.; „Trybuna Ludu" nr 121 z 4 maja 1959 r.

[47] T. Gadkowski, J. Tyranowski, *Alfons Klafkowski*, s. 17.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Pozdrowienia z Nicei. Na odwrocie dedykacja: „Kochanej Mamusi z pobytu w Nicei w kwietniu 1957 r. przesyła kochający Krzysztof" (ze zbiorów Piotra Skubiszewskiego)

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Krzysztof Skubiszewski i Tilghman Evans przed Kapitolem w Waszyngtonie, 1958 (ze zbiorów Piotra Skubiszewskiego)

Krzysztof Skubiszewski i Jerzy Łukaszewski w Nowym Jorku, 1958 (ze zbiorów Piotra Skubiszewskiego)

Adam Mickiewicz University Press © 2026

padł ofiarą łajdackich poczynań Niemca z RFN, który pozwolił sobie na podstawie prywatnej korespondencji dopisać go jako swojego współautora oraz drugiego łajdaka, który niesprawdzone i fałszywe materiały przesyła do redakcji pisma. Te łajdackie metody przejęła również redakcja Prawa i Życia, co jest godne potępienia. Redakcja, która miała możliwość sprawdzenia prawdziwości materiałów w Poznaniu, nie zrobiła tego, pozwalając się wciągnąć w wewnętrzne rozrachunki między Niemcami, którzy wciągają naszych uczonych do współpracy po to, by podstawić im następnie nogi[48].

Notatka, o którą chodzi, stanowiła komentarz do artykułu z nr. 2 „Das Standesamt" z 1959 r. pt. *Zur Gültigkeit von Eheschließungen in den Gebieten östlich der Oder und Neiße*, którego według redakcji „Prawa i Życia" autorami byli: dr Hans W. Baade z Instytutu Prawa Międzynarodowego Uniwersytetu w Kilonii i „docent Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu, przebywający czasowo na Harvardzie". Identyfikacja polskiego „współautora" była więc oczywista, bo Krzysztof Skubiszewski realizował w tym czasie swój pobyt naukowy w Harvard Law School. Artykuł ten w swojej treści odwołuje się do granic Rzeszy z 1937 r., a w stosunku do władzy państwowej sprawowanej na obszarach położonych na wschód od Odry i Nysy, które znalazły się na mocy porozumień poczdamskich w granicach Polski, używa określenia:

władze okupacyjne, które mają prawno-międzynarodowy obowiązek dbania na okupowanym obszarze o spokój, porządek i bezpieczeństwo prawne i w tym celu mogą po-

[48] AUAM, Protokoły z posiedzeń Rady Wydziału Prawa, rok akad. 1958/1959, protokół z posiedzenia w dniu 1 czerwca 1959 r.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

sługiwać się powołanymi przez siebie organami, szczególnie wtedy, kiedy usunięta została administracja niemiecka[49].

W artykule znalazł się przypis, który wyjaśniał, że wywody polskiego autora dotyczą jedynie prawa polskiego, a jego poglądy na sprawę granicy na Odrze i Nysie zawarte zostały w innych jego tekstach, opublikowanych wcześniej.

W notatce z „Prawa i Życia" znalazła się nie tylko ostra krytyka przypisywanych „polskiemu autorowi" sformułowań, ale także krytyka „tego typu koprodukcji naukowej", akceptacji „perspektywy ujrzenia w druku swego nazwiska obok nazwiska kogoś z Zachodu" oraz braku ostrożności i refleksji, tj. niedostrzeżeniu „politycznej treści i politycznej wymowy artykułu, który nie tylko przedstawia praktykę NRF, ale jednocześnie usiłuje dać tendencyjne, w rzeczywistości antypolskie jej uzasadnienie [np. teza o polskiej okupacji ziem na wschód od Odry i Nysy]". W swojej krytyce redakcja poszła jeszcze dalej i uznała, że kolejne niemieckie publikacje łatwo będą mogły formułować stanowisko, iż „nauka polska akceptuje tezy odwetowców, przystrojone w szaty tez naukowych"[50].

Nic więc dziwnego, że sprawa ta była dyskutowana na Wydziale, ponieważ notatka w oczywisty sposób godziła również w dobre imię Wydziału i Uniwersytetu, a ministerstwo zażądało odpowiednich wyjaśnień. Zdecydowany w wymo-

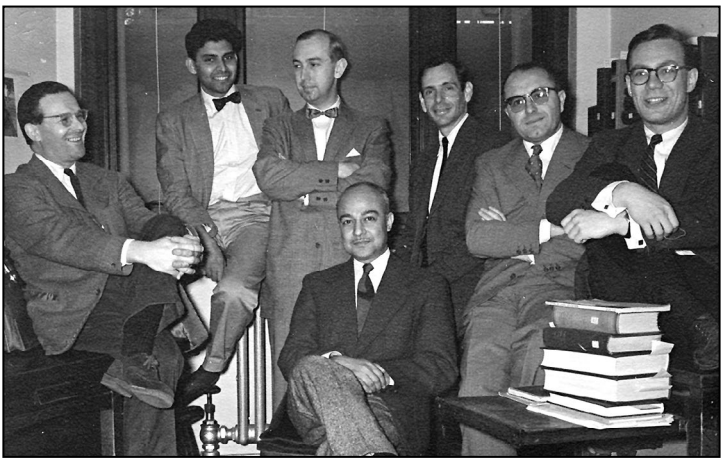
[49] *Komu potrzebna taka „współpraca naukowa"*, „Prawo i Życie" nr 9 z 3 maja 1959 r., s. 33.

[50] Atmosferę tamtych czasów i sposób prowadzenia przez władze „nagonki na niepokornych", opartej zwykle na bezzasadnych podstawach, której źródłem często były klasyczne donosy, obrazuje końcowy dopisek redakcji w formie postscriptum: „Towarzyszowi Helmuthowi K. z Berlina dziękujemy za przesłanie odbitki z artykułem z nr 2 »Das Standesamt«". Komentarz do tych treści wydaje się zbyteczny.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

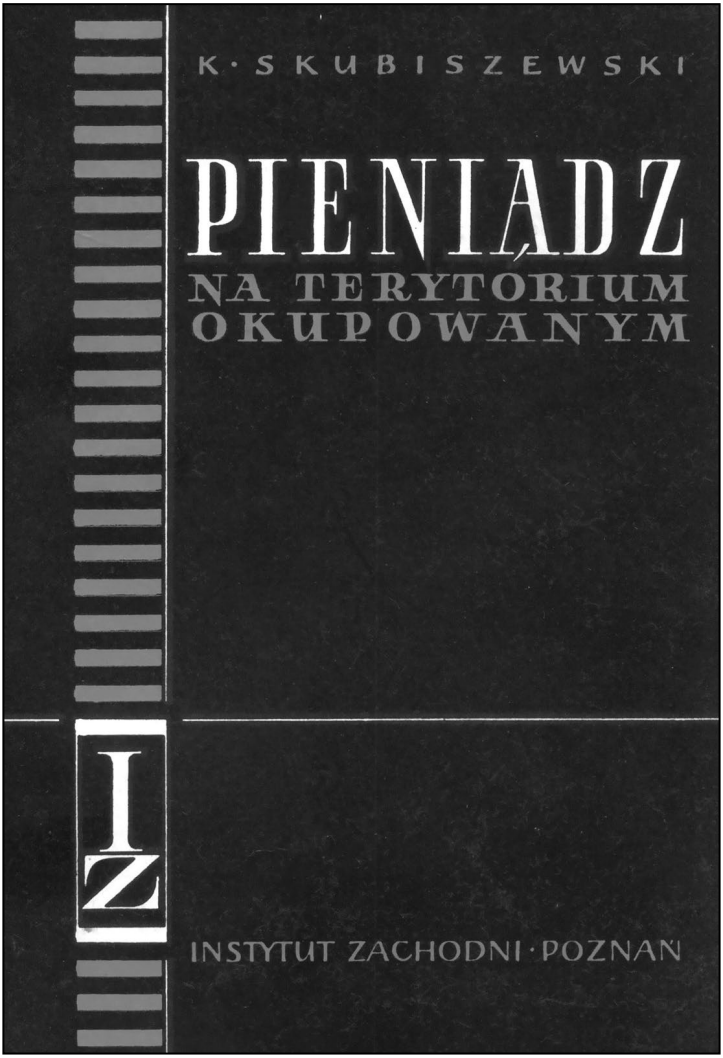

Krzysztof Skubiszewski i Jacques-Yvan Morin w Harvard Law School w Cambridge, Mass., 1958 (ze zbiorów Piotra Skubiszewskiego)

Krzysztof Skubiszewski trzeci od lewej i Jacques-Yvan Morin pierwszy od prawej w Langdell Hall, Harvard Law School w Cambridge, Mass., 1958 (ze zbiorów Piotra Skubiszewskiego)

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Okładka rozprawy habilitacyjnej *Pieniądz na terytorium okupowanym* (1960)

Adam Mickiewicz University Press © 2026

wie głos prof. Klafkowskiego – iż w rozmowie z wiceminister szkolnictwa wyższego Eugenią Krasowską zapowiedział, że w razie nieudzielenia przez redakcję „Prawa i Życia" w krótkim czasie satysfakcji Krzysztof Skubiszewski wystąpi na drogę sądową o zniesławienie – nie był odosobniony[51]. Dyskusja była zresztą szersza i jednoznaczna. Rada postanowiła powołać wydziałową komisję do wyjaśnienia tej sprawy[52], która w sprawozdaniu stwierdziła, że zarzuty postawione Krzysztofowi Skubiszewskiemu są całkowicie nieuzasadnione i krzywdzące. Rada Wydziału, po zapoznaniu się z tym stanowiskiem na posiedzeniu 1 lipca 1959 r., jednomyślnie zaaprobowała jej konkluzje[53]. W konsekwencji Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego w piśmie z 8 września 1959 r. poinformowało, że przyjęło do wiadomości wyniki prac podjętych na Wydziale w celu wyjaśnienia tej sprawy[54].

Warto w tym kontekście podkreślić, że swoje poglądy w sprawie, która wywołała tę dyskusję, Krzysztof Skubiszewski przedstawił w tekście poświęconym ważności małżeństw zawieranych na obszarach położonych na wschód od Odry

[51] Redakcja „Prawa i Życia" odwołała zarzuty w numerze 13(83).

[52] W jej skład weszli profesorowie: K. Kolańczyk (dziekan), J. Wasicki (prodziekan), W. Jaśkiewicz, T. Cyprian, K.M. Pospieszalski, J. Górski i Z.K. Nowakowski.

[53] AUAM, Protokoły z posiedzeń Rady Wydziału Prawa, rok akad. 1958/1959, protokół z posiedzenia w dniu 1 lipca 1959 r; szczegółowe sprawozdanie komisji z jednoznacznie pozytywną dla K. Skubiszewskiego konkluzją stanowi załącznik do tego protokołu.

[54] Samego pisma z Ministerstwa nie znaleziono w AUAM. Jest po nim ślad w protokołach Rady Wydziału, podobnie jak po innych dokumentach, takich jak: pismo K. Skubiszewskiego do redakcji „Prawa i Życia" z 6 maja 1959 r., list redaktora naczelnego „Prawa i Życia" do niego z 11 maja 1959 r., pismo Rektora UAM do dyrektora Departamentu Studiów Uniwersyteckich Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego z 15 maja 1959 r.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

i Nysy, który został opublikowany w czasopiśmie „Das Standesamt" z datą 10 kwietnia 1959 r.[55] Fakt ten umknął niestety uwadze autorom tekstów w „Prawie i Życiu" oraz „Trybunie Ludu". Nie pisali oni również o tym, że publikacje Krzysztofa Skubiszewskiego na temat powojennych stosunków polsko-niemieckich, zwłaszcza statusu polskiej granicy zachodniej oraz wysiedleń Niemców, były często mocno krytykowane przez autorów niemieckich, kwestionujących nowy, powojenny porządek międzynarodowy[56].

Trudności na drodze prowadzącej do pozytywnego zakończenia przewodu habilitacyjnego Krzysztofa Skubiszewskiego zostały w ten sposób pokonane. Dwie recenzje jego dorobku naukowego były bardzo pozytywne, a konkluzja recenzji prof. Cezarego Berezowskiego – mimo przywołanego wyżej fragmentu – również. Referując sprawę dopuszczenia habilitanta do kolokwium habilitacyjnego na posiedzeniu Rady Wydziału 25 listopada 1960 r., prof. Klafkowski stwierdził, że recenzent zajął się w swojej recenzji sprawami wykraczającymi poza zakres recenzji naukowej. Rada Wydziału podjęła jednomyślną uchwałę o dopuszczeniu Krzysztofa Skubiszewskiego do kolokwium habilitacyjnego[57].

Kolokwium odbyło się 12 grudnia 1960 r. bez udziału, z powodu choroby, prof. Berezowskiego[58]. Ubolewanie z powodu jego nieobecności wyraził prof. Klafkowski, który liczył na poważną dyskusję z autorem stwierdzenia o „nieszczęśli-

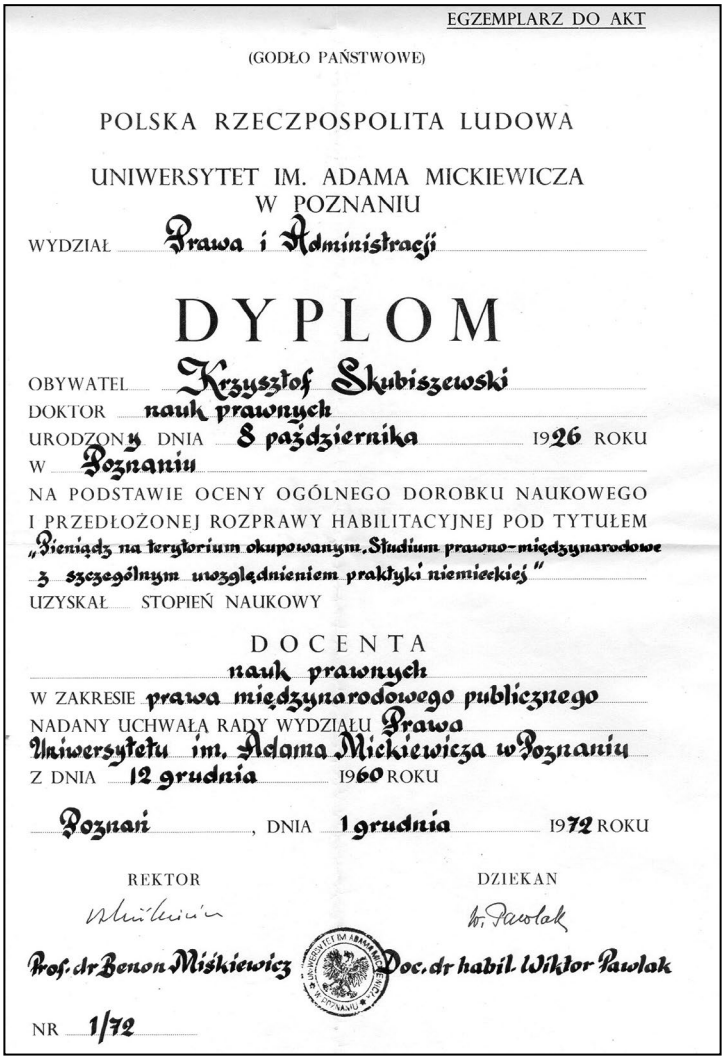
[55] K. Skubiszewski, *Einige Bemerkungen zur Gültigkeit von Eheschließungen* (1958).

[56] Dla przykładu: E. Menzel, *Das Annexionsverbot des modernen Völkerrechts und das Schicksal der deutschen Ostgebiete*, s. 39–52.

[57] AUAM, sygn. 967/68, k. 42.

[58] Materiały dotyczące kolokwium: AUAM, sygn. 967/68 (karty 46–53).

Adam Mickiewicz University Press © 2026

EGZEMPLARZ DO AKT

(GODŁO PAŃSTWOWE)

POLSKA RZECZPOSPOLITA LUDOWA

UNIWERSYTET IM. ADAMA MICKIEWICZA
W POZNANIU

WYDZIAŁ Prawa i Administracji

DYPLOM

OBYWATEL Krzysztof Skubiszewski
DOKTOR nauk prawnych
URODZONY DNIA 8 października 1926 ROKU
W Poznaniu
NA PODSTAWIE OCENY OGÓLNEGO DOROBKU NAUKOWEGO
I PRZEDŁOŻONEJ ROZPRAWY HABILITACYJNEJ POD TYTUŁEM
„Pieniądz na terytorium okupowanym. Studium prawno-międzynarodowe
z szczególnym uwzględnieniem praktyki niemieckiej"
UZYSKAŁ STOPIEŃ NAUKOWY

DOCENTA
nauk prawnych
W ZAKRESIE prawa międzynarodowego publicznego
NADANY UCHWAŁĄ RADY WYDZIAŁU Prawa
Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Z DNIA 12 grudnia 1960 ROKU

Poznań, DNIA 19 grudnia 1972 ROKU

REKTOR
Prof. dr Benon Miśkiewicz

DZIEKAN
Doc. dr habil. Wiktor Pawlak

NR 1/72

Dyplom docenta wystawiony 19 grudnia 1972 r. (ze zbiorów AUAM)

Adam Mickiewicz University Press © 2026

wej publikacji" habilitanta, podkreślając raz jeszcze, że takie sformułowanie w recenzji nie jest oceną naukową. Kategorycznie stwierdził, że „przypomina to metody stosowane w okresie stalinizmu, prowadzące do utrącania spraw, i wprowadza kryterium polityczne, na które nie ma miejsca w przewodzie habilitacyjnym"[59]. Merytoryczna ocena kolokwium przez Radę Wydziału była pozytywna, a uchwała w sprawie jego przyjęcia – jednomyślna[60]. Ta ocena spowodowała, że na wniosek prof. Zimmermanna Rada w jednomyślnym głosowaniu zwolniła habilitanta z wygłoszenia wykładu habilitacyjnego. Podobne było też głosowanie Rady w sprawie nadania Krzysztofowi Skubiszewskiemu „stopnia naukowego docenta prawa międzynarodowego publicznego", a uchwała ta została zatwierdzona przez ministra szkolnictwa wyższego pismem z 27 czerwca 1961 r.[61] W konsekwencji Rada Wydziału już 22 grudnia 1960 r. podjęła kolejną jednomyślną uchwałę o powołaniu zastępcy profesora Krzysztofa Skubiszewskiego na stanowisko docenta etatowego, na którym pozostawał od 28 czerwca 1961 r. do zakończenia swojej pracy na Uniwersytecie 30 września 1973 r.[62]

Pozytywna ocena Rady Wydziału została potwierdzona na forum ogólnopolskim. Krzysztof Skubiszewski otrzymał prestiżową nagrodę redakcji „Państwa i Prawa" za najlepszą pracę habilitacyjną (1962).

[59] AUAM, sygn. 967/68, k. 46. Podobne stanowisko wyrazili w dyskusji profesorowie: S. Hubert (recenzent), Z. Kaczmarczyk, K.M. Pospieszalski, J. Matuszewski i L. Babiński.

[60] AUAM, sygn. 967/67, k. 172.

[61] AUAM, sygn. 967/67, k. 173.

[62] AUAM, sygn. 967/67, k. 182.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

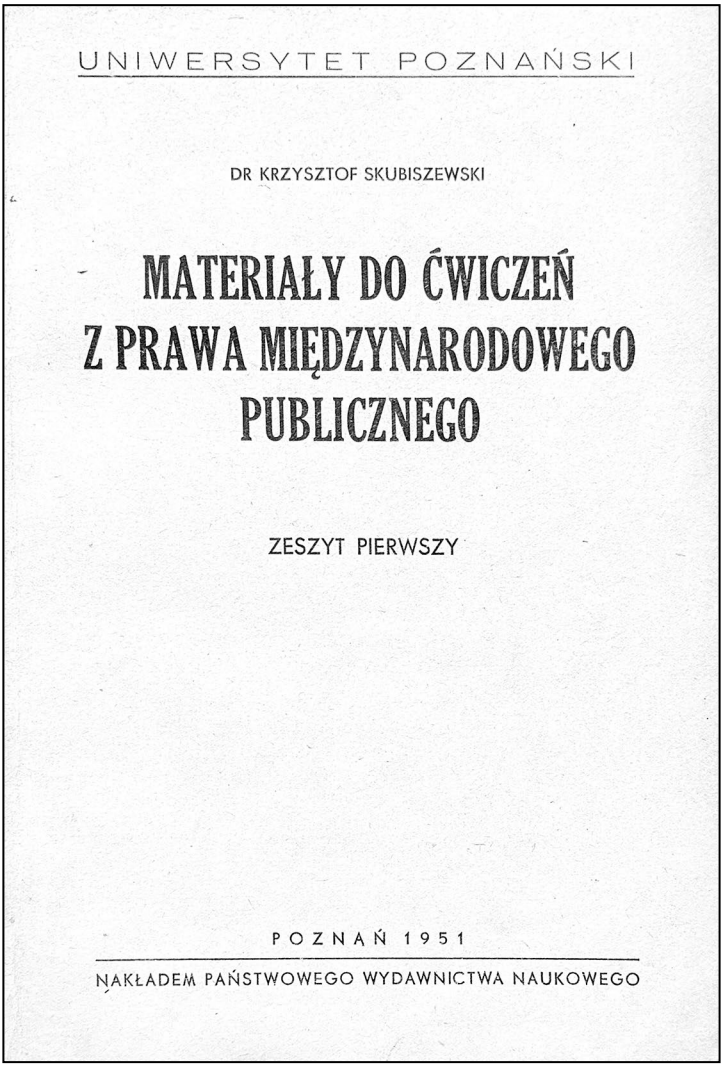
Krzysztof Skubiszewski był na Wydziale nieprzeciętną osobowością pod każdym względem. Reprezentował najlepszy styl profesorski z okresu międzywojennego. Był wyważony w każdym słowie, prezentował arystokratyczne maniery i savoir-vivre na najwyższym poziomie, a jego „znakiem rozpoznawczym" był granatowy garnitur i bordowa, ręcznie wiązana muszka. Jego wykłady cieszyły się dużym zainteresowaniem studentów. Jan Sandorski – jeden z jego uczniów i wieloletnich współpracowników – tak o nim pisał:

> Był wykładowcą, na którego wykładach pojawiali się niemal wszyscy studenci trzeciego roku prawa. Znany był z nawiązywania do treści na owe lata niecenzuralnych, a ponadto ujmował je w bardzo elegancką formę. Na sali pojawiał się najczęściej w granatowym garniturze i muszce bordo, co powodowało, że uznawany był za arbitra elegancji i nosił przezwisko „Lord Gallux"; symbolem dobrego smaku były bowiem wówczas sklepy z garderobą męską, noszące tę nazwę[63].

Poza wykładami prowadził seminaria magisterskie dla studentów interesujących się prawem międzynarodowym. Jego grupy seminaryjne nie były liczne, ale jako wymagający promotor potrafił motywować seminarzystów do szczegółowych i merytorycznych badań, rezultatem których były dobre prace magisterskie, stanowiące często pierwszy krok ich autorów do poważnej kariery naukowej. Prace magisterskie pod kierunkiem Krzysztofa Skubiszewskiego pisali późniejsi profesorowie Katedry i jej kolejni kierownicy: Jan Sandorski: „Nacjonalizacja w prawie międzynarodowym" (1962),

[63] J. Sandorski, *Nie deptać prawników*, s. 124.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Okładka materiałów do ćwiczeń z prawa międzynarodowego publicznego opracowanych przez Krzysztofa Skubiszewskiego (1951)

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Jerzy Tyranowski „Deklaracja o przyznaniu niepodległości krajom i ludom kolonialnym" (1964) i Tadeusz Gadkowski: „Podział szelfu kontynentalnego, zwłaszcza na Morzu Bałtyckim" (1973). Pod jego kierunkiem przygotowano i obroniono na Wydziale dwie rozprawy doktorskie: Tadeusz Gelewski, „Kontrabanda wojenna w prawie po 1939 r." (1967) i Kazimierz Białkowski, „Sytuacja okrętów podwodnych w prawie międzynarodowym wojennym" (1970). Był też recenzentem w dwóch przewodach habilitacyjnych oraz ośmiu przewodach doktorskich. Recenzował m.in. napisaną pod kierunkiem Alfonsa Klafkowskiego rozprawę Jana Sandorskiego pt. „Rada Wzajemnej Pomocy Gospodarczej w świetle prawa międzynarodowego" (1967) oraz obronioną na Uniwersytecie Jagiellońskim rozprawę Adama Daniela Rotfelda (1969).

Oczywiste w tym kontekście wydaje się więc stwierdzenie, że przywilej nauczania stanowił dla Krzysztofa Skubiszewskiego *raison d'être* i przynosił mu wiele satysfakcji[64]. Dlatego tak boleśnie odczuł odejście z UAM w 1973 r. i późniejszy brak możliwości kontynuowania regularnej akademickiej działalności dydaktycznej.

Wyrazem akceptacji przez środowisko akademickie było przyjęcie go w skład Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, w którym – podobnie jak w akademiach – były dwa rodzaje członkostwa: niższy i wyższy. W 1953 r. został członkiem Komisji Nauk Prawnych (w latach 1961–1963 był sekretarzem tej komisji) a w 1962 r. – członkiem Wydziału Historii i Nauk Społecznych[65]. Inną płaszczyzną jego aktywności stało się stowarzyszenie Instytut Zachodni, którego członkiem zo-

[64] J. Łukaszewski, *Krzysztof Skubiszewski*, s. 15.

[65] Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Akta członków: Krzysztof Skubiszewski; A. Pihan-Kijasowa (red.), *Poczet członków Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk*, s. 381.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

stał w 1958 r. Ponadto w latach 1956–1957 był pracownikiem Instytutu Zachodniego, ściśle związanego ze wspomnianym stowarzyszeniem.

W czasie działalności uniwersyteckiej Krzysztof Skubiszewski podejmował różne działania organizacyjne, nie tylko na rzecz Wydziału, piastując przy tym ważne funkcje wydziałowe. W latach 1952–1954 był protokolantem Rady Wydziału, a w latach 1960–1973 kuratorem Studenckiego Stowarzyszenia Przyjaciół ONZ. Ta studencka organizacja, gromadząca studentów zainteresowanych problematyką międzynarodową, zapewniała im w tamtym czasie swobodę dyskusji w tych sprawach oraz umożliwiała kontakty zagraniczne. Była jedyną organizacją z państw socjalistycznych należącą do Międzynarodowego Ruchu Studentów na rzecz ONZ (ISMUN), dzięki czemu jej członkowie mogli uczestniczyć w międzynarodowych spotkaniach i zdobywać zagraniczne doświadczenia. Wielu z nich odegrało później znaczącą rolę w polityce krajowej i zagranicznej RP oraz w organizacjach międzynarodowych[66]. W latach 1952–1954 Krzysztof Skubiszewski był zastępcą prodziekana do spraw dyscypliny studiów, a w latach 1961–1963 prodziekanem do spraw dydaktycznych przy dziekanach: Janie Wąsickim (1961–1962) i Janie Haberze (1962–1963)[67].

Kiedy na wniosek kierownika Katedry prof. Klafkowskiego został utworzony w jej ramach Zakład Prawa Organizacji Międzynarodowych, Krzysztof Skubiszewski został miano-

[66] Piszą o tym: A.J. Szwarc, *Dziekańskie wspomnienie*, s. 26; J. Sandorski, *Odnowienie doktoratu*, s. 253.

[67] Zob. interesujące wystąpienie prodziekana K. Skubiszewskiego na spotkaniu ze studentami I roku 5 września 1961 r., przed oficjalną inauguracją zajęć: K. Skubiszewski, *Szansa, jaką daje uniwersytet* (2015).

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Towarzystwo przyjaciół ONZ. Od lewej: Jan Sandorski, Krzysztof Skubiszewski, Stanisław Ślósarczyk, Anna Michalska, Maria Roguszko, Marian Iwanejko (schowany) i Jacek Taylor (fot. Jerzy Nowakowski, Studencka Agencja Fotograficzna przy Radzie Okręgowej Zrzeszenia Studentów Polskich, ze zbiorów Piotra Skubiszewskiego)

PRL-owskie realia. Pracownicy UAM przed manifestacją pierwszomajową, ok. 1970 r. Od lewej: Krzysztof Skubiszewski i historycy prawa: Witold Maisel i Jerzy Wisłocki (ze zbiorów Andrzeja Gulczyńskiego)

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Doc. dr Krzysztof Skubiszewski jako prodziekan Wydziału Prawa UAM, 1961 (ze zbiorów Piotra Skubiszewskiego)

Adam Mickiewicz University Press © 2026

wany jego kierownikiem i pozostawał na tym stanowisku od 1 października 1967 r. do czasu restrukturyzacji Wydziału w 1971 r., w wyniku której Zakład został zlikwidowany[68].

Wielu pracowników Wydziału wspominało życzliwość Krzysztofa Skubiszewskiego, mającego ugruntowane stanowisko na arenie międzynarodowej. Wykorzystał bowiem osobiste kontakty m.in. by ułatwić wyjazdy zagraniczne prof. Witoldowi Maislowi do Genewy i prof. Karolowi Marianowi Pospieszalskiemu do Getyngi. Wojciech Łączkowski nie uzyskał jednak paszportu na wyjazd do Brugii, gdzie miał podjąć studia w Kolegium Europejskim[69].

Odmowa profesury

Po habilitacji Krzysztof Skubiszewski zintensyfikował swoją aktywność naukową. Był już uczonym o uznanej pozycji międzynarodowej i prowadził badania w ośrodkach akademickich o światowej renomie. Wykładał na brytyjskich uniwersytetach w Londynie i Nottingham (1963). Na tym etapie jego rozwoju naukowego szczególnie ważny był pobyt w charakterze Visiting Scholar w School of International Affairs Uniwersytetu Columbia w Nowym Jorku w roku akademickim 1963/1964. Tam właśnie zgromadził materiały do serii artykułów na temat prawnego charakteru uchwał Zgromadzenia Ogólnego ONZ oraz do ostatecznej wersji monografii pt. *Uchwały prawotwórcze organizacji międzynarodowych. Przegląd zagadnień i analiza wstępna*, która ukazała się w 1965 r. W kontekście publikacji tej pracy warto przypomnieć kolejne polityczne zarzuty, tym

[68] AUAM sygn. 509/1371, k. 17.

[69] K.M. Pospieszalski, *„To wszystko przeżyłem..."*, s. 266; W. Łączkowski, *Wspomnienia czasu minionego*, s. 176–178.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

razem autorstwa prof. Kazimierza Libery, który uznał, że „autor w niedostatecznej mierze wykorzystał literaturę radziecką". W piśmie do Komisji Nauk Społecznych PTPN Krzysztof Skubiszewski wykazał zupełny brak literatury radzieckiej w tym zakresie i podkreślił, że merytoryczne stanowisko recenzenta powinno prowadzić do polemiki naukowej, a nie do „walki z poglądami autora przy pomocy dyrektyw *non imprimatur*"[70].

Pobyt w Nowym Jorku przypieczętował jego przynależność do światowej elity uczonych zajmujących się prawem międzynarodowym. To właśnie wtedy Carnegie Endowment for International Peace zaprosiła go do zespołu wybitnych prawników z różnych państw, który pod przewodnictwem prof. Maxa Sørensena przygotował zbiorowy podręcznik prawa międzynarodowego. Było to pierwsze tego typu przedsięwzięcie w nauce prawa międzynarodowego, a podręcznik, w którym Krzysztof Skubiszewski napisał rozdział poświęcony użyciu siły przez państwa, bezpieczeństwu zbiorowemu, prawu wojennemu i neutralności, należy do klasyki w nauce prawa międzynarodowego[71].

Była też jednak przykra strona tego wyjazdu. Krzysztof Skubiszewski dostał na ten wyjazd urlop przyznany mu przez rektora prof. Gerarda Labudę, obejmujący cały rok akademicki[72]. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych skróciło jednak ten czas do sześciu miesięcy[73]. Krzysztof Skubiszewski poprosił jednak o utrzymanie w mocy pierwotnie ustalonego terminu, ale Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego nie wydało na to zgo-

[70] APAN, sygn. P. III-44, t. 4, k. 135.

[71] K. Skubiszewski, *Use of Force by States* (1968).

[72] AUAM, sygn. 509/1371, k. 8.

[73] Pismo MSW z 17 lipca 1963 r. (DUE-VIII-5/11/63), AUAM, sygn. 509/1371, k. 10.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

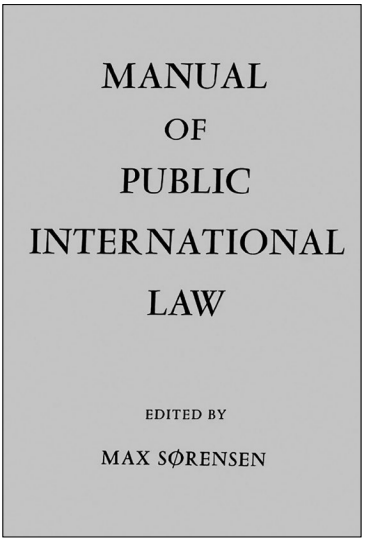

Krzysztof Skubiszewski z Enid Kaufman w drodze ze Stanów Zjednoczonych do Europy na SS Constitution, 1964 (ze zbiorów Piotra Skubiszewskiego)

Krzysztof Skubiszewski z bratową, Marią z d. Michalską, w zaułkach Sieny, 1969 (fot. Piotr Skubiszewski)

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Okładka podręcznika pod redakcją Maxa Sørensena z rozdziałami autorstwa Krzysztofa Skubiszewskiego (1968)

dy[74]. Był to kolejny sygnał, że władze polityczne w szczególny sposób interesowały się jego osobą oraz prowadzonymi przez niego badaniami. Taka ocena jest uzasadniona w kontekście niepowodzeń, jakie dotknęły go kilka miesięcy później. W 1964 r. pojawiła się dla niego oferta pracy w Sekretariacie Generalnym ONZ. Niestety, stanowiska tego nie objął – jak sam mówił – z przyczyn od siebie niezależnych. W jednym z wywiadów stwierdził: „władze PRL nie zgodziły się na ten wyjazd, ponieważ nie byłem człowiekiem ani MSZ, ani MSW i odmówiłem współpracy, której oczekiwano"[75]. W jednej z publikacji książkowych czytamy, że władze zablokowały mu

[74] AUAM, sygn. 509/1371, k. 12.

[75] K. Skubiszewski, *Wywiad dla „Głosu Wielkopolskiego"* – wywiad (1994). Zachowała się korespondencja K. Skubiszewskiego w tej sprawie z wiceministrem spraw zagranicznych Józefem Winiewiczem. APAN, sygn. P. III-44, t. 30, k. 81.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

możliwość objęcia tego stanowiska po serii rozmów sondażowych z zainteresowanym na temat jego poglądów na prawo międzynarodowe[76]. Zamiast niego rekomendację władz na to stanowisko otrzymał pracownik MSZ dr Franciszek Przetacznik, który po 1968 r. nie wrócił do Polski i pozostał w Stanach Zjednoczonych.

Wniosek o wszczęcie procedury w sprawie nadania Krzysztofowi Skubiszewskiemu tytułu naukowego profesora nadzwyczajnego zreferował na posiedzeniu Rady Wydziału 14 czerwca 1965 r. prof. Klafkowski. Zwrócił on szczególną uwagę na jego aktywność naukową, którą obrazuje poważny, stojący na bardzo wysokim poziomie, nowatorski i powszechnie uznany dorobek publikacyjny. Podkreślił przy tym jego dynamiczne podejście do problematyki podmiotowości organizacji międzynarodowych[77].

Warto przypomnieć, że sam prof. Klafkowski miał w tej sprawie zupełnie inne zdanie, akceptujące wyłączną podmiotowość państw w prawie międzynarodowym. Prowadzący badania naukowe w ramach tej samej Katedry Krzysztof Skubiszewski nie tylko bowiem akceptował podmiotowość prawnomiędzynarodową organizacji międzynarodowych, ale także dogłębnie analizował ich udział w procesie stanowienia prawa przeznaczonego *pro foro externo*, zwłaszcza pod postacią uchwał prawotwórczych. Takie zróżnicowane podejście do istotnej problematyki badawczej, jakie prezentowała w tamtych latach poznańska szkoła prawa międzynarodowego,

[76] P. Grzebyk, *Organizacja Narodów Zjednoczonych*, s. 260. F. Przetacznik rok wcześniej obronił pracę doktorską na naszym Wydziale, napisaną pod kierunkiem prof. Klafkowskiego: „Nietykalność osobista przedstawiciela dyplomatycznego w świetle prawa międzynarodowego".

[77] AUAM, sygn. 967/148, k. 1.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

owocowało wieloma bardzo dobrymi i wysoko ocenianymi publikacjami[78].

Profesor Klafkowski zawsze z uznaniem odnosił się do efektów badań naukowych Krzysztofa Skubiszewskiego, a wszystkie opinie pisane w sprawach jego kolejnych awansów naukowych oraz recenzje przygotowywane w tych postępowaniach były profesjonalne i merytoryczne. Prezentowana w nich ocena zarówno dorobku naukowego Krzysztofa Skubiszewskiego, jak i jego aktywności dydaktycznej i organizacyjnej zawsze była pozytywna. Stanowisko takie prezentował zarówno jako kierownik Katedry, jak i dziekan Wydziału, a później rektor Uniwersytetu.

Na kolejnym posiedzeniu 22 czerwca 1965 r. Rada Wydziału jednomyślnie zdecydowała o powołaniu komisji w sprawie nadania tytułu profesorskiego Krzysztofowi Skubiszewskiemu[79] oraz wyznaczyła profesorów z różnych ośrodków akademickich do wymaganego wtedy tzw. postępowania ankietowego[80]. Po przeprowadzeniu tego postępowania na kolejnym posiedzeniu 16 lutego 1966 r. Rada jednogłośnie zdecydowała o powołaniu recenzentów w postępowaniu profesorskim w osobach profesorów Alfonsa Klafkowskiego i Stanisława Huberta[81].

[78] T. Gadkowski, *Podmiotowość prawnomiędzynarodowa organizacji międzynarodowych*, s. 13–14.

[79] Profesorowie A. Klafkowski, J. Wąsicki i M. Zimmermann.

[80] Wymóg wynikający z rozporządzenia Ministrów Szkolnictwa Wyższego, Zdrowia, Oświaty, Spraw Zagranicznych i Przewodniczącego Głównego Komitetu Kultury Fizycznej z 22 września 1959 r.; Dziennik Ustaw 1959, nr 68, poz. 336. Profesorowie C. Berezowski, L. Gelberg, S. Hubert, K. Libera, J. Katz-Suchy, A. Klafkowski, M. Lachs, R. Zaorski i powołany później S. Rozmaryn; AUAM, sygn. 967/148, k. 1.

[81] AUAM, sygn. 967/148, k. 19.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Obie recenzje były bardzo pozytywne[82], wobec czego po przedstawieniu sprawy przez powołaną wcześniej komisję Rada na posiedzeniu 21 czerwca 1966 r. podjęła uchwałę o wystąpieniu do Senatu UAM w sprawie nadania doc. dr. hab. Krzysztofowi Skubiszewskiemu tytułu naukowego profesora nadzwyczajnego[83]. Senat na posiedzeniu 30 czerwca 1966 r. zatwierdził tę uchwałę, a rektor przesłał odpowiedni wniosek do ministerstwa[84].

Niestety, w ministerstwie sprawa utknęła na długie miesiące. Dopiero w połowie grudnia 1968 r. przyszło pismo datowane na 16 grudnia, w którym czytamy, że resort „zwraca dokumentację wniosku w sprawie nadania ob. doc. dr. hab. Krzysztofowi Skubiszewskiemu tytułu naukowego profesora nadzwyczajnego nauk prawnych z uprzejmą informacją, że wniosek jest nieaktualny"[85]. W związku z tym prof. Klafkowski jako kierownik Katedry zwrócił się do dziekana prof. Zbigniewa Radwańskiego z prośbą o wyjaśnienie przyczyn takiego stanowiska ministerstwa, ale w dokumentacji archiwalnej brakuje ciągu dalszego tej sprawy[86].

Sprawa profesury Krzysztofa Skubiszewskiego była podobna do dwóch innych spraw awansowych procedowanych wtedy na Wydziale (Kazimierz Kolańczyk i Karol Marian Pospieszalski). Również one przeszły całą wymaganą procedurę i zakończyły się w ten sam sposób. Władysław Jóźwicki,

[82] AUAM, sygn. 967/148 (recenzja A. Klafkowskiego, karty 24–28); recenzja S. Huberta (karty 44–47).

[83] Uchwała podjęta przy jednym głosie wstrzymującym: AUAM, sygn. 967/148, k. 59.

[84] AUAM, sygn. 967/148, k. 60.

[85] Pismo DU-4-198-40/68, podpisane przez dyrektora Departamentu W. Drapicha; AUAM, sygn. 967/148, k. 61.

[86] AUAM, sygn. 967/148, k. 60.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

autor monografii o Karolu Marianie Pospieszalskim, pisze, że decyzje blokujące profesury zapadły *de facto* na posiedzeniu Sekretariatu Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Poznaniu 23 sierpnia 1968 r.:

> Partia nie miała zamiaru tolerować niepokornych, obcych klasowo i ideologicznie uczonych. Narastała atmosfera zagrożenia i zaczęły się dotkliwe administracyjne represje[87].

Nie ulega wątpliwości, że Krzysztof Skubiszewski padł ofiarą takich represji, a odmowa profesury miała głębokie podłoże polityczne. Taki sposób postępowania przez ministerstwo sprawił, że wobec braku możliwości odwołania się od ministerialnej „decyzji" sprawa profesury Krzysztofa Skubiszewskiego zawisła w próżni, a tym samym awans naukowy dla niego został w brutalny, ale skuteczny sposób zablokowany. Było to dla niego bardzo trudne doświadczenie, mimo to kontynuował on swoją dynamiczną działalność naukową. W kolejnych latach opublikował, poza kilkudziesięcioma innymi pracami, dwie książki, które ugruntowały jego naukową pozycję: *Wysiedlenie Niemców po II wojnie światowej* (1968) oraz obszerną monografię *Zachodnia granica Polski* (1969), która ukazała się w ograniczonej liczbie egzemplarzy (choć w twardej, płóciennej oprawie) oraz z adnotacją na obwolucie i stronie tytułowej: „Na prawach rękopisu"[88]. Za tę publikację

[87] W. Jóźwicki, *Karol Marian Pospieszalski*, s. 95–96. Autor ten powołuje się na protokół z posiedzenia Sekretariatu KW PZPR w Poznaniu, 23 VII 1968 r. (APP, KW PZPR w Poznaniu, sygn. 557, k. 339).

[88] Zachowały się dwie wersje maszynopisu, z których wynika, że K. Skubiszewski rozważał inne tytuły tej monografii: *Granica zachodnia i dostęp Polski do morza*, maszynopis ss. 346, oraz *Granica Polski na zachodzie i na Bałtyku*, maszynopis ss. 223); APAN, sygn. P. III-44, karton 1, t. 3–6 i karton 2, t. 7.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Uczestnicy 52. Sesji Instytutu Prawa Międzynarodowego (Institut de Droit International) w Warszawie. Pośrodku siedzi prof. Bohdan Winiarski, w górnym rzędzie drugi od prawej stoi Krzysztof Skubiszewski, 1965 (ze zbiorów Piotra Skubiszewskiego)

Adam Mickiewicz University Press © 2026

autor w 1970 r. otrzymał nagrodę I stopnia Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych za najlepszą pracę naukową z zakresu współczesnych stosunków międzynarodowych. Do zagadnień tych powrócił po kilku latach w wydanej przez Instytut Zachodni monografii: *Zachodnia granica Polski w świetle traktatów* (1975).

Sprawa jego profesury wróciła po pięciu latach od jej pierwszego procedowania na Wydziale. Z inicjatywy prof. Klafkowskiego i dziekana prof. Radwańskiego została ponownie uruchomiona procedura i Rada Wydziału na posiedzeniu 14 grudnia 1971 r. zdecydowała o jej poparciu, wyznaczając znów profesorów Alfonsa Klafkowskiego i Stanisława Huberta jako recenzentów dorobku naukowego Krzysztofa Skubiszewskiego oraz uzupełniając ten skład o nowego recenzenta – prof. Stanisława Edwarda Nahlika. Na podstawie tej samej uchwały pracę podjęła na nowo powołana 22 czerwca 1965 r. komisja[89]. Dwaj wcześniej powołani recenzenci uzupełnili tylko swoje pozytywne opinie[90], a prof. Nahlik, bardzo wysoko oceniając dorobek naukowy Krzysztofa Skubiszewskiego, napisał m.in.:

> Walory naukowe tego kandydata są bowiem w przekonaniu każdego chyba internacjonalisty czymś tak notorycznym, że nie wymagającym szczegółowego dowodu. Dorobek zaś jego, obfity ilościowo, a zarazem niezwykle cenny jakościowo, należy po prostu do najwyższych osiągnięć polskiej internacjonalistyki i wynosi go ponad szereg osób, które tytuł profesora nadzwyczajnego, a nawet zwyczajnego, posiadają już od dawna.

[89] Dokonano jednej zmiany w składzie Komisji – miejsce zmarłego w 1969 r. prof. M. Zimmermanna zajął prof. W. Ludwiczak; AUAM, sygn. 509/1371 (karty 61–62).

[90] AUAM, sygn. 509/1371 (karty 75–77 i 78–79).

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Powrót po latach. Spotkanie w Katedrze Prawa Międzynarodowego w Collegium Iuridicum po uroczystości odnowienia doktoratu, 2004. Od lewej: Marcin Drobnik, Aleksander Kosicki, Tadeusz Gadkowski, Jan Sandorski, Andrzej J. Szwarc, Krzysztof Skubiszewski, Jerzy Tyranowski i Natalia Buchowska (ze zbiorów Tadeusza Gadkowskiego)

Dodał przy tym: „Byłoby przykre i żenujące, gdyby na Skubiszewskim miało się nadal sprawdzać przysłowie: »Nemo propheta in patria sua«". Podkreślił, że nadanie Krzysztofowi Skubiszewskiemu tytułu naukowego profesora nadzwyczajnego będzie „odrobieniem żenującej zaległości, bowiem do czołówki polskich i nie tylko polskich internacjonalistów należy on już od dawna"[91]. Na podstawie tych recenzji oraz sprawozdania komisji Rada Wydziału na posiedzeniu 7 marca 1972 r. jednomyślnie podjęła uchwałę o ponownym wysunięciu kandydatury doc. dr. hab. K. Skubiszewskiego do

[91] AUAM, sygn. 509/1371 (karty 82–83).

Adam Mickiewicz University Press © 2026

uzyskania tytułu naukowego profesora nadzwyczajnego[92]. Uchwałę tę poparł Senat UAM na posiedzeniu 10 kwietnia 1972 r., a rektor przekazał ponownie – po prawie sześciu latach od poprzedniego – odpowiedni wniosek do ministerstwa[93]. Krzysztof Skubiszewski uzyskał tytuł naukowy profesora nadzwyczajnego nauk prawnych postanowieniem Rady Państwa z 19 lipca 1973 r. na nieco ponad dwa miesiące przed przejściem do pracy w Instytucie Nauk Prawnych PAN[94].

[92] AUAM, sygn. 509/1371, k. 88.

[93] AUAM, sygn. 509/1371, karty 82–83 i 94; głosowanie w Senacie przy jednym głosie przeciwnym.

[94] AINPPAN, sygn. 9/49, k. 32; „Monitor Polski" 1973, nr 37, poz. 225.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Z Uniwersytetu do Polskiej Akademii Nauk

Aleksander Gadkowski

Sprawy związane z odmową profesury w 1968 r. zbiegły się w czasie z innymi jeszcze poważnymi problemami, jakie pojawiły się wtedy w życiu Krzysztofa Skubiszewskiego. Były one związane nie tylko z jego działalnością naukową oraz pozycją na Wydziale i Uniwersytecie. Po przeprowadzce brata do Warszawy w 1964 r. i wyjeździe siostry do Wielkiej Brytanii w 1967 r. w rodzinnym mieszkaniu przy ul. Dąbrowskiego mieszkał już tylko Krzysztof Skubiszewski ze swoją matką. Władze uznały, że czteropokojowe mieszkanie jest dla nich stanowczo za duże, i nakazały im przeprowadzkę na ul. Słowiańską 18 (obecnie ul. gen. S. Maczka), do typowego osiedlowego bloku, w którym każde z nich otrzymało miniaturową kawalerkę. Krzysztof Skubiszewski musiał pomieścić na maleńkiej powierzchni swoją bogatą bibliotekę naukową. Gościł też często zagranicznych profesorów, którzy nie mogli się nadziwić, że ich kolega, wybitny uczony, znany i ceniony na najlepszych uniwersytetach Europy i Ameryki, mieszka i pracuje w takich warunkach. Jego brat pisze, że sytuację tę Krzysztof Skubiszewski znosił godnie, sprawując jeszcze opiekę nad matką, której każdego dnia poświęcał tyle czasu, ile było trzeba[1].

Wtedy to pojawiły się problemy, które poważnie wpłynęły na jego pozycję na Wydziale i Uniwersytecie. Przez cały czas

[1] P. Skubiszewski, *O moim bracie*, s. 242.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

jego aktywności uniwersyteckiej, mimo że był postrzegany przez władze polityczne jako osoba otwarcie kontestująca ówczesną rzeczywistość polityczną, jego pozycja naukowa oraz życzliwość kierownika Katedry i kolejnych władz Wydziału powodowały, że w sprawach jego awansów naukowych uchwały Rady Wydziału i Senatu były zawsze pozytywne i zwykle przyjmowane bez głosów sprzeciwu. Protokoły z posiedzeń Rady Wydziału obrazują akademicką solidarność w tych sprawach. Przełomowy okazał się rok 1968, w którym mimo przeprowadzenia całej wydziałowej i uczelnianej procedury, na podstawie decyzji politycznej odmówiono mu tytułu naukowego profesora. Sprawa ta zbiegła się z jego otwartą krytyką interwencji wojsk Układu Warszawskiego w Czechosłowacji w sierpniu 1968 r.

Krzysztof Skubiszewski zawsze jasno wyrażał swoje poglądy na różne sprawy, nie zważając przy tym na ich polityczną poprawność. Tak też uczynił podczas wykładu na początku roku akademickiego 1968/1969, gdy mówił o nielegalnym z punktu widzenia prawa międzynarodowego użyciu siły zbrojnej w czasie „interwencji na zaproszenie" w Czechosłowacji w sierpniu 1968 r. Jerzy Łukaszewski pisze, że wpływ Krzysztofa Skubiszewskiego na studentów od dawna był „solą w oku partii i organów bezpieczeństwa"[2]. Stanowisko, jakie

[2] J. Łukaszewski, *Krzysztof Skubiszewski*, s. 16. Autor pisze, że ocenę interwencji wojsk Układu Warszawskiego w Czechosłowacji K. Skubiszewski wyraził w odpowiedzi na pytanie studenta na wykładzie w dniu jej rozpoczęcia. Jest to stanowisko nieprecyzyjne, gdyż interwencja ta (Operacja Dunaj) rozpoczęła się w nocy 20/21 sierpnia, a więc w okresie wakacji. J. Łukaszewski dodaje, że w wyniku tej wypowiedzi K. Skubiszewski został pozbawiony „prawa nauczania i przeniesiony, by nie powiedzieć zesłany, do Instytutu Państwa i Prawa PAN". Sprawa przejścia do PAN wyglądała nieco inaczej, a samo przejście nastąpiło 30 września 1973 r.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Wycieczka do Obrzycka, 1977 (fot. Aniela Skubiszewska, ze zbiorów Piotra Skubiszewskiego)

w tej sprawie zaprezentował, jak również jego powszechnie znany negatywny stosunek do partii komunistycznej oraz wypowiedzi krytykujące poczynania tych władz w sferze polityki zagranicznej nie mogły zostać przez władze polityczne niezauważone[3].

Decydujące znaczenie miały jednak wydarzenia z końca 1970 r. Krzysztof Skubiszewski otrzymał wcześniej propozycję wyjazdu do Genewy i objęcia na dobrze sobie znanym uniwersytecie stanowiska profesora wizytującego, a sam wyjazd doszedł do skutku na początku 1971 r. Nieco wcześniej, 7 grudnia 1970 r., został podpisany fundamentalny dla polsko-niemieckich relacji Układ pomiędzy PRL i RFN o podstawach

[3] J. Sandorski, *Profesor Krzysztof Skubiszewski*, s. 168.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

normalizacji ich wzajemnych stosunków. Krzysztof Skubiszewski zdecydowanie krytykował oficjalną wtedy w Polsce nazwę tego państwa jako Niemieckiej Republiki Federalnej. Stał na stanowisku, by we właściwy sposób tłumaczyć nazwę Bundesrepublik Deutschland jako Republika Federalna Niemiec. Często o tym mówił, zarówno na Wydziale, jak i w Instytucie Zachodnim, co zwłaszcza tam spotykało się z krytyką.

Dzień po podpisaniu układu, na zebraniu naukowym Instytutu Nauk Prawno-Ustrojowych Wydziału zaplanowana była dyskusja na temat jego znaczenia. Zapytany o kwestie terminologiczne, Krzysztof Skubiszewski odwołał się do autentycznego tytułu układu, w którym zapisano: Republika Federalna Niemiec. Odpowiedział więc merytorycznie i stwierdził, że ma ogromną satysfakcję, iż premier Józef Cyrankiewicz podpisał się pod umową, w tytule której jest poprawna nazwa państwa. Pozwolił sobie jednak na komentarz, w którym użył określenia uznanego za obrażające członków PZPR[4]. Wojewódzkie władze partyjne zażądały surowego ukarania go, ale dzięki koncyliacyjnej postawie wydziałowej organizacji partyjnej sprawa zakończyła się w styczniu 1971 r. rektorskim upomnieniem oraz cofnięciem mu paszportu[5].

W tym czasie jednak Krzysztof Skubiszewski był na Uniwersytecie Genewskim, a później – od połowy grudnia 1971 r. do końca lipca 1972 r. – jako stypendysta British Council prowadził swoje badania w All Souls College w Oksfordzie[6].

[4] Powiedział: „A w ogóle to ciekaw jestem, jak się dzisiaj czują te »bubki« pezetpeerowskie, które krytykowały mnie za RFN, kiedy widzą teraz podpis premiera Cyrankiewicza pod tą nazwą". Cyt. za: J. Sandorski, *Nie deptać prawników*, s. 128.

[5] Tamże, s. 129.

[6] J. Makarczyk, *Introduction. Krzysztof Skubiszewski*, s. 19; Ł. Dębski, M. Zaradniak, *Krzysztof Skubiszewski ma swój gabinet*.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

W czasie tego pobytu podjął decyzję o opuszczeniu Wydziału i Uniwersytetu, o czym świadczy bogata korespondencja, zgromadzona w Archiwum UAM[7], a także w poznańskim oddziale Archiwum PAN[8]. Wynika z niej, że już w połowie 1971 r. Krzysztof Skubiszewski prowadził sondażowe rozmowy z Ministerstwem na temat odejścia z pracy w UAM i wyniósł z nich wrażenie, że resort nie będzie temu przeciwny. Poinformował też resort o propozycji Uniwersytetu Genewskiego, by objął stanowisko „zaproszonego profesora" w roku akademickim 1972/1973. Zgody takiej, mimo wcześniejszych ustaleń, nie otrzymał, a do Genewy wyjechał dopiero w 1979 r.[9] W marcu 1972 r., podczas pobytu w Oxfordzie, powiadomił Ministerstwo i Uniwersytet, że po zakończeniu zaplanowanych tam badań zamierza podjąć pracę poza Poznaniem. Powołał się na argument braku profesury, likwidację Zakładu Prawa Organizacji Międzynarodowych, którym kierował od 1 października 1967 r., trudności z publikacją jego książek oraz brak zgody na jego naukowe wyjazdy zagraniczne oraz ich przedłużanie. Pytał też resort o ewentualne możliwości pracy na innych polskich uczelniach. Z powoływanej dokumentacji archiwalnej wynika, że rozważane były dwa Wydziały Prawa – na Uniwersytecie Śląskim[10] i Uniwersytecie Gdańskim[11].

[7] AUAM, sygn. 509/1371 (karty w większości bez numeracji).

[8] APAN, sygn. P. III-44, t. 4, k. 38.

[9] J. Makarczyk, *Introduction. Krzysztof Skubiszewski*, s. 20.

[10] Propozycja objęcia kierownictwa zakładu w filii Uniwersytetu Jagiellońskiego w Katowicach pojawiła się już w kwietniu 1968 r. w trakcie przekształcania jej w Uniwersytet Śląski, ale K. Skubiszewski poinformował dziekana Mariana Cieślaka, że nie jest tą sprawą zainteresowany; APAN, sygn. P. III-44, t. 4, k. 38.

[11] W czerwcu 1972 r. upadła koncepcja pracy na Uniwersytecie Gdańskim; AUAM 509/1371, k. 21.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Kiedy było już wiadomo, że obie koncepcje są nieaktualne, w czerwcu 1972 r. Krzysztof Skubiszewski poinformował, że jego dalsza praca na Uniwersytecie nie jest możliwa i poprosił o zgodę na przejście do pracy w Instytucie Nauk Prawnych PAN[12]. Odpowiedź rektora UAM z 15 lipca 1972 r. była jednak odmowna, w związku z czym 23 lipca Krzysztof Skubiszewski jeszcze z Oxfordu przesłał oświadczenie, w którym wycofał swoją deklarację z lat 1955/1956 o zgodzie na dalsze pozostawanie na UAM po ewentualnym uzyskaniu profesury, którą złożył pod warunkiem zawieszającym w 1968 r., a którą uznał również za nieaktualną w kontekście toczącego się znów postępowania w sprawie awansu profesorskiego. Ponowił też prośbę o zgodę na przejście do PAN, na którą otrzymał odpowiedź od prorektora UAM prof. Macieja Wiewiórowskiego z sugestią załatwienia sprawy po powrocie z Oxfordu. Pismo to utrzymane jest w bardzo pojednawczym tonie. Czytamy w nim, że „sytuacja na Uczelni, szczególnie w zakresie poglądów na Pana działalność naukowo-dydaktyczną i organizacyjną uległa całkowitej zmianie. Brak zgody Władz Uczelni na Pana przeniesienie wypływa z wysokiej oceny Pana działalności". Prorektor wyraził też przekonanie, że po powrocie Krzysztofa Skubiszewskiego wszystkie sprawy związane z jego pracą można załatwić „optymalnie dla Pana, naszej Uczelni i Akademii Nauk"[13].

Odpowiadając na pismo prorektora, Krzysztof Skubiszewski przedstawił swoje jednoznaczne stanowisko w tej sprawie. W piśmie z 28 sierpnia 1972 r. przypomniał motywy swojej decyzji o odejściu z Uniwersytetu, wskazując zwłaszcza na nieuzyskanie nominacji profesorskiej oraz brak zgody na

[12] AUAM, sygn. 509/1371, k. 21.
[13] AUAM, sygn. 509/1371, nlb.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

skorzystanie z oferty profesury w Genewie w roku akademickim 1972/1973. Treść pisma obrazuje jego rozgoryczenie tą sytuacją i determinację w sprawie odejścia z Uniwersytetu:

> Odchodzę z UAM nie dlatego, iżbym szukał lub znalazł co lepszego (choć motyw taki byłby skądinąd nie do zaczepienia), lecz dlatego, że zostałem w Poznaniu źle potraktowany. Cierpliwie – bo kilka lat – czekałem na zmianę nastawienia, a w ub. roku, pisząc zresztą do Pana, uczyniłem ostatnią próbę utrzymania się na UAM, prosząc o poszanowanie wcześniejszej decyzji instancji UAM w sprawie mojej podróży do Oxfordu oraz prosząc o załatwienie mojej nominacji profesorskiej. Ani jedno, ani drugie nie znalazło w ubiegłym roku poparcia instancji UAM, a moim w pełni uzasadnionym prośbom nadano znaczenie zdecydowanie dla mnie nieprzyjazne. Nie tak postępuje się wobec docenta, który ma za sobą 25 lat wiernej i lojalnej pracy dla Uczelni i ze studentami. Obecnie wznowiony, z tak dużym opóźnieniem, wniosek o profesurę niczego nie zmienia, co najwyżej ratuje twarz UAM wobec innych uczelni polskich i obcych, które fakt niemianowania mnie profesorem uważają za niezrozumiały. Zresztą wniosek ten jest wciąż niezałatwiony[14].

Ministerstwo próbowało jeszcze przekonać Krzysztofa Skubiszewskiego do zmiany decyzji, wskazując na gotowość władz Uniwersytetu do porozumienia co do warunków jego dalszej pracy oraz na fakt, że jego procedura awansowa jest na ostatnim etapie realizacji, ale rektor ponownie nie wyraził zgody na jego przejście do PAN[15]. Krzysztof Skubiszewski ponowił jednak swą prośbę i pierwszego dnia kadencji nowych władz rektorskich, 1 października 1972 r., skierował pismo

[14] AUAM, sygn. 509/1371, nlb.

[15] Pismo Ministerstwa z 21 sierpnia 1972 r. i pismo Rektora z 11 września 1972 r.; AUAM, sygn. 509/1371, k. 21.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

w tej sprawie do rektora prof. Benona Miśkiewicza, który w piśmie z 12 października taką zgodę wyraził. Ostatecznie 3 kwietnia 1973 r. zaakceptował ją minister NSZWiT, o czym poinformował Krzysztofa Skubiszewskiego prorektor prof. Zbigniew Leoński, który w odręcznym piśmie podziękował mu za „długoletnią pracę i działalność w Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza"[16]. Z uwagi na konieczność wypełnienia obowiązków dydaktycznych w ramach Katedry, a zwłaszcza dokończenia seminarium i przeprowadzenia egzaminów magisterskich, Krzysztof Skubiszewski poprosił, aby przejście do PAN nastąpiło z dniem 1 października 1973 r. Rektor taką zgodę wyraził[17].

Ostatnie egzaminy magisterskie dla swoich seminarzystów Krzysztof Skubiszewski – jako promotor – przeprowadził 15 czerwca 1973 r., z udziałem dr. Jana Sandorskiego jako recenzenta i prodziekana prof. Witolda Maisla jako przewodniczącego komisji egzaminacyjnej. W małej grupie ostatnich magistrantów Profesora był Tadeusz Gadkowski, późniejszy profesor i kierownik Zakładu Prawa Międzynarodowego i Organizacji Międzynarodowych w latach 2010–2020[18]. W ostatnich miesiącach pracy na Uniwersytecie Krzysztof Skubiszewski rozważał jeszcze możliwość pracy na Uniwersytecie w Dar es Salaam w Tanzanii. Pojawiła się bowiem inicjatywa ze strony UNESCO, by zarekomendować go na stanowisko profesora prawa międzynarodowego na tym uniwersytecie.

[16] Pismo Prorektora Z. Leońskiego z 24 kwietnia 1973 r.; AUAM, sygn. 509/1371, nlb.

[17] Pismo Rektora UAM z 8 września 1973 r. „o przeniesieniu obywatela Docenta, za zgodą Ministra NSZWiT z UAM do PAN z dniem 1 października 1973 r."; AUAM, sygn. 509/1371, nlb.

[18] Dokumentacja egzaminu magisterskiego – wpis w indeksie T. Gadkowskiego.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Profesor wyraził na to zgodę i prowadził w tej sprawie korespondencję z Departamentem Współpracy Zagranicznej MNSzWiT. Wstępne ustalenia zakładały kontrakt na okres 18 miesięcy, a początek jego realizacji od 1 stycznia 1974 r. W tych staraniach mocno wspierał Profesora dr Aleksander Krzymiński, ówczesny ekspert ONZ do spraw handlu zagranicznego w państwach afrykańskich, później profesor SGH, a w latach 1990–1992 podsekretarz stanu w MSZ. Starania te zakończyły się jednak niepowodzeniem[19].

Z początkiem października 1973 r., nieco ponad dwa miesiące po uzyskaniu tytułu profesora nadzwyczajnego, Krzysztof Skubiszewski rozpoczął nowy etap swojej naukowej aktywności w Instytucie Nauk Prawnych PAN na stanowisku profesora nadzwyczajnego, gdzie pracował aż do przejścia na emeryturę w 1996 r., z przerwą urlopową na czas sprawowania urzędu ministra spraw zagranicznych w latach 1989–1993. Należy podkreślić, że jego plany przejścia do PAN życzliwie wspierał prof. Adam Łopatka, który był dyrektorem Instytutu Nauk Prawnych PAN w latach 1969–1987. Wcześniej przez prawie 20 lat pracowali razem na Wydziale Prawa UAM w sąsiadujących ze sobą w Collegium Iuridicum katedrach. W 1973 r. z inicjatywy prof. Łopatki utworzony został w Poznaniu Zakład Badania Instytucji Prawnych PAN. Krzysztof Skubiszewski, który formalnie był członkiem Zespołu Prawa Międzynarodowego Instytutu Nauk Prawnych PAN w Warszawie, mógł pracować w Poznaniu, w tym właśnie Zakładzie. W 1980 r. uzyskał tytuł profesora zwyczajnego i został awansowany na stanowisko profesora zwyczajnego[20].

[19] IZ, Archiwum osobiste Krzysztofa Skubiszewskiego, t. 1592.
[20] AINP PAN, sygn. 9/49, k. 68.

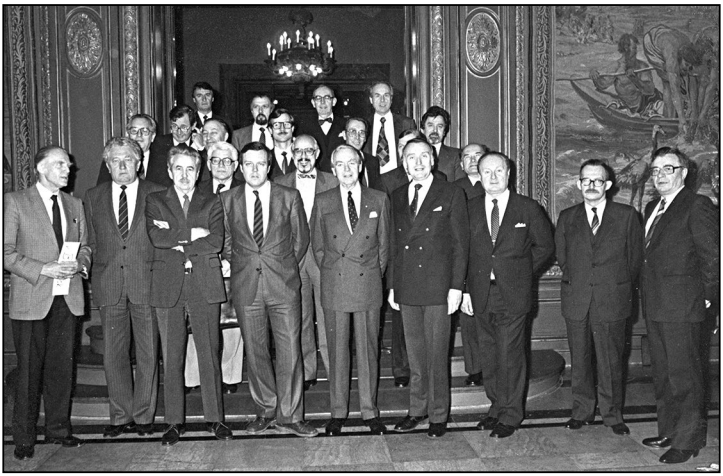
Adam Mickiewicz University Press © 2026

Po przejściu do pracy w Polskiej Akademii Nauk aktywność naukowa Krzysztofa Skubiszewskiego zyskała nowy wymiar. Jego dorobek naukowy z tego okresu to kilkadziesiąt poważnych publikacji, w tym kolejna znacząca monografia: *Zachodnia granica Polski w świetle traktatów*, wydana w 1975 r. Większość jego artykułów i studiów z tego okresu została opublikowana w językach obcych w uznanych wydawnictwach międzynarodowych.

Krzysztof Skubiszewski kontynuował i rozwijał w tym czasie współpracę z najlepszymi zagranicznymi ośrodkami naukowymi. Wystarczy wymienić najważniejsze przykłady: kolejna profesura na Uniwersytecie Genewskim (1979), wykłady w Cambridge (1985) i na Oxfordzie (1990), trzykrotne wizyty naukowe w Instytucie Publicznego Prawa Porównawczego i Międzynarodowego w Heidelbergu, wielokrotne wizyty naukowe i wykłady w Kolegium Europejskim w Brugii, wykłady na uniwersytetach: w Paryżu – Sorbona II (Pantheon Assas), Londynie, Wiedniu, Grazie, Saarbrücken, Salonikach, Jerozolimie i Johannesburgu oraz w Akademii Prawa Międzynarodowego w Hadze.

Pierwsza dekada pracy Krzysztofa Skubiszewskiego w PAN to czas „odwilży politycznej" lat siedemdziesiątych, dający nadzieję na zmiany nie tylko polityczne, ale także gospodarcze, a kolejna dekada to już faktyczny czas takich zmian. Jako człowiek, któremu sprawy polskie zawsze były bliskie, nie mógł pozostać obojętny wobec nadchodzących wydarzeń, których zwiastunem był wielki ruch społeczny „Solidarność". Od samych narodzin NSZZ „Solidarność", jeszcze przed oficjalną rejestracją, był jego członkiem. W jednym z wywiadów dla „Gazety Wyborczej" mówił o swojej roli w związku, podkreślając, że nie była ona znacząca. Na krótko przed wprowadzeniem stanu wojennego został wybrany

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Uczestnicy posiedzenia rozszerzonego komitetu kierowniczego „Forum RFN–PRL" z udziałem intelektualistów reprezentujących episkopaty obu krajów. Krzysztof Skubiszewski stoi w górnym rzędzie trzeci od lewej, Essen, 10 grudnia 1984 r. (ze zbiorów Piotra Skubiszewskiego)

przewodniczącym rady naukowej do spraw uniwersytetu robotniczego i kursów dokształcających przy wielkopolskiej „Solidarności". W stanie wojennym napisał dwa teksty do „Tygodnika Mazowsze". Nie był działaczem „Solidarności", ale wrócił do niej w kwietniu 1989 r., zaraz po tym, jak związek został ponownie zalegalizowany[21].

Znaczący był też jego udział w pracach Rady Społecznej przy Prymasie Polski, której był członkiem w jej I kadencji w latach 1981–1984. Rada, której pierwsze zebranie odbyło się w przeddzień wprowadzenia stanu wojennego, nie przerwała

[21] K. Skubiszewski, *Do niepodległości krok po kroku* – wywiad (2009).

Adam Mickiewicz University Press © 2026

prac w czasie jego trwania. Przygotowała program wyjścia ze stanu wojennego, co obrazuje dokument z 5 kwietnia 1982 r. „Tezy Prymasowskiej Rady Społecznej", poświęcony sytuacji politycznej w Polsce i warunkom postulowanej ugody społecznej między władzą a społeczeństwem. Jako członek Rady wypowiadał się krytycznie o działaniach władzy i otwarcie apelował o zmiany ustrojowe[22]. Przez kilka kolejnych lat (1984–1989) był przedstawicielem Sekretariatu Episkopatu Polski w Komitecie Koordynacyjnym Forum Polska – RFN.

W tym samym czasie (1986–1989) był członkiem Rady Konsultacyjnej przy Przewodniczącym Rady Państwa. Dobrze wiedział, że jego członkostwo w tym gremium będzie dyskutowane i krytykowane, co niejednokrotnie sam przyznawał. Wiedział też, że Rada ma cechy fasadowości, ale stwarzała dobrą okazję do dyskusji o sprawach ważnych dla państwa i przekonywania rządzących do przeprowadzenia radykalnych reform. Podkreślał, że jego udział w pracach Rady wynikał z głębokiego przeświadczenia o konieczności „ratowania substancji" – postawy polegającej na poszukiwaniu rozwiązań umożliwiających obronę pewnych wartości w niekorzystnych warunkach[23]. Na forum Rady wypowiadał się krytycznie o działaniach władz i domagał się podjęcia działań na rzecz zasadniczych przemian ustrojowych w Polsce[24].

Brał również udział w dyskusji politycznej na gruncie wielkopolskim i poznańskim. W latach 1987–1990 był członkiem Wielkopolskiego Klubu Politycznego „Ład i Wolność", organizacji o charakterze chrześcijańsko-demokratycznym,

[22] J. Kranz, *Temu, który ośmielił się być mądrym*, s. 88.

[23] K. Skubiszewski, *Więcej swobody i wolności* – wywiad (1987); *Szukanie porozumienia bez rezygnacji z rzeczy fundamentalnych* – wywiad (1987).

[24] J. Sandorski, *Profesor Krzysztof Skubiszewski*, s. 168–169.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

tolerowanej przez ówczesne władze. Klub skupiał środowiska opozycyjne, odwołujące się do etyki katolickiej i interesu narodowego i odegrał ważną rolę w procesie przygotowań do reformy ustrojowej w Polsce[25].

[25] Pierwszym przewodniczącym Klubu był Marek Jurek, późniejszy marszałek Sejmu (2005–2007).

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Dorobek naukowy

Aleksander Gadkowski

*W*szyscy autorzy, którzy prezentowali dorobek naukowy Krzysztofa Skubiszewskiego, podkreślali, że jest on imponujący, a jego publikacje są mistrzowskie pod względem warsztatowym i merytorycznym. Wyznaczają one nowe kierunki badań naukowych, odzwierciedlają najwyższe kompetencje badawcze, cechują się głębią i precyzją wywodu, starannym udokumentowaniem oraz niepowtarzalnym, precyzyjnym stylem[1]. Problematyka jego badań naukowych była obszerna i wielowątkowa, co obrazuje zamieszczona w niniejszej pracy bibliografia. Komentatorzy tego dorobku eksponują zwykle cztery główne obszary badawcze, w których realizował on badania naukowe, często w prestiżowych europejskich i amerykańskich ośrodkach naukowych i we współpracy z uczonymi o najwyższej pozycji naukowej w dziedzinie prawa międzynarodowego. Te wiodące obszary badań naukowych Krzysztofa Skubiszewskiego i bogaty dorobek publikacyjny odzwierciedlają głębokie zainteresowanie autora klasyczną, zawsze aktualną problematyką prawa międzynarodowego o znaczącym wymiarze teoretycznym. Stanowią też pionierskie spojrzenie na problematykę, która była wtedy w nauce

[1] Prezentacja dorobku naukowego K. Skubiszewskiego: J. Kranz, *Krzysztof Skubiszewski (1926–2010)*, s. 98; J. Makarczyk, *Introduction. Krzysztof Skubiszewski*, s. 11; J. Sandorski, *Profesor Krzysztof Skubiszewski*, s. 165; Z. Kędzia, *Prawa człowieka pośród wartości*, s. 67; C. Mik, *Laudacja*, s. 23.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

polskiej *in statu nascendi* i wymagała szczególnych kompetencji merytorycznych, odwagi intelektualnej i wizji badawczej. Ponadto obszary jego badań naukowych determinowała polska racja stanu, której konsekwentnie i umiejętnie bronił. Pozostawał przy tym wolny od nacjonalizmu i politycznych nacisków. Dobrze pojmowana racja stanu wyznaczała kierunki aktywności naukowej całej poznańskiej szkoły prawa międzynarodowego po zakończeniu II wojny światowej, zwłaszcza w kontekście stosunków polsko-niemieckich.

Dorobek naukowy Krzysztofa Skubiszewskiego zostanie omówiony według zasad przyjętych dla serii Magistri Nostri w czterech następujących obszarach badawczych, którym nadano bardziej uproszczone tytuły:

1. Relacje pomiędzy prawem międzynarodowym i prawem krajowym – miejsce prawa międzynarodowego w polskim porządku prawnym;
2. Problematyka zakazu użycia siły w prawie międzynarodowym;
3. Organizacje międzynarodowe i ich udział w procesie stanowienia prawa międzynarodowego;
4. Problematyka stosunków polsko-niemieckich w kontekście likwidacji skutków II wojny światowej.

Prawo międzynarodowe a prawo krajowe

Zagadnienie to zajmuje szczególne miejsce w dorobku naukowym Krzysztofa Skubiszewskiego. Było i wciąż pozostaje obszarem badawczym, który dobrze obrazuje znaczenie konstrukcji teoretycznych określających wzajemne relacje między prawem międzynarodowym a prawem krajowym. Ukazuje też praktyczne znaczenie przyjętych w tym zakresie rozwiązań

Adam Mickiewicz University Press © 2026

konstytucyjnych dla określenia miejsca i skuteczności norm międzynarodowych w krajowym porządku prawnym. Dlatego – jak pisze Jan Barcz – w pracach Krzysztofa Skubiszewskiego, zwłaszcza w publikacjach z drugiej połowy lat osiemdziesiątych, tematyka ta, w tym autorskie propozycje przepisów konstytucyjnych mających zagwarantować skuteczność norm międzynarodowych w polskim porządku prawnym, zajmuje eksponowane miejsce[2].

Zagadnienie to było analizowane również w znacznie wcześniejszych publikacjach Krzysztofa Skubiszewskiego, m.in. w artykułach przygotowanych i opublikowanych we współautorstwie w ramach poznańskiej Katedry Prawa Międzynarodowego[3]. W kolejnych publikacjach na ten temat starał się on przezwyciężać klasyczny, silnie ugruntowany dualizm, odrzucający możliwość bezpośredniego stosowania prawa międzynarodowego na gruncie krajowym, co nie było zadaniem łatwym w sytuacji, w której w kolejnych polskich rozwiązaniach ustrojowych brakowało norm konstytucyjnych określających miejsce prawa międzynarodowego oraz jego źródeł w prawie krajowym i systemie źródeł powszechnie obowiązującego prawa. Poglądy doktryny prawa na temat

[2] J. Barcz, *Skuteczność prawa międzynarodowego*, s. 41.

[3] Pierwsza publikacja z tego cyklu to: A. Klafkowski, K. Skubiszewski, B. Wiewióra, *Umowy międzynarodowe w świetle Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej* (1954). Kolejne ważne autorskie publikacje z tego zakresu to: K. Skubiszewski, *Prawo PRL a traktaty* (1972); *Traktaty a prawo krajowe* (1977); *Konflikt normy krajowej z międzynarodową* (1979); *Prawo międzynarodowe w porządku prawnym państwa* (1980); *Prawa jednostki* (1981); *Niektóre metody generalnego włączania prawa międzynarodowego w porządek krajowy* (1981); *Wzajemny stosunek i związki pomiędzy prawem międzynarodowym i prawem krajowym* (1986) (wersja anglojęzyczna: *The Relations and Connections Between International and National Law*, 2021).

Adam Mickiewicz University Press © 2026

metod zapewniających skuteczność prawa międzynarodowego w prawie krajowym były zróżnicowane. W ramach bliższej monizmowi metody pozarecepcyjnej najczęściej odwoływano się do koncepcji *ex proprio vigore*, uzasadniającej obowiązywanie prawa międzynarodowego w wewnętrznym porządku prawnym z mocy własnej. Oznaczała ona, że norma międzynarodowa, nawet bez poddawania jej jakimkolwiek zabiegom, powinna być w państwie wykonywana i obowiązywać w porządku prawnym, zachowując własną moc, a przy tym zawdzięczając miejsce w państwowym porządku prawnym prawu krajowemu. Reguła ta była obecna zarówno w polskiej doktrynie prawa, jak i w orzecznictwie polskich sądów, zwłaszcza pod rządami Konstytucji z 1952 r., która nie zawierała przepisów dotyczących relacji między prawem międzynarodowym i prawem polskim, o czym Krzysztof Skubiszewski pisał w powołanych wyżej publikacjach. Zdawał sobie sprawę ze słabości podbudowy teoretycznej tej koncepcji. Pozwalała ona jednak uznać, że normy międzynarodowe wiążą państwo nie tylko w jego stosunkach zewnętrznych, ale także na gruncie wewnętrznego porządku prawnego. Otwartą sprawą pozostawało jednak określenie ich miejsca w krajowym systemie źródeł prawa, a brak charakterystycznej dla metody recepcyjnej procedury transformacyjnej oznaczał brak możliwości oddziaływania władzy ustawodawczej na kształt i realizację traktatowych zobowiązań międzynarodowych państwa.

W tej sytuacji Krzysztof Skubiszewski poszukiwał lepszej drogi uzasadniającej możliwość bezpośredniego oddziaływania prawa międzynarodowego na stosunki wewnętrzne. Opowiadał się więc za odesłaniem, które polega na tym, że norma prawa wewnętrznego odsyła do normy prawa międzynarodowego, wskazując, iż w konkretnej sytuacji organy

Adam Mickiewicz University Press © 2026

państwa mają nie tylko kompetencję, ale i obowiązek zastosowania normy międzynarodowej. Norma międzynarodowa nie jest wtedy przekształcana w normę krajową i organ państwa stosuje prawo międzynarodowe. Nie odwoływał się jednak do tej drogi bezkrytycznie i zdawał sobie sprawę z jej niedoskonałości. Mogła ona stanowić tylko częściowe przezwyciężanie konsekwencji dualistycznego podejścia do relacji między prawem międzynarodowym a prawem krajowym, ale nie mogła być satysfakcjonująca z punktu widzenia zasadniczych relacji pomiędzy nimi[4]. Konsekwentnie jednak wskazywał tę drogę, zwłaszcza w dziedzinie międzynarodowego prawa praw człowieka[5].

Intensywne prace w tym obszarze Krzysztof Skubiszewski prowadził w ramach Zespołu Prawa Międzynarodowego Rady Legislacyjnej w latach 1986–1987, gdy był sprawozdawcą w procesie opracowywania koncepcji miejsca prawa międzynarodowego w krajowym systemie prawnym. Założeniem jego autorskich propozycji była oczywista doniosłość materii regulowanej normami międzynarodowymi, która sprawia, że:

> tak istotne jest, iżby prawo międzynarodowe znajdowało swą drogę do sfery wewnętrznej państwa, w państwie obowiązywało i tam było przestrzegane i egzekwowane. Na państwie ciąży międzynarodowy obowiązek wykonania w jego prawie wiążących państwo norm międzynarodowych, jeśli dany zabieg w sferze prawa krajowego niezbędny jest dla przestrzegania tych norm[6].

[4] K. Skubiszewski, *Prawo międzynarodowe w porządku prawnym państwa* (1980), s. 16.

[5] K. Skubiszewski, *Prawa jednostki* (1981), s. 9.

[6] K. Skubiszewski, *Polityka międzynarodowa i prawo* (2004), s. 46.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Wypracowane przez niego i przedstawione w tzw. „raporcie Skubiszewskiego" propozycje nowoczesnych rozwiązań konstytucyjnych, zapewniających zgodność prawa polskiego z prawem międzynarodowym, jak również otwarcie krajowego porządku prawnego na europejskie procesy integracyjne, zostały w zasadniczym kształcie opublikowane w często później cytowanym artykule na łamach „Państwa i Prawa" w 1987 r.[7] Formułując postulaty *de lege ferenda* odnośnie do treści przyszłych przepisów konstytucyjnych w tym zakresie i nawiązując do swoich wcześniejszych publikacji, Krzysztof Skubiszewski uważał, iż uzupełnienie Konstytucji o takie normy powinno zmierzać do uregulowania fundamentalnych kwestii określających miejsce prawa międzynarodowego w polskim porządku prawnym bez regulowania konkretnych zagadnień o bardziej szczegółowym charakterze, które zostałyby uregulowane w ustawie[8].

Postulował w związku z tym konstytucyjną normę generalną formułującą ogólne zobowiązanie państwa do przestrzegania prawa międzynarodowego. Konstytucja powinna następnie wprowadzić obowiązek akceptowania niektórych umów międzynarodowych przez władzę ustawodawczą poprzez jej udział w procedurze ratyfikacyjnej. Sankcja organu

[7] K. Skubiszewski, *Konstytucyjne ujęcie stosunku prawa polskiego do prawa międzynarodowego* (1987), s. 138 i n.

[8] Artykuł K. Skubiszewskiego *Przyszła Konstytucja RP a miejsce prawa międzynarodowego w krajowym porządku prawnym* (1994) jest poprawionym referatem wygłoszonym 13 lutego 1992 r. na konferencji w Popowie na temat: *Sądownictwo a obowiązujący system prawny*. Wcześniej, 9 marca 1987 r., autor referował swój projekt na posiedzeniu Zespołu Prawa Międzynarodowego Rady Legislacyjnej, a 25 kwietnia 1990 r. na posiedzeniu sejmowej Komisji Konstytucyjnej.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

ustawodawczego ułatwi włączenie tak ratyfikowanych umów, po opublikowaniu ich w Dzienniku Ustaw, do krajowego porządku prawnego. Kolejny autorski postulat to konstytucyjny nakaz stosowania wiążącego Polskę prawa międzynarodowego, zarówno traktatowego, jak i zwyczajowego, przez organy państwowe oraz nakaz przestrzegania tego prawa przez osoby fizyczne i prawne w zakresie, w jakim są jego adresatami. Nabyte w ten sposób z mocy prawa międzynarodowego uprawnienia lub podobnie zaciągnięte zobowiązania będą mogły być dochodzone i egzekwowane w krajowym porządku prawnym. Wreszcie Konstytucja uznałaby prymat prawa międzynarodowego nad prawem krajowym, który byłby utrzymany w pewnych granicach w odniesieniu do różnych kategorii ratyfikowanych umów międzynarodowych oraz innych niż umowy źródeł prawa międzynarodowego.

Propozycje Krzysztofa Skubiszewskiego były szczegółowo dyskutowane na kolejnych etapach prac Rady Legislacyjnej już w nowych warunkach ustrojowych po 1989 r. Zachowana została propozycja normy generalnej formułującej zobowiązanie Polski do przestrzegania wiążącego ją prawa międzynarodowego, jak również rozwiązanie dotyczące wymogu wyrażania zgody przez Sejm na ratyfikację najważniejszych umów międzynarodowych w drodze ustawy. Odstąpiono natomiast od postulatu wyraźnego odwoływania się do norm międzynarodowego prawa zwyczajowego, a także zawężono tylko do umów ratyfikowanych za uprzednią zgodą wyrażoną w ustawie zakres normy kolizyjnej, gwarantującej prymat prawa międzynarodowego nad prawem krajowym. Warto także pamiętać, że niektóre jego postulaty, gdy idzie o udział władzy ustawodawczej w procesie ratyfikowania niektórych umów międzynarodowych, znalazły już odzwierciedlenie w ustawie z 7 kwietnia 1989 r. o zmianie Konstytucji Polskiej

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Rzeczypospolitej Ludowej (nowela kwietniowa)[9] i w ustawie z 17 października 1992 r. o wzajemnych stosunkach między władzą ustawodawczą i wykonawczą RP oraz o samorządzie terytorialnym (mała konstytucja)[10]. Symboliczny wymiar ma to, że właśnie Krzysztof Skubiszewski, jako ówczesny minister spraw zagranicznych, zdecydował, że pierwszą umową międzynarodową skierowaną do Sejmu z wnioskiem o wyrażenie zgody na ratyfikację pod rządami noweli kwietniowej była umowa z dziedziny praw człowieka – wynegocjowana i uchwalona z inicjatywy polskiej Konwencja o Prawach Dziecka[11]. Oznaczało to, że konsekwentnie prezentowane przez Krzysztofa Skubiszewskiego rozwiązania dotyczące konstytucyjnego określenia miejsca prawa międzynarodowego w polskim porządku prawnym przestały być już tylko przedmiotem dyskusji naukowej, a stały się częścią zasadniczych rozwiązań legislacyjnych towarzyszących polskim przemianom ustrojowym. W znacznie szerszym i pełniejszym wymiarze znalazły one odzwierciedlenie w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r.[12]

Spośród wskazanych wyżej postulatów Krzysztofa Skubiszewskiego zasadnicze znaczenie miała propozycja wprowadzenia do Konstytucji normy generalnej formułującej zobowiązanie Polski do przestrzegania wiążącego ją prawa międzynarodowego. Wyraża to przepis art. 9, który znalazł się w niezwykle ważnym rozdziale I zatytułowanym „Rzeczpospolita", zawierającym normy dotyczące ustroju i podstawowych instytucji społeczeństwa i państwa. Stanowi on jednoznacznie, że „Rzeczpospolita Polska przestrzega wią-

[9] Dziennik Ustaw 1989, nr 19, poz. 101.
[10] Dziennik Ustaw 1992, nr 84, poz. 426.
[11] Z. Kędzia, *Prawa człowieka pośród wartości*, s. 71.
[12] Dziennik Ustaw 1997, nr 78, poz. 483.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

żącego ją prawa międzynarodowego". Nie ulega wątpliwości, że przepis ten, formułując zasadę przychylności i otwartości krajowego porządku prawnego względem prawa międzynarodowego, dobrze uzasadnia tezę, iż Rzeczpospolita Polska jest państwem prawa także w stosunkach zewnętrznych, w odniesieniu do całej społeczności międzynarodowej. Może on być bowiem rozumiany jako przeniesienie na grunt prawa polskiego fundamentalnej zasady *pacta sunt servanda*, tak jak została ona określona w postanowieniach Konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów z 1969 r.[13] Oczywiście formuła przyjęta w art. 9 jest znacznie szersza, gdyż stanowi o całym prawie międzynarodowym, a nie tylko o umowach międzynarodowych. Przepis art. 9 może więc być rozumiany jako generalny również w tym sensie, że odnosi się do całości zobowiązań płynących z wiążącego RP prawa międzynarodowego, co jest istotne w kontekście zobowiązań wynikających z innych źródeł prawa międzynarodowego, a więc ze zwyczaju międzynarodowego, ogólnych zasad prawa oraz uchwał prawotwórczych organizacji międzynarodowych.

Nawiązując do koncepcji i postulatów Krzysztofa Skubiszewskiego oraz odnosząc się do zasadniczych funkcji, jakie art. 9 realizuje w sferze stosunków wewnętrznych, można powiedzieć, że pierwsza z tych funkcji ma charakter ogólny i polega na jednoznacznym określeniu pozycji prawa międzynarodowego w krajowym systemie prawnym. Podobnie ogólna funkcja druga odnosi się do wykładni prawa, ponieważ art. 9 określa obowiązek interpretowania przepisów prawa, w tym Konstytucji, w sposób przyjazny dla prawa międzynarodowego. Funkcja trzecia natomiast ma charakter wyraźnie bardziej szczegółowy i oznacza, że konstytucyjnym obo-

[13] Dziennik Ustaw 1990, nr 74, poz. 439.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

wiązkiem przestrzegania prawa międzynarodowego objęte są również te źródła prawa, o których nie stanowią przepisy art. 87 i 91 ust. 3 Konstytucji. Chodzi więc o wymienione w katalogu źródeł prawa międzynarodowego z art. 38 Statutu MTS normy zwyczajowe i ogólne zasady prawa, które w wewnętrznym porządku prawnym obowiązują *ex proprio vigore*, a więc są wprowadzane do systemu prawa krajowego bezpośrednio, bez szczególnej procedury transformacyjnej i przekształcania ich w normy prawa krajowego.

Odnosząc się do kolejnych postulatów Krzysztofa Skubiszewskiego, które znalazły odzwierciedlenie w treści Konstytucji RP, należy odwołać się do kilku ważnych postanowień jej rozdziału III, w którym został określony konstytucyjny system źródeł prawa powszechnie obowiązującego w Polsce. Zgodnie z postanowieniami art. 87 ust. 1 w systemie tym wyraźnie zostały określone ratyfikowane umowy międzynarodowe, co powoduje, że obok konstytucji, ustaw i rozporządzeń umowy podlegające szczególnej i indywidualnej transformacji w drodze ratyfikacji stają się przez to samodzielnym i autonomicznym źródłem prawa polskiego. Ich skuteczność względem pozostałych źródeł prawa oraz oddziaływanie na system prawa krajowego są natomiast uzależnione od trybu ich ratyfikacji, która jako proces transformacyjny obejmuje również publikację umowy w Dzienniku Ustaw. Z oczywistych względów na najwyższym poziomie zostały usytuowane umowy, których ratyfikacja zgodnie z art. 89 ust. 1 wymaga uprzedniej zgody wyrażonej w ustawie ratyfikacyjnej. Określony w tym przepisie katalog takich umów wyraźnie nawiązuje do katalogu sformułowanego w „raporcie Skubiszewskiego". Korelacja jego autorskich konstrukcji z rozwiązaniami przyjętymi w Konstytucji jest również widoczna w treści przepisu art. 91 ust. 1, który usankcjonował szczególną pozycję umów

Adam Mickiewicz University Press © 2026

w taki sposób transformowanych do polskiego porządku prawnego, które w konsekwencji mogą być stosowane bezpośrednio i mają pierwszeństwo przed ustawami zwykłymi. Należy jeszcze pamiętać o równie wysokiej pozycji umów międzynarodowych, o których mówi art. 90 Konstytucji, na podstawie których RP przekazuje organizacji międzynarodowej lub organowi międzynarodowemu kompetencje organów władzy państwowej w niektórych sprawach, transformowanych do polskiego porządku prawnego w drodze ratyfikacji wymagającej zgody narodu w referendum lub zgody obu izb parlamentu w ustawie ratyfikacyjnej uchwalonej kwalifikowaną większością głosów.

Wszystko to wzmacnia sformułowaną w art. 9 zasadę przychylności polskiego porządku prawnego względem prawa międzynarodowego, której wpisanie do ustawy zasadniczej jako konstytucyjnej normy generalnej formułującej ogólne zobowiązanie państwa do przestrzegania prawa międzynarodowego wypracował i postulował w swojej działalności naukowej i eksperckiej Krzysztof Skubiszewski. Oczywiście nie wszystkie autorskie postulaty z „raportu Skubiszewskiego" znalazły odzwierciedlenie w Konstytucji RP. W kontekście zawężenia tylko do umów ratyfikowanych za uprzednią zgodą wyrażoną w ustawie zakresu normy kolizyjnej gwarantującej prymat prawa międzynarodowego nad prawem krajowym należy zwrócić uwagę na jeszcze jedno zagadnienie. Chodzi mianowicie o umowy ratyfikowane bez zgody parlamentu wyrażonej w ustawie. W praktyce jest tak, że zgodnie z art. 89 ust. 2 premier informuje Sejm o zamiarze przedłożenia takiej umowy prezydentowi do ratyfikacji. W sytuacji, w której Konstytucja nie wskazuje wprost miejsca takich umów na gruncie krajowego porządku prawnego, można przyjąć, że zajmują one pozycję poniżej ustaw, ale przed aktami wykonawczymi.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Z drugiej strony mamy szerszy kontekst art. 9 i zobowiązanie Polski do przestrzegania całego wiążącego ją prawa międzynarodowego. Jest to już jednak materia rozstrzygnięć sądowych dotyczących pierwszeństwa konkretnych źródeł prawa.

W tym samym kontekście należy określać status wiążących Polskę umów międzynarodowych zawartych w trybie prostym, a więc bez wymogu ratyfikacji, które w świetle art. 87 Konstytucji nie są zaliczane do źródeł powszechnie obowiązującego prawa RP. Przepis ten pomija zwyczaj międzynarodowy i ogólne zasady prawa, w związku z czym powstaje pytanie o ich stosowanie w prawie krajowym. W szerszym kontekście konstytucyjnym należy przyjąć, że o tym, czy określone fakty prawotwórcze są źródłem prawa w państwie, przesądza judykatura, a także praktyka, wskazująca np. na uznanie zwyczaju przez organy stosujące prawo. W praktyce stosowania norm prawa zwyczajowego przez sądy istotne znaczenie ma indywidualny sposób rozumienia przez konkretny sąd i konkretnego sędziego zasady przychylności dla prawa międzynarodowego z art. 9 Konstytucji. Odwołując się właśnie do tych postanowień, można przyjąć, że mogą one stanowić *implicite* podstawę obowiązywania na gruncie krajowym innych niż umowy źródeł prawa międzynarodowego.

Odpowiedź na bardziej szczegółowe pytania o rangę innych niż umowa źródeł prawa międzynarodowego na gruncie polskiego porządku prawnego nie jest więc łatwa. Odwołując się do koncepcji Krzysztofa Skubiszewskiego, można by przyjąć, że mają one rangę równą ustawie, a nawet wyższą wtedy, kiedy np. stanowią podstawę dla praw i wolności jednostki. Można również przyjąć, że argument przemawiający za tym stanowiskiem wynika z treści i interpretacji art. 9 Konstytucji. Interpretacja idąca w kierunku uznania pierwszeństwa przed ustawami zarówno zwyczaju międzynarodowego, jak i zasad

Adam Mickiewicz University Press © 2026

ogólnych prawa międzynarodowego postawiłaby na jednym poziomie źródła prawa międzynarodowego z art. 38 Statutu MTS, zapewniając im odpowiednio wysoką rangę na gruncie polskiego porządku prawnego.

Wychodząc poza katalog źródeł prawa międzynarodowego z tego artykułu, można zadać kolejne ważne pytanie – o miejsce i podstawy stosowania w polskim porządku prawnym uchwał organizacji międzynarodowych. Chodzi oczywiście o bliskie zainteresowaniom naukowym Krzysztofa Skubiszewskiego uchwały prawotwórcze organów organizacji międzynarodowych, którym poświęcił on kilka pionierskich publikacji. Problematyka ta zostanie bardziej szczegółowo zaprezentowana w dalszej części tego tekstu. Odnosząc się jednak do ogólnego zagadnienia miejsca prawa międzynarodowego i jego poszczególnych źródeł w polskim porządku prawnym, warto zauważyć, że postanowienia Konstytucji RP dotyczące źródeł powszechnie obowiązującego prawa wskazują również na uchwały organizacji międzynarodowych. Podstawowe znaczenie ma w tym zakresie art. 91 ust. 3, który stanowi: „Jeżeli wynika to z ratyfikowanej przez Rzeczpospolitą Polską umowy konstytuującej organizację międzynarodową, prawo przez nią stanowione jest stosowane bezpośrednio, mając pierwszeństwo w przypadku kolizji z ustawami". Należy uznać, że spełniające te przesłanki uchwały organów organizacji międzynarodowych są aktami normatywnymi i stanowią źródło powszechnie obowiązującego prawa RP. To, że nie ma ich w katalogu źródeł z art. 87, wynika z faktu, że uchwały organizacji międzynarodowych są w istocie źródłami prawa o charakterze pochodnym, a ich faktyczny skutek na gruncie krajowym wynika z umowy międzynarodowej ratyfikowanej za zgodą wyrażoną w ustawie albo nawet w referendum. Moc wiążąca takich uchwał, a zwłaszcza obowiązek ich wykonania,

Adam Mickiewicz University Press © 2026

wynika więc pośrednio z faktu skuteczności w prawie krajowym umowy stanowiącej statut organizacji. W Konstytucji nie ma więc oddzielnego mechanizmu włączania uchwał organizacji międzynarodowych do krajowego porządku prawnego. W praktyce mechanizmem takim jest odesłanie do nich, zawarte zwykle w ustawie lub innym akcie powszechnie obowiązującego prawa.

Ta syntetyczna prezentacja dorobku naukowego Krzysztofa Skubiszewskiego w dziedzinie obejmującej relacje między prawem międzynarodowym i prawem krajowym, a w szczególności dotyczące miejsca prawa międzynarodowego w polskim porządku, pozwala na sformułowanie konkluzji, że był to dorobek pionierski na gruncie polskiej nauki prawa międzynarodowego. Opierał się on na silnym przekonaniu, że:

> Prawo państwa musi pozostawać w zgodzie z prawem międzynarodowym, a jego aparat wykonawczy służyć winien także normom międzynarodowym. Podleganie przez państwa prawu międzynarodowemu, posłuszeństwo zasadzie *pacta sunt servanda* nie może nie mieć odbicia w naszym problemie. W razie konfliktu norm logika i praworządność dyktują prymat normy międzynarodowej. Trudno zresztą wyobrazić sobie stabilną współpracę pokojową pomiędzy państwami, jeśli by nie było zgodności porządków krajowych z porządkiem międzynarodowym[14].

Teoretyczne walory tego dorobku przekładały się na konkretny wymiar praktyczny i w istotnym stopniu wpłynęły na dzisiejsze rozwiązania konstytucyjne, które podniosły do właściwej rangi miejsce prawa międzynarodowego w polskim porządku prawnym, zapewniając mu prymat w relacjach

[14] K. Skubiszewski, *Polityka międzynarodowa i prawo* (2004), s. 48–49.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

z prawem krajowym. Publikacje Krzysztofa Skubiszewskiego z tego zakresu nie mogły z oczywistych względów przełamać uwarunkowanych ideologicznie schematów myślenia o prawie międzynarodowym w okresie PRL, ale po demokratycznych przemianach w Polsce stały się intelektualną podstawą nie tylko dyskusji naukowej, ale także konkretnych działań legislacyjnych, zwłaszcza prac nad nową ustawą zasadniczą, co najlepiej świadczy o ich ponadczasowej wartości.

Zakaz użycia siły w prawie międzynarodowym

Znaczące miejsce w dorobku naukowym Krzysztofa Skubiszewskiego zajmuje problematyka zakazu użycia siły w prawie międzynarodowym. Jest ona wyróżniana spośród innych obszarów jego rozległej aktywności naukowej z kilku powodów. Po pierwsze, dotyczy skuteczności prawa międzynarodowego w odniesieniu do fundamentalnych kwestii pokoju i bezpieczeństwa całej społeczności międzynarodowej w kontekście długiego procesu jego ewolucji od prawa wojny do prawa pokoju. Prawo międzynarodowe przeszło w tym względzie długą drogę, wymagającą przewartościowań w zakresie jego podstawowych zasad, a także postrzegania i rozumienia zasadniczego, prawnomiędzynarodowego atrybutu państwa, jakim była i pozostaje suwerenność. Po drugie, nawiązuje ona do jednej z najważniejszych zasad powszechnego prawa międzynarodowego, jaką jest zakaz agresji. W postanowieniach art. 2 ust. 4 Karty Narodów Zjednoczonych zakaz ten został rozszerzony i sformułowany szerzej jako zakaz groźby użycia lub użycia siły. Jest on we współczesnym prawie międzynarodowym kwalifikowany jako rodząca zobowiązania

Adam Mickiewicz University Press © 2026

erga omnes norma peremptoryjna, nawiązująca do podstawowych wartości aksjologicznych całego prawa międzynarodowego. Po trzecie, problematyka ta wyszła daleko poza klasyczne sytuacje użycia siły w sytuacjach standardowych sporów i konfliktów międzynarodowych. Nabrała bowiem nowego znaczenia w stosunkowo nowym dla prawa międzynarodowego kontekście, a mianowicie zapewnienia ochrony szczególnych wartości chronionych przez międzynarodowe prawo praw człowieka. Pytanie o granice legalizacji użycia siły było aktualne od dawna, co najmniej od czasu ustanawiania na przełomie XIX i XX wieku pierwszych regulacji normatywnych ograniczających, a później delegalizujących wojnę. Pytanie to jest także ważne w kontekście konieczności zagwarantowania ochrony podstawowych praw człowieka jako szczególnego zobowiązania *erga omnes*. W sytuacji, gdy Karta NZ nie daje prostej odpowiedzi na to pytanie, potrzebna jest kompetentna naukowa interpretacja. Taką interpretację, argumentującą na rzecz nieskodyfikowanej zasady praworządności międzynarodowej, sprowadzającej się do stwierdzenia: siła prawa przed prawem siły, znaleźć można w badaniach i publikacjach Krzysztofa Skubiszewskiego. Zdawał on sobie sprawę z tego, że praktyka międzynarodowa oznaczająca bezprawne użycie siły, w tym siły zbrojnej, często tę zasadę narusza. Postulował rygorystyczną interpretację Karty NZ, a zwłaszcza jej art. 51 stanowiącego o przyrodzonym prawie każdego państwa do samoobrony, i konsekwentnie sprzeciwiał się rozszerzającej interpretacji tego przepisu, idącej w kierunku legalizowania użycia przez państwa siły zbrojnej w ramach kolejnych „rodzajów" samoobrony. Niestety, współczesna praktyka międzynarodowa wskazuje na to, że argument siły zbrojnej stosowanej w najbardziej brutalnej postaci często przeważa nad prawem, co zwiększa wątpliwości co do skuteczności

Adam Mickiewicz University Press © 2026

zasady praworządności międzynarodowej. Wydaje się jednak, że gdyby w dzisiejszej rzeczywistości międzynarodowej Krzysztof Skubiszewski zabierał głos w tej sprawie, powiedziałby to samo, co mówił i pisał wcześniej: „Mimo częstego odchodzenia od tej zasady przez różne państwa, nie uważałbym jej – wbrew opinii niektórych autorów – za martwą"[15].

Dorobek naukowy Krzysztofa Skubiszewskiego dotyczący zakazu użycia jest identyfikowany przede wszystkim z publikacją, która ugruntowała jego międzynarodową renomę, uznanego już w nauce polskiej, badacza prawa międzynarodowego. W czasie pobytu naukowego po habilitacji w School of International Affairs Uniwersytetu Columbia w Nowym Jorku, który poświęcił przede wszystkim badaniom nad charakterem prawnym uchwał Zgromadzenia Ogólnego ONZ, a szerzej uchwał prawotwórczych organizacji międzynarodowych, nawiązał bardzo dobre relacje z amerykańską i światową czołówką badaczy prawa międzynarodowego. Zaowocowało to zaproszeniem ze strony prestiżowej Carnegie Endowment for International Peace do zespołu wybitnych prawników z różnych państw, który pod przewodnictwem prof. Maxa Sørensena przygotował zbiorowy podręcznik prawa międzynarodowego. Redaktor zaprosił do grona autorów profesorów o powszechnie uznanej pozycji w nauce prawa międzynarodowego, późniejszych sędziów Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości i członków Komisji Prawa Międzynarodowego, takich jak: Michel Virally, Shigheru Oda, Eduardo Jiménez de Aréchaga, Milan Šahović, Abdullah El Erian. Dla młodego poznańskiego docenta, najmłodszego autora w tym gronie, oznaczało to wejście do światowej elity reprezentującej naukę prawa międzynarodowego. W opu-

[15] Tamże, s. 52.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

blikowanym w 1968 r. podręczniku znalazł się jego prawie 100-stronicowy rozdział poświęcony użyciu siły przez państwa, bezpieczeństwu zbiorowemu oraz prawu wojny i neutralności[16].

Należy jednak pamiętać, że pierwszą znaczącą pracę z tej tematyki Krzysztof Skubiszewski opublikował w formie artykułu kilka lat wcześniej w „Ruchu Prawniczym, Ekonomicznym i Socjologicznym"[17]. Dokonał w nim autorskiej wykładni przepisu art. 51 Karty NZ, określającego przesłanki legalnej samoobrony, rezerwując prawo do podjęcia przez państwo działań w jej ramach wyłącznie dla państwa, które padło ofiarą napaści zbrojnej, i podkreślając, że akcje o charakterze prewencyjnym nie mogą zostać określone tym mianem. Oznacza to wyłączenie możliwości skorzystania z tego uprawnienia przez państwo w sytuacji, gdy naruszenie jego praw przyjmuje inną postać niż napaść zbrojna. Podkreślił także potrzebę właściwego egzekwowania przez ONZ postanowień art. 2 ust. 6 Karty dla zapewnienia, aby państwa niebędące jej członkami postępowały zgodnie z postanowieniami Karty w stopniu koniecznym dla utrzymania międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa. Zaprezentował też argumenty na rzecz legitymizacji sytuacji zbiorowego wystąpienia państw członkowskich ONZ w obronie innego państwa członkowskiego, które padło ofiarą napaści zbrojnej, dopuszczając przy tym możliwość podjęcia analogicznego działania dla państw niebędących jej członkami na podstawie postanowień Paktu Brianda-Kellogga w związku z art. 2 ust. 4 Karty.

Swoje wyraziste i jednoznaczne poglądy na temat istoty i charakteru zakazu użycia siły w prawie międzynarodowym,

[16] K. Skubiszewski, *Use of Force by States* (1968).
[17] K. Skubiszewski, *Uprawnienia państw do samoobrony* (1962).

Adam Mickiewicz University Press © 2026

prezentowane zwłaszcza po habilitacji w kilku opracowaniach artykułowych[18], Krzysztof Skubiszewski w najpełniejszym zakresie przedstawił w podręczniku zredagowanym przez Maxa Sørensena. Rozważania te, prezentujące rygorystyczną interpretację postanowień art. 2 ust. 4 i art. 51 Karty NZ, są bogato udokumentowane, szeroko odwołują się do orzecznictwa sądów międzynarodowych oraz do praktyki państw. Mają one w swojej warstwie merytorycznej ponadczasowy charakter, a w odniesieniu do bieżących międzynarodowych wydarzeń, obfitujących niestety w sytuacje podejmowania i realizowania przez państwa działań zbrojnych bez wystarczającego oparcia w Karcie, potwierdza się ich aktualność.

Uwzględniając szeroki kontekst historyczny i wskazując na wypracowywane przez wieki filozoficzne i religijne koncepcje wojen sprawiedliwych i niesprawiedliwych, Krzysztof Skubiszewski odwołał się do ewolucji pozytywnego prawa międzynarodowego z pierwszej połowy XX wieku, które ograniczało, a na kolejnych etapach delegalizowało wojnę[19]. Wskazując na niedostatki sformułowanych w tych regulacjach zobowiązań międzynarodowych, przedstawił autorską interpretację normatywnej konstrukcji zakazu użycia siły z art. 2 pkt 4 Karty NZ, stanowiącego:

> Wszyscy członkowie powstrzymają się w swych stosunkach międzynarodowych od groźby lub użycia siły przeciwko

[18] Dla przykładu: *The Problem of the Application of Military Measures by the General Assembly of the United Nations* (1968); *The General Assembly of the United Nations and its Power to Influence national Action* (1964) oraz późniejsze: *Quelques remarques sur la notion de force dans la Charte des Nations Unies* (1984).

[19] Przedmiotem jego analizy były: II konwencja haska (konwencja Drago-Portera) z 1907 r., Pakt Ligi Narodów z 1919 r. i Pakt Brianda-Kellogga z 1928 r.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

integralności terytorialnej lub niezależności politycznej jakiegokolwiek państwa bądź w jakikolwiek inny sposób niezgodny z celami Organizacji Narodów Zjednoczonych.

Dokonana przez niego interpretacja tego przepisu wychodzi od holistycznego rozumienia Karty NZ i prowadzi autora do wniosku, iż formułuje on bezwzględny zakaz wojny agresywnej, stanowiący podstawę współczesnego porządku międzynarodowego jako norma o charakterze *ius cogens*, przy czym jest to nie tylko zobowiązanie traktatowe, ale mające także silne oparcie w prawie zwyczajowym. Zakaz ten został w podobny sposób powtórzony w systemie Narodów Zjednoczonych, zwłaszcza w kolejnych rezolucjach Zgromadzenia Ogólnego, do których należą: Deklaracja o niedopuszczalności interwencji w wewnętrzne sprawy państw oraz o ochronie ich niezawisłości i suwerenności (1965)[20], Deklaracja zasad prawa międzynarodowego dotyczących przyjaznych stosunków i współdziałanie państw zgodnie z Kartą Narodów Zjednoczonych (1970)[21] i późniejsza Deklaracja dotycząca wzmocnienia skuteczności zakazu użycia siły w stosunkach międzynarodowych (1987)[22].

Wśród wielu spostrzeżeń i ocen Krzysztofa Skubiszewskiego, sformułowanych zwłaszcza we wspomnianym rozdziale podręcznika Maxa Sørensena na temat interpretacji tego fundamentalnego przepisu Karty NZ, należy zwrócić szczególną uwagę na kilka najważniejszych, obrazujących sposób pojmowania przez autora nie tylko tego zagadnienia, ale znacznie szerszego kontekstu bezpieczeństwa międzynarodowego i skuteczności jego traktatowych gwarancji.

[20] United Nations General Assembly Res. 2131/XX.
[21] United Nations General Assembly Res. 2625/XXV.
[22] United Nations General Assembly Res. 42/22.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Podkreśla on bowiem, że interpretowany przepis odnosi się do groźby użycia siły lub jej użycia, a nie do wojny czy uciekania się do wojny. W ten sposób Karta eliminuje trudności interpretacyjne, które ujawniły się na gruncie wcześniejszych traktatów: Paktu Ligi Narodów oraz Paktu Brianda-Kellogga. O ile ten ostatni formułował zakaz wojny tylko w jej formalnym znaczeniu, zakładającym istnienie stanu wojny, o tyle zakaz sformułowany w Karcie ma charakter „wszechogarniający i powszechny". Może być uznany za normę o charakterze powszechnie wiążącym wszystkie państwa, a nie tylko państwa członkowskie ONZ. Sama zaś zasada sformułowana w art. 2 pkt 4 zyskała status normy zwyczajowego prawa międzynarodowego, o czym świadczą liczne deklaracje państw oraz przyjmowana przez nie wykładnia w sytuacjach dotyczących faktycznego użycia siły.

Autor zwraca przy tym uwagę, że przyjęta w Karcie formuła zakazu groźby użycia lub użycia siły nie oznacza zakazu absolutnego. Chodzi jednak o to, aby wyjątki od niej były na tyle precyzyjnie rozumiane, żeby nie było możliwe legalizowanie w praktyce różnych działań militarnych, podejmowanych i realizowanych na wątpliwych podstawach prawnych. W tak fundamentalnych sprawach interpretacja tego przepisu powinna być zdaniem Krzysztofa Skubiszewskiego restrykcyjna. Oznacza ona, że legalne będzie użycie siły tylko w sytuacjach przez samą Kartę wyraźnie określonych (art. 51, art. 42). Takie rozumienie zakazu z art. 2 pkt 4 Karty oznacza ograniczenie możliwości korzystania przez państwa z *ius ad bellum* tylko do sytuacji limitatywnie wyliczonych w tych postanowieniach. Nie należy tego odczytywać jako powrotu ani nawet nawiązania do koncepcji wojen sprawiedliwych poprzez rozumowanie, które mogłoby oznaczać, że w świetle postanowień Karty dozwolone stały się „wojny legalne", speł-

Adam Mickiewicz University Press © 2026

niające przesłanki przewidzianych w niej wyjątków od zasady imperatywnego zakazu użycia siły. Natomiast podstawowy wyjątek od tej zasady, jakim jest określone w art. 51 Karty przyrodzone prawo każdego państwa do samoobrony, również znalazł miejsce w komentowanej publikacji Krzysztofa Skubiszewskiego.

Nawiązując do istoty prawa do samoobrony, Krzysztof Skubiszewski podkreślił, że o ile wcześniej samoobrona służyła ochronie podstawowych praw państwa, których katalog nigdy nie został ustalony w sposób pozwalający eliminować nieostrość tego pojęcia, a w konsekwencji arbitralność podejmowanych działań, o tyle rozwiązanie przyjęte w Karcie oznacza, że samoobrona zapewnia ochronę wyłącznie przed bezprawnym użyciem siły, a nie przed innymi naruszeniami praw państwa. W konsekwencji decydujące znaczenie ma nie tyle treść naruszonego prawa czy zakres jego naruszenia, ile forma, w jakiej naruszenie to następuje, a więc napaść zbrojna dokonana, której ofiarą jest konkretne państwo. Niestety, pojęcie napaści zbrojnej nie zostało zdefiniowane ani w postanowieniach Karty, ani w innych regulacjach traktatowych, a jego mało wyrazista i niejednoznaczna treść zawsze budziła wątpliwości, zwłaszcza w kontekście kwalifikowania różnych działań militarnych na gruncie praktyki międzynarodowej. Klauzula z art. 51 Karty, upoważniająca państwo do korzystania z przyrodzonego prawa do samoobrony, nie może sama w sobie prowadzić do pozbawienia art. 2 pkt 4 jego zasadniczego znaczenia odnośnie do zakazu użycia siły ani nie może otwierać drogi powrotu do legalizowania wcześniejszych praktyk, w których państwa były jedynymi i ostatecznymi arbitrami w kwestii dopuszczalności użycia siły. W konsekwencji autor podkreśla, że zasada efektywności sprzeciwia się nadaniu art. 51 znaczenia, które czyniłoby art. 2 pkt 4,

Adam Mickiewicz University Press © 2026

formułujący jedną z podstawowych zasad Narodów Zjednoczonych, normą pozbawioną realnej treści. Nadrzędnym interesem wspólnoty międzynarodowej pozostaje przecież to, aby państwa nie stosowały siły jednostronnie, powołując się na ogólne, bliżej nieokreślone względy w sytuacji, gdy państwo, przeciwko któremu skierowane są działania, nie dokonało jeszcze zbrojnej napaści ani nie przygotowuje bezpośrednio takiego ataku. W istocie więc ta ostatnia możliwość, czyli uzasadnianie działań uprzedzających w ramach samoobrony, stanowi jedyny element dawnych koncepcji samopomocy, samozachowania czy stanu konieczności, który przetrwał we współczesnym prawie.

Oznacza to, że daleka od akceptacji przez Krzysztofa Skubiszewskiego, znacznie szersza i bardziej ekstensywna jest interpretacja zakazu z art. 2 pkt 4 według kryteriów użycia siły przeciwko integralności terytorialnej lub niezależności politycznej jakiegokolwiek państwa albo użycia jej w inny sposób niezgodny z celami Narodów Zjednoczonych. Legalizowanie użycia siły zgodnie z argumentacją opartą na niezdefiniowanych kryteriach naruszenia integralności terytorialnej czy tym bardziej niezależności politycznej jest ryzykowne, nawet w kontekście celów Narodów Zjednoczonych. Łatwo w praktyce przekroczyć granice tych niezdefiniowanych pojęć i próbować legalizować sytuacje użycia siły argumentacją do nich się odwołującą, ale w istocie mającą wątpliwy walor prawny.

Obawy takie uzasadnia praktyka międzynarodowa, która dowodzi, że katalog wyjątków od zakazu użycia siły jest *de facto* niepokojąco szeroki, i ukazuje nowe tendencje w tej dziedzinie. Są one coraz częściej obudowywane w pozornie atrakcyjne konstrukcje prawne, głęboko wątpliwe z punktu widzenia celów Karty NZ, ale mające na celu legalizowanie działań i sytuacji, które nie wynikają nie tylko z jej litery, lecz

Adam Mickiewicz University Press © 2026

także z pewnością z jej ducha. Są one związane zwłaszcza z różnymi nowymi „odmianami" prawa do samoobrony przewidzianego w art. 51 Karty. O ile konstrukcję samoobrony uprzedzającej (*preemptive use of force*) można ostatecznie, choć ryzykownie wywodzić z kontekstu art. 51 Karty, o tyle w przypadku zbrojnej operacji prewencyjnej (*preventive use of force*) jest to nieuprawnione. Takie prewencyjne użycie siły nie ma bowiem na celu powstrzymania bliskiego i nieuchronnego ataku, ale uniemożliwienie go w dłuższej perspektywie czasowej, zwłaszcza przez pozbawienie potencjalnego agresora zdolności do ataku. Oznacza to, że prewencyjne użycie siły obejmuje działania, które mają być odpowiedzią na przyszłe zagrożenie, niemające jednak w danym momencie charakteru zagrożenia bezpośredniego, bliskiego ani nieuchronnego. W konsekwencji takie prewencyjne użycie siły nie spełnia kryteriów legalności samoobrony nie tylko przewidzianych w Karcie, ale także powołanych w wyroku w sprawie statku Caroline. Jeżeli w przypadku samoobrony uprzedzającej zasadnicze problemy może budzić zdefiniowanie kryteriów *imminence* i *necessity*, to w odniesieniu do prewencyjnego użycia siły skala tych problemów jest nieporównywalnie większa, co podważa jej legalność zarówno w świetle prawa pozytywnego, jak i zwyczajowego.

Do konstrukcji tych Krzysztof Skubiszewski odniósł się bardziej szczegółowo w wykładzie wygłoszonym na uroczystości wręczenia mu doktoratu *honoris causa* na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 18 grudnia 2002 r. Nawiązał do nowej wtedy amerykańskiej Narodowej Strategii Bezpieczeństwa, przyjętej po zamachach terrorystycznych z 11 września 2001 r., zgodnie z którą Stany Zjednoczone mają w pewnych sytuacjach prawo do użycia siły i przeprowadzenia zbrojnego uderzenia bez konieczności

Adam Mickiewicz University Press © 2026

stwierdzenia uprzedniej napaści zbrojnej ze strony innego państwa, a zatem mogą użyć siły zbrojnej w sytuacji, gdy do takiej napaści jeszcze nie doszło oraz gdy taki atak nie stanowi dla nich bezpośredniego zagrożenia. Strategia ta, związana przede wszystkim z likwidacją zagrożeń wynikających z ataków terrorystycznych, uzasadnia nie tylko podjęcie wyprzedzających działań zbrojnych, lecz także prowadzenie zbrojnych operacji o charakterze prewencyjnym. Najnowsza praktyka wskazuje niestety na to, że strategia ta jest podstawą podejmowania działań militarnych na znacznie większą skalę.

W mniej restrykcyjny sposób podchodził natomiast Krzysztof Skubiszewski do możliwości stosowania siły w sytuacjach masowego naruszania praw człowieka. Nawiązując do legalności interwencji humanitarnej, zajął stanowisko skłaniające do akceptacji poglądu, że na gruncie Karty NZ oraz w kontekście procesów dekolonizacyjnych instytucja ta popadła w *desuetudo*, jako że nie znajdowała potwierdzenia w praktyce. Jednak pod koniec XX i na początku XXI wieku, w następstwie szeregu poważnych katastrof humanitarnych, zaczęło zmieniać się podejście społeczności międzynarodowej do tego zagadnienia. Oznaczało to, że w takich sytuacjach aktualizuje się międzynarodowa odpowiedzialność za ochronę, a w przypadku braku jej realizacji na drodze działań zbiorowych przez ONZ poszczególne państwa lub grupy państw mogą podejmować działania w granicach dopuszczalnych przez prawo międzynarodowe, absolutnie konieczne dla ratowania życia i zdrowia ludzkiego. Prawo międzynarodowe humanitarne musi zostać urzeczywistnione zgodnie z zasadą *in dubio pro humanitatem*. Ta koncepcja *Responsibility to Protect*, która jest wolna od słabości koncepcji interwencji humanitarnej, przesuwa akcent z interwencji na odpowie-

Adam Mickiewicz University Press © 2026

działność państwa za ochronę ludności, powodując przy tym przewartościowanie zasady suwerenności państwowej. Przy ocenie legalności takich działań mamy bowiem do czynienia z koniecznością rozwiązania potencjalnego konfliktu między suwerennością a zobowiązaniami wynikającymi dla państwa z międzynarodowego prawa praw człowieka.

Stanowisko to dobrze ukazuje zdecydowane podejście Krzysztofa Skubiszewskiego do kwestii praw człowieka. Zawsze uznawał je za powszechne, niepodzielne, absolutne i niezależne od okoliczności. Dlatego był przeciwny argumentacji powołującej się na zarzut wyłącznej kompetencji wewnętrznej jako podstawę negowania potrzeby szczególnej kontroli międzynarodowej różnych zachowań państw w tym zakresie i uznawał prawo ingerencji społeczności międzynarodowej w sytuacjach poważnego ich naruszania. Na wspomnianym wyżej wykładzie wygłoszonym na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie tak podsumował swoje stanowisko na temat zakazu użycia siły w prawie międzynarodowym, prezentowane na różnych etapach aktywności naukowej:

> jakakolwiek reforma prawa międzynarodowego regulującego stosowanie siły zbrojnej przez państwo nie może być dyktowana względami takiej czy innej polityki danego państwa lub grupy państw i nie może naruszać podstawowych ograniczeń tyczących się użycia siły przez państwa (a także grożenia siłą) i przyjętych w prawie powszechnym[23].

W taki właśnie sposób Krzysztof Skubiszewski rozumiał rolę prawa międzynarodowego w kształtowaniu i regulowaniu stosunków międzynarodowych. W laudacji wygłoszonej

[23] K. Skubiszewski, *Polityka międzynarodowa i prawo* (2004), s. 54.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

na tej uroczystości prof. Cezary Mik wyraził to w następujących słowach:

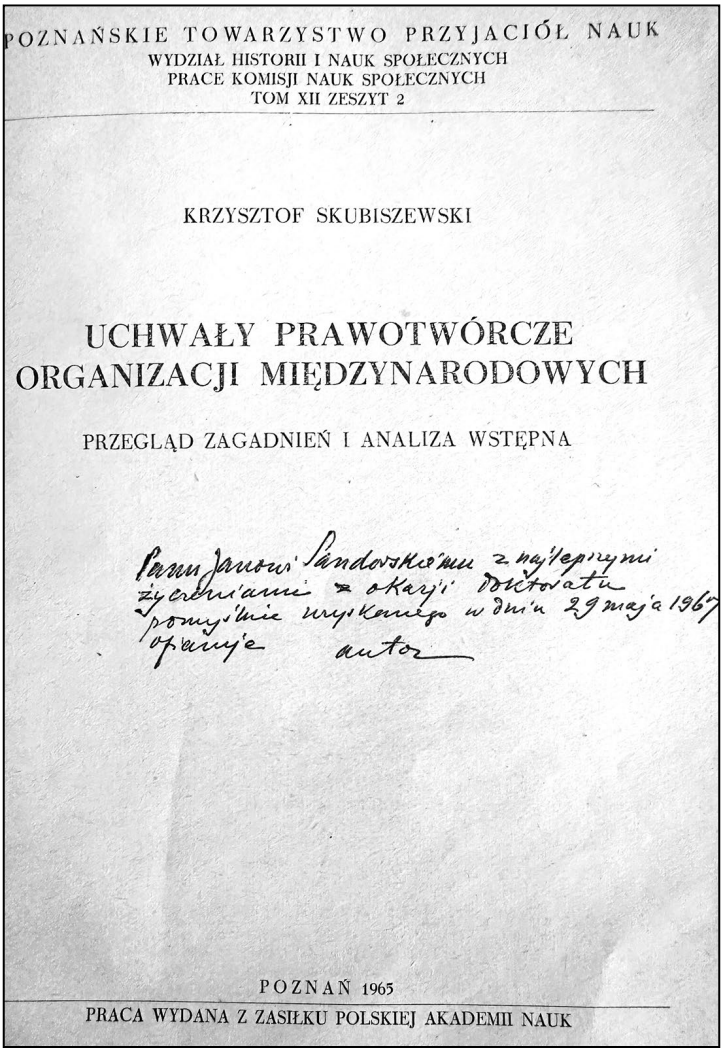
> Prawo międzynarodowe nie jest dla Pana Profesora Krzysztofa Skubiszewskiego zbiorem reguł technicznych, abstrakcją, lecz regulatorem konkretnych zjawisk i stosunków społecznych, ściśle współdziałającym z moralnością wypierającą ideologię, obiektywizującym oceny zachowań i ułatwiającym międzynarodową współpracę. Także samo prawo międzynarodowe musi mieć moralny kręgosłup. W tym znaczeniu zarazem, chociaż prawo międzynarodowe nie jest celem samym w sobie, to w zakresie, w jakim akceptuje wartości moralne, zasługuje na szacunek, godne jest przestrzegania[24].

Prawo organizacji międzynarodowych

Problematyka organizacji międzynarodowych, która była przedmiotem zainteresowań naukowych Krzysztofa Skubiszewskiego już od czasu studiów prawniczych, zajmuje w jego dorobku miejsce szczególne, o czym była mowa już wcześniej. Na gruncie polskiej nauki prawa międzynarodowego był on pionierem badań nad kwestią udziału organizacji międzynarodowych w procesie stanowienia prawa międzynarodowego oraz ich szczegółowych kompetencji traktatowych, a jego prace z tego zakresu utorowały drogę kolejnym pokoleniom badaczy podejmujących i realizujących swoje badania w dziedzinie prawa organizacji międzynarodowych i międzynarodowego prawa instytucjonalnego. Bibliografia jego publikacji w tym przedmiocie jest bardzo bogata, ale dla celów niniejszej pracy warto zwrócić uwagę na kilka z nich,

[24] C. Mik, *Laudacja*, s. 27.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

POZNAŃSKIE TOWARZYSTWO PRZYJACIÓŁ NAUK
WYDZIAŁ HISTORII I NAUK SPOŁECZNYCH
PRACE KOMISJI NAUK SPOŁECZNYCH
TOM XII ZESZYT 2

KRZYSZTOF SKUBISZEWSKI

UCHWAŁY PRAWOTWÓRCZE ORGANIZACJI MIĘDZYNARODOWYCH

PRZEGLĄD ZAGADNIEŃ I ANALIZA WSTĘPNA

Panu Janowi Sandorskiemu z najlepszymi życzeniami z okazji doktoratu pomyślnie wykonanego w dniu 29 maja 1967 ofiaruje autor

POZNAŃ 1965

PRACA WYDANA Z ZASIŁKU POLSKIEJ AKADEMII NAUK

Karta tytułowa monografii *Uchwały prawotwórcze organizacji międzynarodowych* (1965) z dedykacją autora dla dr. Jana Sandorskiego (ze zbiorów Tadeusza Gadkowskiego)

Adam Mickiewicz University Press © 2026

najczęściej powoływanych z uwagi na ponadczasową aktualność koncepcji ich autora[25].

Krzysztof Skubiszewski dobrze rozumiał procesy ewolucyjne zachodzące w społeczności międzynarodowej, a tym samym w prawie międzynarodowym. Chodzi tu nie tylko o ewolucję zakresu przedmiotowego stosowania tego prawa, ale także o zasadnicze przemiany w zakresie jego podmiotowości, jakie nastąpiły w wyniku dynamicznej instytucjonalizacji współpracy międzynarodowej w drugiej połowie XX wieku. Jednym z najważniejszych etapów w długim procesie ewolucji prawa międzynarodowego było bez wątpienia powstanie i rozwój organizacji międzynarodowych. Proces ten oznaczał nie tylko koniec ery klasycznego prawa międzynarodowego jako systemu norm prawnych regulujących wyłącznie stosunki pomiędzy suwerennymi podmiotami, jakimi były i pozostają państwa, lecz także to, że zakończyła się era monopolu państw w procesie stanowienia i stosowania tego prawa. Konsekwencją akceptacji przez państwa podmiotowości organizacji międzynarodowych jest istotny rozwój ich kompetencji w procesie stanowienia prawa międzynarodowego. Następuje to zarówno w drodze bezpośredniej realizacji ich kompetencji prawodawczych, jak i w ramach realizacji ich własnego *ius contrahendi*.

[25] Dla przykładu: *Kompetencje prawodawcze Wspólnot Europejskich* (1962); *Forms of Participation of International Organizations in Lawmaking Process* (1964); *Enactment of Law by International Organizations* (1965–1966); *Uchwały prawotwórcze organizacji międzynarodowych* (1965); *Czy uchwały Zgromadzenia Ogólnego są źródłem prawa?* (1981); *Non-Binding Resolutions and the Law-Making Process* (1986); *Resolutions of the U.N. General Assembly and Evidence of Custom* (1987); *Implied Powers and International Organizations* (1989); *Warunki uzyskania członkostwa Organizacji Narodów Zjednoczonych* (2004).

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Dlatego Krzysztof Skubiszewski w swoich opublikowanych, zwłaszcza po habilitacji, pracach rozważał konsekwencje rozwoju organizacji międzynarodowych dla procesu stanowienia prawa międzynarodowego. Sformułował i uzasadnił tezę, że w miarę jak rośnie liczba organizacji oraz poszerza i intensyfikuje się ich działalność, zdecydowanie zwiększa się też ich udział w procesie tworzenia prawa międzynarodowego, m.in. w drodze zawierania traktatów. Współczesna praktyka współpracy międzynarodowej z udziałem organizacji międzynarodowych w jednoznaczny sposób wzmacnia to stanowisko. Dzisiaj mogą już one – zarówno we współpracy z państwami, jak i samodzielnie – stanowić prawo międzynarodowe, kształtować własną sytuację faktyczną i prawną, nabywać uprawnienia i zaciągać zobowiązania, w tym na gruncie prawa międzynarodowego i prawa krajowego państw członkowskich, jak również podejmować i realizować aktywność w ramach innych elementów zdolności do działania. Powinna jednak towarzyszyć temu świadomość, że są one podmiotami niesuwerennymi i pochodnymi, wyposażonymi przez państwa w określony zakres kompetencji, wyznaczony przede wszystkim ich statutowymi celami i funkcjami. Inaczej niż państwa, organizacje nie posiadają kompetencji ogólnych, ale posiadają i realizują je zgodnie z zasadą specjalności. Są to zwłaszcza kompetencje przyznane przez państwa i wyraźnie określone w akcie konstytucyjnym. W praktyce jest jednak tak, że skuteczna realizacja przez organizacje ich funkcji wymaga, aby korzystały one również z kompetencji subsydiarnych, którymi są kompetencje dorozumiane.

Założenia te pozwalają na wyeksponowanie w bogatym dorobku naukowym Krzysztofa Skubiszewskiego niezwykle ważnego zagadnienia charakteru prawnego uchwał prawotwórczych organizacji międzynarodowych. Jego badania w tym zakresie, pozostające w wyraźnym związku z funda-

Adam Mickiewicz University Press © 2026

mentalną problematyką źródeł prawa międzynarodowego, miały pionierski charakter nie tylko w polskiej nauce prawa międzynarodowego. Jego naukowa teza o kompetencjach prawotwórczych organizacji międzynarodowych, dokumentująca ich aktywny udział w procesie stanowienia prawa międzynarodowego w drodze uchwał o charakterze prawotwórczym, zasadniczo wpłynęła na zmianę klasycznego myślenia o źródłach tego prawa.

Charakterystyka dorobku Krzysztofa Skubiszewskiego w tym zakresie powinna jednak zostać poprzedzona krótkimi uwagami na temat jego pierwszej znaczącej pracy poświęconej tematyce organizacji międzynarodowych. W 1950 r., a więc rok po ukończeniu studiów prawniczych, jako młody asystent w Katedrze Prawa Międzynarodowego złożył on rozprawę doktorską pt. „Warunki uzyskania członkostwa Organizacji Narodów Zjednoczonych", która była podstawą zakończonej sukcesem procedury jego przewodu doktorskiego. Z uwagi na polityczne uwarunkowania, o których była już mowa, została ona opublikowana jako monografia dopiero w 2004 r. Należy podkreślić, że była to publikacja oryginalnej wersji rozprawy doktorskiej, z niezbędnymi tylko korektami edytorskimi, ale bez zmian merytorycznych, stylistycznych i terminologicznych. Jedyną zmianą w stosunku do oryginału było posłowie napisane w 2004 r., w którym autor przedstawiał informacje na temat problemów wynikających z kryzysu członkostwa ONZ w latach 1946–1950.

Tematyka rozprawy dotyczyła kryzysu członkostwa w tej organizacji na skutek uporczywego korzystania przez mocarstwa – stałych członków Rady Bezpieczeństwa – z prawa weta w czasie dyskutowania na jej forum kandydatur państw do członkostwa, co uniemożliwiało dalsze procedowanie i podjęcie decyzji przez Ogólne Zgromadzenie. W opinii

Adam Mickiewicz University Press © 2026

doradczej MTS z 1948 r. w sprawie interpretacji warunków członkostwa z art. 4 pkt 1 Karty sformułowana została teza, że mocarstwo – członek ONZ, dysponujący w Radzie Bezpieczeństwa prawem weta, który nie kwestionuje faktu spełniania przez kandydata tych warunków, nie może uzależniać swej zgody od jednoczesnego przyjęcia do tej organizacji innego lub innych państw. Trybunał uznał ponadto, że każdy wniosek o przyjęcie powinien być rozpatrywany oddzielnie i osobno przegłosowany. Praktyczną konsekwencją tej opinii było to, że przez pewien czas trwał paraliż członkostwa ONZ, gdyż ZSRR uzależniał swą zgodę w Radzie na kandydatów popieranych przez mocarstwa zachodnie od ich zgody na poparcie jego kandydatów.

Dopiero w 1955 r. zantagonizowane w Radzie Bezpieczeństwa mocarstwa zgodziły się na zbiorowe przyjęcie 16 państw – kandydatów na członków organizacji. Wbrew opinii MTS doszło więc do przyjęcia państw *en bloc* w drodze tzw. *package deal*. Według Krzysztofa Skubiszewskiego była to zasadnicza negacja nie tylko opinii Trybunału z 1948 r., ale także szeroko przyjętego i ugruntowanego poglądu, że w procesie akcesyjnym nie ma miejsca na uzależnianie przyjęcia jednego kandydata od przyjęcia innego lub innych kandydatów. Autorytet Trybunału został w ten sposób znacznie osłabiony. Autor stał jednak na stanowisku, że przepisy Karty, w tym art. 4, zostały tak skonstruowane, aby zapewnić realizację postulatu powszechności członkostwa ONZ jako „ideału, który w przyszłości będzie urzeczywistniony"[26].

Zanim Krzysztof Skubiszewski opublikował swą najbardziej znaczącą monografię na temat uchwał prawotwórczych

[26] K. Skubiszewski, *Warunki uzyskania członkostwa Organizacji Narodów Zjednoczonych* (2004), s. 246.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

organizacji międzynarodowych, w trzyczęściowej publikacji pt. *Kompetencje prawodawcze Wspólnot Europejskich*, wydanej przez Instytut Zachodni w 1962 r., zaprezentował nowatorską problematykę w polskiej nauce prawa międzynarodowego. Był to czas, w którym o Wspólnotach Europejskich i prawie Wspólnot Europejskich pisano bardzo ostrożnie i z reguły negatywnie. Wspólnoty były bowiem postrzegane jako „element systemu kapitalistycznego", służący jego konsolidacji, jako organizacje o ponadnarodowym zasięgu, mające swoisty, ideologicznie uwarunkowany charakter, stanowiący „wyraz tych kosmopolitycznych tendencji, które propagują idee zrzekania się przez poszczególne państwa ich suwerenności na korzyść instytucji ponadpaństwowych"[27]. Z drugiej strony dużo i dobrze pisano o Radzie Wzajemnej Pomocy Gospodarczej jako organizacji państw socjalistycznych opartej na zasadzie „internacjonalizmu proletariackiego" oraz równości i suwerenności, realizującej „obiektywne prawa rozwoju gospodarczego socjalizmu"[28].

Na problematykę badawczą wynikającą z tytułu tej publikacji Krzysztof Skubiszewski spojrzał w sposób wyłącznie merytoryczny i z bardziej ogólnej perspektywy – uczestnictwa organizacji międzynarodowych w stanowieniu prawa międzynarodowego. W sposób merytoryczny, wolny od powszechnych wtedy odniesień ideologicznych, zaprezentował różne formy udziału organizacji międzynarodowych w międzynarodowym procesie prawotwórczym, dokumentując to przykładem kompetencji prawodawczych Wspólnot Europejskich

[27] Reprezentatywny przykład: T. Łychowski, *Organizacje regionalne*, s. 221–224.

[28] Obszerna dyskusja na temat tych poglądów: H. de Fiumel, L. Ciamaga, *Struktura i formy prawne Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej*.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

i pogłębiając rozważania o problematykę porównawczą w odniesieniu do prawa stanowionego w umowach międzynarodowych. Na podstawie analizy traktatu paryskiego i traktatów rzymskich oraz bogatej praktyki wspólnotowej i orzecznictwa Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości sformułował oryginalne, nowatorskie wnioski. W punkcie wyjścia zaznaczył, że udział organizacji międzynarodowych w procesie stanowienia prawa międzynarodowego jest zróżnicowany – od udziału w kształtowaniu praktyki jako elementu prawa zwyczajowego, przez udział w zawieraniu umów międzynarodowych, aż do własnej aktywności prawotwórczej realizowanej nie tylko *pro foro interno*, ale także *pro foro externo*.

Ta ostatnia aktywność prawotwórcza jest samodzielną aktywnością organizacji międzynarodowej. Co ważne, prawo stanowione przez organizacje międzynarodowe dla państw i regulujące ich zachowanie jest kategorią norm pochodzących z innego źródła niż międzynarodowe normy zwyczajowe i traktatowe, co oznacza, że mamy do czynienia z nowym źródłem prawa międzynarodowego. Dla stanowienia takiego prawa potrzebne jest wyraźne upoważnienie sformułowane w statucie organizacji lub w innej umowie międzynarodowej. Sam akt prawotwórczy organizacji międzynarodowej jest aktem wiążącym, a jego treścią są normy ogólne, regulujące zachowanie nieograniczonej liczby adresatów w różnych sytuacjach. Prawo stanowione przez Wspólnoty Europejskie w zróżnicowanej formie wiąże nie tylko państwa członkowskie, ale obowiązuje także w tych państwach z mocą wiążącą dla osób fizycznych i prawnych. W przeciwieństwie do prawa stanowionego przez inne organizacje międzynarodowe, prawo stanowione przez Wspólnoty obowiązuje bezpośrednio, nie musi być transformowane w prawo wewnętrzne ani stanowić przedmiotu odesłania. W razie konfliktu z prawem

Adam Mickiewicz University Press © 2026

wewnętrznym przeważa prawo wspólnotowe. Te konkluzje Krzysztofa Skubiszewskiego były wzorcem powtarzanym przez dziesiątki lat przez komentatorów prawa wspólnotowego, a dzisiaj dobrze odzwierciedlają zasady stanowienia i stosowania prawa Unii Europejskiej, zapisane w traktatach i szeroko interpretowane w orzecznictwie Trybunału Sprawiedliwości UE. Świadczą one o szczególnych kompetencjach badawczych autora i trafności wyboru tematyki badawczej w czasach, gdy zagadnienia prawa organizacji międzynarodowych oraz porządku prawnego Wspólnot Europejskich znajdowały się w polskiej nauce prawa *in statu nascendi*.

Podobnie nowatorski charakter miała problematyka uchwał prawotwórczych organizacji międzynarodowych, nawiązująca w pewnym zakresie do tematyki prawa Wspólnot Europejskich, ale mająca znacznie szerszy wymiar, zwłaszcza w kontekście katalogu źródeł współczesnego prawa międzynarodowego. Wydana przez Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk w 1965 r. 200-stronicowa monografia pt. *Uchwały prawotwórcze organizacji międzynarodowych. Przegląd zagadnień i analiza wstępna* powstała w wyniku poszukiwań i studiów autora w Ośrodku Badań przy Akademii Prawa Międzynarodowego w Hadze w 1960 r. Tam właśnie ówczesny dyrektor sekcji angielskiej ośrodka Elihu Lauterpacht, profesor i wykładowca prawa międzynarodowego w Trinity College na Uniwersytecie w Cambridge, zachęcił przebywającego w Hadze stypendystę do badań nad tym, czy i o ile wiążące uchwały organizacji międzynarodowych zaczynają wchodzić jako źródła prawa w miejsce traktatów. Krzysztof Skubiszewski, mając już dorobek publikacyjny w dziedzinie prawa organizacji międzynarodowych, podjął to ambitne wyzwanie i rozpoczął prace nad tą problematyką, przeprowadzając szczegółową kwerendę biblioteczną nie tylko w Hadze, ale

Adam Mickiewicz University Press © 2026

także na Uniwersytecie Genewskim. Zanim opublikował monografię, wstępne wyniki badań zaprezentował już w Hadze, a później w King's College na Uniwersytecie Londyńskim w 1963 r. oraz w tym samym roku na posiedzeniu Komisji Nauk Społecznych PTPN. W części wyniki tych badań wykorzystał również w przywołanej wyżej publikacji na temat kompetencji prawodawczych Wspólnot Europejskich.

We wstępie do monografii Krzysztof Skubiszewski pisał:

> Książka niniejsza stara się odpowiedzieć na pytanie, czy współczesne organizacje międzynarodowe stanowią normy prawne dla państw. Ustaliwszy, że pewne organizacje mają i wykonują kompetencje prawodawcze, książka przedstawia zagadnienia pozostające w związku z działalnością prawotwórczą organizacji. […] przez uchwałę prawotwórczą rozumiemy decyzję, która w efekcie daje normy prawne ujęte w całość nazywaną tutaj aktem prawodawczym organizacji międzynarodowej. Książka bada wstępnie kwestie, czy akty prawodawcze organizacji międzynarodowych – obok traktatu, prawa zwyczajowego i ogólnych zasad prawa – są nowym, czwartym źródłem prawa międzynarodowego[29].

Bardzo szczegółowe i pieczołowicie udokumentowane rozważania, obejmujące analizę źródeł traktatowych, orzecznictwa, praktyki i prawie wyłącznie zachodniej literatury, pozwoliły Krzysztofowi Skubiszewskiemu na sformułowanie fundamentalnych, szeroko przywoływanych do dzisiaj wniosków. Obserwując coraz większy udział organizacji międzynarodowych w międzynarodowym procesie prawotwórczym, zwrócił on szczególną uwagę na sytuacje, w których sama organizacja tworzy prawo w drodze aktu jego stanowienia.

[29] K. Skubiszewski, *Uchwały prawotwórcze organizacji międzynarodowych* (1965), s. 7–8.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Należą do nich: tworzenie prawa wewnętrznego organizacji (akty adresowane *pro foro interno*) oraz tworzenie prawa, którego przedmiotem jest zachowanie się państw i które z reguły zastępuje prawo traktatowe (akty adresowane *pro foro externo*). Koncentrując się na tym drugim przypadku, podkreślił, że do jego stanowienia przez organizacje potrzebne jest wyraźne upoważnienie statutowe lub zawarte w innej umowie międzynarodowej z udziałem państw członkowskich. Tak jak wcześniej podkreślił to w pracy o kompetencjach prawodawczych Wspólnot, akt organizacji międzynarodowej, aby być aktem prawodawczym, musi być wiążący oraz formułować normy ogólne i abstrakcyjne. Tego typu akty prawodawcze organizacji nie są traktatami ani nie są rządzone prawem traktatów. Stanowią nowe, odrębne od traktatów źródło prawa międzynarodowego. Typologia takich aktów, oparta na kryterium sposobu głosowania na forum przyjmującego je organu organizacji międzynarodowej, jest następująca: akty przyjmowane jednomyślnie przez organ przedstawicielski organizacji międzynarodowej oraz akty uchwalane większością głosów, m.in. w systemie *contracting-out*. Akty takie są aktami odrębnymi od statutów, z których pochodzi kompetencja do ich stanowienia, zarówno pod względem formalnym, jak i często merytorycznym, co uprawnia odwołanie się do analogii relacji pomiędzy konstytucją i uchwaloną na jej podstawie ustawą. Inaczej niż traktaty, nie są one rejestrowane w Sekretariacie Generalnym ONZ. Prawo w taki sposób stanowione przez organizacje międzynarodowe, inne niż Wspólnoty Europejskie, nie obowiązuje automatycznie jako część składowa krajowego porządku prawnego państwa członkowskiego, ale potrzebne są do tego zabiegi podobne do tych, jakim podlega międzynarodowe prawo traktatowe i zwyczajowe (transformacja, odesłanie, powtórzenie).

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Krzysztof Skubiszewski powracał do tej problematyki w późniejszych pracach, uwzględniając ewolucję międzynarodowego prawa instytucjonalnego, która postawiła przed badaczami kolejne wyzwania. Jedno z takich wyzwań było związane z rozszerzaniem podstaw kompetencji organizacji międzynarodowych, zwłaszcza w zakresie stanowienia prawa wiążącego państwa. Generalnie organizacje międzynarodowe działają na zasadzie i w granicach kompetencji przyznanych im przez państwa w traktatach, a ich kompetencje mają charakter funkcjonalny. Dostrzegał on jednak wykraczanie przez organizacje poza ramy kompetencji wyraźnie określonych w statutach, również w sferze przyjmowania uchwał o faktycznym lub potencjalnym znaczeniu normatywnym. Koncepcja takich kompetencji subsydiarnych o charakterze kompetencji dorozumianych jako instrumentu wykładni funkcjonalnej pojawiła się już wcześniej, zwłaszcza w orzecznictwie MTS, zapoczątkowanym powszechnie powoływaną opinią doradczą z 1949 r.[30] Zgodnie z tą koncepcją organizacja międzynarodowa posiada nie tylko kompetencje wyraźnie przyznane, lecz także takie, które są konieczne do wykonywania jej funkcji i realizacji jej celów. W swoim późniejszym anglojęzycznym tekście na temat takich kompetencji Krzysztof Skubiszewski przyjął tę zasadę jako podstawę analizy normotwórczej działalności organizacji, podkreślając jej znaczenie dla dynamicznej wykładni traktatów konstytucyjnych organizacji międzynarodowych[31]. Stał na stanowisku, że kompetencje dorozumiane mogą być pośrednią podstawą prawną dla stanowienia norm przez organizacje międzyna-

[30] *Reparation for injuries suffered in the service of the United Nations*, Advisory Opinion, ICJ Reports 1949, s. 174.

[31] K. Skubiszewski, *Implied Powers and International Organizations* (1989), s. 851 i n.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

rodowe, w szczególności w formie uchwał, ale tylko wtedy, kiedy realizacja celów organizacji wymaga przyjmowania norm generalnych i abstrakcyjnych, a regulacja statutowa nie formułuje wyraźnego zakazu takiej działalności. Rozważne podejście Krzysztofa Skubiszewskiego do akceptowania tej koncepcji i jej niekontrolowanej ekspansji w praktyce międzynarodowej oznacza, że w swojej analizie wyliczał on szczegółowe warunki dopuszczalności takich kompetencji oraz ich granice. Wskazywał zwłaszcza na: funkcjonalną konieczność związaną z realizacją statutowych celów organizacji, związek kompetencji dorozumianych z kompetencjami wyraźnie przyznanymi, co oznacza, że kompetencje dorozumiane nie mają charakteru całkowicie autonomicznego, brak sprzeczności z traktatem konstytuującym organizację międzynarodową oraz akceptację praktyki organizacji międzynarodowej w tym zakresie, wyrażoną w sposób wyraźny lub dorozumiany. Podkreślił też, że zakres takich kompetencji musi być interpretowany restrykcyjnie, zwłaszcza w kontekście statutowych funkcji organizacji. Można więc uznać, że mimo wyraźnie formułowanych zastrzeżeń koncepcja kompetencji dorozumianych stanowiła dla Krzysztofa Skubiszewskiego istotny element uzasadnienia prawotwórczej działalności organizacji międzynarodowych. Pozwalała bowiem uzasadnić sytuacje, w jakich – mimo braku wyraźnych uprawnień traktatowych – organizacje międzynarodowe mogą przyjmować uchwały o charakterze normatywnym, jeżeli działania takie pozostają funkcjonalnie związane z ich statutowymi celami i mieszczą się w granicach akceptowanej praktyki państw. Dynamizował też niewątpliwie rozwój nie tylko międzynarodowego prawa instytucjonalnego, ale także samą koncepcję źródeł prawa międzynarodowego. Dorobek Krzysztofa Skubiszewskiego w tej dziedzinie potwierdza zatem, że jako przedmiot swoich badań

Adam Mickiewicz University Press © 2026

wybierał on zagadnienia bardzo wymagające intelektualnie i związane z najważniejszymi kierunkami ewolucji podstawowych instytucji oraz konstrukcji prawa międzynarodowego.

Stosunki polsko-niemieckie po II wojnie światowej

Problematyka stosunków polsko-niemieckich w kontekście likwidacji skutków II wojny światowej dominowała w badaniach naukowych poznańskiej Katedry Prawa Międzynarodowego aż do lat siedemdziesiątych XX wieku. Prace profesorów Alfonsa Klafkowskiego i Krzysztofa Skubiszewskiego oraz docenta Bolesława Wiewióry, oparte na gruntownej znajomości zasad i norm prawa międzynarodowego, bardzo dobrze prezentowały żywotne interesy Polski i polską rację stanu w tych sprawach, zwłaszcza w odniesieniu do kwestii prawnomiędzynarodowego statusu polsko-niemieckiej granicy państwowej. Odpowiadały też na fundamentalne potrzeby polskiej polityki zagranicznej oraz inspirowały polską dyplomację na forum międzynarodowym, dając jej przekonujące i solidnie udokumentowane argumenty, m.in. w sprawie uznania ostatecznego charakteru granicy na Odrze i Nysie. Zapewniały ponadto merytoryczne uzasadnienie dla polskiego stanowiska na arenie międzynarodowej w szeroko pojętych sprawach związanych z likwidacją skutków II wojny światowej, zarówno w bilateralnych relacjach polsko-niemieckich, jak i w znacznie szerszym kontekście międzynarodowym. Były i do dzisiaj są często cytowane w dyskusji naukowej na te tematy.

Pierwsze prace z zakresu tej problematyki Krzysztof Skubiszewski opublikował na łamach „Przeglądu Zachodniego"

Adam Mickiewicz University Press © 2026

już w latach 1949–1952[32]. Odnosiły się one do kwestii statusu prawno-międzynarodowego Niemiec po ich bezwarunkowej kapitulacji. Kapitulacja miała charakter wyłącznie militarny i nie prowadziła do unicestwienia państwa jako podmiotu prawa międzynarodowego. Autor opowiadał się w nich za koncepcją ciągłości państwa niemieckiego, mimo jego całkowitej klęski militarnej oraz okupacji niemieckiego terytorium państwowego przez mocarstwa sprzymierzone. Objęcie przez mocarstwa najwyższej władzy nad Niemcami na mocy deklaracji z 5 czerwca 1945 r. było związane z likwidacją rządu hitlerowskiego, ale nie oznaczało likwidacji państwa. Zakres przejętej przez sprzymierzone mocarstwa władzy obejmował wszelkie sprawy dotyczące Niemiec, co zostało jasno określone w jej art. 13. Przejęcie to miało charakter zastępczy i tymczasowy, a jego celem była reorganizacja państwa zgodnie z treścią aktów prawnych przyjętych przez te mocarstwa. Obejmowało ono kompetencje do regulowania wszystkich spraw niemieckich, zarówno wewnętrznych, jak i zagranicznych, w tym kompetencje do tego, aby zmieniać granice państwa niemieckiego. Cztery zwycięskie mocarstwa działały bowiem jako suweren zastępczy Niemiec po ich bezwarunkowej kapitulacji.

Niemcy nie zostały poddane aneksji, a okupacja była z założenia stanem przejściowym na drodze do zasadniczej przebudowy państwa niemieckiego. Autor odrzucał tym samym koncepcję *debellatio*, zgodnie z którą państwo pokonane w wojnie miałoby ulec całkowitemu zanikowi. Uważał, że nie ma podstaw, aby sądzić, iż doszło do prawnego wyga-

[32] Są to następujące prace: *Położenie prawno-administracyjne Niemiec po ich bezwarunkowej kapitulacji* (1949); *Zagadnienie państwa niemieckiego w prawie międzynarodowym* (1950); *Bezwarunkowa kapitulacja z 29 kwietnia 1945 roku* (1950); *Umowa poczdamska jako jedyna podstawa prawna układu terytorialnego Niemiec* (1952).

Adam Mickiewicz University Press © 2026

śnięcia państwa niemieckiego, skoro nie nastąpił ani jego formalny rozpad, ani inkorporacja jego terytorium przez zwycięskie mocarstwa. Istniejące nadal państwo niemieckie, o niejako „zawieszonej" suwerenności, nie było jednak zdolne do wykonywania swoich funkcji z powodu braku efektywnych organów władzy. Przyjęcie takiej konstrukcji państwa bez zdolności do działania, w którym kompetencje władcze wykonywane są przez podmioty zewnętrzne, pozwoliło Krzysztofowi Skubiszewskiemu zająć w kolejnych pracach stanowisko na temat powstania w 1949 r. dwóch państw niemieckich – Republiki Federalnej Niemiec i Niemieckiej Republiki Demokratycznej. W jego ocenie nie były to państwa powstałe *ex nihilo*, ale formy organizacji władzy państwowej na terytorium istniejącego, aczkolwiek posiadającego szczególny status państwa niemieckiego.

Najważniejsze prace Krzysztofa Skubiszewskiego na temat powojennych stosunków polsko-niemieckich koncentrowały się jednak na problematyce granicy państwowej. Były to zarówno prace opublikowane przed 1970 r., w którym został podpisany układ pomiędzy PRL i RFN o podstawach normalizacji ich wzajemnych stosunków, jak i po tej dacie[33]. Podpisanie tego układu zakończyło trudny okres braku relacji między obydwoma państwami, stworzyło możliwości i warunki do nawiązania między nimi nie tylko stosunków dyplomatycznych, ale także współpracy w innych dziedzinach. Rokowania w sprawie układu dotyczyły różnych ważnych zagadnień, które od ponad dwóch dekad były nierozstrzygnięte, a jedno z najważniejszych stanowiła sprawa uznania przez RFN granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej.

[33] Układ z 7 grudnia 1970 r. między Polską Rzeczącpospolitą Ludową i Republiką Federalną Niemiec o podstawach normalizacji ich wzajemnych stosunków, Dziennik Ustaw 1972, nr 24, poz. 168.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

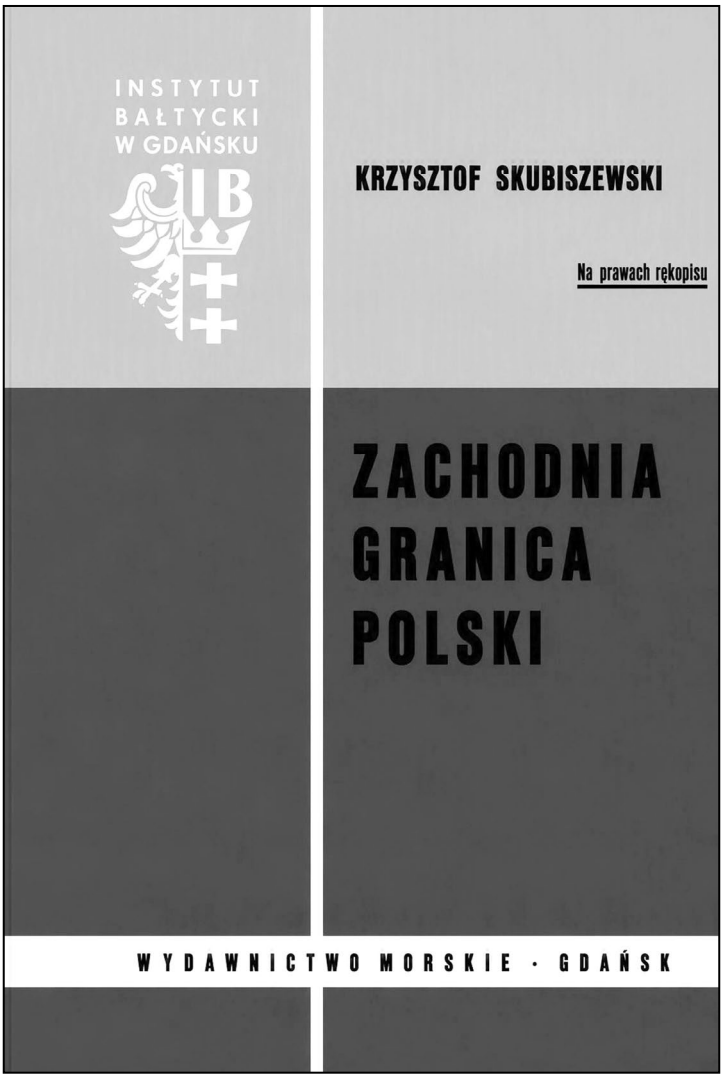
Wcześniejsze prace Krzysztofa Skubiszewskiego z tego obszaru dawały polskiej dyplomacji solidne argumenty merytoryczne w procesie negocjowania tego układu[34]. Szczególną wartość miała jego pionierska monografia na ten temat: *Zachodnia granica Polski*, która ukazała się drukiem pod koniec 1969 r. Została ona przygotowana w ramach serii prac Instytutu Bałtyckiego związanych z Pomorzem i wydana przez Wydawnictwo Morskie w Gdańsku w ograniczonej liczbie egzemplarzy i z adnotacją na obwolucie: „na prawach rękopisu". Prowadzący ze strony polskiej negocjacje z Niemcami ówczesny wiceminister spraw zagranicznych Józef Winiewicz, któremu z racji poznańskiego pochodzenia dorobek Katedry Prawa Międzynarodowego był szczególnie bliski, podkreślał, że „tę monografię znał na pamięć, co niebywale ułatwiało mu rozmowy z niemieckimi partnerami"[35].

Główną tezą tej monografii, opublikowanej w okresie intensywnych dyskusji i sporów wokół statusu granicy na Odrze i Nysie, jest szeroko i merytorycznie uzasadnione twierdzenie autora o ostatecznym charakterze zachodniej granicy Polski, ustalonej w następstwie II wojny światowej na mocy porozumień poczdamskich. Porozumienia te mają bowiem normatywny, a nie tylko polityczny charakter i stanowią przez to istotny element powojennego porządku międzynarodowego. Dla Polski miały one egzystencjalne znaczenie zwłaszcza w takich sprawach, jak ustalenia granicy polsko-niemieckiej i przesiedlenia Niemców z ziem przyznanych Polsce w związku z takim ustaleniem granicy państwowej. Miała ona podlegać ostatecznej „delimitacji" czy „określeniu" w przyszłej

[34] Dla przykładu: *Granica polsko-niemiecka* (1960); *The frontier between Poland and Germany as a Problem of International Law and Relations* (1964); *Granica na Odrze i Nysie i powrót Gdańska do Polski* (1966).

[35] J. Sandorski, *Profesor Krzysztof Skubiszewski*, s. 168.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Okładka monografii *Zachodnia granica Polski* (1969)

Adam Mickiewicz University Press © 2026

regulacji pokojowej, jako że pojęcie *peace settlement* wykracza poza tradycyjne pojmowanie klasycznego traktatu pokoju.

Krzysztof Skubiszewski delegitymizuje pogląd o tymczasowości granicy, wskazując, że brak formalnego traktatu pokoju nie oznacza braku rozstrzygnięcia prawnego ani nie przekreśla skutków dokonanych już zmian terytorialnych. Taki ewentualny traktat w przyszłości tylko potwierdzi istniejący już stan prawny. Wyraźnie ukazuje on znaczenie praktyki państw, w szczególności trwałego wykonywania „administracji przez Polskę" jako w pełni suwerennego władztwa państwowego na terenach zachodnich i północnych, co zdecydowanie wzmacnia tezę o utrwaleniu stanu prawnego niezależnie od sporów politycznych wokół sprawy granicy. Zgodnie z koncepcją efektywności terytorialnej długotrwałe i niekwestionowane wykonywanie zwierzchnictwa przez Polskę na tym obszarze zdecydowanie wzmacnia jej tytuł prawny, nawet w sytuacji sporów co do pierwotnej podstawy normatywnej. Eksponuje też potrzebę ochrony stabilności europejskiego *status quo*, jako że granica państwowa na Odrze i Nysie stanowi ważny element utrzymania pokoju w Europie, dla którego zasada stabilności granic jest wartością szczególną. Stąd brak uznania wtedy jeszcze granicy przez RFN nie podważa jej istnienia w sensie prawnym, tym bardziej że takie uznanie zyskało już charakter międzynarodowy.

Po podpisaniu układu z 1970 r. Krzysztof Skubiszewski opublikował kolejne prace poświęcone powojennym stosunkom polsko-niemieckim, w tym prace stawiające w nowym świetle kwestię zachodniej granicy Polski[36]. W najbardziej

[36] Dla przykładu: *The Western Frontier of Poland and the Treaties with Federal Germany* (1970); *Zachodnia granica Polski w świetle układów z 1970 r.* (1971); *Poland's Western Frontier and the 1970 Treaties* (1973); *Uznanie zachodniej granicy Polski* (1974).

Adam Mickiewicz University Press © 2026

rozbudowany sposób jego stanowisko w tej sprawie zostało przedstawione w kolejnej monografii pt. *Zachodnia granica Polski w świetle traktatów*, wydanej przez Instytut Zachodni w Poznaniu w 1975 r. Nawiązując do monografii z 1969 r., autor zaznaczył w przedmowie (s. 12), że nowa praca, powtarzająca za zgodą Instytutu Bałtyckiego niektóre fragmenty wcześniejszej, „obok kwestii dawniejszych, aczkolwiek nadal aktualnych, przedstawia wydarzenia i traktaty z lat siedemdziesiątych, bez nich zaś każde wcześniejsze dzieło o naszym zagadnieniu pozostawało – z perspektywy dzisiejszej – niedokończonym". Wskazując zatem na najważniejsze tezy autora zaprezentowane w tej monografii, należy także podkreślić jej nowe aspekty w porównaniu z wcześniejszą.

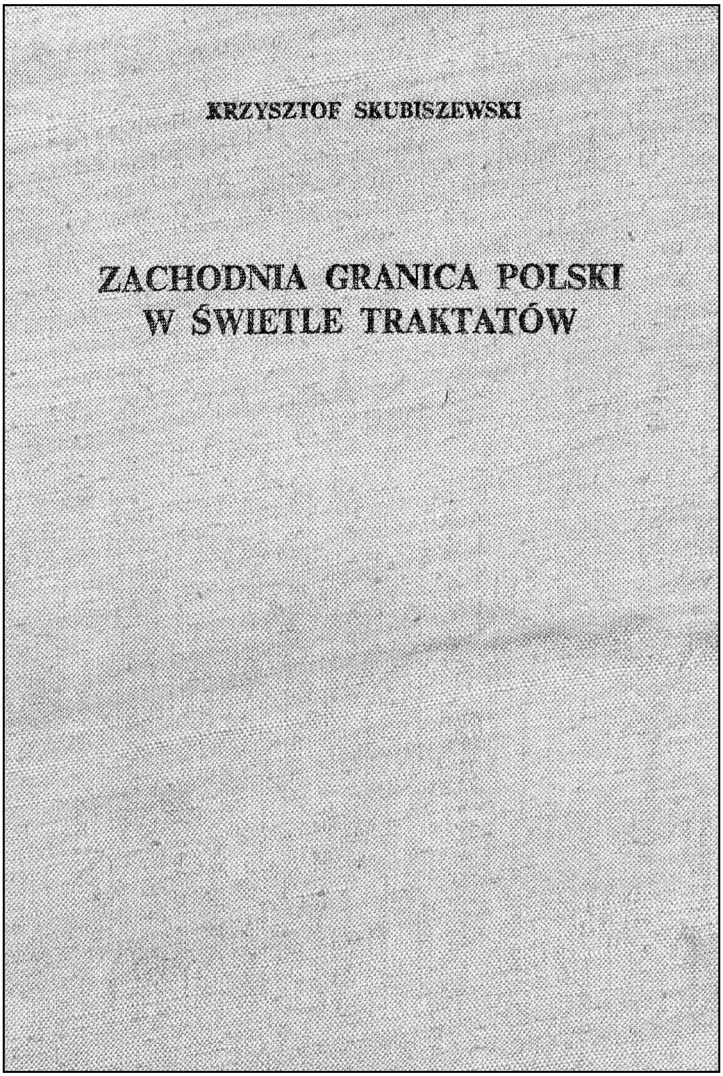
Autor, prezentując swoje stanowisko w sprawie granicy, wychodził od jednoznacznej tezy aksjologicznej i tak pisał w zakończeniu:

> Granica polsko-niemiecka na Odrze i Nysie Łużyckiej stała się częścią zmienionego porządku terytorialnego w Europie Środkowej. Porządek ten […] jest rezultatem wojny narzuconej przez Niemcy Europie i klęski, jaką Niemcy w tej wojnie poniosły. Kto przegrał wojnę, ten ani nie może, ani nie powinien dyktować warunków pokoju. Dlatego nowa granica stała się punktem wyjścia dla ułożenia powojennych stosunków polsko-niemieckich, nie zaś odwrotnie – rewizja granicy poczdamskiej dopiero stworzy właściwą podstawę dla tych stosunków[37].

W kwestii zmian terytorialnych ustanowionych w porozumieniach poczdamskich na korzyść Polski Krzysztof Skubiszewski podkreślił, że nie mieszczą się one w ramach

[37] K. Skubiszewski, *Zachodnia granica Polski w świetle traktatów* (1975), s. 322.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Okładka monografii *Zachodnia granica Polski w świetle traktatów* (1975)

Adam Mickiewicz University Press © 2026

klasycznych sposobów nabycia terytorium (okupacja, zasiedzenie, przyrost, cesja, zawojowanie). Rozstrzygając o zwierzchnictwie terytorialnym, prawo międzynarodowe zawsze przywiązywało wagę do rzeczywistego, skutecznego posiadania terytorium i sprawowania nad nim władzy zwierzchniej. Polska, dokonując przyłączenia ziem zachodnich i północnych objętych porozumieniami poczdamskimi, dokonała tego w związku z decyzjami mocarstw sprzymierzonych i przyjętą wykładnią tych porozumień. Krzysztof Skubiszewski uważał, że rozciągnięcie polskiej suwerenności nad tymi ziemiami można do pewnego stopnia wiązać z tzw. przyznaniem poprzez przysądzenie (*adjudicatio*) terytorium przez te mocarstwa. Jednak mimo sprawowanej przez mocarstwa władzy najwyższej w Niemczech i wspomnianej już ich kompetencji do decydowania o granicach nie był to czysty przykład *adjudicatio*, zwłaszcza wobec przyszłej roli zakładanych rokowań pokojowych. Chociaż w praktyce stosunków polsko-niemieckich rokowań takich nie wieńczył klasyczny traktat pokoju, rolę tę spełniały kolejne umowy międzynarodowe, poczynając od układu zgorzeleckiego z 1950 r. Sama zaś granica zyskała walor trwałości już w momencie jej ustanowienia na mocy porozumień poczdamskich, którym autor przypisuje jednoznacznie normatywny charakter i wskazuje, że stanowiły one podstawę nowego porządku prawnego w Europie jako swoisty substytut traktatu pokoju. Do konsolidacji polskiego tytułu do tych ziem przyczyniły się w oczywisty sposób akty uznania suwerennego zwierzchnictwa Polski nad nimi ze strony mocarstw, innych państw, a ponadto ze strony RFN w układzie z 1970 r. Tytułu tego w żaden sposób nie osłabia fakt, że powojennych zmian terytorialnych w stosunkach polsko-niemieckich nie można zakwalifikować do klasycznych sposobów nabycia terytorium, jako że prawo

Adam Mickiewicz University Press © 2026

międzynarodowe często nie nadąża za praktyką w dziedzinie zróżnicowanych często zmian terytorialnych. W praktyce więc te klasyczne sposoby nie wyczerpują wszystkich możliwości legalnego nabycia terytorium i sprawowania nad nim suwerennego zwierzchnictwa.

W stosunku do argumentacji Krzysztofa Skubiszewskiego zaprezentowanej w monografii z 1969 r. – opartej zwłaszcza na postanowieniach porozumień poczdamskich, a więc na decyzjach mocarstw sprzymierzonych, na efektywnej władzy sprawowanej przez Polskę w ramach suwerennego władztwa na ziemiach zachodnich i północnych oraz na międzynarodowym uznaniu tego władztwa przez inne państwa – w nowszej monografii dostrzec można znaczące wzmocnienie tej argumentacji i traktatowej legitymizacji polskiego zwierzchnictwa terytorialnego. Taką argumentację widać w układzie z 1970 r., który nie stworzył nowego prawa, ale potwierdził stan prawnie już ugruntowany. W istocie uznanie w art. 1 przez RFN granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej ma znaczenie deklaratoryjne. Sam Układ nie ustanawia tej granicy ani nie jest podstawą prawną przejęcia przez Polskę tych ziem, ponieważ takie znaczenie miały porozumienia poczdamskie. Wszystkie kolejne działania związane z polską granicą zachodnią były podejmowane w ramach „poczdamskiego *peace settlement*" i w oczywisty sposób dopełniały te porozumienia.

Przywołane wyżej postanowienia porozumień poczdamskich były komentowane przez Krzysztofa Skubiszewskiego w jeszcze jednym kontekście, a mianowicie wysiedleń ludności niemieckiej z obszarów przekazanych Polsce[38]. W opubli-

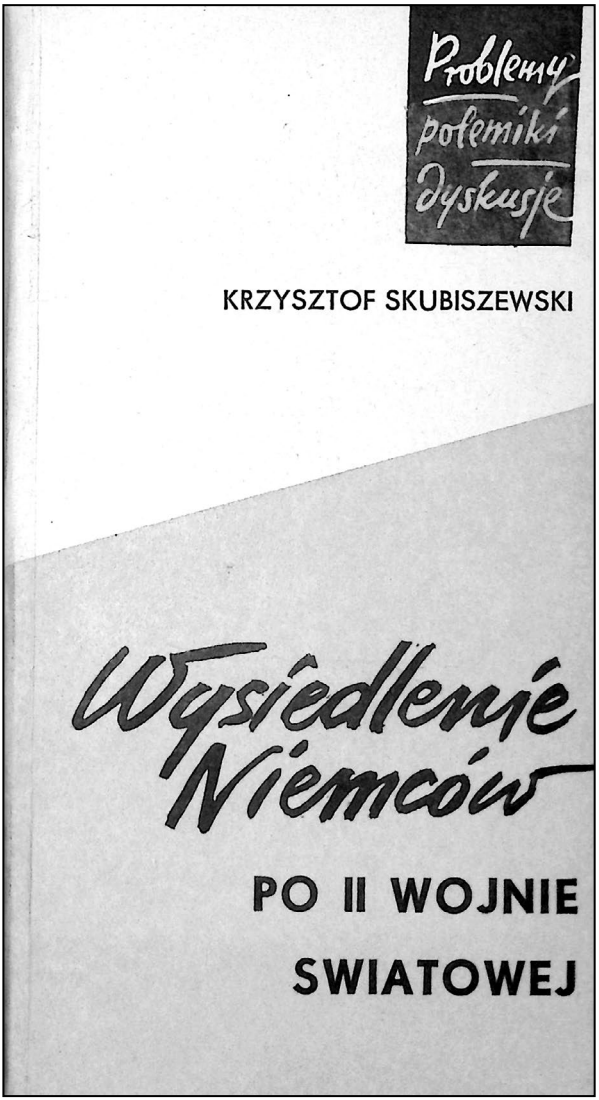
[38] Dla przykładu: *Le transfert de la population allemande* (1959); *Wysiedlenie Niemców z Polski jako zagadnienie prawa międzynarodowego* (1967); *Wysiedlenie ludności niemieckiej z Europy środkowowschodniej* (1967).

Adam Mickiewicz University Press © 2026

kowanej w 1968 r. monografii na ten temat zaprezentował on koncepcję uzasadniającą w wymiarze prawnomiędzynarodowym takie wysiedlenia[39]. Punktem wyjścia jego rozważań było zakwalifikowanie wysiedleń jako szczególnej formy przymusowego transferu ludności. W związku z tym uznawał je nie tylko za fakt o charakterze historycznym i politycznym, ale także za zjawisko podlegające ocenie w świetle prawa międzynarodowego. Były one bowiem elementem znacznie szerszego procesu budowania ładu europejskiego po II wojnie światowej, co wiązało się ze zmianami granicznymi, a w ich konsekwencji również zmianami struktury etnicznej różnych państw. Nie naruszały też prawa międzynarodowego w jego ówczesnym kształcie, a ustalenia konferencji poczdamskiej, przywoływane wyżej w odniesieniu do kwestii granicznych, przewidywały także transfer ludności niemieckiej (art. XIII). Z uwagi na swój normatywny charakter stanowiły one wystarczającą podstawę prawną do przeprowadzenia wysiedleń. Krzysztof Skubiszewski zwrócił też uwagę na brak jednoznacznego zakazu przymusowych przesiedleń w ówczesnym prawie międzynarodowym. Nie można było traktować ich jako bezprawnych w kontekście ochrony praw człowieka, gdyż trudno było wtedy mówić o normatywnym systemie międzynarodowym w tej dziedzinie. Rozbudowane później międzynarodowe standardy ochronne w dziedzinie praw człowieka nie mogły być przecież podstawą oceny legalności takich transferów ludności. W jego ocenie tego zjawiska pojawiał się też argument funkcjonalny, wskazujący, że wysiedlenia miały służyć stabilizacji sytuacji politycznej i zapobieganiu konfliktom etnicznym w przyszłości. Autor zdawał sobie sprawę ze złożoności tej problematyki, zwracając również

[39] *Wysiedlenie Niemców po II wojnie światowej* (1968).

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Okładka książki *Wysiedlenie Niemców po II wojnie światowej* (1968)

Adam Mickiewicz University Press © 2026

uwagę na jej aspekt humanitarny. Legalność samej decyzji o wysiedleniu nie determinuje legalności sposobu jej realizacji w konkretnych sytuacjach. Odwoływał się przy tym do dokumentów poczdamskich i zwracał uwagę na możliwość odpowiedzialności za potencjalne delikty związane z realizacją transferów ludności, których skala po II wojnie światowej była bezprecedensowa w historii Europy.

Wagę i znaczenie koncepcji Krzysztofa Skubiszewskiego dotyczących uregulowania polsko-niemieckich stosunków sąsiedzkich po II wojnie światowej, zwłaszcza w kontekście ostatecznego charakteru zachodniej granicy Polski, pozytywnie zweryfikowała praktyka, w czym on sam miał znaczący udział. Jego przywilejem było bowiem doprowadzenie do ostatecznych ustaleń traktatowych w tym zakresie. Jako minister spraw zagranicznych był architektem dwóch najważniejszych traktatów normalizujących bilateralne polsko-niemieckie stosunki sąsiedzkie i wynoszących je na nowy, europejski poziom. Za „akt historyczny" można bowiem uznać traktat z 14 listopada 1990 r. o potwierdzeniu istniejącej pomiędzy nimi granicy[40], który wraz z wcześniejszym traktatem „2+4" położył kres wcześniejszym zastrzeżeniom RFN co do ostatecznego charakteru granicy polsko-niemieckiej. Warto także pamiętać, że prace nad tym traktatem przyczyniły się do powstania koncepcji „dużego" traktatu o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy z 17 czerwca 1991 r.[41] Oba traktaty, których Krzysztof Skubiszewski był współautorem, wytyczyły kierunki realizacji jego autorskiej koncepcji – polsko-niemieckiej wspólnoty interesów, otwierającej w istocie drogę Polsce nie tylko do Unii Europejskiej, ale także do Europy w szer-

[40] Dziennik Ustaw 1992, nr 14, poz. 54.
[41] Dziennik Ustaw 1992, nr 14, poz. 56.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

szym znaczeniu cywilizacyjnym. Była to odważna, a zarazem dalekowzroczna koncepcja. Tak jak zbliżenie francusko-niemieckie po II wojnie światowej stanowiło podstawę procesów integracyjnych w Europie, tak zbliżenie polsko-niemieckie utorowało Polsce drogę do zjednoczonej Europy, wtedy jeszcze bez udziału wielu innych państw tej części kontynentu. To był historyczny przełom, oznaczający nie tyle dołączenie, ile powrót Polski do Europy. Krzysztof Skubiszewski dobrze wiedział, że ta powrotna droga Polski do Europy wiedzie przez Niemcy. Wychodząc z założenia, że Polskę i Niemcy powinny łączyć wspólne interesy, a nie dzielić historia, tak mówił w Sejmie przy okazji ratyfikowania traktatu dobrosąsiedzkiego:

> Traktat o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy zwraca się ku przyszłości. Celem jest partnerska i przyjazna współpraca, porozumienie i pojednanie. Sąsiedztwo stanie się punktem wyjścia dla regionalnego współdziałania. Współżycie polsko-niemieckie jest i będzie nośnikiem zrastania się obu części Europy w jedną całość. Traktaty są podstawą prawną i polityczną dla wspólnoty losów i interesów Polaków i Niemców w jednoczącej się Europie. Zwłaszcza akcentuję tu bliską mi koncepcję wspólnoty interesów. Przyszłe stosunki Rzeczypospolitej Polskiej z Niemcami kształtują się i kształtować się będą zgodnie z Polską racją stanu i zgodnie z dobrze pojętym interesem obu państw i interesem europejskim. Traktat wyraża dynamiczną koncepcję otwierania się Polski wobec zagranicy, w tym wobec Niemiec i Niemców. Powtarzam – traktat ma fundamentalne znaczenie dla integrowania się Polski z Zachodem. W całokształcie stosunków z Zachodem współpraca i porozumienie z Niemcami w dużej mierze wpłyną na końcowy wynik naszej opcji europejskiej[42].

[42] K. Skubiszewski, *Wystąpienie na 73. posiedzeniu Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej X kadencji* (1991), s. 132.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Minister spraw zagranicznych

Hanna Suchocka

Podstawą polityki zagranicznej naszego państwa jest interes narodowy i polska racja stanu realizowana przy przestrzeganiu nakazów moralności oraz prawa międzynarodowego[1].

Od eksperta do ministra

Pisanie o pewnych wydarzeniach z najnowszej historii Polski zawsze jest obciążone ryzykiem, zwłaszcza jeśli dotyczy to faktów i osób z życia publicznego. Są one w różny sposób przechowywane w ludzkiej pamięci. Często też pewne wyobrażenia urastają do roli faktów. I właśnie w tym kontekście pojawia się pytanie, gdzie i kiedy narodziła się myśl o tym, aby ministrem spraw zagranicznych został Krzysztof Skubiszewski[2]. Myślę, że możemy spotkać różne odpowiedzi. Wypowiadam się w tym miejscu w pewnym sensie jako świadek tamtych lat i uczestnik tamtych wydarzeń. Uważam zatem, że warto cofnąć się do lat osiemdziesiątych, które były kluczowe dla dalszej politycznej historii Polski i losów poszczególnych osób.

[1] K. Skubiszewski, *Informacja ministra spraw zagranicznych o polityce zagranicznej Rzeczypospolitej Polskiej w 1990 roku* (1990), łam 7.

[2] Na temat roli K. Skubiszewskiego jako ministra spraw zagranicznych ukazało się wiele publikacji. Można tu wskazać przede wszystkim: A. Bieńczyk-Missala, R. Kuźniar (red.), *Dziedzictwo Krzysztofa Skubiszewskiego* oraz *Krzysztof Skubiszewski i dyplomacja czasów przełomu*.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

W 1980 r. powstaje Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność". Krzysztof Skubiszewski wspiera powstanie „Solidarności", uznając ją za ważny ruch społeczny, i zostaje członkiem związku, choć nie jest jego aktywnym działaczem. Od 12 grudnia 1981 r., a więc w przeddzień wprowadzenia stanu wojennego, działa w Prymasowskiej Radzie Społecznej – organie doradczym powołanym przez prymasa Polski Józefa Glempa. W sytuacji coraz bardziej napiętej atmosfery w Polsce Rada miała pełnić rolę „swoistego pośrednika opinii między ludźmi świeckimi a hierarchami, także opinii politycznych"[3]. Składała się prawie wyłącznie z ludzi świeckich, powoływanych osobiście przez prymasa. Radzie przyszło działać w bardzo trudnym momencie, po wprowadzeniu w Polsce stanu wojennego i zasadniczym ograniczeniu swobód obywatelskich. Dużą rolę odegrał w tej sytuacji Kościół katolicki. Ale czaiły się w tym także pewne niebezpieczeństwa. Rada w jakimś sensie realizowała wskazania kard. Augusta Hlonda z 1932 r., który pisał m.in.:

> Wystrzegać się atoli należy utożsamiania pewnych kierunków i interesów partyjnych z Kościołem, nadużywania jego powagi dla celów wyborczych, partyjnych i wciągania go do sporów na korzyść tego lub owego odłamu politycznego[4].

W tym duchu został opracowany przez Krzysztofa Skubiszewskiego jego autorski tekst „Kościół wobec polityki w dzisiejszej Polsce", dostarczony Radzie Prymasowskiej I kadencji 26 września 1984 r.[5] W opracowaniu tym niektóre słowa Skubiszewskiego brzmią wręcz proroczo w ówczesnych warunkach, kiedy pisał:

[3] A. Paszewski, *Była taka Rada.*
[4] A. Hlond, *O chrześcijańskie zasady życia państwowego*, s. 15–16.
[5] A. Paszewski, *Była taka Rada.*

Adam Mickiewicz University Press © 2026

> W każdej sytuacji, w której zagrożone jest dobro wspólne i prawa człowieka, Kościół winien zająć stanowisko jasne. Kościół staje się tutaj opozycją moralną, nie będąc nigdy opozycją polityczną[6].

Rada Prymasowska istniała tylko przez dwie kadencje. W 1986 r. w bardzo złożonej sytuacji politycznej powstał natomiast inny kolegialny organ doradczy, a mianowicie Rada Konsultacyjna przy Przewodniczącym Rady Państwa Wojciechu Jaruzelskim, która w założeniu miała mieć charakter pluralistyczny. Rada ta działała do 1989 r. Profesor Skubiszewski, także z uwagi na swoje uczestnictwo w Prymasowskiej Radzie Społecznej, został wskazany przez opozycyjne środowiska katolickie na członka tej Rady. Życie polityczne w tym czasie nabierało dynamiki. 18 grudnia 1988 r. został utworzony Komitet Obywatelski przy przewodniczącym NSZZ „Solidarność" Lechu Wałęsie. Był on kluczowym ciałem doradczym i politycznym opozycji, które przygotowywało grunt pod przyszłe zmiany. Wśród członków tego Komitetu nie było Krzysztofa Skubiszewskiego, ale ważnym reprezentantem Poznania w tym gremium był prof. Janusz Ziółkowski.

Nadszedł rok 1989. Był to w naszej rzeczywistości rok przełomowy, niezależnie od tego, jaką ocenę chce się obecnie przypisywać zdarzeniom, które wówczas miały miejsce. Kluczowym momentem w pierwszej połowie tego roku był Okrągły Stół i zawarte 5 kwietnia porozumienia, w konsekwencji których doszło do wyborów parlamentarnych 4 czerwca 1989 r.[7] Na listach wyborczych do parlamentu znaleźli się wszyscy najważniejsi opozycjoniści z ramienia „Solidarności".

[6] Tamże.

[7] https://historia.interia.pl/aktualnosci/news-30-lat-temu-podpisano-porozumienie-zamykajace-obrady-okragle,nId,2921348.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Krzysztofa Skubiszewskiego wśród nich nie było, mimo że znany był dobrze w ówczesnych środowiskach opozycyjnych. Miał opinię osoby w pełni niezależnej.

W wyniku wyborów czerwcowych 1989 r. to Janusz Ziółkowski, z uwagi na swoje zaangażowanie w działania Komitetu Obywatelskiego Lecha Wałęsy, został senatorem, a następnie przewodniczącym komisji spraw zagranicznych Senatu. Profesor Krzysztof Skubiszewski kończył natomiast swoją kadencję w Radzie Konsultacyjnej przy Wojciechu Jaruzelskim, ponieważ Rada ta w nowej sytuacji straciła rację bytu.

W Sejmie natomiast w lipcu i sierpniu 1989 r. odbywały się pierwsze posiedzenia nowo wybranej izby i podjęto próbę utworzenia nowego rządu. Zgodnie z porozumieniami Okrągłego Stołu rząd miał być utworzony przez reprezentantów dotychczas rządzących partii. Po wyborach jednak Sejm miał już własną dynamikę polityczną. Rozpoczął się dość mozolny proces uzgodnień partyjnych co do kształtu przyszłego rządu. 2 sierpnia 1989 r. prezydent Wojciech Jaruzelski powołał gen. Czesława Kiszczaka na stanowisko premiera. Miał on utworzyć rząd. Okazało się jednak, że w nowej sytuacji politycznej utworzenie rządu jest znacznie trudniejsze niż początkowo sądzono. Dotychczasowi koalicjanci PZPR, tj. ZSL i SD, wyczuli nową atmosferę i nie byli zbyt chętni wejść do rządu Kiszczaka. Opozycja z kolei od początku odmawiała uczestnictwa w tym rządzie. Powstała więc dość kuriozalna sytuacja, w której nowo mianowany premier stał na czele Rady Ministrów, pochodzącej z nadania Sejmu IX kadencji, a więc Sejmu z innej epoki, który razem z tamtym okresem przeszedł do historii. W rezultacie gen. Kiszczak po nieudanych próbach stworzenia koalicji zrezygnował z misji utworzenia rządu. Zaczął się nowy rozdział polityczny. Zawiązało

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Karykatura Krzysztofa Skubiszewskiego autorstwa Eryka Lipińskiego (*Gabinet Tadeusza Mazowieckiego w rysunkach Eryka Lipińskiego*, Warszawa 1990, ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej UAM)

Adam Mickiewicz University Press © 2026

się porozumienie Komitetu Obywatelskiego „Solidarność", PSL i SD i powstała nowa koalicja. 20 sierpnia 1989 r. misję tworzenia rządu otrzymał Tadeusz Mazowiecki. 24 sierpnia 1989 r. Sejm kontraktowy powołał go na stanowisko prezesa Rady Ministrów.

Rozpoczęły się rozmowy dotyczące uzgodnienia składu osobowego przyszłej Rady Ministrów. Naturalnymi kandydatami na stanowiska ministrów ze strony „Solidarności" byli w dużej mierze członkowie dawnego Komitetu Obywatelskiego przy Lechu Wałęsie, a wówczas posłowie i senatorowie Obywatelskiego Klubu Parlamentarnego „Solidarność". W związku z tym w kuluarach zaczęło krążyć nazwisko Janusza Ziółkowskiego jako kandydata na stanowisko ministra spraw zagranicznych. Z uwagi na swoją rolę w Komitecie należał on do tych „naturalnych" kandydatów. Osobiście bardzo ceniłam prof. Ziółkowskiego. Uważałam jednak, że jest senatorem i pełni ważną funkcję – kieruje komisją spraw zagranicznych Senatu. Jako członek Obywatelskiego Klubu Parlamentarnego „Solidarność" uważałam, że na stanowisko ministra spraw zagranicznych można by zaproponować innego profesora z Poznania – Krzysztofa Skubiszewskiego. Znając go osobiście, jego postawę i dorobek, uważałam, że byłby świetnym kandydatem na to stanowisko w tak trudnym okresie. Rzuciłam jego nazwisko podczas naszych spotkań klubowych. Można było wówczas usłyszeć pewne zastrzeżenia, że był w Radzie Konsultacyjnej przy gen. Jaruzelskim. Wątpliwości te zostały jednak dość szybko rozwiane. Podkreślano, że był tam z ramienia środowisk opozycyjnych, głównie katolickich. Udało się też przekazać tę kandydaturę Klubowi SD.

Wkrótce po tych wstępnych zabiegach spotkałam prof. Skubiszewskiego stojącego samotnie w wielkim holu sejmo-

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Premier Tadeusz Mazowiecki przemawia podczas paryskiego szczytu KBWE, po lewej stronie minister Krzysztof Skubiszewski, 20 listopada 1990 r. (fot. PAP/Ireneusz Radkiewicz)

wym na I piętrze. Poinformował mnie, że został poproszony na rozmowy z klubami w sprawie przyszłego stanowiska ministra spraw zagranicznych. Sam tak o tym mówił już później w wywiadzie:

> 2 września wróciłem do Poznania. Następnego dnia (była to niedziela) dowiedziałem się, że mam natychmiast telefonować do biura premiera. Zostałem poproszony do Warszawy, dokąd udałem się 4 września, nie wiedząc, czego miałbym się spodziewać[8].

Odbył spotkanie z premierem Mazowieckim, który powiedział wprost: „Proponuję panu stanowisko ministra spraw zagranicznych…". Nie było wczasu na długie rozmowy. Ma-

[8] K. Skubiszewski, *Do niepodległości krok po kroku* – wywiad (2009).

Adam Mickiewicz University Press © 2026

zowiecki dodał: „staram się usilnie, aby ten resort nie został w gestii PZPR"[9]. Komuniści zgodzili się na premiera Mazowieckiego, ale zastrzegli sobie cztery resorty: obronę, sprawy zagraniczne i wewnętrzne oraz transport i komunikację. Tymczasem Tadeusz Mazowiecki słusznie uważał, że wraz z jego premierostwem zaczyna się pełna zmiana, nowy okres i nowa Polska, co musi mieć także wyraz w polityce zagranicznej. Dlatego zaproponował kandydaturę spoza PZPR.

Jak Mazowiecki później wspominał, gen. Jaruzelski był zaskoczony kandydaturą Skubiszewskiego, ale ją zaakceptował. Mógł zapewne zdecydować, że ministrem spraw zagranicznych będzie człowiek dotychczasowego systemu. Wtedy już jednak rozumiał zachodzący proces zmian, współpracował przy zmianach i dlatego zaakceptował kandydaturę Skubiszewskiego. Można także zakładać, że wpływ na to miała jego działalność w Radzie Konsultacyjnej Jaruzelskiego.

Profesor Skubiszewski swoją doskonałą znajomością prawa międzynarodowego, szczególnie prawa traktatowego, przekonał także parlamentarzystów do swojej kandydatury. Uzyskał akceptację i stał się jedynym kandydatem na stanowisko ministra spraw zagranicznych. Niewątpliwie na rzecz tej kandydatury przemawiały jego wielki profesjonalizm i niezależność polityczna. W ówczesnych szeregach opozycji, także tej, która dostała się do Sejmu i Senatu, nie było specjalistów tej miary, na dodatek biegle znających trzy języki: angielski, francuski i niemiecki.

I tę cechę ministra Skubiszewskiego, jaką była jego niezależność, należy szczególnie uwypuklić. Stanowiła ona fundament jego działalności i jego siły perswazyjnej. Nie był związany z żadną partią polityczną i dlatego mógł być zaak-

[9] Tamże.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

ceptowany przez wszystkie siły polityczne. To powodowało, że był ministrem spraw zagranicznych od 12 września 1989 r. do 25 października 1993 r. Pełnił tę funkcję w czterech kolejnych rządach: Tadeusza Mazowieckiego (12 września 1989 – 12 stycznia 1991), Jana Krzysztofa Bieleckiego (12 stycznia 1991 – 23 grudnia 1991), Jana Olszewskiego (23 grudnia 1991 – 5 czerwca 1992) i Hanny Suchockiej (11 lipca 1992 – 25 października 1993, z krótkim okresem tymczasowym rządu pod kierownictwem Waldemara Pawlaka między czerwcem a lipcem 1992 r.).

Już nawet ta krótka statystyka pokazuje, że stanowił on fenomen w ówczesnej polityce. Był jedynym ministrem w aż czterech rządach, zmiennych politycznie. Każdy z tych rządów był zaś tworzony w oparciu o inną koalicję partyjną i w każdym z nich kluczowym, stabilnym filarem był minister Krzysztof Skubiszewski[10].

Także dla mnie, kiedy w lipcu 1992 r. zostałam nominowana na premiera, było oczywiste, że ministrem spraw zagranicznych może być tylko Krzysztof Skubiszewski. Powiedziałam o tym dziennikarzom, gdy na gorąco pytali mnie o skład rządu, a zwłaszcza o to, kto zostanie ministrem spraw zagranicznych. W tym napięciu zorientowałam się jednak, że nie porozmawiałam jeszcze z samym Krzysztofem Skubiszewskim, ale wydawało mi się, iż jest on tak naturalnym kandydatem na to stanowisko, że poinformowałam o tym dziennikarzy. Szybko zatem, już *post factum*, zadzwoniłam i przedstawiłam mu moją prośbę. Krzysztof Skubiszewski wysłuchał mnie spokojnie, a potem usłyszałam ten charakterystyczny głos, który do dziś pamiętam: „tak, dowiedziałem się z mediów, że pani mnie widzi w swoim rządzie". Nie miałam wtedy wątpliwości, że

[10] Szerzej: A. Dudek, *Od Mazowieckiego do Suchockiej*.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Spotkanie szefów rządów w Wiedniu, podczas którego Heksagonale przyjęła nazwę Inicjatywa Środkowoeuropejska, 18 lipca 1992 r. Premier Hannie Suchockiej podczas pierwszej wizyty zagranicznej towarzyszył minister Krzysztof Skubiszewski (ze zbiorów Hanny Suchockiej)

kolejność powinna być odwrotna. Ale stało się. On był już jednak zmęczony nasilającą się walką polityczną, niesłusznymi oskarżeniami pod swoim adresem i nie chciał już dalej pełnić funkcji ministra. Powiedział mi to wprost, a dla mnie to był szok, bo nie mogłam sobie wyobrazić rządu bez niego. Przeprowadziliśmy jeszcze jedną dłuższą rozmowę. Podałam mu szereg argumentów, dlaczego to właśnie on powinien nadal pełnić tę funkcję. Do najważniejszych argumentów należały jego apolityczność i autorytet – tak istotny w rządzie składającym się z siedmiu podzielonych partii, a ponadto jego ogromne doświadczenie w zmieniającym się świecie oraz kontakty międzynarodowe. Poprosił mnie o czas do namysłu i już następnego dnia zadzwonił z informacją, że się

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Polska delegacja na spotkaniu Inicjatywy Środkowoeuropejskiej w Budapeszcie. Premier Hanna Suchocka i towarzyszący jej minister Krzysztof Skubiszewski (ze zbiorów Hanny Suchockiej)

Uczestnicy spotkania delegacji rządowych Inicjatywy Środkowoeuropejskiej w Budapeszcie. Za premier Hanną Suchocką stoi minister spraw zagranicznych Krzysztof Skubiszewski (ze zbiorów Hanny Suchockiej)

Adam Mickiewicz University Press © 2026

zgadza. Odetchnęłam z ulgą. Był najważniejszym ministrem w rządzie składającym się ze słabych partii politycznych i tak skomplikowanym, tak pełnym sprzeczności i konfliktów interesów pomiędzy koalicjantami. Jako minister potrafił zachować lojalność zarówno wobec premiera, jak i prezydenta w obliczu coraz większych sporów i napięć, jakie się wówczas rodziły między tymi dwoma ośrodkami władzy. Realizował w praktyce tę, tak konieczną dla dobrego funkcjonowania państwa i realizacji dobra wspólnego, zasadę współpracy, która w 1997 r. została wpisana do Konstytucji. Starał się w tych trudnych warunkach prowadzić politykę zagraniczną w sposób ponadpartyjny, izolując ją od wewnętrznych sporów politycznych i budując konsensus wokół racji stanu.

O nowe miejsce Polski w Europie

Rząd Tadeusza Mazowieckiego został powołany 12 września 1989 r. Jego gabinet tworzyło wówczas jedenastu ministrów wywodzących się z „Solidarności", po czterech ze Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego (ZSL) i Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (PZPR), trzech ze Stronnictwa Demokratycznego (SD) i jeden „niezależny" – właśnie minister spraw zagranicznych Krzysztof Skubiszewski.

Premier Mazowiecki 24 września 1989 r. wygłosił swoje exposé, nakreślając wizję nowego rządu. Już następnego dnia, 25 września, minister Skubiszewski wystąpił na 44. sesji Zgromadzenia Ogólnego ONZ w Nowym Jorku. Było to pierwsze publiczne przemówienie w imieniu nowego, niekomunistycznego rządu Polski na forum międzynarodowym. Minister potępił w nim pakt Ribbentrop-Mołotow, przypomniał o 50. rocznicy wybuchu II wojny światowej oraz podkreślił,

Adam Mickiewicz University Press © 2026

że obszary bezpieczeństwa nie mogą oznaczać sfer wpływów narzucanych słabszym państwom. Zasygnalizował też zwrot w polskiej polityce zagranicznej i dążenie do pełnej niezależności. Było to oficjalne wejście odradzającej się, suwerennej Polski w światową politykę[11].

Po tych dwóch wystąpieniach kolejnym niezwykle ważnym było wystąpienie ministra Skubiszewskiego na posiedzeniu Sejmu X kadencji 26 kwietnia 1990 r. Jego exposé było wyraźnie przygotowane na czas przełomu, czas zasadniczej zmiany. Minister przedstawił w nim wizję miejsca i roli Polski w zmieniającym się świecie. Był zarazem realistą, doskonale znającym warunki, w jakich dokonują się te przemiany i w jakich muszą być osadzone kierunki polskiej polityki zagranicznej.

Był to początek 1990 r. Związek Radziecki wciąż istniał. Co więcej, istniały formalne porozumienia, także te okrągłostołowe, które wpisane były w dotychczasowy układ świata, ze szczególną rolą ZSRR w naszej części, mimo istnienia już niekomunistycznego rządu w Polsce. Skubiszewski zdawał sobie doskonale sprawę z delikatności materii, w jakiej przyszło mu działać. Poszukiwał więc takich rozwiązań w polityce zagranicznej Polski, które nie powodowałyby konfliktu w relacjach ze Związkiem Radzieckim, ale nie zamykałyby jej przy tym w dotychczasowych ograniczeniach i uwarunkowaniach z dominującą rolą Związku Radzieckiego w wyznaczaniu tych kierunków. Jednym z nowych kierunków było więc „otwarcie się na Europę" i poszukiwanie nowego balansu w polskiej polityce zagranicznej. Wybrzmiało to wyraźnie w jego pierwszym exposé:

[11] Tłumaczenie wystąpienia w: K. Skubiszewski, *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości* (1997). Zob. też K. Skubiszewski, *Stosunki między Polską i NATO w latach 1989–1993* (2021).

Adam Mickiewicz University Press © 2026

> Rząd prowadzi swą politykę zagraniczną w okolicznościach charakteryzujących się szybko zachodzącymi i gruntownymi zmianami w kraju i na świecie. Rozpoczęta w 1989 r. demokratyzacja państwa, dziś utwierdzona i rozbudowywana, daje polityce zagranicznej mocne oparcie i sprawia, że polityka ta zgodna jest z interesem narodowym. Nasza polityka bowiem służy niepodległości, wspomaga polityczne i gospodarcze przemiany w kraju oraz umacnia międzynarodową pozycję Polski w tworzącym się nowym ładzie europejskim i międzynarodowym. […] Przeobrażeniom w Polsce towarzyszą fundamentalne zmiany w Europie, zwłaszcza w najbliższym sąsiedztwie. Mają one bezpośredni wpływ na naszą sytuację międzynarodową i na naszą politykę. Poprzez swą politykę Rząd zapewnia bezpieczeństwo państwa, pozyskuje zewnętrzne wsparcie i życzliwość dla przeobrażeń zachodzących w kraju, włącza Polskę do zorganizowanej współpracy europejskiej mającej na widoku jedność naszego kontynentu oraz przekształca stosunki z sąsiednimi państwami i narodami na stosunki dobre, partnerskie i bliskie[12].

Ta ostatnia fraza ma szczególny wydźwięk. Zawiera trzy kluczowe elementy: 1) włączenie Polski do zorganizowanej współpracy europejskiej, 2) współpracy, która prowadzi do jedności kontynentu, 3) współpracy partnerskiej, a więc z wykluczeniem dominacji jakiegokolwiek państwa. Są tu wyraźnie zasygnalizowane aspiracje Polski, by wejść do istniejących organizacji europejskich i podejmować działania w tym kierunku, aby przełamać istniejący podział na dwa bloki i doprowadzić do jedności kontynentu. W tym wystąpieniu zawarta jest wizja, która wydaje się perspektywiczna i dość odległa, bez nazwania konkretnych instytucji, jednak

[12] K. Skubiszewski, *Informacja ministra spraw zagranicznych o polityce zagranicznej Rzeczypospolitej Polskiej w 1990 roku* (1990), łam 7.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

w jasny sposób wyartykułowana, i to już na wstępie exposé. Wizja jedności europejskiej pojawia się także w dalszych częściach exposé, co wybrzmiewa szczególnie w następującej frazie: „Otwierają się nie istniejące dotąd możliwości dla samodzielnej, pozablokowej współpracy państw na kontynencie europejskim jako całości". Krzysztof Skubiszewski dodaje:

> Podział Europy na Wschód i Zachód istnieje pod względem gospodarczym, w każdym razie wciąż jeszcze w dużym stopniu. Natomiast pod względem ustrojów politycznych w Europie Środkowej podział ten można uważać za przeważnie zlikwidowany. Staje przed nami zadanie tworzenia jedności naszego kontynentu[13].

Minister Skubiszewski podkreślał, że polityka zagraniczna rządu Mazowieckiego polega na wychodzeniu z satelityzmu wobec ZSRR, normalizacji stosunków z sąsiadami i wiązaniu się z Zachodem. Musiało to być działanie stopniowe. Jak sam mówił, wiadomo było, że następnego dnia po utworzeniu rządu Mazowieckiego nie da się wystąpić z Układu Warszawskiego. To by się mogło skończyć podobnie jak rząd Imre Nagya na Węgrzech w 1956 r. – interwencją sowiecką. Układ Warszawski trzeba było najpierw osłabić, a później go zlikwidować, i to skutecznie – za zgodą wszystkich stron[14].

Był on niezwykle krytyczny w ocenie polityki zagranicznej poprzedniej władzy komunistycznej. Twierdził nawet, że PRL nie miała polityki zagranicznej. Była to raczej administracja spraw zagranicznych. PRL była bowiem zależna od ZSRR. On zamierzał to zmienić, ale starał się tego dokonać z wielką rozwagą i perspektywiczną wizją.

[13] Tamże, łam 10.

[14] K. Skubiszewski, *Do niepodległości krok po kroku* – wywiad (2009).

Adam Mickiewicz University Press © 2026

W swoim exposé, określając priorytety polskiej polityki zagranicznej, poświęcił jeden z akapitów relacjom ze Związkiem Radzieckim. W obecnych warunkach zjednoczonej Europy taki kierunek współpracy ze Związkiem Radzieckim wydaje się naturalny. Trzeba jednak pamiętać, że wystąpienie to miało miejsce w kwietniu 1990 r. Wojska radzieckie stacjonowały w Polsce, istniała jeszcze NRD. Związek Radziecki wciąż pretendował do dominacji nad państwami „sojuszniczymi". A minister Skubiszewski zaproponował kierunek współpracy, który wyraźnie podważał ten układ, wręcz go przełamywał. Mówił bowiem:

> Jednocześnie i równolegle do naszej polityki europejskiej, w silnym z nią sprzężeniu, będziemy blisko współpracować z naszymi potężnymi sąsiadami, mianowicie Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich oraz z Niemcami […]. Tak więc polityka nasza nadal przebudowywać będzie stosunki z ZSRR w kierunku właściwego kształtowania wspólnych interesów, dobrosąsiedzkiej współpracy i partnerstwa opartego na równych prawach[15].

Jest to wizja niezwykle odważna jak na ówczesne warunki, wykraczająca poza ograniczenia wynikające z istniejących traktatów i statusu podrzędności państw Europy Środkowej i Wschodniej wobec Związku Radzieckiego.

Minister Skubiszewski jako specjalista w dziedzinie prawa traktatowego zdawał sobie doskonale sprawę, że nadszedł czas nowych traktatów, nowych porozumień z państwami. Jak to miało wyglądać w szczegółach, trudno było wtedy przewidzieć, ale można było przewidywać taki kierunek zmian

[15] K. Skubiszewski, *Informacja ministra spraw zagranicznych o polityce zagranicznej Rzeczypospolitej Polskiej w 1990 roku* (1990), łam 8.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

w polityce europejskiej, zwłaszcza w polityce Europy Środkowej i Wschodniej.

W exposé mówił więc o dwutorowym działaniu w polskiej polityce wschodniej – z jednej strony ukierunkowanym na stosunki z ZSRR, z drugiej – na nawiązanie stosunków z republikami, które wyzwalały się na niepodległe państwa, oparte na nowych zasadach. Jak wspominał:

> gdy w październiku 1990 r. po raz pierwszy pojechałem do Moskwy, powiedziałem Gorbaczowowi, że zapoczątkujemy stosunki, które są możliwe z Białorusią, Litwą i Ukrainą, ewentualnie także z Kazachstanem[16].

Analizując współcześnie to exposé, warto zwrócić uwagę na punkt 8 priorytetów polskiej polityki zagranicznej zakreślony przez Skubiszewskiego. Jest on bowiem niezwykle aktualny obecnie. Minister Skubiszewski jako wybitny prawnik dostrzegał już wówczas w początkach transformacji i procesie zasadniczych zmian ustrojowych niebezpieczeństwo relatywizmu prawnego, podporządkowanego polityce. Wyraził to w następujących słowach:

> Będziemy umacniać w stosunkach międzynarodowych praworządność, a więc będziemy umacniać funkcję prawa międzynarodowego; szczególna troska towarzyszyć będzie ochronie praw człowieka i podstawowych swobód.

Zdawał sobie bowiem sprawę ze znaczenia praworządności także w relacjach międzynarodowych i dlatego tak duży nacisk kładł na przestrzeganie prawa międzynarodowego jako gwarancji stabilności i bezpieczeństwa państw, zwłasz-

[16] K. Skubiszewski, *Do niepodległości krok po kroku* – wywiad (2009).

Adam Mickiewicz University Press © 2026

cza w relacjach z silniejszymi sąsiadami. To przekonanie decydowało o realizowaniu przez niego określonej polityki traktatowej.

Granica polsko-niemiecka

Jednym z głównych problemów, przed jakim stanął nowy minister spraw zagranicznych, było ostateczne określenie granicy polsko-niemieckiej. Skubiszewski jako naukowiec poświęcał wiele uwagi problematyce granic po II wojnie światowej, zwłaszcza między Polską a Niemcami w kontekście wysiedleń ludności oraz podziału Niemiec po wojnie. Warto tutaj wspomnieć jego pracę pt. *Zachodnia granica Polski w świetle traktatów* (1975), w której za istotne uznał on uregulowanie stosunków z Niemcami w taki sposób, aby zagwarantować nienaruszalność granicy na Odrze i Nysie.

Przejęcie przez Polskę niemieckich terytoriów po Odrę i Nysę Łużycką w konsekwencji II wojny światowej zostało postanowione na konferencji w Poczdamie. Terytoria te jednak oddano jedynie pod zarząd strony polskiej. Ostateczne określenie granicy miało nastąpić na przyszłej konferencji pokojowej z udziałem Niemiec. Do 1989 r. jednak do tego nie doszło. Minister Skubiszewski uznał to za jeden z głównych celów polskiej polityki zagranicznej. W swoim exposé w 1990 r., w punkcie 2 głównych celów polskiej polityki, wskazał:

> Co się tyczy sąsiada zachodniego, daliśmy początek polsko-niemieckiej współpracy realizującej wspólne cele i interesy. Będziemy to dzieło kontynuować przy założeniu, że jednoczące się i następnie zjednoczone Niemcy potwierdzą naszą granicę zachodnią jako definitywną.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

W ocenie ministra Skubiszewskiego nieuregulowanie statusu granicy polsko-niemieckiej było poważnym problemem w dobie przemian zachodzących w Europie Środkowej, a zwłaszcza rysującego się na horyzoncie zjednoczenia Niemiec. Uważał, że konieczne jest międzynarodowe uznanie granicy na Odrze i Nysie, a tym samym zabezpieczenie Polski przed ewentualnymi roszczeniami zjednoczonych Niemiec. Uznawał tę kwestię za pierwszoplanową. Niezwykle duże znaczenie w tych procesach miała specjalnie zwołana konferencja „2+4", tj. seria spotkań przedstawicieli dwóch państw niemieckich i czterech mocarstw koalicji antyhitlerowskiej – USA, ZSRR, Wielkiej Brytanii i Francji, która odbywała się od maja do września 1990 r. Minister Skubiszewski uznał, że Polska musi uczestniczyć w tych rozmowach. Podjął więc starania dyplomatyczne, choć nie były one łatwe. Ostatecznie Polska, mimo że nie była formalnym uczestnikiem „2+4", została dopuszczona do rozmów, lecz w ograniczonym zakresie, tj. dotyczącym negocjacji w sprawie granicy polsko-niemieckiej. Wówczas jednak była to dla naszej racji stanu kwestia kluczowa. Minister Skubiszewski przekonywał wręcz, że bez rozwiązania sprawy granicy zjednoczenie Niemiec będzie niepełne.

W rezultacie tych działań 17 lipca 1990 r. na spotkaniu konferencji „2+4" w Paryżu z udziałem Polski podpisano protokół paryski. Zgodnie z punktem 4 tego dokumentu „Cztery mocarstwa sojusznicze oświadczają, że granice zjednoczonych Niemiec będą miały charakter ostateczny, który nie będzie mógł być podważony przez żadne zewnętrzne wydarzenia lub okoliczności"[17].

[17] Protokół został sporządzony w języku francuskim, w tym też języku został Polsce oficjalnie notyfikowany przez francuskie MSZ. Zamieszczony tekst jest nieoficjalnym tłumaczeniem sporządzonym

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Efektem tego były dalsze działania podejmowane w celu uregulowania sprawy granicy. Ministrowie RFN i NRD oświadczyli, że nie przewidują traktatu pokojowego. Oznaczało to odstąpienie strony niemieckiej od żądania zatwierdzenia ostatecznych granic Niemiec jedynie na konferencji pokojowej. Polska domagała się jednak bezwarunkowego traktatowego potwierdzenia granicy, na co początkowo nie chciała się zgodzić RFN. Rząd Helmuta Kohla uważał, że wystarczy deklaracja polityczna w tej sprawie. Jednak minister Skubiszewski twierdził, że to nie wystarczy. Rezultatem konferencji „2+4" był Traktat o ostatecznej regulacji w odniesieniu do Niemiec z 12 września 1990 r., stanowiący, że zjednoczone Niemcy miały objąć obszar RFN, NRD i całego Berlina oraz podpisać z Polską traktat potwierdzający ostatecznie granicę między obydwoma państwami. W traktacie tym nie znalazł się jednak zapis o granicy na Odrze i Nysie. Sprawę tę ostatecznie uregulowano 14 listopada 1990 r., czyli nieco ponad miesiąc po formalnym wcieleniu NRD do RFN. Podpisano wówczas traktat graniczny, który potwierdził istniejącą granicę polsko-niemiecką z przebiegiem określonym w układzie granicznym między PRL a NRD z 6 lipca 1950 r. oraz w układzie między PRL a RFN z 7 grudnia 1970 r. o normalizacji stosunków[18]. Traktat stanowił m.in.:

> Art. 2. umawiające się strony oświadczają, że istniejąca między nimi granica jest nienaruszalna teraz i w przyszłości,

na potrzeby polskiego MSZ, opublikowanym w: J. Barcz, *Udział Polski w Konferencji „2 + 4"*, s. 166. Zob. też J. Barcz, K. Ruchniewicz (red.), *Akt dobrosąsiedzki*.

[18] Traktat między Rzecząpospolitą Polską a Republiką Federalną Niemiec o potwierdzeniu istniejącej między nimi granicy, Dziennik Ustaw 1992, nr 14, poz. 54.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

oraz zobowiązują się do bezwzględnego poszanowania ich suwerenności i integralności terytorialnej.

Art. 3. Umawiające się Strony oświadczają, że nie mają wobec siebie żadnych roszczeń terytorialnych i że roszczeń takich nie będą wysuwać również w przyszłości.

Na dokumencie potwierdzającym istnienie wspólnej granicy na Odrze i Nysie podpisy złożyli ministrowie spraw zagranicznych Krzysztof Skubiszewski i Hans-Dietrich Genscher. W tej sytuacji obaj politycy mogli przystąpić do prac nad przyszłym traktatem o sąsiedztwie i współpracy. Negocjacje trwały sześć miesięcy. Skubiszewski i Genscher parafowali traktat 6 czerwca 1991 r. w Warszawie. Natomiast 17 czerwca 1991 r. w Bonn traktat o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy[19] podpisali kanclerz Kohl oraz premier Jan Krzysztof Bielecki. Traktat graniczny i traktat o dobrym sąsiedztwie zostały ratyfikowane przez parlamenty obu krajów pod koniec 1991 r.

Traktat graniczny podpisany przez Krzysztofa Skubiszewskiego i Hansa-Dietricha Genschera ostatecznie potwierdził granicę na Odrze i Nysie Łużyckiej jako nienaruszalną, co było wymogiem zjednoczenia Niemiec zamykającym spory terytorialne po II wojnie światowej. Polska uzyskała ostateczne uznanie granicy zachodniej. Zakończono powojenną niepewność terytorialną Polski oraz wzmocniono bezpieczeństwo Polski po zimnej wojnie. Rozwiązanie tej sprawy na zasadzie porozumienia umożliwiło rozwój dobrych relacji polsko-niemieckich i wsparcie Niemiec dla polskiego członkostwa w NATO i Unii Europejskiej.

Wielu historyków uważa to za jeden z największych sukcesów polskiej dyplomacji po 1989 r. Był to ważny krok

[19] Dziennik Ustaw 1992, nr 14, poz. 56.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

w polityce zagranicznej ministra Krzysztofa Skubiszewskiego, zapewniający Polsce bezpieczeństwo terytorialne.

Dyplomacja traktatów i partnerstwa

Polityka dwutorowości prowadzona przez ministra Skubiszewskiego, zapowiedziana w jego exposé z 1990 r., wyraźnie przybrała na sile w związku z przewidywanym rozpadem Związku Radzieckiego. Zostało to wyraźnie zaakcentowane w jego wystąpieniu w Sejmie w 1991 r.[20] W stosunku do ZSRR minister wskazał na konieczność zawarcia nowego traktatu odpowiadającego nowym okolicznościom. Podkreślił przy tym, że jednym z celów polityki zagranicznej będzie rozwijanie stosunków „z republikami pozostającymi w obrębie ZSRR, lecz aspirującymi do pewnej samodzielności w kontaktach ze światem zewnętrznym"[21]. Słowa te wypowiedziane zostały w lutym 1991 r., a rozpad ZSRR nastąpił formalnie 26 grudnia 1991 r. Skubiszewski, szanując zatem ówczesne realia polityczne, przygotowywał już grunt pod nową sytuację geopolityczną.

Rok 1991 był znamienny dla dynamiki wydarzeń w sprawach zagranicznych. Do takich należy niewątpliwie przystąpienie Polski do Rady Europy 26 listopada 1991 r. Wówczas to minister Skubiszewski złożył dokumenty w Strasburgu i podpisał statut Rady Europy, a Sejm 18 grudnia 1991 r. podjął odpowiednią uchwałę, w której stwierdził:

[20] K. Skubiszewski, *Problemy polityki zagranicznej u progu roku 1991* (1991); tenże, *Polska polityka zagraniczna w 1991 r.* (1991).

[21] K. Skubiszewski, *Problemy polityki zagranicznej u progu roku 1991* (1991), łam 23.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

> Rzeczpospolita Polska stała się w dniu 26 listopada 1991 r. pełnoprawnym członkiem Rady Europy. Fakt ten zbiegł się z pierwszym posiedzeniem Sejmu wybranym w wolnych, demokratycznych wyborach. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej stwierdza, że stać będzie na straży demokracji, wolności i praw obywatelskich. Członkostwo w Radzie Europy jest symbolem trwałych więzi Rzeczypospolitej Polskiej jako suwerennego państwa prawnego i demokratycznego ze wspólnotą państw europejskich[22].

Minister Skubiszewski podkreślił znaczenie tego faktu w swoim wystąpieniu na posiedzeniu Sejmu z 21 stycznia 1992 r., precyzując, jakie w związku z tym zobowiązania, także o charakterze prawnym, spoczywają na Polsce. Użył tu swego charakterystycznego tonu – budzenia świadomości konsekwencji podjętego zobowiązania. Każde słowo w jego wystąpieniu było przemyślane i miało konkretny cel:

> Przystąpienie Polski do Rady Europy zacieśniło jeszcze bardziej nasze więzi z demokratycznymi państwami kontynentu, nakładając jednocześnie określone obowiązki. Jestem przekonany, że Wysoka Izba ma tego pełną świadomość. Oprócz uczestnictwa w realizacji różnych programów tej instytucji konieczne będzie dalsze przyspieszone wprowadzanie standardów europejskich do naszego systemu prawnego i społecznego. Polska podpisze dalsze konwencje Rady, w tym niektóre protokoły uzupełniające do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych swobód[23].

Minister Skubiszewski mówił wówczas wyraźnie o standardach europejskich i zobowiązaniu do ich wprowadzania

[22] Monitor Polski 1991, nr 46, poz. 322.

[23] *Informacja ministra spraw zagranicznych o polityce zagranicznej Rzeczypospolitej Polskiej* (1992), s. 205.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Wystąpienie ministra Krzysztofa Skubiszewskiego podczas sejmowej debaty o stowarzyszeniu RP ze Wspólnotami Europejskimi, 21 maja 1992 r. (fot. PAP/CAF/Jarosław Stachowicz)

Rozmowa prezydenta Lecha Wałęsy z prezydentem Litwy Vytautasem Landsbergisem podczas szczytu KBWE w Helsinkach, 10 lipca 1992 r. Obok siedzą m.in. minister Krzysztof Skubiszewski i rzecznik prasowy Prezydenta RP Andrzej Drzycimski (fot. PAP/Stefan Kraszewski)

Adam Mickiewicz University Press © 2026

w polskim systemie prawnym. Uświadamiał zarazem Sejm, że jest to jedno z naszych głównych zobowiązań na drodze powrotu do Europy.

Rok 1991 był także symptomatyczny z uwagi na intensywne negocjacje prowadzone ze Wspólnotami Europejskimi, które doprowadziły do podpisania Układ Europejski ustanawiający stowarzyszenie między Rzecząpospolitą Polską, z jednej strony, a Wspólnotami Europejskimi i ich Państwami Członkowskimi, z drugiej strony, sporządzony w Brukseli dnia 16 grudnia 1991 r.[24] Był to niezwykle ważny krok na drodze zjednoczenia Polski z instytucjami europejskimi i formalny początek integracji europejskiej.

Niezależnie od perspektywicznego celu zjednoczenia Europy i wejścia do struktur europejskich w wizji polityki zagranicznej ministra Skubiszewskiego ważny element stanowiły organizacje regionalne. Kluczowa dla integracji z instytucjami europejskimi, wzmocnienia bezpieczeństwa i wspólnego wpływu we Wspólnotach, a później w Unii Europejskiej miała być współpraca państw Europy Środkowej. Miała ona umożliwić koordynację działań na rzecz wejścia do NATO i Unii Europejskiej. Taka formą współpracy była Grupa Wyszehradzka.

W koncepcji Skubiszewskiego Grupa Wyszehradzka miała działać jako „miękki taran" służący osiąganiu strategicznych celów[25] – przede wszystkim rozbiciu struktur wschodnich oraz otwarciu drogi do NATO i Unii Europejskiej. Miała to być współpraca, a nie instytucjonalizacja. Jako zwolennik elastycznej dyplomacji Skubiszewski nie dążył do silnej instytucjonalizacji Grupy. Miała ona być nieformalną plat-

[24] Dziennik Ustaw 1994, nr 11, poz. 38.
[25] A. Ananicz, *Polityka regionalna i Grupa wyszehradzka*.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Polska delegacja rządowa w czasie obrad liderów Grupy Wyszehradzkiej (Polski, Czech, Słowacji, Węgier) z prezydencją brytyjską, na którym omawiano zbliżenie tych państw do struktur europejskich, Londyn, październik 1992 r. Od prawej: premier Hanna Suchocka, ministrowie Krzysztof Skubiszewski, Jerzy Osiatyński i Jan Krzysztof Bielecki (ze zbiorów Hanny Suchockiej)

formą wymiany poglądów i koordynacji działań. Minister Skubiszewski uważał, że grupa państw środkowoeuropejskich (Polska, Czechosłowacja/Czechy i Słowacja, Węgry) pomimo różnic ma wspólne uwarunkowania geopolityczne, historię i wartości, co stanowi solidną podstawę do współpracy. Podkreślał, że Grupa Wyszehradzka powinna być narzędziem aktywnej polityki wschodniej i integracji europejskiej, a nie zamkniętym blokiem[26]. Uważał, że była ona potrzebna, także do wyjścia z bloku sowieckiego i zapobiegania próbom narzucenia przez Rosję pewnych zależności mimo zmienionej sytuacji w regionie[27].

[26] Tamże.

[27] K. Skubiszewski, *Do niepodległości krok po kroku* – wywiad (2009).

Adam Mickiewicz University Press © 2026

W koncepcji współpracy regionalnej, ale przekraczającej granice państw Europy Środkowej, minister Skubiszewski widział ważną rolę współpracy Francji, Polski i Niemiec, co znalazło wyraz w utworzeniu Trójkąta Weimarskiego, tj. Komitetu Wspierania Współpracy Francusko-Niemiecko-Polskiej utworzonego 28–29 sierpnia 1991 r. w Weimarze przez ministrów spraw zagranicznych trzech państw europejskich: Krzysztofa Skubiszewskiego, Rolanda Dumasa i Hansa-Dietricha Genschera. Była to także śmiała, perspektywiczna wizja szerszej współpracy politycznej. Celem Trójkąta Weimarskiego był rozwój współpracy pomiędzy tymi państwami, co – podobnie jak w przypadku Grupy Wyszehradzkiej – miało znaczenie przy podejmowaniu negocjacji w sprawie przystąpienia Polski do Wspólnot Europejskich. Tworzenie struktur regionalnych zawdzięczamy determinacji ministra Skubiszewskiego, wynikającej z jego wiedzy o obawach państw zachodnich przed tworzeniem głębszych partnerskich relacji z państwami powstałymi po rozpadzie ZSRR.

Znamienne natomiast jest to, że przy tak szerokim widzeniu celów polskiej polityki zagranicznej w pierwszym okresie sprawowania urzędu ministra spraw zagranicznych Krzysztof Skubiszewski nie uważał dyskusji o wejściu Polski do NATO za priorytetową, za co był potem przez niektóre środowiska krytykowany. Zdawał sobie jednak sprawę z istniejącego otoczenia zewnętrznego. Z jednej strony mogłoby to bowiem wywołać gwałtowną reakcję Moskwy, z drugiej – państwa zachodnie nie były do tego przygotowane. Dlatego jasno i konsekwentnie ustawiał priorytety polskiej polityki zagranicznej. Miał rozeznanie, czego można się w danym momencie politycznym domagać od partnerów zagranicznych, a co wymaga długich i spokojnych negocjacji w warunkach dynamicznie zmieniającej się sytuacji politycznej. Tak to wspominał:

Adam Mickiewicz University Press © 2026

> Na początku mej pracy w rządzie nie mówiłem nic o ewentualnym członkostwie Polski w Pakcie Północnoatlantyckim. W tamtych czasach Pakt pozostawał zamknięty dla naszej części Europy. Nie chciałem, aby Polska otrzymała negatywną odpowiedź[28].

Należy podkreślić, że atutem Krzysztofa Skubiszewskiego w tej sytuacji było to, iż znał osobiście wielu liderów politycznych, m.in. szefa NATO Manfreda Wernera, co ułatwiało mu rozmowy.

Minister Skubiszewski miał pełną świadomość tego, że zmieniająca się sytuacja w byłym bloku radzieckim wymaga podpisania nowych traktatów z poszczególnymi państwami. Doprowadziło to do układu między Rzecząpospolitą Polską a Czeską i Słowacką Republiką Federacyjną o dobrym sąsiedztwie, solidarności i przyjacielskiej współpracy, zawartym w Krakowie 6 października 1991 r.[29] Układ ten został podpisany jeszcze przed formalnym podziałem Czechosłowacji na dwa państwa. Jego znaczenie polegało na tym, że zamykał okres napięć i nieufności z czasów PRL i bloku wschodniego oraz wprowadzał relacje oparte na partnerstwie, a nie zależności od ZSRR. Był też ważnym krokiem w budowaniu relacji regionalnych w ramach powstającej Grupy Wyszehradzkiej.

Warto także wymienić Traktat między Rzecząpospolitą Polską a Republiką Białoruś o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy, podpisany 23 czerwca 1992 r. w Warszawie[30] oraz Traktat między RP a Ukrainą o dobrym sąsiedztwie, przyjaznych stosunkach i współpracy, podpisany 18 maja 1992 r. w Warszawie[31].

[28] Tamże.
[29] Dziennik Ustaw 1992, nr 59, poz. 296.
[30] Dziennik Ustaw 1993, nr 118, poz. 527.
[31] Dziennik Ustaw 1993, nr 125, poz. 573.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Minister Krzysztof Skubiszewski i sekretarz generalny NATO Manfred Werner w kwaterze głównej NATO, Bruksela, 21 marca 1990 r. (fot. NATO photo, ze zbiorów Piotra Skubiszewskiego)

Celem tych traktatów było stworzenie nowego ładu w tej części Europy, a ich wspólną cechą było uznanie granic i status quo terytorialnego, rezygnacja z konfliktów i roszczeń, ochrona mniejszości narodowych, rozwój współpracy (handel, kultura, infrastruktura) oraz budowanie bezpieczeństwa regionalnego.

Szczególną rolę w tej polityce odgrywały relacje ze Związkiem Radzieckim, a później z Rosją. Zasadniczym problemem, który wymagał wtedy rozwiązania, było stacjonowanie wojsk radzieckich na terytorium Polski. Już w kwietniu 1990 r. minister Skubiszewski zapowiedział rozmowy o wycofaniu z Polski tych wojsk. Dwustronne rokowania w tej sprawie rozpoczęły się 7 września 1990 r. Minister przyjął tego dnia ambasadora ZSRR Jurija Kaszlewa, któremu wręczył notę polskiego rządu zawierającą propozycję rokowań. Roko-

Adam Mickiewicz University Press © 2026

wania były niezwykle trudne i trwały około 20 miesięcy. Na początku 1990 r. w Polsce nadal stacjonowało około 50–60 tysięcy żołnierzy Północnej Grupy Wojsk Armii Radzieckiej. Ich obecność nie była jasno uregulowana nowoczesną umową międzynarodową, ale opierała się w dużej mierze na realiach powojennych i zależności politycznej PRL od ZSRR. Rząd Tadeusza Mazowieckiego postawił sprawę jasno: Polska chce pełnej kontroli nad swoim terytorium, a obce wojska muszą zostać wycofane. Strona radziecka, jeszcze przed rozpadem ZSRR, za czasów Michaiła Gorbaczowa, początkowo nie odrzucała wycofania wojsk, ale chciała je maksymalnie opóźnić, toteż proponowała długi okres przejściowy. Traktowała bowiem obecność wojsk jako element bezpieczeństwa i wpływów. Kwestią sporną były też koszty wycofania wojsk i transportu sprzętu.

Przełomowy w tym względzie okazał się znowu rok 1991. Wtedy to upadł Związek Radziecki, a partnerem rozmów stała się Federacja Rosyjska. To zmieniło dynamikę negocjacji. Rosja była znacznie słabsza politycznie i gospodarczo, a tym samym bardziej skłonna do kompromisu. Mimo to negocjacje były trudne, jednak stanowiska stron stopniowo się zbliżały. 26 października 1991 r. podpisano w Moskwie układ o wycofaniu wojsk radzieckich z Polski. Dokument ten zakończył trwające od września 1990 r. negocjacje, przyspieszone m.in. przez polską decyzję o zablokowaniu tranzytu wojsk z Niemiec w styczniu 1991 r. Uzgodniono, że jednostki bojowe opuszczą Polskę do 15 listopada 1992 r. Pozostałe jednostki, zabezpieczające m.in. wycofywanie wojsk z Niemiec, miały opuścić Polskę do końca 1993 r.

22 maja 1992 r. został podpisany Traktat między RP a Federacją Rosyjską o przyjaznej i dobrosąsiedzkiej współpracy. Tworzył on ogólne ramy relacji Polska–Rosja. Nie regulował

Adam Mickiewicz University Press © 2026

szczegółowo wycofania wojsk, ale był polityczno-prawną podstawą dalszych porozumień. Dokładnie rok później, 22 maja 1993 r., podpisano kluczowy akt – umowę między RP a Federacją Rosyjską o wycofaniu wojsk rosyjskich z terytorium Polski. Obejmował on harmonogram wycofania wojsk, zasady przekazywania baz, kwestie transportu i sprzętu. W konsekwencji tych działań 17 września 1993 r. ostatnie wojska rosyjskie opuściły Polskę.

W specyficzny, a zarazem realistyczny sposób Krzysztof Skubiszewski postrzegał stosunki Polski ze Stanami Zjednoczonymi. Podkreślał, że polska polityka jest proamerykańska, że musimy mieć dobre relacje z USA. Twierdził jednak, że polscy politycy muszą pamiętać, iż Polska nigdy nie będzie w pełni strategicznym partnerem USA. Takim partnerem na kontynencie europejskim są Niemcy. Tak o tym mówił:

> Jeżeli chcemy mieć dobre stosunki z USA, musimy mieć dobre stosunki z Niemcami. Amerykanie bardzo byli zadowoleni, że jako minister pielęgnuję dobre stosunki z Niemcami. Robiłem to ze względu na interes Polski w Europie, nie zaś ze względu na USA. Dobre i bliskie stosunki z Niemcami mają własną doniosłość i nie są funkcją naszej polityki wobec USA. Niemniej brałem pod uwagę całość naszej polityki[32].

Konkordat

Minister Skubiszewski był konsekwentnym promotorem zawarcia porozumienia ze Stolicą Apostolską. Był to jeden z ważnych celów jego polityki. Uważał, że nowa polityka traktatowa Polski, przejawiająca się w zawieraniu umów ze

[32] K. Skubiszewski, *Do niepodległości krok po kroku* – wywiad (2009).

Adam Mickiewicz University Press © 2026

wszystkimi państwami sąsiedzkimi powstałymi w wyniku rozpadu Związku Radzieckiego lub zmian terytorialnych w danym państwie (jak podział Czechosłowacji), wymaga także zawarcia umowy z takim podmiotem międzynarodowym, jak Stolica Apostolska. Jako specjalista prawa traktatowego dobrze znał reguły takich umów. Zajmował się bowiem w swojej pracy naukowej szczególnymi podmiotami prawa międzynarodowego, a jednym z nich jest niewątpliwie Stolica Apostolska. Od początku swojej misji podejmował więc działania zmierzające do zawarcia takiej umowy[33].

Droga ta była jednak długa. Oficjalny komunikat o wznowieniu stosunków dyplomatycznych ze Stolicą Apostolską ogłoszono 17 lipca 1989 r. i dokonał tego, paradoksalnie, poprzedni minister spraw zagranicznych Tadeusz Olechowski. Umowy o stosunkach wzajemnych wtedy nie było. 6 grudnia 1989 r., a więc wtedy, kiedy ministrem spraw zagranicznych był już Krzysztof Skubiszewski, listy uwierzytelniające złożył pierwszy, po prawie 50 latach, nuncjusz apostolski ks. abp Józef Kowalczyk. W 1990 r. nowym ambasadorem już Rzeczypospolitej Polskiej przy Stolicy Apostolskiej został natomiast prof. Henryk Kupiszewski. Jednym z głównych elementów mandatu nuncjusza oraz nowego ambasadora polskiego było wynegocjowanie umowy między Polską a Stolicą Apostolską. Należy przy tym zaznaczyć, że prace nad umową toczyły się równolegle z pracami parlamentarnymi nad nową konstytucją. Przeważał pogląd, że umowa ze Stolicą Apostolską nie powinna wyprzedzać konstytucji. Oczekiwano jednak, że konstytucja zostanie uchwalona stosunkowo szybko, pojawiła się nawet data 3 maja 1991 r. Tak się jednak nie stało. Ani konstytucja, ani umowa ze Stolicą Apostolską nie były jeszcze wtedy

[33] K. Skubiszewski, *Jak się pisze konkordat* – wywiad (1994), s. 3.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Podpisanie konkordatu w Urzędzie Rady Ministrów w Warszawie 28 lipca 1993 r. Od lewej: nuncjusz apostolski abp Józef Kowalczyk i minister Krzysztof Skubiszewski, stoją: prezydent Lech Wałęsa i premier Hanna Suchocka (fot. PAP/Aleksander Dunin-Kęplicz)

gotowe. W tym czasie rozpoczęła się gorąca debata polityczna w związku ze skróceniem kadencji Sejmu okrągłostołowego i zapowiedzią wyborów. Prace nad kształtem umowy trwały jednak dalej. Było to z pewnością możliwe dzięki ciągłości personalnej ministra Skubiszewskiego. Wolę zawarcia umowy ze Stolicą Apostolską wyraził on już bowiem w exposé wygłoszonym w Sejmie w 1991 r. Stwierdził wówczas, iż „rząd pragnie doprowadzić do zawarcia konwencji regulującej całokształt stosunków między RP a Stolicą Apostolską"[34].

25 października 1991 r. nuncjusz apostolski przekazał ministrowi Skubiszewskiemu projekt konwencji. Nazwa nie była jeszcze przesądzona, ale miała stanowić symbol przemian, a zarazem powrotu do tradycji. Choć nie należy

[34] K. Skubiszewski, *Problemy polityki zagranicznej u progu roku 1991. Wystąpienie ministra spraw zagranicznych* (1991), s. 22.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Profesor Krzysztof Skubiszewski z papieżem Janem Pawłem II w bibliotece Pałacu Apostolskiego, b.d. (Foto Felici, ze zbiorów Piotra Skubiszewskiego)

Adam Mickiewicz University Press © 2026

przywiązywać do nazw nadmiernego znaczenia, w pewnych momentach historycznych zachowanie tradycyjnej nazwy ma duże znaczenie.

Z punktu widzenia prawa użycie nazwy „konwencja", co niekiedy postulowano, było możliwe, jednak dopiero nazwa „konkordat" sytuowała Polskę w pozycji państwa, które miało długą tradycję relacji ze Stolicą Apostolską. Nazwa ta, wprawdzie zasugerowana przez Sekretarza Stanu Stolicy Apostolskiej kard. Angela Sodano, wynikała z pełnego przekonania ministra spraw zagranicznych Krzysztofa Skubiszewskiego, bardzo precyzyjnego w nazewnictwie i terminologii prawnej. Podtrzymywał on w toku negocjacji, że „konkordat" to historyczna nazwa przynależna umowom międzynarodowym ze Stolicą Apostolską i że taką należy przyjąć, podkreślając zarazem jego nowoczesny charakter osadzony w postanowieniach Soboru Watykańskiego II.

W liście z 24 marca 1993 r., będącym odpowiedzią na list Stolicy Apostolskiej, minister Skubiszewski zaproponował rozpoczęcie rozmów nad nowym układem między Rzecząpospolitą Polską a Stolicą Apostolską w celu uzgodnienia tekstu i podpisania układu regulującego wzajemne stosunki. Załączył też projekt takiego układu przygotowany przez stronę polską i zaproponował, aby ten projekt, a nie watykański, stał się przedmiotem rokowań pomiędzy stronami. Sam minister został przewodniczącym delegacji[35]. Nazwa dokumentu nie została wtedy jeszcze przesądzona. Skłaniano się jednak do tradycyjnej nazwy „konkordat"[36].

[35] Członkami delegacji polskiej byli ministrowie Jan Maria Rokita i Zdobysław Flisowski, wiceminister Jadwiga Skórzewska i dyrektor generalny Urzędu Rady Ministrów Marek Pernal.

[36] Podkreśla się, że istniejące umowy międzynarodowe Stolicy Apostolskiej z państwami mają różne formy i noszą różne nazwy:

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Prace nad nową umową toczyły się z różną dynamiką przez cały okres trwania Sejmu I kadencji. Tekst konkordatu został uznany za uzgodniony 24 kwietnia 1993 r. Wraz z aprobatą Sekretariatu Stanu z 27 kwietnia 1993 r. został on skierowany do ministra Skubiszewskiego, a następnie do dalszych prac rządowych. W wyniku dyskusji w rządzie nanoszono kolejne poprawki, zarówno ze strony watykańskiej, jak i rządowej. Jedną z dyskutowanych kwestii była nazwa podmiotu, z którym zawierano umowę. Stolica Apostolska proponowała użycie nazwy „Stolica Święta"[37], gdyż taka nazwa istnieje oficjalnie w języku łacińskim i włoskim. Nie uzyskała jednak aprobaty delegacji polskiej pod przewodnictwem Krzysztofa Skubiszewskiego, który argumentował, iż w języku polskim używa się oficjalnej nazwy „Stolica Apostolska". Strona polska ponadto podkreślała, że z tekstu konkordatu nie można usunąć fragmentu mówiącego o tolerancji, co sugerowała strona watykańska.

Do ostatecznego uzgodnienia tekstu doszło 28 maja 1993 r. Rada Ministrów zaakceptowała projekt jako całość 1 czerwca 1993 r., a do podpisania konkordatu doszło 28 lipca 1993 r.[38] Ze strony RP konkordat podpisał minister Krzysztof Skubiszewski, a ze strony watykańskiej – nuncjusz apostolski abp Józef Kowalczyk.

Minister Skubiszewski po podpisaniu konkordatu powiedział, że stosunek państwa polskiego do Kościoła katolickiego

concordato propriamente detto (*sollemnis conventio*, *capitula concordata*, *pacta conventa*), *convenzione* (*conventio*), *modus vivendi*, *giuramento* (*iuramentum*), *promessa* (*promissio*), *accordo* (*concordia*), *patto* (*pactum*, *compositio*), *protocollo*. Zob. *Enchiridion dei Concordati*, s. XXVII.

[37] J. Kowalczyk, *Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzecząpospolitą Polską*, s. 93.

[38] H. Suchocka, *Konkordat jako umowa międzynarodowa*.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

uregulowany w tej umowie wyraża się w zasadzie, iż każda z tych dwóch społeczności jest w swej dziedzinie niezależna i autonomiczna. Dodał też, że „wspólną postawą Stolicy Apostolskiej i Polski jest troska o godność osoby ludzkiej, tolerancja i poszanowanie praw człowieka"[39].

Dla ministra Skubiszewskiego niezwykle ważne było to, żeby stosunki państwo – Kościół ująć w ramy prawne na poziomie międzynarodowym. Oczywiste było, że nie ma mowy o powrocie do starego, przedwojennego konkordatu, jednostronnie wypowiedzianego przez rząd komunistyczny w 1945 r., który to dokument zapewniał Kościołowi uprzywilejowaną pozycję.

Kluczową dla określenia nowych relacji państwo – Kościół stała się zasada soborowa z konstytucji duszpasterskiej o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*, uznająca w pkt 76, że

> wspólnota polityczna i Kościół są, każde na własnym terenie, od siebie niezależne i autonomiczne. Jednak i wspólnota polityczna, i Kościół, choć z różnego tytułu, służą osobistemu i społecznemu powołaniu tych samych ludzi. Służbę tę będą mogli pełnić dla dobra wszystkich tym skuteczniej, im lepiej prowadzić będą ze sobą zdrową współpracę, uwzględniając także okoliczności miejsca i czasu[40].

Zawarcie konkordatu było zarazem potwierdzeniem przynależności Polski do europejskiej cywilizacji wartości, gdyż dokument ten mówi, że zarówno Stolica Apostolska, jak

[39] *Konkordat polski 1993. Wybór materiałów źródłowych z lat 1993–1996*; J. Kowalczyk, *Konkordat między Stolicą Apostolską a Rzecząpospolitą Polską*, s. 107.

[40] *Sobór Watykański II*, s. 592; H. Suchocka, *Polski model relacji państwo–kościół.*

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Przyjęcie noworoczne dla korpusu dyplomatycznego. Po prawej prezydent Lech Wałęsa z małżonką, po lewej minister Krzysztof Skubiszewski i premier Hanna Suchocka (styczeń 1993 r.) (ze zbiorów Hanny Suchockiej)

i państwo polskie zobowiązują się kierować powszechnymi zasadami prawa międzynarodowego, łącznie z normami dotyczącymi poszanowania praw człowieka i podstawowych swobód oraz wyeliminowania wszelkich form nietolerancji i dyskryminacji z powodów religijnych, uznając, że fundamentem rozwoju wolnego i demokratycznego społeczeństwa jest poszanowanie godności osoby ludzkiej i jej praw. Należy do nich także zasada państwa prawa[41].

W tym sensie też, mimo krytyki, głównie o charakterze politycznym, jaka spotkała konkordat w Polsce, stał się on modelem zawierania podobnych umów w innych państwach (np. w Portugalii). Nie chodziło więc tylko o symboliczny po-

[41] H. Suchocka, *Konkordat jako umowa międzynarodowa.*

Adam Mickiewicz University Press © 2026

wrót do poprzednich konkordatów, które w zmienionej sytuacji społecznej potwierdziłyby tylko tezę przeciwników takiej umowy o jej archaiczności i nieprzydatności we współczesnym świecie. Doskonale rozumiał to Krzysztof Skubiszewski, negocjując konkordat na współczesne czasy. Kierował się bowiem racją stanu Polski. Wielokrotnie podkreślał też, że umowa ta została dobrze wynegocjowana. Ale wówczas nikt już nie miał czasu na rzetelne analizy. Konkordat został porwany przez politykę, nad czym bardzo bolał Krzysztof Skubiszewski.

W imię racji stanu

Minister Skubiszewski był niezwykłym ekspertem. Nie prowadził żadnej gry politycznej, dlatego tak bolały go wszystkie wynikające z kalkulacji politycznej ataki personalne na niego. Był ministrem ponadpartyjnym, jedynym, któremu udało się w tak trudnym czasie być członkiem aż czterech rządów, z różnymi koalicjantami, ale z niezmiennym zaufaniem do ministra spraw zagranicznych. Był on niewątpliwie kimś, kogo można nazwać mężem stanu. Racja stanu była bowiem dla niego najważniejsza w działalności publicznej i prowadzeniu polityki zagranicznej. To jej podporządkował swoje osobiste cele i ambicje. Znamienne dla określenia jego postawy i realizowania w praktyce wartości, jaką jest racja stanu, było podjęcie przez niego niezwykle trudnej decyzji w maju 1993 r.

Wówczas to otworzyła się przed nim możliwość zostania sędzią w Międzynarodowym Trybunale Sprawiedliwości w Hadze. Dla prawnika będącego specjalistą z zakresu prawa międzynarodowego takie stanowisko jest swoistym ukoro-

Adam Mickiewicz University Press © 2026

nowaniem kariery zawodowej. I tak było w jego przypadku. Było to też od lat jego marzenie. Propozycja ta pojawiła się w okresie nasilających się konfliktów politycznych w moim rządzie. Spory pomiędzy partiami tworzącymi koalicje były coraz silniejsze. Rząd działał na granicy większości, a partia chłopska Gabriela Janowskiego ogłosiła wyjście z koalicji. W tym właśnie momencie Krzysztof Skubiszewski poinformował mnie, że chciałby skorzystać z otrzymanej propozycji i podjąć pracę w Trybunale w Hadze. Był już zmęczony nieustannym napięciem politycznym, zwłaszcza kierowanymi pod jego adresem zarzutami dotyczącymi rzekomych związków ze Służbą Bezpieczeństwa, w tym pojawieniem się jego nazwiska na tzw. liście Macierewicza. Niezależnie od tego nadal był silnym elementem rządu, właśnie ze względu na swoją neutralność polityczną i profesjonalizm.

Wiadomość o jego woli odejścia z rządu była więc dla mnie porażająca. Byłam bowiem przekonana, że wtedy rząd zupełnie się rozpadnie. Rozpoczną się spory partyjne o kandydaturę nowego ministra i nie będzie można osiągnąć konsensusu politycznego. Przeprowadziłam z ministrem Skubiszewskim bardzo długą i szczerą rozmowę, podając mu te wszystkie argumenty. Jako mąż stanu, a nie karierowicz partyjny, rozumiał, co to znaczy. Musiał jednak podjąć niezwykle trudną dla niego osobiście decyzję. Poprosił więc o kilka dni do namysłu, a potem poinformował mnie, że zostaje w rządzie. Była to dla niego wręcz heroiczna decyzja. Podporządkował swoje ambicje i marzenia wyższemu celowi. W jego myśleniu znowu przeważyła racja stanu. Nie potrafił poświęcić jej dla partykularnego interesu politycznego ani swojego osobistego. Do końca był zgodny w działaniu z tym, jak rozumiał rację stanu. Wiąże się z tym charakterystyczna, wręcz anegdotyczna sytuacja. Po tej decyzji posłałam

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Powitanie na dziedzińcu Belwederu króla Szwecji Karola XVI Gustawa (po lewej). Obok: premier Hanna Suchocka, marszałek Senatu August Chełkowski, minister Krzysztof Skubiszewski oraz szef Kancelarii Prezydenta RP Janusz Ziółkowski i szef Gabinetu Prezydenta RP Mieczysław Wachowski, wrzesień 1993 r. (J. Ziółkowski, *To był serdeczny przymus*).

mu bowiem bukiet biało-czerwonych róż. A minister, jak mi powiedziano, skwitował to słowami: „Cóż, czy ja jestem diva operowa, żebym otrzymywał kwiaty?". Niestety, krótko po decyzji ministra Skubiszewskiego zgłoszone w Sejmie votum nieufności wobec rządu zostało przegłosowane jednym głosem. Było już jednak za późno, aby minister mógł ubiegać się o stanowisko w Trybunale, gdyż zajął je już jego kontrkandydat z Węgier.

Prezydent Wałęsa, widząc niemożność wyłonienia przez ten Sejm nowego kandydata na premiera, zdecydował się rozwiązać Sejm i zarządzić nowe wybory. W tej sytuacji ministrowi Skubiszewskiemu przyszło pełnić rolę ministra do

Adam Mickiewicz University Press © 2026

września 1993 r. i pozwoliło dokończyć procedurę podpisania konkordatu, który był dla niego tak ważny. Swoją długą misję w czterech rządach „solidarnościowych" zakończył 25 października 1993 r.

Nie ulega wątpliwości, że to Krzysztof Skubiszewski w pierwszych kluczowych latach stworzył podwaliny nowej polityki zagranicznej Polski. Posiadał niezwykłą cechę kohabitacji, co było tak istotne w ówczesnych sporach między prezydentem a rządem. Sam podkreślał w jednym z wywiadów, że „ani w latach 1980–1981, ani w 1989 r. »Solidarność« nie przygotowała programu polityki zagranicznej. To zadanie przypadło rządowi Tadeusza Mazowieckiego"[42]. A w rządzie tym zasadniczą rolę odgrywał minister Skubiszewski. To on doprowadził do odzyskania pełnej suwerenności w polityce zagranicznej i to on przyczynił się do wycofania wojsk radzieckich z Polski w 1993 r. oraz zakończenia zależności od Związku Radzieckiego, dzięki czemu Polska mogła prowadzić samodzielną politykę międzynarodową. Wyznaczył też strategiczny kierunek integracji z Zachodem. Polska rozpoczęła starania o członkostwo w NATO oraz współpracę ze Wspólnotami Europejskimi, co doprowadziło do wejścia Polski do NATO w 1999 r., a do Unii Europejskiej w 2004 r.

Jego polityka opierała się na poszanowaniu prawa międzynarodowego i pokojowej współpracy, czego brakuje we współczesnych relacjach międzynarodowych.

Podkreślał to w swoim wystąpieniu z 21 stycznia 1993 r., mówiąc o celach polityki zagranicznej:

> Należy tu także wymóg trwałego pokoju społecznego i konieczność jego stałego budowania, mimo takich czy

[42] K. Skubiszewski, *Do niepodległości krok po kroku* – wywiad (2009).

Adam Mickiewicz University Press © 2026

innych niepowodzeń. Czy nie jest to nakaz nie tylko chwili, lecz narodowej racji stanu?

I wypowiedział wtedy jakże prorocze słowa:

Czy więc mówiąc o racji stanu, nie powinniśmy dziś uświadomić sobie właśnie na tej sali, że składnikiem koniecznym jest zgoda sił politycznych, zgoda narodowa? Czy nie należy dziś przypomnieć słów Józefa Piłsudskiego, wypowiedzianych po walce roku 1926, że potrzebny jest „nowy posiew braterstwa", który „wspólną dla braci prawdę głosi"? Słowa te Piłsudski wypowiedział w momencie, jak to sam był określił: „gdy dookoła nas wre wszędzie kłótnia i zawiść partyjna, gdy dygoce nienawiść". Czy nie powinniśmy przejść od tego, co dzieli, do tego, co łączy, do sytuacji, w której to, co różniło, staje się już tylko – znowu cytuję Piłsudskiego – „wspomnieniem gwałtownej sprzeczki między kochającymi się wzajemnie i kochającymi swą rodzinę braćmi"?[43]

[43] *Wystąpienie ministra spraw zagranicznych w sprawie przedstawienia racji stanu Rzeczypospolitej Polskiej* (1993), s. 205.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Architekt zmian

Zdzisław Kędzia

Prawo międzynarodowe miarą prawa krajowego

W czasach materialistycznego determinizmu i związanych z nim aksjomatów społecznych ich nierzadko znajdujący się pod polityczną presją krytycy potrzebowali alternatywnego, opartego na trwałych podstawach klucza do wyjaśnienia otaczającego świata, do diagnozy przeszłości oraz antycypacji tego, co powinno lub nie powinno się wydarzyć. To było wyzwanie, z którym prof. Skubiszewski musiał i chciał się mierzyć od początku swojej drogi akademickiej. Wymagało to w ówczesnych warunkach odwagi i determinacji. Wydaje się, że znajdował on ów klucz w społecznej nauce Kościoła katolickiego. Blisko mu było światopoglądowo do personalistycznego nurtu tej doktryny, opartego na oświeceniowych wartościach wolności, demokracji i rządów prawa, które powinny kształtować stosunki między ludźmi, jednostką a państwem oraz pomiędzy państwami. Możliwości ochrony tych wartości upatrywał w prawie międzynarodowym, którego funkcją jest nie tylko proceduralne określenie relacji pomiędzy państwami, ale także oparcie ich na poszanowaniu wspomnianych wartości oraz zasad bezpieczeństwa i współpracy międzynarodowej jako warunków dobrostanu narodów. Czysto transakcyjne, a tym bardziej arbitralne podejście do prawa międzynarodowego, niestety nierzadkie w dzisiejszym

Adam Mickiewicz University Press © 2026

świecie i być może przynoszące doraźne rezultaty, oznacza jednak podważenie stosunków międzynarodowych opartych na trwałych i akceptowanych podstawach. „Catch as you can" nie może zastąpić „rule of law" bez katastrofalnych skutków dla wszystkich.

Właśnie dzięki przywiązaniu do wartości naszej cywilizacji oraz unikalnej wiedzy na temat prawa międzynarodowego i stosunków międzynarodowych, które przyświecały mu w pracy akademickiej, prowadzeniu polityki zagranicznej oraz w orzecznictwie sądowym, prof. Skubiszewski zyskał trwałe miejsce pośród wybitnych intelektualistów światowych, którzy niosą przesłanie cywilizacyjne wbrew nie tylko populistycznemu relatywizmowi. Przesądza to o wadze jego dorobku zarówno dla doktryny prawa międzynarodowego, jak i historii polskiej polityki zagranicznej oraz stosunków międzynarodowych.

Po 1945 r. system wartości prawa międzynarodowego wzbogaciły prawa człowieka. Tragiczne doświadczenia II wojny światowej z całą mocą pokazały, że upodmiotowienie jednostki w stosunkach międzynarodowych jest konieczne, by przeciwstawić się tyranii i opresji. Jednostka pojawiła się więc obok państwa jako podmiot prawa międzynarodowego, w każdym razie według niektórych komentatorów, a struktury międzynarodowe zyskały kompetencje do rozstrzygania sporów o naruszenia tych praw między jednostką a państwem, nawet wówczas, gdy jest ona jego obywatelem. Wzmocniło to prawnonaturalny nurt prawa międzynarodowego, opierający się na założeniu, że porządek cywilizowanego świata nie może istnieć bez niewzruszalnych zasad. Powszechna Deklaracja Praw Człowieka stała się uniwersalnym potwierdzeniem tej zmiany poprzez uznanie, że prawa te mają źródło w przyrodzonej godności człowieka, a tym samym ich byt jest

Adam Mickiewicz University Press © 2026

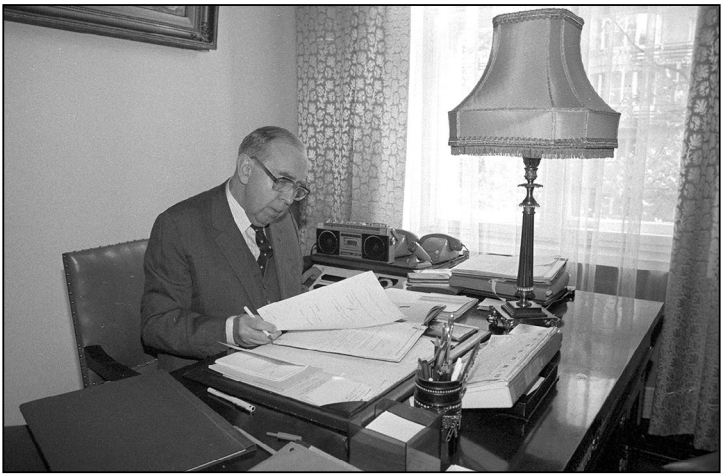
ponadpozytywny. Ten kierunek ewolucji prawa międzynarodowego był bardzo bliski prof. Skubiszewskiemu, który wielokrotnie wyrażał przekonanie, że prawa człowieka stały się jego integralnym elementem i wymagają stosownej ochrony ze strony jego instytucji. Poświęcał im też wiele uwagi w swoich publikacjach i działaniach jako minister spraw zagranicznych.

Dla prof. Skubiszewskiego – jako zwolennika klasycznej doktryny prawa międzynarodowego – nie ulegało wątpliwości, już w czasach poprzedniego ustroju, że ogólne zasady prawa międzynarodowego uznane przez wspólnotę narodów oraz międzynarodowe prawo zwyczajowe wiążą państwo polskie. Dominująca doktryna konstytucyjna oparta była jednak na założeniu autonomii krajowego porządku prawnego i postrzeganiu prawa międzynarodowego jako czynnika oddzielnego, nieoddziałującego bezpośrednio na wewnętrzne stosunki prawne, zgodnie z dualistycznym podejściem do relacji między tymi porządkami. Próby przezwyciężenia tej odrębności częściej podejmowane były przez znawców prawa międzynarodowego niż prawa konstytucyjnego[1]. Uzasadniając obowiązywanie prawa międzynarodowego w porządku prawnym PRL, prof. Skubiszewski nawiązywał do koncepcji jego obowiązywania z mocy własnej (*ex proprio vigore*), która pojawiła się w piśmiennictwie polskim w 1962 r.[2] Chociaż uważał, że koncepcja ta jest słaba konstrukcyjnie, to pozwalała uznać, że normy międzynarodowe wiążą państwo nie tylko w stosunkach zewnętrznych, lecz także wewnętrznych. Wskazywał, że wprawdzie związanie to wynika z zasad tego

[1] L. Kański, *Konstytucyjna regulacja statusu jednostki*. Zob. też wykorzystane w tym opracowaniu publikacje: Z. Kędzia, *The Place of Human Rights Treaties in the Polish Legal Order*; tenże, *Prawa człowieka pośród wartości*.

[2] S. Rozmaryn, *Skuteczność umów międzynarodowych PRL*.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Krzysztof Skubiszewski w swoim gabinecie w Ministerstwie Spraw Zagranicznych, 24 października 1989 r. (fot. PAP/Grzegorz Rogiński)

prawa[3], jednak nie przesądza o miejscu norm prawa międzynarodowego wobec aktów prawa wewnętrznego. Co więcej, brak procedury transformacyjnej powodował, że normy międzynarodowe znajdowały drogę do porządku wewnętrznego z pominięciem ustawodawcy, co z kolei wzmacniało pozycję rządu jako organu zawierającego umowy międzynarodowe[4].

Koniec lat siedemdziesiątych to czas narastania napięć społecznych i erozji ustroju autokratycznego. Środowiska demokratyczne, zwłaszcza po powstaniu NSZZ „Solidarność", domagały się respektowania przez państwo polskie ratyfikowanych przezeń umów międzynarodowych przy podejmowaniu decyzji legislacyjnych i administracyjnych, a także

[3] K. Skubiszewski, *Prawo międzynarodowe w porządku prawnym państwa* (1980), zwłaszcza s. 35–36, 44–46.

[4] J. Barcz (opr.), *Skuteczność prawa międzynarodowego w prawie wewnętrznym PRL*, dokument nr 5.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

w orzecznictwie sądowym. Warto przypomnieć, że był to czas Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (1976), proklamującej zobowiązanie państw do respektowania praw człowieka jako jednej z podstaw ogólnoeuropejskiej współpracy, oraz czas wejścia w życie Międzynarodowych Paktów Praw Człowieka (1976), ratyfikowanych także przez Polskę. To wreszcie czas wprowadzenia częściowej kontroli sądowej w zakresie prawa publicznego, którą powierzono Naczelnemu Sądowi Administracyjnemu, utworzonemu w 1980 r. Coraz częściej postrzegano instrumenty prawa międzynarodowego jako narzędzie demokratycznych przemian i źródło argumentacji w oporze wobec autokratycznych rządów. Na postanowieniach Międzynarodowego Paktu Praw Osobistych i Politycznych (MPPOP) oraz konwencji Międzynarodowej Organizacji Pracy (MOP) opierano żądania rewindykacyjne dotyczące wolności osobistych i praw pracowniczych.

Profesor Skubiszewski w opublikowanym w 1981 r. artykule pisał:

> Oczywiście prawo PRL winno ulec rewizji w celu usunięcia norm sprzecznych z paktem ONZ i konwencjami MOP oraz w celu włączenia norm figurujących w tych traktatach. Rozmaite kroki w tej mierze podjęto po sierpniu 1980 r. w dziedzinach takich, jak wolność stowarzyszania się, łącznie ze swobodą tworzenia związków zawodowych, wolność myśli i ograniczenie cenzury, reforma prawa i postępowania karnego, prawo do zgromadzania się. Pożądane jest również generalne uregulowanie miejsca prawa międzynarodowego, zwłaszcza traktatów, w porządku prawnym PRL. Zgłaszane w tej kwestii od lat postulaty wciąż nie mogą doczekać się spełnienia. Wszakże wszystko to, co pozostaje do zrobienia *de lege ferenda*, nie pozbawia jednostki ochrony, jaką daje jej już teraz porządek prawny PRL. A w porządku tym, mimo jego niedoskonałości pod interesującym nas względem,

Adam Mickiewicz University Press © 2026

> jednostki (osoby fizyczne), ich grupy, organizacje, związki i stowarzyszenia mają uprawnienia płynące z paktu praw obywatelskich i politycznych oraz konwencji MOP oraz mogą dochodzić tych uprawnień w postępowaniu sądowym lub administracyjnym. Organa administracyjne i sądy mają obowiązek traktaty te stosować, a jeśli wykładnia nie potrafi zlikwidować konfliktu traktatu z ustawą (zwykłą) – przyznać normie traktatowej pierwszeństwo[5].

Wprawdzie sformułowane tutaj tezy były uzasadnione, miały jednak raczej charakter perswazyjny niż odzwierciedlały istniejącą praktykę. Pozostały one aktualne w okresie wprowadzania zmian konstytucyjnych podczas przełomu politycznego zapoczątkowanego negocjacjami Okrągłego Stołu w 1989 r. między władzami a siłami demokratycznymi skupionymi wokół NSZZ „Solidarność", kierowanego przez Lecha Wałęsę. Ale już wcześniej służyły one m.in. budowaniu argumentacji przeciwko planowanym przez władze krokom, które mogły prowadzić do daleko idących ingerencji w prawa jednostki. Przykładem może być krytyka projektu ustawy o postępowaniu wobec osób uchylających się od pracy[6], który był wymierzony głównie w działaczy „Solidarności". W czasie stanu wojennego byli oni zwalniani z pracy i mieli trudności ze znalezieniem zatrudnienia zgodnego z kwalifikacjami, a w konsekwencji groziły im sankcje jako osobom prowadzącym „pasożytniczy tryb życia". Ustawa została wprawdzie uchwalona w październiku 1982 r., ale z projektu usunięto postanowienia najbardziej naruszające zobowiązania Polski wynikające z Konwencji MOP i MPPOP.

[5] K. Skubiszewski, *Prawa jednostki* (1981).
[6] B. Szamota, *Problematyka pasożytnictwa społecznego*, s. 104–105.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Druga połowa lat osiemdziesiątych to okres ożywienia dyskusji nad polskim porządkiem prawnym, podsycanej narastającym przekonaniem o nieuchronności przesilenia politycznego. Przebijała się w niej idea zmian konstytucyjnych. Dla jednych była to droga do konserwacji istniejącego ustroju poprzez jego reformy. Dla innych, w tym prof. Skubiszewskiego, była to szansa na zastąpienie *ancien régime* przez ustrój demokratyczny. Manifestowane lub bierne odrzucenie istniejącego ustroju przez społeczeństwo sprzyjało formułowaniu postulatów daleko idących zmian w porządku prawnym. Nadzieje budziły nowe instytucje kontroli prawa, zwłaszcza Trybunał Konstytucyjny (1986) i urząd Rzecznika Praw Obywatelskich (1988).

W latach 1986–1987 Zespół Prawa Międzynarodowego Rady Legislacyjnej, skupiający specjalistów z zakresu prawa międzynarodowego, sformułował postulaty dotyczące rozwiązań zapewniających obowiązywanie prawa międzynarodowego w polskim prawie krajowym. Profesor Skubiszewski, nawiązując do swoich wcześniejszych publikacji, skupił się na gwarancjach instytucjonalnych[7]. Pomimo tych wysiłków świata nauki Sąd Najwyższy przyjął w 1987 r. restryktywną interpretację, rozpatrując sprawę rejestracji oddziałów związku zawodowego „Solidarność", który po wprowadzeniu stanu wojennego został zawieszony, a następnie zdelegalizowany. Wnioskodawcy domagali się rejestracji w sądach rejonowych, te jednak wydawały decyzje odmowne. Twierdzili, że powoływana w nich podstawa prawna jest niezgodna z Konstytucją i narusza konwencję MOP nr 87 oraz art. 22 MPPOP. Sąd Najwyższy stanął jednak na stanowisku, że te instrumenty międzynarodowe nie zostały przekształcone w prawo we-

[7] K. Skubiszewski, *Skuteczność prawa międzynarodowego* (1987).

Adam Mickiewicz University Press © 2026

wnętrzne i wiązały Polskę tylko w stosunkach zewnętrznych, a zatem nie mogły być podstawą rozstrzygnięć sądowych. W postanowieniu nie wspomniano nawet koncepcji obowiązywania umów międzynarodowych *ex proprio vigore*. To stanowisko Sądu spotkało się ze stanowczą krytyką m.in. ze strony prof. Skubiszewskiego[8].

Przełom polityczny z 1989 r. dał również początek zmianom w usytuowaniu umów międzynarodowych w porządku wewnętrznym. Już pierwsza nowela konstytucyjna z 7 kwietnia 1989 r., realizująca postanowienia Okrągłego Stołu, wprowadziła rozwiązanie znane konstytucji marcowej z 1921 r., uzależniając ratyfikację od zgody Sejmu. Kwestią praktyki, oddanej pieczy prof. Skubiszewskiego jako nowego ministra spraw zagranicznych, było to, czy forma i skutki tej zgody będą podobne jak pod rządami konstytucji marcowej.

Wcześniej jednak prof. Skubiszewski został poproszony przez Komisję Konstytucyjną Sejmu o zreferowanie propozycji ujęcia w przyszłej ustawie zasadniczej miejsca prawa międzynarodowego w systemie źródeł prawa. Do swojej propozycji idącej w kierunku monistycznym włączył m.in. odniesienie do międzynarodowego prawa zwyczajowego, co spotkało się z mocną krytyką ze strony jednego z wybitnych konstytucjonalistów, który uważał, że prawo zwyczajowe jest zbyt słabe, aby umieszczać regulacje go dotyczące w konstytucji. Ten anegdotyczny spór był jedynie ilustracją ówczesnego dystansu konstytucjonalistów do prawa międzynarodowego, łączącego się często z brakiem jego znajomości. Traktując jako drugorzędną rolę prawa zwyczajowego w systemie źródeł prawa krajowego, nie dostrzegali mocnego usytuowania

[8] K. Skubiszewski, *Glosa do postanowienia SN z 25.VIII.1987 r.* (1989).

Adam Mickiewicz University Press © 2026

prawa zwyczajowego w prawie międzynarodowym. Nieporozumienie to zostało dość szybko wyjaśnione. Ostatecznie art. 87 ust. 1 Konstytucji RP z 1997 r., regulujący zakres prawa powszechnie obowiązującego pośród jego źródeł o charakterze zewnętrznym, wymienia tylko ratyfikowane przez Polskę umowy międzynarodowe. Ale w art. 9 Konstytucja stanowi, że Rzeczpospolita Polska przestrzega wiążącego ją prawa międzynarodowego, a to oznacza związanie nie tylko ratyfikowanymi umowami międzynarodowymi, lecz także ogólnymi zasadami tego prawa i prawem zwyczajowym.

Wśród wielu wyzwań, które napotkał u progu swojego urzędowania minister Skubiszewski, było więc zapewnienie umowom międzynarodowym skuteczności w wewnętrznym porządku prawnym. Wspomniana nowela konstytucyjna z kwietnia 1989 r. ustanowiła wprawdzie wymóg uprzedniej zgody Sejmu na ratyfikację umów międzynarodowych, pociągających za sobą znaczne obciążenie finansowe państwa lub konieczność zmian w ustawodawstwie, ale nie przesądzała o tym, w jakiej formie powinna ona zostać udzielona[9]. Warto przypomnieć, że stosowanie podobnych postanowień konstytucji marcowej nie obyło się bez kontrowersji w latach dwudziestych. Stanowisko Sądu Najwyższego było z początku restryktywne. Orzekł on w 1923 r.:

> Zasady prawa międzynarodowego nie stanowią bezpośredniego źródła praw ani nie nakładają obowiązków na obywateli polskich wobec ich własnego państwa, ani też nie mogą stać się źródłem tego rodzaju. Mogą one jednak i powinny

[9] Art. 1 (8) ustawy z 7 kwietnia 1989 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Dziennik Ustaw 1989, nr 19, poz. 101. Nowela ta wprowadziła nowy art. 32 g Konstytucji PRL dotyczący ratyfikacji umów międzynarodowych.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

być materiałem pomocniczym przy interpretacji ustawodawstwa Rzeczypospolitej Polskiej, ale nie mogą zastępować ani stanowić odstępstwa od tego ustawodawstwa[10].

Sądy jednak zasadniczo zaakceptowały obowiązywanie i stosowanie ratyfikowanych traktatów międzynarodowych w krajowym porządku prawnym jako aktów prawnych o randze ustawy. Stanowisko to znalazło również wyraz w art. 52 konstytucji kwietniowej z 1935 r.

Kiedy wprowadzano zmiany do konstytucji w 1989 r., nie było pewności, czy sądy zaakceptują rozumienie nowych przepisów w podobny sposób. Można było myśleć o ustawowej drodze uregulowania tej kwestii. Profesor Skubiszewski podążył jednak śladem praktyki ustrojowej pod rządami konstytucji marcowej, co wydawało się bardziej pragmatycznym rozwiązaniem, niewykluczającym jednak szczegółowego ujęcia w przyszłej konstytucji, przygotowanego na podstawie zdobytych doświadczeń.

Precedens ratyfikacyjny

Kluczowe znaczenie w tym procesie miał pierwszy wniosek o wyrażenie przez Sejm zgody na ratyfikację, złożony w 1990 r. przez rząd w wyniku inspiracji prof. Skubiszewskiego w formie projektu ustawy. Dotyczył on Konwencji ONZ o prawach dziecka, uchwalonej *nota bene* z polskiej inicjatywy trzy lata wcześniej i wynegocjowanej pod kierunkiem byłego profesora naszego Wydziału, Adama Łopatki. Każdy element postępowania w tej sprawie mógł stworzyć precedens, dlatego

[10] Zbiór orzeczeń Zgromadzenia Ogólnego Sądu Najwyższego, 1922–1925, nr 14.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

wybór sposobu procedowania oraz formy wyrażenia zgody miał fundamentalne znaczenie.

Przedkładając projekt ustawy ratyfikacyjnej Sejmowi, rząd jednocześnie przedstawił izbie planowane zastrzeżenia do Konwencji, oczekując stosownej uchwały Sejmu w tej sprawie. Jakie były powody zastosowania tych dwóch trybów do samego traktatu i zastrzeżeń rządu? Profesor Skubiszewski, który referował w Sejmie propozycje rządowe, odniósł się do praktyki obowiązującej na mocy konstytucji z 1921 r., wskazując, że sądy będą miały w ustawie ratyfikacyjnej podstawę do interpretowania traktatów międzynarodowych jako części prawa krajowego[11]. Uważał jednak, że Sejm, udzielając zgody na ratyfikację, powinien być świadomy, jakie zastrzeżenia do traktatu rząd zamierza przedstawić w chwili składania dokumentów ratyfikacyjnych, aby w pełni ocenić skutki wyrażenia zgody na ratyfikację. Zastrzeżenia mogły mieć bowiem istotny wpływ na interpretację zobowiązań przyjmowanych przez państwo w wyniku przystąpienia do traktatu. Zdaniem prof. Skubiszewskiego ustawa ratyfikacyjna nie musiała ich uwzględniać, gdyż po pierwsze, nowe regulacje konstytucyjne nie zawierały takiego wymogu, po drugie, w świetle powszechnej praktyki na płaszczyźnie prawa międzynarodowego przyjmuje się, że organ ratyfikujący (tj. władza wykonawcza) jest właściwy do formułowania zastrzeżeń do traktatu. W tej sytuacji wystarczyło poinformować Sejm o planowanych zastrzeżeniach, aby w razie potrzeby mógł on zgłosić do nich obiekcje. Sejm zastosował się do tych sugestii i przyjął zarówno ustawę wyrażającą zgodę na ratyfikację, jak i zwykłą uchwałę w sprawie planowanych zastrzeżeń.

[11] K. Skubiszewski, *Wystąpienie w dniu 28 lipca 1990 r. na 37. posiedzeniu Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej podczas pierwszego czytania rządowego projektu ustawy o ratyfikacji Konwencji Praw Dziecka* (1990).

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Przedłożenie Sejmowi projektu ustawy ratyfikacyjnej stworzyło precedens ustrojowy. Przesądzało bowiem, że w procedurę wydania zgody na ratyfikację został włączony Senat jako uczestnik postępowania ustawodawczego. I faktycznie, sytuacja skomplikowała się, kiedy Senat, nie kwestionując samej zgody na ratyfikację, uznał, że ustawa ją wyrażająca powinna zawierać także postanowienia dotyczące skutków ratyfikacji dla obowiązywania umowy w prawie wewnętrznym oraz obejmować planowane zastrzeżenia, i przekazał swoje poprawki do Sejmu celem dalszego procedowania[12].

Które z tych dwóch rozwiązań powinno było przeważyć? Takie pytanie zostało skierowane do MSZ przez Komisję Prac Ustawodawczych Sejmu. Pamiętam, że prof. Skubiszewski zaprosił mnie na rozmowę, która z woli gospodarza przyjęła postać spotkania dwóch dyscyplin prawniczych, tj. prawa międzynarodowego i prawa konstytucyjnego. Z perspektywy prawa międzynarodowego decyzja podjęta przez Sejm była słuszna. Jednak z uwagi na wewnętrzne skutki ratyfikacji kwestia ta mogła zostać oceniona inaczej. Wyrażenie aprobaty przez Sejm dla zastrzeżeń do umowy międzynarodowej w formie uchwały oznaczało bowiem, że zakres zobowiązań międzynarodowych mający umocowanie w ustawie ratyfikacyjnej mógł zostać zmodyfikowany przez akt niższej rangi (akt egzekutywy) mający wsparcie w uchwale Sejmu, czyli akcie prawnym niższym rangą niż ustawa. Co więcej, w takiej

[12] Można przypuszczać, że wpływ na to stanowisko miały konsultacje przewodniczącego Komisji Ustawodawczej Senatu, senatora Zbigniewa Romaszewskiego, z upoważnionym do kontaktów z parlamentem przez prof. Skubiszewskiego jego doradcą, prof. Zdzisławem Kędzią, aczkolwiek ten ostatni informował jedynie o międzywojennych rozwiązaniach konstytucyjnych i doświadczeniach innych państw, nie sugerując wprowadzenia poprawek do ustawy ratyfikacyjnej przyjętej przez Sejm.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Premier Hanna Suchocka i minister Krzysztof Skubiszewski oraz Heiner Klebes, sekretarz generalny Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy, Wiedeń, 1992 (ze zbiorów Hanny Suchockiej)

procedurze Senat byłby wprawdzie uczestnikiem postępowania ratyfikacyjnego dotyczącego zgody na ratyfikację, jednak zostałby wyłączony z postępowania w sprawie zastrzeżeń modyfikujących zobowiązania państwa wynikające z tej umowy.

Po wszechstronnej dyskusji prof. Skubiszewski oświadczył, że potrzebuje jeszcze trochę czasu do namysłu. Dzień później polecił mi przygotowanie odpowiedzi dla Komisji Prac Ustawodawczych Sejmu zawierającej obie opcje i reprezentowanie MSZ na posiedzeniu tej Komisji. Tam rozgorzała niezwykle żywa dyskusja, w której starałem się wiernie przedstawić argumentację przemawiającą za obiema opcjami, odmawiając odpowiedzi na pytanie przewodniczącego, prof. Janusza Trzcińskiego, o konkretną, a nie alternatywną rekomendację. W głosowaniu perspektywa prawa międzynarodowego przeważyła niewielką liczbą głosów, a później na tej podstawie

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Prezydent RP Lech Wałęsa i minister Krzysztof Skubiszewski podpisują dokument końcowy KBWE pt. Wyzwania czasu przemian, Helsinki, 10 lipca 1992 r. (fot. PAP/Stefan Kraszewski)

Pióro ministra Krzysztofa Skubiszewskiego (ze zbiorów Muzeum UAM, fot. Marta Włodarczyk-Rybacka)

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Sejm odrzucił poprawki Senatu i precedens ratyfikacyjny został stworzony zgodnie z pierwotną propozycją rządową.

Powodem, dla którego tak wiele miejsca poświęcono tu ratyfikacji Konwencji o Prawach Dziecka, była chęć ukazania wpływu prof. Skubiszewskiego na ukształtowanie miejsca umów międzynarodowych w systemie źródeł prawa w Polsce, a więc bardzo ważnej kwestii ustrojowej w demokratycznym państwie. Obecne rozwiązania konstytucyjne (art. 89 i 91 Konstytucji) nawiązują bezpośrednio do ustalonej wówczas praktyki. Ale ważna okazała się jeszcze jedna kwestia. Otóż przedstawione procedowanie pokazuje, jak prof. Skubiszewski rozumiał współistnienie rozmaitych perspektyw poznawczych, jak ważne dla niego było nieskrępowane wyważanie racji. Niewątpliwie jako minister spraw zagranicznych miał możliwość przesądzenia o odpowiedzi resortu w spornej kwestii między Sejmem a Senatem, a także między ministrem a jego współpracownikiem, co zresztą mu proponowałem. Uznał jednak, że nie będzie narzucał swojej woli, a wsparł postępowanie, które pozwoliło Sejmowi na dokonanie własnych ocen i podjęcie ostatecznej decyzji przy znajomości uzasadnień dla alternatywnych rozwiązań.

Prawa człowieka i rządy prawa

Koniec lat osiemdziesiątych i początek lat dziewięćdziesiątych był czasem pozycjonowania Polski w stosunkach międzynarodowych jako demokratycznego i suwerennego państwa, a także czasem wielkiego przyspieszenia politycznego[13]. Pro-

[13] Ten fragment nawiązuje do opracowania Z. Kędzi, *Human rights and the new Polish foreign policy*.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

fesor Skubiszewski doświadczył tego czasu i przyspieszenia osobiście. 12 września 1989 r. objął tekę ministra spraw zagranicznych, stając przed historycznym zadaniem wytyczenia polityki zagranicznej państwa polskiego, które właśnie odzyskało pełną suwerenność, a już trzy tygodnie później, 25 września 1989 r., czyli na długo przed upadkiem muru berlińskiego, prezentował zasady i kierunki tej polityki przed Zgromadzeniem Ogólnym ONZ w przemówieniu pt. „Polityka Polski u progu niepodległości"[14]. Wśród kluczowych wyzwań, przed którymi stała społeczność międzynarodowa, wymienił: kontrolę wyścigu zbrojeń, poprawę warunków życia ludzi, zapobieganie degradacji środowiska naturalnego, a także – co nie mniej ważne – zapewnienie poszanowania prawa międzynarodowego i ochronę praw człowieka. Był to silny sygnał, że Polska, odzyskując suwerenność, będzie w stosunkach międzynarodowych chronić wartości, które kierowały transformacją polityczną w kraju. Mówił wówczas:

> Będziemy dążyć do całkowitego wyeliminowania uprzedzeń ideologicznych z relacji międzynarodowych, co jednak nie oznacza, że odrzucamy międzynarodową moralność. Ideologia i moralność to dwie różne rzeczy[15].

W podobnym duchu przygotowane zostało pierwsze exposé ministra Skubiszewskiego dotyczące polityki zagranicznej, które wygłosił w Sejmie 26 kwietnia 1990 r. Wymieniając priorytety tej polityki, wskazał, że Polska będzie działać na rzecz

[14] K. Skubiszewski, *Polish policy at the dawn of independence* („Polityka Polski u progu niepodległości"), przemówienie wygłoszone podczas High Level Segment 44. sesji Zgromadzenia Ogólnego ONZ, w: K. Skubiszewski, *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości* (1997), s. 17.

[15] Tamże, s. 21.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

wzmocnienia praworządności na szczeblu międzynarodowym, kładąc nacisk na prawa człowieka i podstawowe wolności[16]. Potwierdził też zapowiedź uczestnictwa Polski w międzynarodowej debacie w gronie obrońców praw człowieka[17].

W kolejnym exposé, z 29 kwietnia 1993 r., minister Skubiszewski ponownie zadeklarował holistyczne podejście do stosunków międzynarodowych, którego konstytutywnymi czynnikami były poszanowanie prawa międzynarodowego i ochrona praw człowieka. Powiedział m.in.:

> Nowoczesne pojmowanie bezpieczeństwa, poza komponentem wojskowym, obejmuje aspekty ekonomiczne, socjalne, ekologiczne i prawne, ma też swój istotny wymiar humanitarny. Jedną bowiem z kardynalnych przesłanek zachowania pokoju i sprawiedliwości w życiu międzynarodowym jest poszanowanie praw człowieka, w tym praw mniejszości narodowych, przy czym mniejszości winny być lojalne wobec państwa, w którym żyją. Standardy postępowania zostały określone w różnej rangi dokumentach międzynarodowych. Obowiązkiem każdego państwa jest przestrzeganie praw człowieka oraz sprzyjanie atmosferze wzajemnego poszanowania i współpracy wszystkich ludzi, którzy żyją na terytorium tego państwa, bez względu na pochodzenie etniczne lub narodowe, także bez względu na religię. Wobec mnożących się konfliktów narodowych, etnicznych i religijnych niezbędne zdaje się rozszerzenie kompetencji organów międzynarodowych, tak aby były one zdolne do skutecznego reagowania na naruszenia praw człowieka, zwłaszcza gdy ma to miejsce na szeroką skalę[18].

[16] K. Skubiszewski, *Informacja ministra spraw zagranicznych o polityce zagranicznej Rzeczypospolitej polskiej z 1990 roku* (1990), łam 9.

[17] R. Wieruszewski, *Dziedzictwo Krzysztofa Skubiszewskiego – prawa człowieka*, s. 247.

[18] K. Skubiszewski, *Informacja rządu o polityce zagranicznej Polski* (1993), s. 60–61

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Profesor Skubiszewski określił przyłączenie Polski do struktur integracyjnych Europy Zachodniej jednym z podstawowych kierunków naszej polityki zagranicznej. Na początku lat dziewięćdziesiątych Polska miała przystąpić do Rady Europy i ratyfikować Europejską Konwencję Praw Człowieka. Minister poparł pogląd, że chociaż proces ratyfikacji nie powinien być spowalniany, to czas przed ratyfikacją okazał się ważny dla wprowadzenia zmian w polskim porządku prawnym. Konieczność zapewnienia zgodności prawa krajowego z Konwencją przed jej ratyfikacją stanowiła bowiem argument za przyspieszeniem reform wewnętrznych. W procesie tym ważną rolę odegrało Ministerstwo Spraw Zagranicznych, które było swego rodzaju krajowym promotorem, a później strażnikiem Konwencji, często mając w wymiarze politycznym ostatnie słowo w dyskusjach o zgodności polskiego prawa z tym fundamentalnym traktatem oraz z innymi konwencjami międzynarodowymi dotyczącymi praw człowieka. Wydaje się, że podobne podejście do wykorzystania czasu przed ratyfikacją Konwencji dla reform wewnętrznych przesądziło o niepowodzeniu projektu zgłoszonego na początku lat dziewięćdziesiątych przez szwajcarskiego deputowanego do Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy, aby otworzyć Konwencję dla nowych demokracji z Europy Środkowej i Wschodniej, zanim stały się członkami Rady Europy. Ostatecznie Polska przystąpiła do Rady Europy 26 listopada 1991 r. i ratyfikowała Europejską Konwencję Praw Człowieka 19 stycznia 1993 r. Niedługo potem, 1 maja 1993 r., uznała też jurysdykcję Europejskiego Trybunału Praw Człowieka.

Już jednak w 1990 r. w uznaniu postępów Polski w transformacji demokratycznej i na jej wniosek utworzone zostało w Warszawie Biuro Wolnych Wyborów OBWE, które w 1992 r. zostało zastąpione przez Biuro Instytucji Demokratycznych

Adam Mickiewicz University Press © 2026

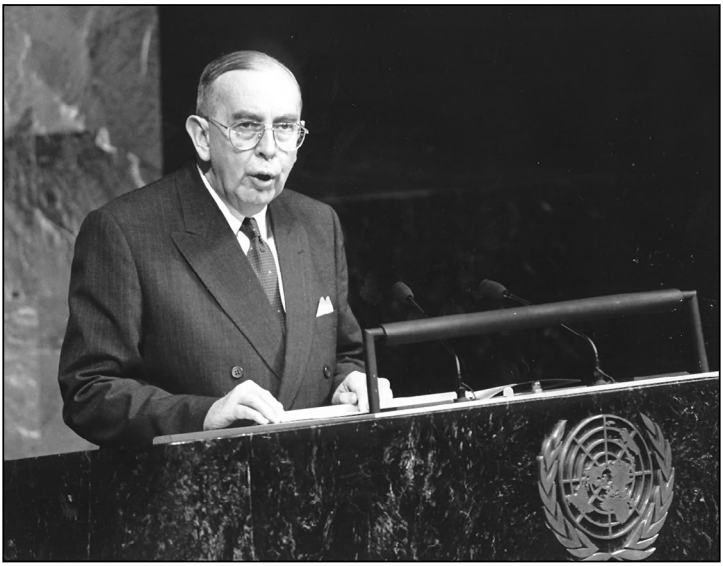

Konferencja ekspertów prawa międzynarodowego poświęcona prawom jednostki i państwu w stosunkach zagranicznych, pod auspicjami American Society of International Law, przy współudziale Carnegie Endowment for International Peace. Krzysztof Skubiszewski stoi pierwszy z lewej, Bellagio, 1972 (ze zbiorów Piotra Skubiszewskiego)

i Praw Człowieka (ODIHR). Ta ważna jednostka zajmuje się promocją i monitorowaniem realizacji postanowień Organizacji w wymiarze ludzkim, m.in. demokratycznością wyborów, rozwojem instytucji demokratycznych i społeczeństwa obywatelskiego, rządami prawa oraz realizacją praw człowieka[19]. Z kolei w 1991 r. prof. Skubiszewski poprosił dr Han-

[19] Na temat angażowania się Polski w systemy ochrony praw człowieka w Radzie Europy i OBWE: A. Bieńczyk-Missala, *Prawa człowieka w polskiej polityce zagranicznej*, s. 95 i n., 261 i n.; R. Wieruszewski, *Dziedzictwo Krzysztofa Skubiszewskiego – prawa człowieka*, s. 248 i n.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Wystąpienie ministra Krzysztofa Skubiszewskiego przed Zgromadzeniem Ogólnym ONZ w Nowym Jorku, 24 września 1990 r. (fot. UN Photo, ze zbiorów Piotra Skubiszewskiego)

nę Suchocką, późniejszą premier rządu, o objęcie przypadającego Polsce mandatu niezależnej ekspertki w Komisji „Demokracja przez Prawo" (Komisja Wenecka), która działając w ramach systemu Rady Europy, odegrała kluczową rolę w promowaniu i monitorowaniu przemian ustrojowych w Europie i poza nią. W 1992 r. doszło do – jak pisze prof. Roman Wieruszewski – symbolicznego międzynarodowego uznania zwrotu w polskiej polityce zagranicznej w kierunku praw człowieka i jej doświadczenia w tej dziedzinie. Było nim powierzenie przez Komisję Praw Człowieka ONZ funkcji specjalnego sprawozdawcy ds. naruszeń praw człowieka w krajach byłej Jugosławii Tadeuszowi Mazowieckiemu,

Adam Mickiewicz University Press © 2026

pierwszemu demokratycznemu premierowi po przełomie politycznym w 1989 r.[20]

Wiązanie rozwoju i obowiązywania prawa międzynarodowego z ochroną praw człowieka pozostało charakterystycznym rysem doktryny prof. Skubiszewskiego. Nie było to zaskakujące, ponieważ wszystkie jego publikacje dotyczyły m.in. etycznego wymiaru prawa, państwa i społeczeństwa, a prawa człowieka chronią wszak podstawowe wartości dla życia wspólnoty ludzkiej zarówno na poziomie krajowym, jak i międzynarodowym. Podkreślał, że prawa te powinny przenikać całe prawo międzynarodowe. Już w latach siedemdziesiątych wskazywał, jaki wpływ miało pojawienie się po 1945 r. jednostki jako podmiotu i adresata ochrony międzynarodowej na rozwój prawa międzynarodowego i jego relacje z prawem krajowym[21]. Symboliczne znaczenie w tym kontekście ma poświęcenie przez niego tej tematyce jednej z ostatnich publikacji[22].

Z chwilą objęcia teki ministra spraw zagranicznych prof. Skubiszewski znalazł się w „centrum dowodzenia" w kwestii związania Polski międzynarodowym prawem praw człowieka. Czas jego urzędowania przypadł na jeden z tych nielicznych, raczej krótkotrwałych okresów, w których pozytywne impulsy w stosunkach międzynarodowych i ochronie praw człowieka zdawały się przeważać. Upadek Układu Warszawskiego i zbiegające się z nim obalenie apartheidu w Republice Południowej Afryki wspierały duch optymizmu w stosunkach międzynaro-

[20] R. Wieruszewski, *Dziedzictwo Krzysztofa Skubiszewskiego – prawa człowieka*, s. 250.

[21] K. Skubiszewski, *Miejsce traktatów w porządku prawnym PRL* (1973), s. 80; tenże, *Das Verhältnis zwischen Völkerrecht und polnischem Recht* (1980), s. 241 i n.

[22] K. Skubiszewski, *Human Rights* (2007).

Adam Mickiewicz University Press © 2026

dowych, zwłaszcza w odniesieniu do ochrony praw ludzkich. Ale jak wiadomo, sprzyjające okoliczności nie są wystarczające, jeśli nie ma wiedzy, umiejętności i determinacji, aby z nich skorzystać. Co więcej, historyczne okna możliwości, o czym świadczą liczne przykłady, szybko się zamykają. Dlatego w takich sytuacjach rola osób znajdujących się w kluczowych pozycjach dla dokonania postępu jest szczególnie doniosła. Profesor Skubiszewski podjął energiczne działania zarówno na poziomie krajowym, jak i na arenie międzynarodowej.

W istocie początek lat dziewięćdziesiątych okazał się krytyczny dla rozwoju międzynarodowej ochrony praw człowieka, jeśli rozumieć przez to konsolidację postępów osiągniętych od powstania ONZ i wytyczenie kierunków dalszego rozwoju. Ramy dla działań w tym zakresie stworzyła II Światowa Konferencja Praw Człowieka zwołana w Wiedniu w czerwcu 1993 r., którą trzeba widzieć wraz z jej intensywnym procesem przygotowawczym i niełatwym wprowadzaniem w życie jej postanowień.

Znaczące było podejście prof. Skubiszewskiego do tego procesu. Wygłaszając przemówienie podczas Segmentu Wysokiego Szczebla, przedstawił on stanowisko Polski w kwestii międzynarodowej ochrony praw człowieka i jej perspektyw. Jest to jak dotąd najbardziej wszechstronne ujęcie tej materii ze strony szefa polskiej dyplomacji, dlatego należy je przedstawić w miarę wyczerpująco[23]. Krzysztof Skubiszewski za punkt wyjścia przyjął obserwację, że łamanie praw człowieka stanowi jedno z głównych wyzwań dla cywilizacji. Uniwersalność praw człowieka wynika z równej godności wszystkich ludzi, która jest podstawowym źródłem praw

[23] K. Skubiszewski, *Wystąpienie podczas Światowej Konferencji Praw Człowieka w Wiedniu* (2011).

Adam Mickiewicz University Press © 2026

człowieka. Jako czynniki dysfunkcjonalne wobec tej zasady wskazywane są zróżnicowanie gospodarcze świata i różnice kulturowe. Trzeba jednak podkreślić, że chociaż w ubóstwie można się dopatrywać wyzwania dla praw człowieka, to nie usprawiedliwia ono celowego naruszania lub ograniczania tych praw. Powinniśmy szanować różne kultury i cywilizacje, które nas wzbogacają, ale nie mogą one być powodem osłabiania ochrony praw człowieka, których relatywizacja prowadzi ostatecznie do ich zaprzeczenia.

Mówiąc o prawach człowieka jako elemencie stosunków międzynarodowych, prof. Skubiszewski podkreślił niepodzielność pokoju, bezpieczeństwa, praw człowieka i zrównoważonego rozwoju, którą potwierdzają dawne i obecne doświadczenia. Ta wcale nieoczywista w tamtych czasach triada została zasygnalizowana w Deklaracji wiedeńskiej i Programie Działania, a wyartykułowana dopiero 12 lat później przez Światowy Szczyt w 2005 r.:

> Uznajemy również, iż pokój i bezpieczeństwo, rozwój oraz prawa człowieka stanowią filary systemu Narodów Zjednoczonych i fundamenty zbiorowego bezpieczeństwa oraz dobrobytu. Uznajemy też, że rozwój, pokój i bezpieczeństwo oraz prawa człowieka są ze sobą ściśle powiązane i wzajemnie się wzmacniają[24].

Wcześniej w dokumentach międzynarodowych z reguły podkreślano tylko związki między pokojem a rozwojem.

Profesor Skubiszewski solidaryzował się z poglądami odrzucającymi stanowisko, że przestrzeganie praw człowieka powinno być traktowane jako kwestia należąca do wyłącznej

[24] Światowy Szczyt 2005, Nowy Jork, 14–16 września 2005 r., UN Doc. A/60/L.1, § 9, tłumaczenie: https://www.unic.un.org.pl/szczyt2005/dokument_koncowy_1.php.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

jurysdykcji krajowej. Przeciwnie, państwa członkowskie ONZ muszą rozstrzygać kwestie tych praw zgodnie z prawem międzynarodowym, w tym prawem Organizacji Narodów Zjednoczonych. W tym przypadku art. 2 ust. 7 Karty ONZ[25] nie stanowi przeszkody dla działania Organizacji, a wręcz uzasadnia zajmowanie się przez nią, podobnie jak to ma miejsce w odniesieniu do organizacji regionalnych, krajową implementacją praw człowieka[26]. Należy podkreślić, że po trudnych negocjacjach Konferencja wiedeńska uznała, iż:

> W kontekście tych celów i zasad [ONZ] popieranie i ochrona wszystkich praw człowieka stanowi przedmiot uzasadnionej troski społeczności międzynarodowej[27].

Profesor Skubiszewski podkreślił:

> Potrzebujemy woli i siły, aby podjąć zdecydowane kroki w celu powstrzymania łamania praw człowieka, w tym łamania na dużą skalę. Niniejsza konferencja powinna zapoczątkować program działań.

Przedstawił też wiele szczegółów takiego programu, włączając w to opracowanie przez Sekretarza Generalnego Agendy Praw Człowieka o podobnej roli, jaką odgrywała Agenda

[25] Przepis ten stanowi: „Żadne postanowienie niniejszej Karty nie upoważnia Narodów Zjednoczonych do ingerencji w sprawy, które z istoty swej należą do kompetencji wewnętrznej któregokolwiek państwa, i nie zobowiązuje członków, aby przekazywali takie sprawy do załatwienia w trybie przewidzianym niniejszą Kartą. Jednakże zasada ta nie będzie stała na przeszkodzie zastosowaniu środków przymusu przewidzianych w rozdziale VII".

[26] Zob. też uwagi poniżej dotyczące prac polskiej delegacji.

[27] Deklaracja wiedeńska i program działania (Wiedeń, 25 czerwca 1993 r.), w: A. Bieńczyk-Missala (opr.), *Międzynarodowa ochrona praw człowieka*, s. 186.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

dla Pokoju. Powiedział, że polski rząd podziela pogląd, iż cele programu ustanowienia międzynarodowych standardów praw człowieka zostały co do zasady osiągnięte, co oznacza, że wspólnota międzynarodowa powinna się teraz skupić na ich wdrożeniu i egzekwowaniu. Oczywiście nie oznaczało to całkowitego powstrzymania się od działań prawodawczych, a jedynie przeniesienie punktu ciężkości we współpracy międzynarodowej na realizację praw człowieka. Jako przykłady obszarów, w których potrzebne były dalsze kroki prawodawcze, prof. Skubiszewski wskazał prawa mniejszości narodowych, etnicznych i kulturowych, prawa człowieka w kontekście masowej migracji, prawa cudzoziemców, prawa człowieka w dziedzinie biologii, genetyki i medycyny, a także prawa grup największego ryzyka.

Wdrażanie praw człowieka wymaga jednak poprawy międzynarodowych mechanizmów ich implementacji i prewencji ich naruszeń. Profesor Skubiszewski postulował wzmocnienie w tym celu struktur ONZ odpowiedzialnych za prawa człowieka, a także zdecydowaną reakcję na nieprzestrzeganie tych praw oraz ochronę ofiar konfliktów wewnętrznych i międzynarodowych. Podkreślił też potrzebę racjonalizacji systemu międzynarodowych organów i procedur ochrony praw człowieka, aby zapobiec skutkom ich proliferacji. Podstawę tych zmian powinno stanowić podniesienie rangi praw człowieka w strukturze Organizacji Narodów Zjednoczonych, co wymagało złożonych i spójnych wewnętrznie działań. Miałoby to polegać na nadaniu większego znaczenia Komisji Praw Człowieka oraz wzmocnieniu Centrum Praw Człowieka jako części Sekretariatu ONZ. Status Komisji powinien zapewniać jej bezpośredni dostęp do Zgromadzenia Ogólnego, a w niektórych przypadkach również do Rady Bezpieczeństwa. Niezbędna była też reforma kompetencji

Adam Mickiewicz University Press © 2026

i działania Komisji i połączenie Komitetów drugiego i trzeciego Zgromadzenia Ogólnego ONZ, zajmujących się sprawami społecznymi i gospodarczymi, oraz powołanie Komitetu Praw Człowieka.

Postulaty Krzysztofa Skubiszewskiego były wprawdzie daleko idące, lecz wskazywały na spójną i konsekwentną strategię awansu praw człowieka w systemie ONZ. Przypomnijmy, że w tym kierunku poszły decyzje Światowego Szczytu z 2005 r. Komisja Praw Człowieka będąca organem funkcjonalnym Rady Gospodarczo-Społecznej została zastąpiona Radą Praw Człowieka, która stała się organem pomocniczym Zgromadzenia Ogólnego. Zrealizowano zatem postulat bezpośredniego związania „parlamentu praw człowieka" z głównym organem ONZ, obejmującym wszystkie państwa członkowskie i ustalającym politykę Organizacji.

Powołując się na maksymę *ubi ius ibi remedium*, prof. Skubiszewski podkreślił, że Polska opowiada się za upowszechnieniem mechanizmu indywidualnych skarg na naruszenia praw człowieka do organów międzynarodowych, gdyż warunkuje to dostęp jednostki do bezpośredniej ochrony międzynarodowej. Poparł postulaty ustanowienia procedury indywidualnych skarg w zakresie praw gospodarczych, socjalnych i kulturalnych oraz praw kobiet, a także postulat utworzenia międzynarodowego sądu praw człowieka. Wówczas to podejście znajdowało wyraz w przystąpieniu przez Polskę do procedur skargowych pod rządami Międzynarodowego Paktu Praw Osobistych i Politycznych (1991), Międzynarodowej Konwencji Przeciwko Torturom (1993) oraz wspomnianym już uznaniu jurysdykcji Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Później Polska uznała jeszcze procedury skarg indywidualnych w ramach Międzynarodowej Konwencji o Eliminacji Wszelkich Form Dyskryminacji Rasowej (1998)

Adam Mickiewicz University Press © 2026

i Międzynarodowej Konwencji o Eliminacji Wszelkich Form Dyskryminacji Kobiet (2003). Niestety, od 23 lat kolejne rządy powstrzymują się od przystąpienia do pozostałych procedur skargowych, a oczekują na to m.in. Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych, Konwencja o Prawach Dziecka, której Polska była głównym sponsorem, a także Międzynarodowa Konwencja o Prawach Osób z Niepełnosprawnościami. Są to symboliczne zaniechania. Wypada zgodzić się z prof. Wieruszewskim, kiedy wyraża swoje rozczarowanie regresem w podejściu do praw człowieka jako elementu polskiej polityki zagranicznej, który zaznaczał się być może już wcześniej, ale przybrał na sile po 2015 r., kiedy rząd utworzyło Prawo i Sprawiedliwość ze swoimi koalicjantami[28].

Profesor Skubiszewski odniósł się także do kwestii odpowiedzialności sprawców naruszeń praw człowieka, zwłaszcza tych poważnych. Był zdecydowanie przeciwny ich bezkarności (*impunity*). Jak mówił, muszą oni wiedzieć, że w końcu zostaną postawieni przed sądem. Wyraził też zadowolenie z decyzji Rady Bezpieczeństwa dotyczących międzynarodowej procedury karnej.

Uznając wartość procedur pojednawczych oferowanych przez ONZ, postulował jednak opracowanie metod i środków szybkiej i skutecznej reakcji na masowe naruszenia praw człowieka i prawa humanitarnego. Nie należy się wahać przed podjęciem zdecydowanych działań, gdy jest to konieczne. Rząd polski poparł zaangażowanie Zgromadzenia Ogólnego i Rady Bezpieczeństwa w egzekwowanie praw człowieka.

[28] R. Wieruszewski, *Dziedzictwo Krzysztofa Skubiszewskiego – prawa człowieka*, s. 254 i n.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Przemówienie prof. Skubiszewskiego ukazywało istotne kierunki polskiej polityki zagranicznej w dziedzinie praw człowieka, mające wiarygodne wsparcie w reformach wewnętrznych. Polska miała do zaoferowania nie tylko własne doświadczenia w przezwyciężaniu autorytarnej przeszłości i budowaniu ustroju opartego na zasadach demokracji i rządów prawa, ale stała się także ważnym uczestnikiem międzynarodowego aliansu na rzecz praw człowieka. Wcześniej wspomniano już przykłady pokazujące, jak wiele idei z przemówienia prof. Skubiszewskiego znalazło potwierdzenie w krokach podejmowanych przez ONZ w kolejnych latach. Polska nie była oczywiście jedynym adwokatem zmian, ale ważne było to, że głosem wysokiego szczebla udzieliła im zdecydowanego poparcia. Tylko dla ilustracji warto tu przytoczyć dwa przykłady. Procedura skargowa w odniesieniu do Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych postulowana przez prof. Skubiszewskiego została rekomendowana przez Konferencję wiedeńską i ustanowiona Protokołem Fakultatywnym do Paktu przyjętym przez Zgromadzenie Ogólne w 2008 r. Można przypuszczać, że gdyby prof. Skubiszewski nadal kierował MSZ, zostałaby ona także ratyfikowana przez Polskę. Jeśli chodzi o reakcję na masowe naruszenia praw człowieka i prawa humanitarnego, to warto przypomnieć, że Światowy Szczyt w 2005 r., m.in. dzięki wielkiemu zaangażowaniu Sekretarza Generalnego ONZ Kofi Annana, proklamował zasadę odpowiedzialności za ochronę (*Responsibility to Protect* – R2P). Stanowi ona, że jeśli państwo nie jest w stanie lub nie ma woli wywiązania się z odpowiedzialności za ochronę ludności znajdującej się pod jego jurysdykcją przed ludobójstwem, zbrodniami przeciwko ludzkości, zbrodniami wojennymi i czystkami etnicznymi, to odpowiedzialność ta spoczywa na społeczności

Adam Mickiewicz University Press © 2026

międzynarodowej, która powinna podjąć kroki przewidziane w rozdziałach VI i VII Karty ONZ[29]. Bardzo wymowny był jednak fakt, że § 119 projektu dokumentu końcowego Szczytu zniknął z ostatecznej wersji. Ten brakujący przepis brzmiał: „Wzywamy stałych członków Rady Bezpieczeństwa do powstrzymania się od korzystania z prawa weta w przypadkach ludobójstwa, zbrodni wojennych, czystek etnicznych i zbrodni przeciwko ludzkości". Niestety praktyka Rady Bezpieczeństwa potwierdza znaczenie tego „zagubionego w negocjacjach" postanowienia.

Ustanowienie Wysokiego Komisarza

Minister Skubiszewski postanowił zaangażować polską dyplomację, aby jak najlepiej wykorzystać możliwości, jakie stwarzała Konferencja w Wiedniu. Polska delegacja, której udzielił pełnego wsparcia, była postrzegana jako jedna z najbardziej aktywnych, podejmując inicjatywy, które służyły budowaniu zaufania między regionami i promowały świadomość wspólnej odpowiedzialności za ostateczne wyniki Konferencji. Funkcję sprawozdawcy komitetu przygotowawczego oraz sprawozdawcy generalnego samej Konferencji powierzono polskiemu delegatowi, którym był piszący te słowa, w owym czasie radca – minister pełnomocny w Stałym Przedstawicielstwie RP przy Biurze Narodów Zjednoczonych w Genewie.

Polska delegacja była także członkiem nieformalnej grupy międzyregionalnej obejmującej około piętnastu wiodących delegacji, które spotykały się niemal codziennie, aby omawiać kwestie dotyczące przebiegu i rezultatów Konferencji.

[29] Światowy Szczyt 2005, Dokument końcowy, §§ 138 i 139.

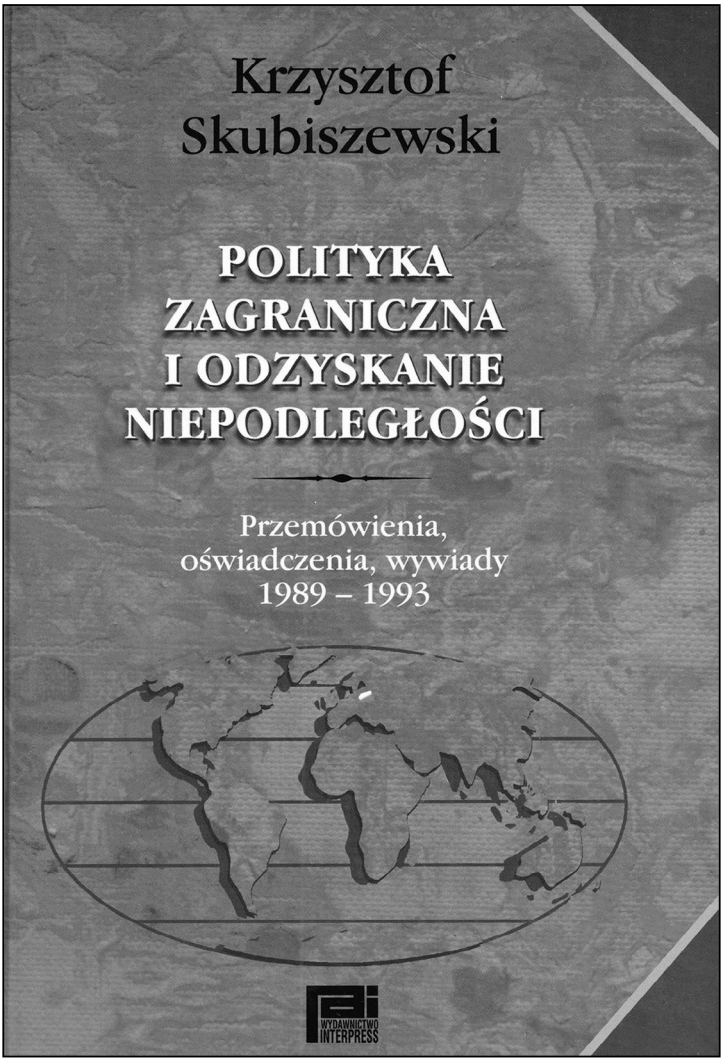
Adam Mickiewicz University Press © 2026

Przyczyniła się też do wypracowania konsensusu w niektórych sprawach budzących kontrowersje, takich jak prawo do samostanowienia, ochrona mniejszości czy uznanie promocji i ochrony praw człowieka za przedmiot legitymizowanej troski społeczności międzynarodowej.

Najwięcej emocji wywoływało jednak utworzenie stanowiska Wysokiego Komisarza Praw Człowieka ONZ jako funkcjonariusza ponoszącego główną odpowiedzialność za działania ONZ w zakresie praw człowieka. Propozycję taką zgłosił delegat Francji René Cassin, późniejszy laureat Pokojowej Nagrody Nobla, podczas debat w Komisji Praw Człowieka ONZ nad projektem Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka w 1948 r. Przez następne 45 lat była ona wielokrotnie ponawiana, ale twardy opór ZSRR i jego aliantów, a także innych krajów niechętnych wzmocnieniu międzynarodowej ochrony praw człowieka skutecznie przeszkodził w dokonaniu tego kroku. Zwołanie Konferencji w Wiedniu stało się okazją do ponownego zgłoszenia tej propozycji, co zostało wykorzystane przez Amnestię Międzynarodową (Amnesty International). Okazało się jednak, że spotkała się ona z silną opozycją. W poufnych negocjacjach uzgodniono więc, żeby zaniechać dyskusji nad tą propozycją w trakcie obrad Komitetu Przygotowawczego, a już w Wiedniu wyłączyć ją z agendy Komitetu Redakcyjnego negocjującego tekst dokumentu końcowego, aż zostanie uznane, że ewentualne spory nie przeszkodzą w zakończeniu Konferencji wspólnym stanowiskiem uczestniczących w niej delegacji. Zgodzono się natomiast, że propozycji tej mogły dotyczyć przemówienia w ramach Wysokiego Segmentu o charakterze polityczno-programowym.

W swoim wystąpieniu prof. Skubiszewski zajął jednoznaczne stanowisko:

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Okładka książki z wypowiedziami Krzysztofa Skubiszewskiego z okresu pełnienia urzędu ministra spraw zagranicznych wydana w 1997 r.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

> Polska popiera ideę utworzenia stanowiska Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych ds. Praw Człowieka. Idea ta zasługuje na dokładne zbadanie w ramach dostosowania struktur ONZ do nowych uwarunkowań. Konferencja powinna również wezwać do relokacji środków w ramach regularnego budżetu ONZ na rzecz praw człowieka[30].

Było to istotne poparcie, także dlatego że płynęło z kraju, który jeszcze niedawno należał do państw Układu Warszawskiego, przez wiele lat sprzeciwiających się utworzeniu tego urzędu.

Dopiero na cztery dni przed zakończeniem dwutygodniowej Konferencji wspomniana grupa międzyregionalna postanowiła otworzyć odrębny, poufny kanał negocjacji na szczeblu ambasadorów w celu wynegocjowania postanowień dotyczących Wysokiego Komisarza. Przewodnictwo w tej rundzie negocjacji powierzono polskiemu delegatowi, który był generalnym sprawozdawcą konferencji. Około piętnastu ambasadorów ze wszystkich regionów świata, w tym reprezentujący kraje nie zawsze entuzjastycznie nastawione do programu ONZ w zakresie praw człowieka, uzgodniło kompromisowy tekst postanowień na dwie godziny przed północą ostatniego dnia Konferencji. Po ogłoszeniu go w Komitecie Redakcyjnym spotkał się on jednak ze sprzeciwem wielu delegatów, z których część dawała wyraz swojej frustracji nie tylko z powodu pominięcia ich przy stole negocjacyjnym, ale także z powodu utajnienia tej rundy rokowań. Kiedy burza w sali konferencyjnej osiągnęła apogeum, przewodniczący Komitetu, ambasador Gilberto Saboia z Brazylii, wyciągnął z kieszeni nieco zmienioną propozycję i przedstawił ją delegacjom na

[30] K. Skubiszewski, *Wystąpienie podczas Światowej Konferencji Praw Człowieka w Wiedniu* (2011), s. 13.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

zasadzie „take it or leave it". W ten sposób został przyjęty § 18 drugiej części Deklaracji wiedeńskiej i Programu Działania, który rekomendował Zgromadzeniu Ogólnemu ONZ podjęcie dyskusji nad utworzeniem Wysokiego Komisarza dla Praw Człowieka jako zadania priorytetowego.

Wkrótce po Konferencji wiedeńskiej Krzysztof Skubiszewski podjął decyzję o kontynuowaniu polskich wysiłków na rzecz utworzenia tego stanowiska. I tak przed wyjazdem na 48 sesję Zgromadzenia Ogólnego ONZ, którego Trzeci Komitet miał obradować m.in. nad rezolucją dotyczącą realizacji postanowień z Wiednia, otrzymałem od niego następujące polecenie: proszę zrobić wszystko, co w naszej mocy, aby przyczynić się do pozytywnego wyniku negocjacji dotyczących stanowiska Wysokiego Komisarza. Profesor wydał to polecenie w czasie, gdy informacje docierające do Ministerstwa Spraw Zagranicznych z różnych krajów wskazywały, iż opór wobec utworzenia nowego stanowiska będzie duży i rozległy. Bywało, że zastrzeżenia zgłaszały także niektóre państwa demokratyczne, w tym państwa europejskie, co wynikało głównie z obawy, że stosunki międzynarodowe, które dopiero zaczęły się poprawiać po okresie zimnej wojny, mogą ponownie ulec niepotrzebnemu, jak uważano, pogorszeniu wskutek kontrowersyjności tej propozycji.

Z kolei wiele państw obawiało się utraty szansy na powołanie Wysokiego Komisarza i ponownego odłożenia tej idei na wiele lat. Negocjacje w Grupie Roboczej utworzonej przez Trzeci Komitet w celu wypracowania propozycji dotyczącej realizacji rekomendacji Konferencji wiedeńskiej skupiły się wyłącznie na postanowieniach dotyczących nowego urzędu i przebiegały bardzo powoli. W obiegu było siedem wstępnych projektów rezolucji, w tym jeden nazywany projektem polskim, który w rzeczywistości był próbą pogodzenia róż-

Adam Mickiewicz University Press © 2026

nych propozycji delegacji zgadzających się co do zasady, że struktura organów ONZ zajmujących się prawami człowieka wymaga pilnego uzupełnienia o urząd Wysokiego Komisarza[31]. Po trzech tygodniach negocjacji, na pół godziny przed upływem terminu przedłożenia projektu rezolucji w Trzecim Komitecie, delegat Kuby zaproponował, aby wobec braku uzgodnionego tekstu negocjacje zostały przełożone do czasu wznowienia sesji Zgromadzenia Ogólnego w kolejnym roku. Reakcja była natychmiastowa – delegat Stanów Zjednoczonych Peter Eicher formalnie przedłożył projekt, który w rzeczywistości był niczym innym jak wspomnianą wyżej propozycją kompromisową. W ten sposób powołanie Wysokiego Komisarza pozostało w porządku obrad. Następnego dnia przewodniczący przedstawił Grupie Roboczej własny projekt rezolucji, który był niemal tożsamy z propozycją kompromisową, a delegacja USA, nie wycofując własnej propozycji, zgodziła się na to, aby Grupa Robocza skoncentrowała swoje prace na projekcie przewodniczącego. Te szybko następujące po sobie wydarzenia przyniosły przełom w negocjacjach i w ciągu dwóch kolejnych tygodni przygotowano projekt oparty na propozycji przewodniczącego, który został przyjęty przez Zgromadzenie Ogólne bez głosowania 20 grudnia 1993 r. Pierwszy Wysoki Komisarz ONZ ds. Praw Człowieka, José Ayala Lasso, ambasador Ekwadoru i przewodniczący Grupy Roboczej, objął swoje obowiązki 5 kwietnia 1994 r. Należy podkreślić, że prof. Skubiszewski był na bieżąco informowany o przebiegu negocjacji i nieprzerwanie udzielał wsparcia polskiej delegacji.

[31] O „polskim autorstwie" projektu: Z. Kędzia, *Prawa człowieka pośród wartości*, s. 78.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Wszyscy, którzy mieli okazję reprezentować swoje kraje w stosunkach dyplomatycznych, doskonale wiedzą, jak ważne jest, aby móc liczyć na zrozumienie, wsparcie i zaangażowanie stolicy czy – jak to określają niektórzy – centrali dyplomacji. Świadomy tej zależności minister Skubiszewski nie tylko zapewniał niezbędne kierownictwo, ale był także zawsze dostępny i otwarty na kontakty ze współpracownikami reprezentującymi kraj. Nie trzeba dodawać, że obecna architektura polskiej polityki zagranicznej w jej zasadniczych częściach została zaprojektowana pod jego kierownictwem. Ocena ta ma pełne zastosowanie w przypadku praw człowieka i ich międzynarodowej ochrony, którym był szczególnie oddany.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Sędzia międzynarodowy

Aleksander Gadkowski

Jako prawdziwy państwowiec Krzysztof Skubiszewski nie opuścił swego miejsca w rządzie Hanny Suchockiej, mimo perspektywy wyboru na stanowisko sędziego Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości, choć miał do tego najwyższe kwalifikacje i byłoby to wspaniałym uwieńczeniem jego kariery prawnika międzynarodowego[1]. Przemawiała za tym jego ugruntowana pozycja w nauce prawa międzynarodowego, wybitny dorobek ministerialny oraz uznanie jako polityka europejskiego formatu.

Procedura wyboru była bardzo zaawansowana. Po śmierci polskiego sędziego Trybunału prof. Manfreda Lachsa to właśnie Krzysztof Skubiszewski uzyskał wystarczająco szerokie poparcie 11 grup narodowych Stałego Trybunału Rozjemczego (Austria, Belgia, Francja, Grecja, Hiszpania, Luksemburg, Polska, Stany Zjednoczone, Szwajcaria, Wielka Brytania, Włochy) oraz zdecydowanej większości państw, zapewniające wybór przez Ogólne Zgromadzenie i Radę Bezpieczeństwa[2]. Ponadto dotychczasowa praktyka była taka, że na miejsce odchodzącego przed upływem kadencji sędziego skład sędziowski MTS był uzupełniany w drodze wyboru, ale przez obywatela tego samego państwa.

[1] Szerzej: J. Makarczyk, *Introduction. Krzysztof Skubiszewski*, s. 32; I. Byczewski, *Bardzo osobisty punkt widzenia*, s. 58.

[2] Szerzej: P. Grzebyk, *Organizacja Narodów Zjednoczonych*, s. 270.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

W trosce o stabilność polityczną w Polsce, na dzień przed decydującym głosowaniem w sprawie wyboru, wyznaczonym na 10 maja 1993 r. K. Skubiszewski wycofał swoją kandydaturę w tych wyborach. Dnia 28 maja 1993 r. sejm uchwalił wotum nieufności wobec rządu, którego był członkiem, ale nieco wcześniej na miejsce sędziowskie identyfikowane z Europą Środkową i Wschodnią wybrany został (do końca kadencji M. Lachsa 5 lutego 1994) węgierski prawnik Géza Herczegh. Kiedy kilka miesięcy później dokonywano wyboru pięciu sędziów na pełną dziewięcioletnią kadencję, swoją szansę wykorzystał już urzędujący sędzia G. Herczegh i został wybrany, pozostając na tym stanowisku do 2002 r.[3]

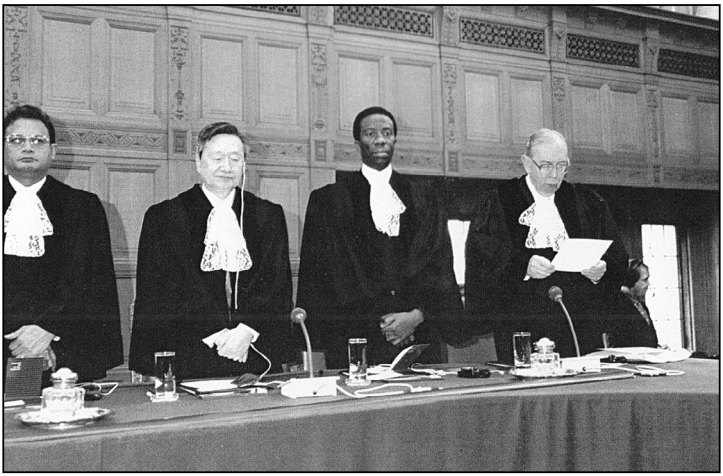
Należy pamiętać, że Krzysztof Skubiszewski występował w dwóch sporach międzynarodowych rozstrzyganych przez MTS jako sędzia *ad hoc* – w sporze między Portugalią i Australią sprawie Timoru Wschodniego jako portugalski sędzia narodowy (1991–1995) oraz w sporze między Węgrami i Słowacją w sprawie Gabčíkovo – Nagymaros jako słowacki sędzia narodowy (1993–1997)[4].

Kompetencje zawodowe prof. Skubiszewskiego po opuszczeniu przez niego stanowiska ministra nie mogły długo pozostać niewykorzystane po zakończeniu 26 października 1993 r. pracy rządu, w którym był ministrem. Nie otrzymał propozycji pozostania w nowym rządzie Waldemara Pawlaka,

[3] J.M. Nowak, *Minister Krzysztof Skubiszewski*, s. 121.

[4] Do wyroków MTS w tych sprawach K. Skubiszewski złożył precyzyjnie udokumentowane opinie odrębne: w sprawie Timoru Wschodniego: *Dissenting Opinion of Judge Skubiszewski* (1995) oraz w sprawie Gabčíkovo – Nagymaros: *Dissenting Opinion of Judge Skubiszewski* (1997). Szerzej: J. Crawford, *Judge Skubiszewski in the East Timor case*, s. 59.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości, sprawa Timoru Wschodniego, Haga, 30 czerwca 1995 r. Od lewej sędziowie: Raymond Ranjeva, Shi Jiuyong, Abdul Gadire Koroma i Krzysztof Skubiszewski (ze zbiorów Piotra Skubiszewskiego)

natomiast zaczęły do niego napływać interesujące propozycje zagraniczne. W jednym z wywiadów z 1994 r. Krzysztof Skubiszewski powiedział, że gdy chodzi o propozycje pobytów naukowych i wykładowych, „było tego na dobre dwa lata – na początek"[5]. Wybrał jednak inną drogę i w listopadzie 1993 r. odpowiedział na wcześniejszą propozycję objęcia stanowiska sędziego w działającym od 1981 r. na podstawie ugody algierskiej trybunale arbitrażowym – Irańsko-Amerykańskim

[5] W tym wywiadzie K. Skubiszewski nawiązał również do propozycji powrotu do pracy na WPiA UAM; na ten wywiad udzielony A. Szoszkiewiczowi i opublikowany w „Głosie Wielkopolskim" z 2–4 kwietnia 1994 r., s. 3, powołuje się J. Kranz, *Temu, który ośmielił się być mądrym*, s. 87.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Trybunale Roszczeń. Z funkcji sędziego Trybunału zrezygnował wtedy jego prezes, Argentyńczyk José Maria Ruda.

4 grudnia 1993 r. Krzysztof Skubiszewski został oficjalnie sędzią Trybunału, wkrótce przewodniczącym jego drugiej izby, a już 16 lutego 1994 r. prezesem Trybunału. Na tym stanowisku pozostał aż do śmierci, 8 lutego 2010 r.[6]

W tym samym czasie Krzysztof Skubiszewski pełnił ważne funkcje w innych instytucjach międzynarodowych. Jako sędzia Stałego Sądu Rozjemczego przewodniczył w latach 2000–2004 postępowaniu w sporze między Francją i Holandią o zanieczyszczenie Renu. W latach 1995–2000 był koncyliatorem Trybunału OBWE do spraw Koncyliacji i Arbitrażu, a od 1993 r. – członkiem pięcioosobowej Rady Powierniczej Dobrowolnego Funduszu ONZ na rzecz Współpracy Technicznej w Dziedzinie Praw Człowieka w Genewie.

Jako sędzia i prezes Irańsko-Amerykańskiego Trybunału Roszczeń Krzysztof Skubiszewski mieszkał i pracował w Hadze. Utrzymywał regularne kontakty z bratem Piotrem i jego rodziną w Warszawie, a także z niektórymi współpracownikami z czasów działalności ministerialnej. W grudniu 2009 r., kontynuując tradycję, przyjechał do Warszawy na święta Bożego Narodzenia. Roman Kuźniar pisze, że już wtedy podjął decyzję o zakończeniu swojej pracy w Hadze i nieodległym w czasie powrocie do Polski. Zamierzał zrealizować projekt, do którego od dawna się przygotowywał. Miały to być jego osobiste wspomnienia i refleksje, także o polityce zagranicznej jego czasu, a zwłaszcza o polskiej polityce zagranicznej[7].

[6] Szerzej: M. Żenkiewicz, *Judge Skubiszewski at the Iran-United States Claims Tribunal*.

[7] J. Łukaszewski, *Krzysztof Skubiszewski*, s. 32; R. Kuźniar, *Suweren*, s. 116.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Miejsce spoczynku Krzysztofa Skubiszewskiego w Świątyni Opatrzności Bożej w Warszawie (fot. Andrzej Gulczyński)

Podczas świątecznego pobytu w Warszawie uległ poważnej kontuzji stawu biodrowego. Trafił do szpitala, w którym przeszedł zabieg ortopedyczny. Niestety, w wyniku powikłań infekcyjnych zmarł 8 lutego 2010 r. Jego pożegnanie miało miejsce w Bazylice Archikatedralnej św. Jana Chrzciciela na Starym Mieście z udziałem najwyższych władz państwowych, a mszę żałobną koncelebrowali prymas Polski kard. Józef Glemp, metropolita warszawski abp Kazimierz Nycz i nuncjusz apostolski abp Józef Kowalczyk. Krzysztof Skubiszewski – Profesor i Minister, Wielki Człowiek, Wielki Polak, Wielki Europejczyk spoczął w Panteonie Wielkich Polaków Świątyni Opatrzności Bożej na warszawskim Wilanowie.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Uznanie i upamiętnienie

Aleksander Gadkowski

Działalność zawodowa Krzysztofa Skubiszewskiego spotykała się z uznaniem i szacunkiem. Uznanie zyskała najpierw jego działalność naukowa. W czasie pracy na UAM otrzymał on m.in. nagrodę „Państwa i Prawa" za najlepszą pracę habilitacyjną (1962), nagrodę Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych za najlepszą pracę naukową z zakresu współczesnych stosunków międzynarodowych (1970) oraz indywidualną nagrodę II stopnia Ministra Oświaty i Szkolnictwa Wyższego (1970). W czasie pracy w PAN otrzymał natomiast nagrodę naukową Fundacji Aleksandra von Humboldta (1984).

Wyrazem uznania dla wybitnej pozycji naukowej Krzysztofa Skubiszewskiego było jego członkostwo w najbardziej prestiżowych organizacjach i stowarzyszeniach naukowych. Wymieńmy tylko najważniejsze: członek korespondent PAN (1989), członek korespondent Polskiej Akademii Umiejętności (1994), członek stowarzyszony (1973) i członek rzeczywisty Institut de Droit International w Genewie (1981) i jego I wiceprzewodniczący (1995–1997), członek Kuratorium Haskiej Akademii Prawa Międzynarodowego (1993), członek (1958) i członek honorowy Stowarzyszenia Prawa Międzynarodowego Grupa Polska (2007), członek (1957) i członek honorowy Amerykańskiego Towarzystwa Prawa Międzynarodowego (1991), członek Rady Naukowej Instytutu Prawa Międzynarodowego Uniwersytetu w Kilonii (1988), członek Papieskiej

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Akademii Nauk Społecznych (2002), członek korespondent francuskiej Akademii Nauk Moralnych i Politycznych (1995).

W formie wysokich odznaczeń i orderów państwowych honorowane były najpierw jego sukcesy naukowe, a później działalność publiczna. Krzysztof Skubiszewski otrzymał: Złoty Krzyż Zasługi (1977), Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski (1986), Krzyż Wielki Orderu Odrodzenia Polski (1993) i Order Orła Białego (1999). Warto dodać, że w 2001 r. został powołany w skład Kapituły tego orderu i był jej członkiem aż do śmierci. W uznaniu wybitnych zasług dla polskiej służby zagranicznej i dorobku naukowego na arenie międzynarodowej otrzymał Odznakę Honorową Bene Merito (2009).

Jego aktywność polityczna na arenie międzynarodowej przyniosła również uznanie innych państw. Krzysztof Skubiszewski był Wielkim Oficerem francuskiego Orderu Narodowego Legii Honorowej (1991), otrzymał też Krzyż Wielki Orderu Zasługi Republiki Federalnej Niemiec (1991), papieski Krzyż Wielki Orderu Piusa IX (1991), Krzyż Wielki Orderu Zasługi Chile (1991), Order Zasługi Dyplomatycznej II Klasy Republiki Korei (1991), Krzyż Wielki Orderu Zasługi Republiki Węgierskiej (1994), Krzyż Wielki Komandorski Orderu Wielkiego Księcia Giedymina (2001), jak również austriacką Odznakę Honorową za Naukę i Sztukę I Klasy (2002).

Doceniany był przez różne organizacje i instytucje polskie, zagraniczne i międzynarodowe. Do najważniejszych jego nagród i wyróżnień należą: Nagroda Pracy Organicznej przyznana przez redakcję „Głosu Wielkopolskiego" (1992), nagroda naukowa im. Księdza Idziego Radziszewskiego Towarzystwa Naukowego KUL (1992) i Medal Roberta Schumana przyznany przez Grupę Europejskiej Partii Ludowej (European People's Party Group) w Parlamencie Europejskim (1999). Wraz z Hansem-Dietrichem Genscherem otrzymał

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Łańcuch członka papieskiej Akademii Nauk Społecznych (ze zbiorów Muzeum UAM, fot. Marta Włodarczyk-Rybacka)

prestiżową nagrodę za szczególne zasługi w rozwoju stosunków polsko-niemieckich (1999), a wraz z Rolandem Dumasem i Hansem-Dietrichem Genscherem, współzałożycielami Trójkąta Weimarskiego – nagrodę Fundacji Wartburga (1992) oraz specjalną nagrodę im. Adama Mickiewicza za wspieranie trójstronnej współpracy w ramach tej organizacji (2006). W 2005 r. na Uniwersytecie w Greifswaldzie został ponadto uhonorowany polsko-niemiecką nagrodą Pomerania Nostra[1].

[1] *Preis Pomerania Nostra. Feierliche Preisverleihung.*

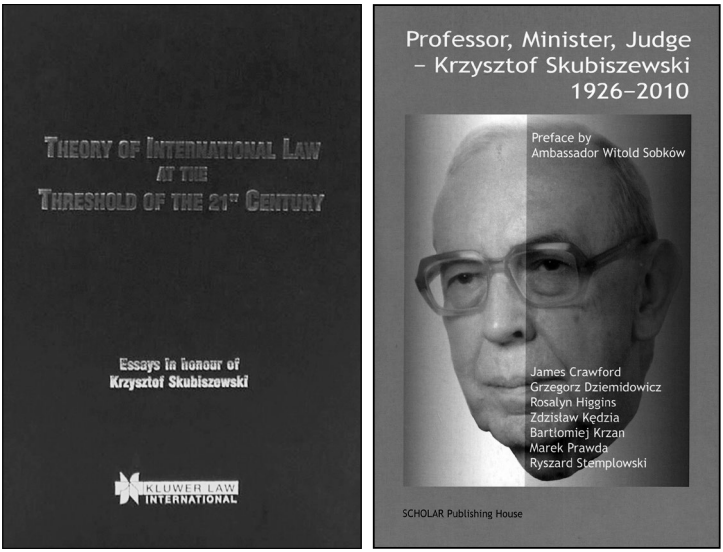
Adam Mickiewicz University Press © 2026

Kilka znaczących uniwersytetów obdarzyło go najwyższą godnością akademicką: Krzysztof Skubiszewski był doktorem *honoris causa* uniwersytetów w Gandawie (1989), Liège (1990), Turynie (1990), Moguncji (1991) i Genewie (1992) oraz Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie (2002).

Wyrazem szczególnego uznania środowiska prawników międzynarodowych dla dorobku naukowego i zawodowego Krzysztofa Skubiszewskiego jest przygotowana pod redakcją Jerzego Makarczyka i opublikowana przez wydawnictwo Kluwer Law International z okazji jubileuszu jego 70. urodzin księga pamiątkowa: *Theory of International Law at the Threshold of the 21st Century. Essays in Honour of Krzysztof Skubiszewski*[2]. Propozycję przygotowania tekstów do tej księgi przyjęło prawie 70 autorów, w zdecydowanej większości zagranicznych. Pośród nich znajdujemy nazwiska najwybitniejszych wówczas przedstawicieli nauki prawa międzynarodowego z całego świata, kolegów i przyjaciół Krzysztofa Skubiszewskiego z najlepszych uniwersytetów, na których prowadził swoje badania, oraz sędziów sądów i trybunałów międzynarodowych Byli wśród nich profesorowie: Georges M. Abi-Saab, Chittharanjan F. Amerasinghe, Rudolf Bernhardt, Geneviève Burdeau, Bengt Broms, Ian Brownlie, Boutros Boutros-Ghali, Philippe Cahier, Lucius Caflisch, Christian Dominicé, René Jean Dupuy, Malgosia Fitzmaurice, Jochen Abr Frowein, Rosalyn Higgins, Sir Robert Jennings, Elihu Lauterpacht, Shabtai Rosenne, Milan Šahović, Oscar Schachter, Stephen M. Schwebel, Finn Seyersted, Louis B. Sohn, Sompong Sucharitkul, Christian Tomuschat i Nicolas Valticos. Autorem jednego z tekstów był też prof. Zygmunt Ziembiński.

[2] J. Makarczyk (red.), *Theory of International Law*.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Okładki ksiąg dedykowanych prof. Krzysztofowi Skubiszewskiemu

Już kilka miesięcy po śmierci Profesora cykliczną konferencję organizowaną przez Krajową Szkołę Administracji Publicznej w Warszawie zadedykowano Krzysztofowi Skubiszewskiemu, choć nie poruszano na niej zagadnień bezpośrednio związanych z jego działalnością. Materiały z tej konferencji opublikowano w formie książki[3].

W kolejnym roku ukazała się natomiast książka pod redakcją Romana Kuźniara zawierająca wspomnienia najbliższych współpracowników ministra Skubiszewskiego (Jerzy Łukaszewski, Jan Barcz, Stanisław Ciosek, Grzegorz Dziemidowicz, Zdzisław Kędzia, Jerzy Kranz, Roman Kuźniar, Janusz Niesyto, Jerzy M. Nowak, Jerzy Sułek, Andrzej Towpik), jak również premiera Tadeusza Mazowieckiego. W drugiej części

[3] *Concepts of general domestic remedy*, s. 10.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

opublikowano teksty, wystąpienia i komentarze Krzysztofa Skubiszewskiego z czasów przed i po pełnieniu funkcji ministra spraw zagranicznych, które mają ułatwić zrozumienie jego koncepcji politycznych[4].

Z inicjatywy prof. Kuźniara na Wydziale Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego i we współpracy z Fundacją imienia Krzysztofa Skubiszewskiego organizowane są coroczne sympozja naukowe połączone z ogłoszeniem wyników konkursu imienia Krzysztofa Skubiszewskiego na najlepszą pracę magisterską z zakresu polskiej polityki zagranicznej po 1945 r. Tegoroczne sympozjum zatytułowane „Polska wobec samodzielności strategicznej Europy" odbyło się 7 maja.

W 2013 r. Ambasada Rzeczypospolitej Polskiej w Londynie, we współpracy z Lauterpacht Centre for International Law Uniwersytetu w Cambridge oraz School of Law Queen Mary, University of London, zorganizowała międzynarodową konferencję „Krzysztof Skubiszewski – Minister, Sędzia, Profesor". Wzięli w niej udział wybitni prelegenci – dyplomaci, uczeni oraz specjaliści prawa międzynarodowego – z których część znała prof. Skubiszewskiego osobiście. Wybrane referaty, ukazujące działalność i koncepcje Krzysztofa Skubiszewskiego, zostały ogłoszone drukiem[5].

W 2014 r. Fundacja imienia Krzysztofa Skubiszewskiego, Instytut Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego oraz Ministerstwo Spraw Zagranicznych zorganizowały konferencję naukową z okazji 25. rocznicy

[4] R. Kuźniar (red.), *Krzysztof Skubiszewski – dyplomata i mąż stanu.*

[5] J. Crawford, G. Dziemidowicz, R. Higgins, Z. Kędzia, B. Krzan, M. Prawda, R. Stemplowski, *Professor, Minister, Judge – Krzysztof Skubiszewski.* Recenzja tej książki: J. Sandorski, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" 2016, z. 1, s. 273–277.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

powołania Krzysztofa Skubiszewskiego na urząd ministra spraw zagranicznych. Referaty o jego życiu i dziele, jakie wówczas wygłosili Piotr Skubiszewski, Jan Barcz, Jerzy Makarczyk, Andrzej Ananicz, Roman Kuźniar, Jerzy M. Nowak i Jerzy Kranz, ukazały się w formie książki[6].

Z kolei w 2016 r. nakładem Wydawnictwa Miejskiego Posnania ukazał się tom przygotowany przez polskich dyplomatów, którzy zaczęli spisywać wspomnienia w ramach projektu „Dyplomacja czasów przełomu", rozpoczętego w Polskim Instytucie Dyplomacji im. Ignacego Jana Paderewskiego, ukazując wielokierunkowy wysiłek ministra Krzysztofa Skubiszewskiego, zwłaszcza w dziedzinie polityki zagranicznej[7].

Z okazji 10. rocznicy śmierci Profesora oraz 30. rocznicy polskiej transformacji zespół autorów pod kierunkiem Agnieszki Bieńczyk-Missali i Romana Kuźniara przygotował opracowanie ukazujące najważniejsze wątki dziedzictwa ministra Krzysztofa Skubiszewskiego. Autorami byli zarówno dyplomaci pracujący w tamtym czasie w służbie zagranicznej (m.in. profesorowie Jan Barcz, Robert Kupiecki, Jerzy Łukaszewski i Henryk Szlajfer), jak i badacze oraz praktycy prawa międzynarodowego (m.in. Adam Daniel Rotfeld, Roman Kuźniar i Roman Wieruszewski), a także przedstawiciele młodszego pokolenia naukowców. Analizowali oni w swoich tekstach wkład Profesora w kształtowanie polskiej polityki zagranicznej oraz służby dyplomatycznej[8].

Pamięć o prof. Krzysztofie Skubiszewskim była, jest i pozostanie dla Wydziału Prawa i Administracji UAM szczególną

[6] P. Skubiszewski, J. Stańczyk (red.), *Krzysztof Skubiszewski Minister Spraw Zagranicznych RP*.

[7] *Krzysztof Skubiszewski i dyplomacja czasów przełomu*.

[8] A. Bieńczyk-Missala, R. Kuźniar (red.), *Dziedzictwo Krzysztofa Skubiszewskiego*.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

wartością. Należy on do grona najwybitniejszych postaci Wydziału w jego ponad 100-letniej historii. Licząc okres studiów, był związany z Wydziałem prawie 30 lat. W tym czasie przechodził kolejne szczeble kariery akademickiej, pisał swoje najważniejsze monografie i inne publikacje, które zapewniły mu trwałe miejsce w światowej nauce prawa międzynarodowego, współtworzył cieszącą się powszechnym uznaniem poznańską szkołę prawa międzynarodowego, pełnił kierownicze funkcje wydziałowe i katedralne, uczył prawa międzynarodowego kilkadziesiąt roczników studentów i pasjonujących się tym prawem seminarzystów.

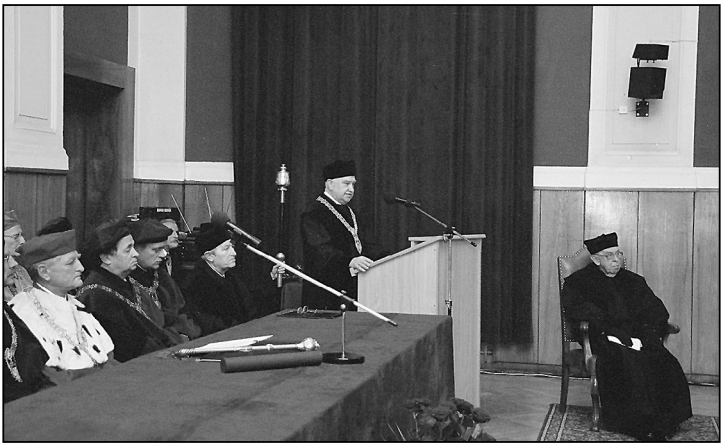
Pamięć o pracownikach i dbałość o jej zachowanie dla kolejnych pokoleń społeczności akademickiej była i jest dla Wydziału sprawą szczególną. We wrześniu 2003 r. profesorowie Katedry Prawa Międzynarodowego i Organizacji Międzynarodowych wystąpili do dziekana Wydziału z inicjatywą utrwalenia pamięci o Krzysztofie Skubiszewskim. W swoim wniosku w tej sprawie napisali:

> Ze względu na obowiązujące przepisy nie możemy wnosić o nadanie Krzysztofowi Skubiszewskiemu doktoratu *honoris causa* UAM. Uważamy jednak, że wyrazem hołdu i wdzięczności dla tak zasłużonego członka naszej wydziałowej społeczności może stać się odnowienie jego doktoratu z 1950 r. Głęboko ufamy, że zarówno Pan Dziekan jak i Rada Wydziału, a później Senat UAM ze zrozumieniem i aprobatą odniosą się do naszego wniosku[9].

Wniosek ten uzyskał pełne poparcie dziekana prof. Andrzeja J. Szwarca, który podjął ponadto inicjatywę spóźnionego opublikowania rozprawy doktorskiej Krzysztofa Skubiszewskiego z 1950 r. Wyraził on głębokie przekonanie

[9] J. Sandorski, *Odnowienie doktoratu*, s. 251.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Uroczystość odnowienia doktoratu w Sali Lubrańskiego UAM, 2004 (fot. Stanisław Ossowski, ze zbiorów Archiwum WPiA UAM)

Wręczenie dyplomu odnowienia doktoratu, 2004. Od lewej dziekan prof. Andrzej J. Szwarc, rektor prof. Stanisław Lorenc, prof. Krzysztof Skubiszewski i promotor odnowienia doktoratu prof. Jerzy Tyranowski (fot. Stanisław Ossowski, ze zbiorów Archiwum WPiA UAM)

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Gratulacje z okazji odnowienia doktoratu, 2004. Od lewej: prof. Roman Kuźniar i prof. Krzysztof Skubiszewski (fot. Stanisław Ossowski, ze zbiorów Archiwum WPiA UAM)

Wpis do księgi pamiątkowej Uniwersytetu, 2004. Od lewej: rektor prof. Stanisław Lorenc, prof. Krzysztof Skubiszewski, dziekan prof. Andrzej J. Szwarc (fot. Stanisław Ossowski, ze zbiorów Archiwum WPiA UAM)

Adam Mickiewicz University Press © 2026

o celowości urzeczywistnienia tego, na co praca ta zasługiwała i czego z powodów politycznych nie można było uczynić we właściwym czasie. Tak się stało – praca została opublikowana, a symboliczne znaczenie ma w tym kontekście fakt, że została opublikowana w oryginalnej wersji, z niezbędnymi tylko, rutynowymi korektami edytorskimi, ale bez zmian merytorycznych, stylistycznych i terminologicznych. W posłowiu autora, napisanym już w 2004 r., znalazły się jedynie informacje dotyczące skomplikowanych problemów członkostwa ONZ, które pojawiły się po 1950 r.[10] Dzięki tej inicjatywie, połączonej z popartą przez Senat UAM inicjatywą odnowienia doktoratu Krzysztofa Skubiszewskiego, 10 grudnia 2004 r. w Auli Lubrańskiego odbyła się piękna i podniosła uroczystość. Przemawiający na niej dziekan podkreślił, że szczególnym powodem satysfakcji jest to, że rozprawa doktorska Krzysztofa Skubiszewskiego ukazuje się drukiem w momencie, gdy odbywa się uroczystość odnowienia jego doktoratu, a także w symbolicznym roku, w którym Wydział obchodzi jubileusz swojej 85-letniej działalności. Dziekan podkreślił też z satysfakcją fakt przyjęcia przez Krzysztofa Skubiszewskiego godności członka Honorowego Konwentu Wydziału[11].

Świętowanie tych okazji i organizacja uniwersyteckiej uroczystości pozwoliły godnie wyrazić przez Wydział i Uniwersytet szczególny szacunek i uznanie dla dorobku naukowego i dydaktycznego oraz wszystkich osiągnięć i dokonań Krzysztofa Skubiszewskiego, zwłaszcza na poznańskim etapie jego życia[12]. Przy tej okazji Krzysztof Skubiszewski spotkał się

[10] J. Sandorski, *Profesor Krzysztof Skubiszewski*, s. 166.

[11] J. Sandorski, *Odnowienie doktoratu*, s. 252.

[12] Archiwum Wydziału Prawa i Administracji UAM, dokumentacja odnowienia doktoratu prof. K. Skubiszewskiego.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

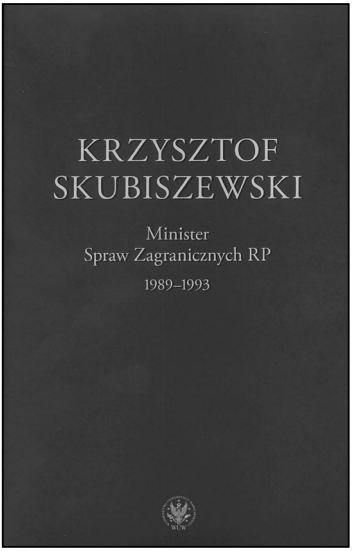
w Collegium Iuridicum z pracownikami swojej macierzystej Katedry Prawa Międzynarodowego i Organizacji Międzynarodowych, z którą był związany przez 25 lat.

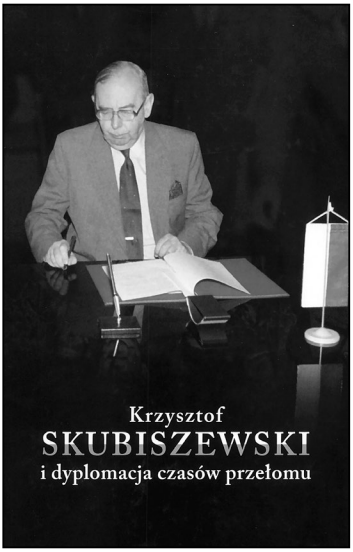
Gdy w 2015 r. odbywała się na Wydziale konferencja naukowa „Wielkie nadzieje, wielkie rozczarowania. Ład wiedeński a europejska wspólnota", w Collegium Iuridicum Novum przygotowano dokumenty, fotografie i publikacje przypominające sylwetki poznańskich prawników, którzy znani są nie tylko ze swoich badań, ale także z działalności publicznej na arenie międzynarodowej, takich jak profesorowie Bohdan Winiarski, Alfons Klafkowski, Krzysztof Skubiszewski i Hanna Suchocka.

Wydział podjął też wtedy inicjatywę organizacji otwartych wykładów poświęconych pamięci Krzysztofa Skubiszewskiego. We współpracy z Fundacją imienia Krzysztofa Skubiszewskiego i przy wsparciu finansowym Miasta Poznania w ramach programu Akademicki Poznań realizowane są na Wydziale „Wykłady im. Profesora Krzysztofa Skubiszewskiego", których celem jest propagowanie wiedzy na temat istotnych i aktualnych zagadnień z problematyki międzynarodowej, ze wskazaniem na jej aspekty prawne. Te regularne wykłady odbywają się od 2015 r. z udziałem wybitnych przedstawicieli nauki prawa międzynarodowego, często profesorów, z którymi Krzysztof Skubiszewski współpracował naukowo i zawodowo. Pierwszym wykładowcą był zaproszony 15 grudnia 2015 r. Bruno Simma, długoletni profesor Uniwersytetu w Monachium (1973–2006), dziekan Wydziału Prawa tego Uniwersytetu (1995–1997), członek Komitetu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych ONZ (1987–1996), członek Komisji Prawa Międzynarodowego (1996–2003), sędzia Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości w Hadze (2003–2012) i sędzia Amerykańsko-Irańskiego Trybunału Roszczeń (od 2012 r.).

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Okładki książek poświęconych prof. Krzysztofowi Skubiszewskiemu

Adam Mickiewicz University Press © 2026

W związku z przypadającą w 2026 r. setną rocznicą urodzin prof. Skubiszewskiego na wniosek władz Wydziału Senat UAM przyjął dwie uchwały: w sprawie wyrażenia zgody na umieszczenie na terenie Wydziału Prawa i Administracji tablicy pamiątkowej poświęconej Krzysztofowi Skubiszewskiemu[13] oraz w sprawie nadania Auli Audytoryjnej w Collegium Rubrum imienia Profesora Krzysztofa Skubiszewskiego[14].

Pamięć o Krzysztofie Skubiszewskim została również utrwalona przez różne inicjatywy władz miasta i związanych z Poznaniem instytucji. Jego ponad 60-letnie więzi rodzinne i zawodowe z Poznaniem zawsze były dla niego ważne i eksponowane, a on sam chętnie podkreślał, że uważa się za Poznańczyka. Pamiętając o tym, Rada Miasta Poznania nadała mu 10 czerwca 2003 r. godność Honorowego Obywatela Miasta Poznania[15]. Prawie dokładnie w 25. rocznicę powstania rządu premiera Tadeusza Mazowieckiego, w którym Krzysztof Skubiszewski objął urząd ministra spraw zagranicznych, Rada Miasta Poznania przyjęła 30 września 2024 r. uchwałę o nazwaniu jego imieniem ronda u zbiegu ulic Grunwaldzkiej, Smoluchowskiego i Jawornickiej, a 12 grudnia 2024 r. odbyła się uroczystość odsłonięcia tablicy z nową nazwą tego ronda. Została ona połączona z obchodami jubileuszu 70-lecia Instytutu Zachodniego, których częścią było odsłonięcie tablicy na fasadzie siedziby Instytutu, upamiętniającej osobę ministra Krzysztofa Skubiszewskiego i jego związki naukowe z Instytutem, zwłaszcza w zakresie problematyki stosunków polsko-niemieckich po II wojnie świato-

[13] Uchwała nr 137/2025/2026 Senatu UAM z 23 lutego 2026 r.

[14] Uchwała nr 67/2024/2025 Senatu UAM z 26 maja 2025 r.

[15] Uchwała nr XIX/185/IV/2003 Rady Miasta Poznania z dnia 10 czerwca 2003 r.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

wej[16]. Tego samego dnia w jednym z reprezentacyjnych pomieszczeń Instytutu został oficjalnie otwarty i udostępniony „Gabinet Ministra Skubiszewskiego", w którym znalazły się zbiory przekazane przez jego brata prof. Piotra Skubiszewskiego i rodzinę, w tym meble, książki, dokumenty i przedmioty codziennego użytku[17]. Jest to nie tylko miejsce upamiętniające Krzysztofa Skubiszewskiego, lecz także miejsce prowadzenia badań naukowych. Rodzina przekazała bowiem Instytutowi jego bogate archiwum osobiste, w tym dokumenty dyplomatyczne i prace naukowe. Takie właśnie miejsce zasugerował prof. Władysław Bartoszewski (w czasie sprawowania przez Krzysztofa Skubiszewskiego urzędu ministra) – ambasador RP w Republice Austrii, później minister spraw zagranicznych, a decyzja, którą podjęło kierownictwo Instytutu, została zaakceptowana przez darczyńców[18].

Naukowe związki Krzysztofa Skubiszewskiego z Instytutem były bardzo długie, chociaż formalnie pracował w nim tylko przez rok. Żywa jest również pamięć o tym, że w trudnych czasach, jakie nastąpiły po przełomie, Krzysztof Skubiszewski bardzo pomógł Instytutowi, biorąc go pod kuratelę MSZ i angażując go naukowo i ekspercko w proces przygotowywania regulacji traktatowych między RP i RFN[19].

[16] Rozważane były wcześniej dwie inne lokalizacje tablicy: kamienica Leitgeberów przy ul. Dąbrowskiego 35/37 i blok przy ul. Słowiańskiej 18 (obecnie ul. gen. S. Maczka), w którym K. Skubiszewski mieszkał przed przeprowadzką do Warszawy.

[17] Ł. Dembski, *Spuścizna ministra [Krzysztofa] Skubiszewskiego*; tenże, *Gabinet profesora Krzysztofa Skubiszewskiego*; M. Król, *Memoria universitatis*, s 586–590.

[18] O uroczystościach tych zob. T. Gadkowski, *Uhonorowanie Krzysztofa Skubiszewskiego*; przemówienie: W. Bartoszewski, *Kreator europejskiej dyplomacji*.

[19] Pisze o tym A. Wolff-Powęska, *Listy do Redakcji*, s. 295.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Roman Kosmala w czasie pracy nad tablicą ku czci prof. Krzysztofa Skubiszewskiego (fot. Andrzej Garstka)

Tablica poświęcona prof. Krzysztofowi Skubiszewskiemu w Collegium Rubrum UAM (fot. Jędrzej Szymański)

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Materiały zgromadzone w Instytucie Zachodnim udostępniane są też na zewnątrz. Tak było w przypadku wystawy zorganizowanej w Poznańskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk w 2023 r., kiedy przez rok organizowane były wykłady w cyklu „Na drodze do wolności. Poznański sposób na niepodległość 1956–1990". Podczas kolejnych spotkań prezentowano różne wydarzenia i procesy. W cyklu tym odbył się tylko jeden wykład poświęcony jednej osobie – prof. Roman Kuźniar wygłosił bowiem wykład pt. „Polityka zagraniczna Krzysztofa Skubiszewskiego i wykuwanie niepodległości".

Warto również pamiętać, że 19 grudnia 2017 r. w Warszawie na budynku przy ul. Lewickiej 13/15, w którym mieszkali: premier Tadeusz Mazowiecki i minister Krzysztof Skubiszewski, odsłonięte zostały dwie bliźniacze tablice pamiątkowe poświęcone ich osobom, a na podstawie uchwały Rady Miasta Stołecznego Warszawy z 27 lutego 2020 r. części Alei Parkowej w Parku Tadeusza Mazowieckiego nadano nazwę Aleja Krzysztofa Skubiszewskiego.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Bibliografia prac Krzysztofa Skubiszewskiego

1945

Mazowsze Pruskie – przykładem naszej odporności, „Polska Zachodnia" 1945, t. 1, nr 3, s. 2–3.

Mazowsze Pruskie w statystyce, „Polska Zachodnia" 1945, t. 1, nr 6, s. 4; nr 7, s. 8–9.

1949

Red.: *Nauka administracji i Polskie prawo administracyjne. Wykłady Prof. dr Mariana Zimmermanna*, Koło Prawników i Ekonomistów Towarzystwa Studentów Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1949, cz. 1, ss. 149; cz. 2, ss. 90 (dwa wydania).

Położenie prawno-administracyjne Niemiec po ich bezwarunkowej kapitulacji, „Przegląd Zachodni" 5: 1949, nr 9/10, s. 318–326.

1950

Warunki uzyskania członkostwa Organizacji Narodów Zjednoczonych, w: *Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk*, Poznań 1950–1951, nr 1–121.

Bezwarunkowa kapitulacja z 29 kwietnia 1945 roku, „Przegląd Zachodni" 6: 1950, nr 5/6, s. 546–548.

Problematyka niemiecka w powojennym polskim piśmiennictwie z dziedziny prawa międzynarodowego, „Przegląd Zachodni" 6: 1950, nr 11/12, s. 559–581.

Zagadnienie państwa niemieckiego w prawie międzynarodowym, „Przegląd Zachodni" 6: 1950, nr 5/6, s. 331–377.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

1951

Materiały do ćwiczeń z prawa międzynarodowego publicznego, cz. 1, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań 1951, ss. 157.

Rec.: E. Kaufmann, *Deutschlands Rechtslage unter der Besatzung*, K.F. Koehler Verlag, Stuttgart 1948, ss. 84, „Przegląd Zachodni" 6: 1951, nr 1/2, s. 310–311.

1952

Umowa poczdamska jako jedyna podstawa prawna układu terytorialnego Niemiec (na marginesie akcji rewizjonistycznej nauki zachodnio-niemieckiej), „Przegląd Zachodni" 8: 1952, t. 2, nr 7/8, s. 514–530.

1953

Uwagi o zagadnieniach prawa międzynarodowego w Konstytucji Niemieckiej Republiki Demokratycznej, „Przegląd Zachodni" 9: 1953, t. 1, nr 4/5, s. 434–452.

1954

Umowy międzynarodowe w świetle Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Zagadnienia wybrane, w: *Zagadnienia prawne Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Materiały Sesji Naukowej PAN 4–9 lipca 1953 r.*, t. 2, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1954, s. 540–578, 595–599 [współautorzy: Alfons Klafkowski i Bolesław Wiewióra].

1955

Część III. Podmioty prawa międzynarodowego, w: M. Muszkat, K. Skubiszewski (red.), *Zarys prawa międzynarodowego publicznego*, t. 1, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1955, s. 141–192 [§ 2, § 3 i § 4 (pkt 3 i 5) w rozdziale XIV oraz § 1 (pkt 2 i 3) w rozdziale XVI napisał Andrzej Skowroński].

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Umowy paryskie z 23 października 1954 r., „Przegląd Zachodni" 11: 1955, t. 2, nr 5/6, s. 64–131.

1956

Odpowiedzialność międzynarodowa (rozdz. 10), w: M. Muszkat, K. Skubiszewski (red.), *Zarys prawa międzynarodowego publicznego*, t. 2, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1956, s. 239–258.

Uznanie międzynarodowe (rozdz. 6), w: M. Muszkat, K. Skubiszewski (red.), *Zarys prawa międzynarodowego publicznego*, t. 2, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1956, s. 5–24.

Gdańsk w prawie międzynarodowym w latach 1919–1939, „Czasopismo Prawno-Historyczne" 8: 1956, z. 1, s. 258–272.

Niemiecka Republika Związkowa i Pakt Atlantycki, „Życie i Myśl" 1956, nr 2, s. 135–158.

Podmiotowość ZSRR w prawie międzynarodowym, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Prawo" 1956, nr 1, s. 77–87.

Poland's Constitution and the Conclusion of Treaties, „Jahrbuch für Internationales Recht" 1956, t. 7, s. 213–228.

Spór o koszty stacjonowania obcych wojsk w Niemieckiej Republice Federalnej, „Przegląd Zachodni" 12: 1956, t. 1, nr 3/4, s. 265–290.

Umowy paryskie i Konstytucja Niemieckiej Republiki Federalnej, „Przegląd Zachodni" 12: 1956, t. 2, nr 7/8, s. 179–189.

1957

Czy Polska ma umowy sojusznicze z Francją i Anglią?, „Przegląd Polski i Obcy" 1957, nr 1, s. 20–25.

La frontière polono-allemande en droit international, „Revue Générale de Droit International Public" 61: 1957, s. 242–258.

The Present Legal Significance of Poland's Pre-War Alliances, „Annuaire de l'A.A.A." 1957, s. 59–66.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

1958

Einige Bemerkungen zur Gültigkeit von Eheschliessungen in den Gebieten östlich der Oder und Neisse, „Das Standesamt" 1958, t. 12, s. 29–33.

1959

Currency in Occupied Territory and the Law of War, „Jahrbuch für Internationales Recht" 1959–1960, t. 9, s. 161–197.

Kompetencje państwa polskiego w Wolnym Mieście Gdańsku, „Czasopismo Prawno-Historyczne" 11: 1959, z. 2, s. 145–184.

Le transfert de la population allemande était-il conforme au droit international?, „Cahiers Pologne–Allemagne" 1959, nr 1, s. 42–56.

Sejm i zawieranie umów międzynarodowych, „Państwo i Prawo" 14: 1959, z. 3, s. 500–504.

The Postwar Alliances of Poland and the United Nations Charter, „American Journal of International Law" 53: 1959, s. 613–634.

Umowy sojusznicze Polski a Karta Narodów Zjednoczonych, „Ruch Prawniczy i Ekonomiczny" 21: 1959, z. 3, s. 1–16.

Wydział Prawa Uniwersytetu Harwardzkiego, „Ruch Prawniczy i Ekonomiczny" 21: 1959, z. 4, s. 303–318.

Rec.: A. Klafkowski, *Granica polsko-niemiecka a konkordaty z lat 1929 i 1933*, Instytut Wydawniczy PAN, Warszawa 1958, ss. 487, „Przegląd Zachodni" 15: 1959, nr 6, s. 442–444.

1960

Pieniądz na terytorium okupowanym. Studium prawnomiędzynarodowe ze szczególnym uwzględnieniem praktyki niemieckiej, Instytut Zachodni, Poznań 1960, ss. 404.

Rec.: Cezary Berezowski, „Contemporary Central & East European Law" 1963, nr 2, s. 22–23; Remigiusz Bierzanek, Leon Kurowski, „Państwo i Prawo" 17: 1962, z. 11, s. 856–860; Kazimierz Grzybowski, „American Journal of International Law" 56: 1962, z. 3, s. 864–865;

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Alfons Klafkowski, „Annuaire Polonais des Affaires Internationales" 1962, s. 289–298; Stefan Rosiński, „Roczniki Ekonomiczne" 13: 1961–1962, s. 299–303.

Granica polsko-niemiecka, „Więź" 1960, t. 3, nr 4, s. 19–29.

Odpowiedzialność za pieniądz okupacyjny, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" 22: 1960, z. 2, s. 65–82 [tłum.: *International Responsibility for Occupation Currency* (2021)].

1961

Materiały do ćwiczeń z prawa międzynarodowego publicznego, cz. 2, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań 1961, ss. 180.

1962

The Validity of Treaties in Polish Municipal Law, w: *Rapports polonais présentés au sixième Congrès International de Droit Comparé*, PAN, Varsovie 1962, s. 109–123.

Kompetencje prawodawcze Wspólnot Europejskich (cz. 1 i 2), „Przegląd Zachodni" 18: 1962, t. 3, nr 5, s. 8–47; (cz. 3), „Przegląd Zachodni" 18: 1962, t. 3, nr 6, s. 212–244.

Studenckie praktyki prawnicze, „Życie Szkoły Wyższej" 1962, nr 7–8, s. 94–100.

Uprawnienie państw do samoobrony a Karta Narodów Zjednoczonych, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" 24: 1962, z. 4, s. 109–120.

1963

Aspekt prawny zagadnień polsko-niemieckich w Traktacie Wersalskim, w: *Problem polsko-niemiecki w Traktacie Wersalskim*, Instytut Zachodni, Poznań 1963, s. 324–385.

Le problème des relations diplomatiques entre la Pologne et la République Fédérale d'Allemagne, „Cahiers Pologne–Allemagne" 1963, nr 4, s. 8–21.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

1964

Forms of Participation of International Organizations in the Law-making Process, „International Organization" 18: 1964, nr 4, s. 790–805.

The Frontier between Poland and Germany as a Problem of International Law and Relations, „Polish Western Affairs" 5: 1964, nr 2, s. 311–331.

The General Assembly of the United Nations and its Power to Influence National Action, „Proceedings of the American Society of International Law" 1964, s. 153–162 [przedruk: *The Strategy of World Order*, t. 3: *The United Nations*, s. 238–247].

1965

Uchwały prawotwórcze organizacji międzynarodowych. Przegląd zagadnień i analiza wstępna, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Poznań 1965, ss. 201 [tłum. fragm.: *The Significance of the Legislative Resolutions of International Organizations* (2021)].

Rec.: Remigiusz Bierzanek, „Sprawy Międzynarodowe" 18: 1965, z. 10, s. 153–158; Kazimierz Grzybowski, „American Journal of International Law" 60: 1966, z. 3, s. 620; Wojciech Morawiecki, „Państwo i Prawo" 23: 1968, z. 12, s. 1045–1047; Stanisław E. Nahlik, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" 29: 1967, z. 1, s. 261–262; Karol Wolfke, „Polish Yearbook of International Law" 1: 1966/1967, s. 285.

Podstawowe zagadnienia polityczne i prawne w stosunkach międzynarodowych NRF, w: K.M. Pospieszalski, J. Ziółkowski (red.), *Monografia Niemiec współczesnych*, t. 2, Instytut Zachodni, Poznań 1965, s. 305–354.

Enactment of Law by International Organizations, „British Yearbook of International Law" 41: 1965–1966, s. 198–274.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

1966

Les organisations régionales. Nature et portée juridique des actes des organes non juridictionnels des organisations d'intégration économique et de nature politique des pays de l'Est, t. 1, La Faculté internationale pour l'enseignement du droit comparé, Strasbourg 1966, ss. 69.

Granica na Odrze i Nysie i powrót Gdańska do Polski. Aspekty prawnomiędzynarodowe, „Komunikaty Instytutu Bałtyckiego" 1966, nr 5, s. 1–31.

Le Conseil d'Entraide Économique et ses actes, „Annuaire Français de Droit International" 1966, t. 12, s. 544–576.

The Application of Non-Military Measures by the General Assembly of the United Nations, „Polish Yearbook of International Law" 1: 1966–1967, s. 110–136.

1967

L'Organisation du Traité de Varsovie, „Revue Belge de Droit International" 1967, t. 4, s. 69–83.

Prawo wojny i neutralności w świecie współczesnym, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" 29: 1967, z. 1, s. 105–125.

Wysiedlenie ludności niemieckiej z Europy środkowowschodniej po II wojnie światowej, „Studia o Niemczech Współczesnych" 1967, t. 2, s. 237–255 i 304–306.

Wysiedlenie Niemców z Polski jako zagadnienie prawa międzynarodowego, „Komunikaty Instytutu Bałtyckiego" 1967, nr 6, s. 18–36.

Rec.: Andrzej Jacewicz, „Polish Yearbook of International Law" 3: 1970, s. 344–346; Janusz Sobczak, „Polish Western Affairs" 9: 1968, nr 2, s. 292–297; Karol Wolfke, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" 31: 1969, z. 3, s. 302–304.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

1968

Wysiedlenie Niemców po II wojnie światowej, Książka i Wiedza, Warszawa 1968, ss. 151.

A New Source of the Law of Nations: Resolutions of International Organisations, w: *Recueil d'Études de Droit International en Hommage à Paul Guggenheim*, Faculté de droit de l'Université de Genève, Institut universitaire de hautes études internationales, Genève 1968, s. 508–520.

The Problem of the Application of Military Measures by the General Assembly of the United Nations, w: V. Ibler (red.), *Mélanges offerts à Juraj Andrassy*, Martinus Nijhoff, La Haye 1968, s. 248–268.

Use of Force by States. Collective Security. Law of War and Neutrality, w: M. Sørensen (red.), *Manual of Public International Law*, Macmillan, London–New York 1968, s. 739–854.

Powrót Gdańska w granice Rzeczypospolitej, „Komunikaty Instytutu Bałtyckiego" 1968, nr 9, s. 3–10.

Resolutions of International Organizations and Municipal Law, „Polish Yearbook of International Law" 2: 1968–1969, s. 80–108.

Rec.: Z. Wójcik (red.), *Polska służba dyplomatyczna XVI—XVIII wieku*, Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1966, ss. 487, „Czasopismo Prawno-Historyczne" 20: 1968, z. 1, s. 244–250.

1969

Zachodnia granica Polski, Instytut Bałtycki w Gdańsku, Wydawnictwo Morskie, Gdańsk 1969, ss. 630.

Rec.: Remigiusz Bierzanek, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" 32: 1970, z. 2, s. 299–302; Janusz Gilas, „Komunikaty Instytutu Bałtyckiego" 8: 1971, z. 15, s. 69–71; Józef Kokot, „Kwartalnik Historyczny" 78: 1971, nr 1, s. 158–163; Aleksander Witold Rudzinski, „American Journal of International Law" 65: 1971, z. 2, s. 418–419.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Czy Gdańsk był powodem wojny?, „Przegląd Zachodni" 25: 1969, t. 2, nr 3, s. 61–96 [przedruk: „Przegląd Zachodni" 41: 1995, nr 2, s. 211–242].

Did the War Start for Danzig?, „Polish Western Affairs" 10: 1969, nr 1, s. 25–62.

Le conflit de Dantzig fut-il la cause de la guerre, „La Pologne et les Affaires Occidentales" 1969, t. 5, nr 1, s. 28–78.

Rec.: W. Wengler, *Völkerrecht*, t. I–II, Springer-Verlag, Berlin–Göttingen–Heidelberg 1964, ss. 1530, „Przegląd Zachodni" 25: 1969, nr 1, s. 229–230.

1970

Legal Nature and Domestic Effects of Acts of International Organizations, w: *Rapports polonais présentés au huitième Congrès International de Droit Comparé*, Polska Akademia Nauk, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Varsovie 1970, s. 14–26.

Bohdan Winiarski, w: *Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza za lata akademickie 1969/70–1971/72*, s. 1076–1077.

Bohdan Winiarski 1884–1969, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" 32: 1970, z. 1, s. 387–390.

The Western Frontier of Poland and the Treaties with Federal Germany, „Polish Yearbook of International Law" 3: 1970, s. 53–68.

Wspomnienie o Bohdanie Winiarskim, „Tygodnik Powszechny" 24: 1970, nr 3, s. 3.

1971

Elements of Custom and the Hague Court, „Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht" 1971, t. 31, s. 810–854.

Zachodnia granica Polski w świetle układów z 1970 r., „Państwo i Prawo" 26: 1971, z. 3–4, s. 476–487 [przedruk: A. Czubiński (red.), *Polska – Republika Federalna Niemiec. Przesłanki*

Adam Mickiewicz University Press © 2026

i proces normalizacji stosunków, Instytut Zachodni, Poznań 1972, s. 179–194].

Rec.: D.P. O'Connell, *International Law*, 2nd edition, „British Year Book of International Law" 1971, t. 45, s. 493–511.

1972

Die Westgrenze Polens aus der Sicht der Verträge vom Jahre 1970, w: J. Rachocki (red.), *Volksrepublik Polen – Bundesrepublik Deutschland: Probleme der Normalisierung gegenseitiger Beziehungen*, Instytut Zachodni, Poznań 1972, s. 59–77.

La fin d'un contentieux territorial: l'accord Bonn–Varsovie, „Annales d'Études Internationales" 1972, t. 3, s. 23–46.

Prawo PRL a traktaty, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" 34: 1972, z. 3, s. 1–18.

Recommendations of the United Nations and Municipal Courts, „British Yearbook of International Law" 1972–1973, t. 46, s. 353–364.

1973

La frontière occidentale de la Pologne et les traités de 1970, „Res Publica" 1973, t. 15, s. 77–91.

La nature juridique de la «Déclaration des principes» sur les fonds marins, „Annales d'Études Internationales" 1973, t. 4, s. 237–248.

Leon Babiński, „Annuaire de l'Institut de Droit International" 1973, t. 55, s. 886–888.

Leon Babiński, „Państwo i Prawo" 28: 1973, z. 4, s. 117–119.

Miejsce traktatów w porządku prawnym PRL, „Sprawy Międzynarodowe" 26: 1973, nr 1, s. 80–91.

Nowe traktaty w sprawach niemieckich: problemy terytorialne, „Państwo i Prawo" 28: 1973, z. 5, s. 13–27.

Nowe traktaty w sprawach niemieckich: stosunki RFN–NRD, „Państwo i Prawo" 28: 1973, z. 6, s. 33–46.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Poland's Western Frontier and the 1970 Treaties, „American Journal of International Law" 67: 1973, z. 1, s. 23–43.

1974

Can Future International Law Be Developed through the Resolutions of Intergovernmental Bodies?, w: Ch. Rousseau (red.), *Le Droit international demain. International Law Tomorrow*, Editions Ides et Calendes, Neuchâtel 1974, s. 55–66.

Bohdan Winiarski, „Polish Yearbook of International Law" 6: 1974, s. 311–313.

Les traités sur les frontières en Europe centrale (1970–1973), „Polish Yearbook of International Law" 6: 1974, s. 7–26.

Uznanie zachodniej granicy Polski, „Studia Prawnicze" 1974, nr 4, s. 29–55.

1975

Zachodnia granica Polski w świetle traktatów, Instytut Zachodni, Poznań 1975, ss. 368.

Rec.: Adam Basak, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie" 1976, nr 2, s. 259–266; Michał Gnatowski, „Dzieje Najnowsze" 1977, t. 9, nr 4, s. 178–181; Marian Iwanejko, „Polish Western Affairs" 16: 1975, nr 2, s. 258–260.

Gdańsk and the Dissolution of the Free City, w: *Recht im Dienst des Friedens. Festschrift für Eberhard Menzel zum 65 Geburtstag*, Duncker und Humblot, Berlin 1975, s. 469–485.

Ochrona dyplomatyczna obywateli, „Państwo i Prawo" 30: 1975, z. 10, s. 30–42.

The Great Powers and the Settlement in Central Europe, „Jahrbuch für Internationales Recht" 1975, t. 18, s. 92–126.

1976

Red.: *Staatsangehörigkeit, Soziale Grundrechte, Wirtschaftliche Zusammenarbeit nach dem Recht der Bundesrepublik Deutschland*

Adam Mickiewicz University Press © 2026

und der Volksrepublik Polen. Referate des Rechtskolloquiums 1974, Springer-Verlag, Berlin–Heidelberg–New York/Instytut Śląski w Opolu, 1976, ss. 293 [współredaktor: Józef Kokot].

Der diplomatische Schutz des Staatsbürgers, w: J. Kokot, K. Skubiszewski (red.), *Staatsangehörigkeit – Soziale Grundrechte – Wirtschaftliche Zusammenarbeit nach dem Recht der Bundesrepublik Deutschland und der Volksrepublik Polen. Referate des Rechtskolloquiums*, Springer, Berlin–Heidelberg–New York/Instytut Śląski w Opolu, Opole 1976, s. 82–95.

Die Empfehlungen des RGW und ihre Rechtswirkungen, w: *Rechtsfragen der Integration und Kooperation in Ost und West*, Duncker und Humblot, Berlin 1976, s. 143–146.

Akt Końcowy KBWE w świetle prawa międzynarodowego, „Państwo i Prawo" 31: 1976, z. 12, s. 3–16.

Law-Making and Economic Integration in Eastern Europe, „Current Legal Problems" 1976, t. 29, s. 168–182.

Rec.: J. Hacker, *Der Rechtsstatus Deutschlands aus der Sicht der DDR*, Verlag Wissenschaft und Politik, Köln 1974, ss. 512, „Przegląd Zachodni" 32: 1976, nr 5/6, s. 185–186.

1977

Introduction, w: E. Lauterpacht, J.G. Collier (red.), *Individual Rights and the State in Foreign Affairs: An International Compendium, Praeger Publishers*, New York–London 1977, s. 1–25.

Chapter 14: Poland and some Eastern European Countries, w: E. Lauterpacht, J.G. Collier (red.), *Individual Rights and the State in Foreign Affairs: An International Compendium, Praeger Publishers*, New York–London 1977, s. 416–459.

Der Rechtscharakter der KSZE-Schlussakte, w: R. Bernhardt, I. von Münch, W. Rudolf (red.), *Drittes deutsch-polnisches Juristen-Kolloquium*, t. 1, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden

Adam Mickiewicz University Press © 2026

1977, s. 13–30 (*Kolokwium prawników z Polski i RFN [Heidelberg 14–16 IX 1976]*, „Państwo i Prawo" 32: 1977, z. 3, s. 168–169).

Les techniques d'élaboration des grandes conventions multilatérales et des normes quasi-législatives internationales, „Annuaire de l'Institut de Droit International" 1977, t. 57(1) (Session de Wiesbaden – Travaux préparatoires), s. 193–278 [współautor: Hans Blix].

Prawa człowieka, „Tygodnik Powszechny" nr 47 z 20 listopada 1977 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 213–216].

Traktaty a prawo krajowe. Glosa do uchwały Pełnego Składu Izby Cywilnej Sądu Najwyższego z 5 października 1975 r., III CZP 71/73, „Państwo i Prawo" 32: 1977, z. 8–9, s. 255–265.

1978

Jeszcze o prawach człowieka, ONZ i Helsinkach, „Tygodnik Powszechny" nr 1 z 1 stycznia 1978 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 217–219].

1979

Konflikt normy krajowej z międzynarodową, „Państwo i Prawo" 34: 1979, z. 12, s. 3–15.

1980

Parlament und Aussenpolitik – Zusammenarbeit der Ostsee – Staaten – Regelung des Verkehrs. Viertes Kolloquium der Bundesdeutschen und Polnischen Juristen 1978, Polska Akademia Nauk, Instytut Zachodni, Poznań 1980, ss. 241.

Das Verhältnis zwischen Völkerrecht und polnischem Recht, w: E. Diez, J. Monnier, J. P. Müller, H. Reimann, L. Wildhaber (red.), *Festschrift für Rudolf Bindschädler*, Verlag Stämpfli & Cie AG, Bern 1980, s. 241–259.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Konkordat z 10 lutego 1925 roku. Zagadnienia prawnomiędzynarodowe, w: Z. Zieliński, s. Wilk (red.), *Kościół w II Rzeczypospolitej*, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego KUL, Lublin 1980, s. 35–47.

Prawo międzynarodowe w porządku prawnym państwa, w: A. Wasilkowski (red.), *Prawo międzynarodowe a prawo wewnętrzne w świetle doświadczeń państw socjalistycznych. Materiały naukowej konferencji międzynarodowej w Warszawie*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1980, s. 13–52.

Rec.: M. Schweitzer, *Dauernde Neutralität und europäische Integration*, Springer-Verlag, Wien–New York 1977, ss. 347, „Przegląd Zachodni" 36: 1980, nr 2, s. 181–182.

1981

Bohdan Winiarski, w: A. Gąsiorowski, J. Topolski (red.), *Wielkopolski Słownik Biograficzny*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Poznań 1981, s. 824–825.

Rechtscharakter der Resolutionen der Generalversammlung der Vereinten Nationen, w: R. Bernhardt, J. Makarczyk, K. Doehring (red.), *Fünftes deutsch-polnisches Juristen-Kolloquium*, t. 2: *Die Bedeutung der Resolutionen der Generalversammlung der Vereinten Nationen*, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden 1981, s. 13–43.

Czy uchwały Zgromadzenia Ogólnego ONZ są źródłem prawa?, „Państwo i Prawo" 36: 1981, z. 2, s. 19–30.

Karta Gospodarczych Uprawnień i Obowiązków Państw, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" 43: 1981, z. 2, s. 85–99.

Niektóre metody generalnego włączania prawa międzynarodowego w porządek krajowy, „Przegląd Stosunków Międzynarodowych" 1981, nr 2–3, s. 229–240.

Prawa jednostki, umowy międzynarodowe i porządek prawny PRL, „Państwo i Prawo" 36: 1981, z. 7, s. 9–23.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

1982

Peace and War, w: R. Bernhardt (red.), *Encyclopedia of Public International Law*, North-Holland, Amsterdam–Oxford–New York 1982, s. 74–78.

Unity of Christian Europe and Contemporary International Law, w: *The Common Christian Roots of the European Nations: an international colloquium in the Vatican organized by the Pontifical Lateran University and the Catholic University of Lublin*, t. 2, Le Monnier, Florence 1982, s. 943–947.

1983

International Legislation, w: R. Bernhardt (red.), *Encyclopedia of Public International Law. International Organizations in General. Universal International Organizations and Cooperation*, North-Holland, Amsterdam–Oxford–New York 1983, s. 97–104.

Rapport polonais. Le rôle de la pratique dans la formation du droit, w: *Travaux de l'Association Henri Capitant des amis de la culture juridique française*, t. 34: *La responsabilité*, Librairie Economica, Paris 1983, s. 603–614.

Remarks on the Interpretation of the United Nations Charter, w: R. Bernhardt, W.K. Geck, G. Jaenicke, H. Steinberger (red.), *Völkerrecht als Rechtsordnung – Internationale Gerichtsbarkeit – Menschenrechte. Festschrift für Hermann Mosler*, Springer-Verlag, Berlin–Heidelberg–New York 1983, s. 891–902.

1984

Quelques remarques sur la notion de force dans la Charte des Nations Unies, w: *Mélanges Georges Perrin*, Payot, Lausanne 1984, s. 293–301.

Stosowanie i przestrzeganie prawa międzynarodowego w państwie, „Państwo i Prawo" 39: 1984, z. 9, s. 18–25.

Wojna 1939, „Tygodnik Powszechny" 38: 1984, nr 12, s. 8.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Wspomnienia Zbigniewa Brzezińskiego, „Tygodnik Powszechny" nr 7–18 z 22–29 kwietnia 1984 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 235–239].

Rec.: H. Neuhold, *Internationale Konflikte – verbotene und erlaubte Mittel ihrer Austragung*, Springer-Verlag, Wien–New York 1977, ss. 598, „Przegląd Zachodni" 40: 1984, nr 3, s. 147–149.

1985

Administration of Territory and Sovereignty: A Comment on the Potsdam Agreement, „Archiv des Völkerrechts" 1985, t. 23(1–2), s. 31–41.

Granica poczdamska, „Tygodnik Powszechny" nr 44 z 3 listopada 1985 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 252–254].

Granica poczdamska i prawo międzynarodowe, „Tygodnik Powszechny" nr 25 z 23 czerwca 1985 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 240–245].

O teorii prawa międzynarodowego, „Państwo i Prawo" 40: 1985, z. 7–8, s. 121–130.

The Elaboration of General Multilateral Conventions and of Non-Contractual Instruments Having a Normative Function or Objective: Resolutions of the General Assembly of the United Nations, „Annuaire de l'Institut de Droit International" 1985, t. 61(I) (Session d'Helsinki), s. 101–209 (rapport provisoire); t. 61(II), s. 258–272.

1986

Adam Stefan Sapieha a zawarcie konkordatu polskiego, w: J. Wolny (red.), R. Zawadzki (współpr.), *Księga Sapieżyńska*, t. 2, Polskie Towarzystwo Teologiczne, Kraków 1986, s. 9–25.

Pluralism and International Law: The Role of Consensus, Rapports Polonais Présentés au douzième Congrès International du Droit Comparé (Sydney, 1986), Polska Akademia Nauk, Zakład

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1986, s. 171–178.

Non-Binding Resolutions and the Law-Making Process, „Polish Yearbook of International Law" 15: 1986, s. 135–161.

Rola niewiążących uchwał normatywnych w prawotwórstwie międzynarodowym, „Państwo i Prawo" 41: 1986, z. 1, s. 34–45.

Wzajemny stosunek i związki pomiędzy prawem międzynarodowym i prawem krajowym, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" 48: 1986, z. 1, s. 1–16 [tłum.: *The Relations and Connections Between International and National Law* (2021)].

1987

Europejska geneza prawa międzynarodowego, w: B. Miśkiewicz (red.), *Historia i współczesność. Profesorowi Gerardowi Labudzie w siedemdziesięciolecie urodzin*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Poznań 1987, s. 33–42.

Skuteczność prawa międzynarodowego w systemie prawnym PRL i gwarancje instytucjonalne, w: J. Barcz (oprac.), *Skuteczność prawa międzynarodowego w prawie wewnętrznym PRL. Materiały z działalności Zespołu Prawa Międzynarodowego (październik 1986 – czerwiec 1987)*, Rada Legislacyjna przy Prezesie Rady Ministrów, Urząd Rady Ministrów, Warszawa 1987, s. 50–68.

Resolutions of the U.N. General Assembly and Evidence of Custom, w: *Le Droit International à l'heure de sa codification. Études en l'honneur de Roberto Ago*, t. 1, Giuffrè Editore, Milano 1987, s. 503–519.

Konstytucyjne ujęcie stosunku prawa polskiego do prawa międzynarodowego, „Państwo i Prawo" 42: 1987, z. 10, s. 138–146.

Nieznane poglądy sędziego Bohdana Winiarskiego na zagadnienie obywatelstwa i opieki dyplomatycznej, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" 49: 1987, z. 4, s. 103–112.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Rezolucje Zgromadzenia Ogólnego ONZ a powstawanie prawa zwyczajowego, „Acta Universitatis Wratislaviensis" 1987, nr 948, s. 131–140.

Szukanie porozumienia bez rezygnacji z rzeczy fundamentalnych, wywiad przeprowadziła Maria Nowak, „Gazeta Poznańska" z 9 stycznia 1987 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 220–222].

Więcej swobody i wolności, wywiad przeprowadził Maciej Łętowski, „Ład" nr 31–32 z 20–27 grudnia 1987 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 223–234].

Opinia w sprawie przystąpienia Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej do Konwencji Wiedeńskiej o Prawie Traktatów, Rada Legislacyjna, Materiały z działalności Zespołu Prawa Międzynarodowego, październik 1986 – czerwiec 1987, Urząd Rady Ministrów, Warszawa 1987, s. 42–44.

1988

Die deutsch-polnischen Verträge vom Jahre 1970 und ihre Perspektiven, w: W. Kuwaczka (red.), *Entspannung von unten. Grenzen und Möglichkeiten des deutsch-polnischen Dialogs*, Burg Verlag, Stuttgart–Bonn 1988, s. 125–135.

1989

Implied Powers and International Organizations, w: Y. Dinstein (red.), *International Law at the Time of Perplexity. Essays in Honour of Shabtai Rosenne*, Nijhoff–Kluwer Academic Publishers, Dordrecht–Boston–London 1989, s. 855–868.

Völkerrecht und Landesrecht: Regelungen und Erfahrungen in Mittel- und Osteuropa, w: W. Fiedler, G. Ress (red.), *Verfassungsrecht und Völkerrecht. Gedächtnisschrift für Wilhelm Karl Geck*, Carl Heymanns Verlag, Köln 1989, s. 777–788.

Definition of Terrorism, „Israel Yearbook on Human Rights" 19: 1989, s. 39–53.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Umowy niemiecko-radzieckie z 1939 roku, „Tygodnik Powszechny" nr 32, z 6 sierpnia 1989 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 256–257].

Glosa do postanowienia SN z 25.VIII.1987 r. I PRZ 8/87 (dot. czasowego ograniczenia dopuszczalności działania w jednym zakładzie pracy tylko jednej organizacji związkowej; konwencji ratyfikowanych przez PTL), „Państwo i Prawo" 44: 1989, z. 6, s. 135–148.

Polityka zagraniczna bez ideologii, wywiad przeprowadził Wojciech Zieliński, „Rzeczpospolita" nr 266 z 16 listopada 1989 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości* (1997), s. 23–28].

Oświadczenie ministra spraw zagranicznych w sprawie aktualnej dyskusji poświęconej zjednoczeniu dwóch państw niemieckich [złożone w Sejmie w dniu 7 grudnia 1989 r.], w: Sejm PRL, Kadencja X, *Sprawozdanie stenograficzne z 15. posiedzenia, 7 i 8 grudnia 1989 r.*, łamy 56–61 [przedruk pt. *Zjednoczenie Niemiec i granica polsko-niemiecka*, oświadczenie złożone w Sejmie w dniu 7 grudnia 1989 r., w: K. Skubiszewski, *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości* (1997), s. 29–34].

Polityka polska na progu niepodległości, przemówienie wygłoszone podczas debaty generalnej na 44. sesji Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych, Nowy Jork, 25 września 1989 r., U.N. Document A/44/PV.4, Provisional, s. 66 [przedruk: K. Skubiszewski, *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości* (1997), s. 15–22].

1990

Akcja „Wisła" i prawo międzynarodowe, „Tygodnik Powszechny" 44: 1990, nr 10, s. 1 i 4.

Change versus Stability in Europe: A Polish View, „The World Today" sierpień–wrzesień 1990, t. 46, nr 8–9, s. 148–151 [przedruk:

Adam Mickiewicz University Press © 2026

K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 411–419].

Die völkerrechtliche und staatliche Einheit des deutschen Volkes und die Entwicklung in Europa, „Europa-Archiv" 1990, t. 45, s. 195–202.

Skutki unii walutowej, „Rzeczpospolita" z 30 czerwca 1990 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 375].

Wzgłyad iz Varshavy, „Miezdunarodnaya Zizn" 1990, nr 12, s. 52–59.

Priorytety europejskie, wywiad przeprowadził Bolesław Wierzbiański, „Nowy Dziennik" z 13–14 października 1990 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości* (1997), s. 93–97].

Rewidujemy Układ Warszawski, wywiad przeprowadził Krzysztof Leski, „Gazeta Wyborcza" nr 172 z 26 lipca 1990 r., s. 3.

Traktat z Niemcami nie musi być parafowany, wywiad przeprowadził Krzysztof Leski, „Gazeta Wyborcza" z 27 czerwca 1990 r.

Aspekty zewnętrzne jedności niemieckiej – bezpieczeństwo Polski – granica polsko-niemiecka, przemówienie wygłoszone na trzecim spotkaniu Ministrów Spraw Zagranicznych w ramach rozmów „2+4", Paryż, 17 lipca 1990 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości* (1997), s. 55–67].

Informacja ministra spraw zagranicznych o polityce zagranicznej Rzeczypospolitej Polskiej w 1990 roku [przedstawiona na posiedzeniu Sejmu w dniu 26 kwietnia 1990 r.], w: Sejm RP, Kadencja X, *Sprawozdanie stenograficzne z 28. posiedzenia, 26–28 kwietnia 1990 r.*, łamy 7–19 [przedruk pt. *Polityka zagraniczna odrodzonego państwa*, doroczne exposé wygłoszone w Sejmie RP w dniu 26 kwietnia 1990 r., w: K. Skubiszewski, *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości* (1997), s. 41–54; także w: P. Ceranka (red.), *Exposé ministrów spraw zagranicznych*, s. 5–19].

Odpowiedź w dyskusji nad „Informacją ministra spraw zagranicznych o polityce zagranicznej Rzeczypospolitej Polskiej w 1990 r." w dniu

Adam Mickiewicz University Press © 2026

27 kwietnia 1990 r.], w: Sejm RP, Kadencja X, *Sprawozdanie stenograficzne z 28. posiedzenia, 26–28 kwietnia 1990 r.*, łamy 155–171.

Organizacja Narodów Zjednoczonych po zakończeniu zimnej wojny, przemówienie wygłoszone podczas debaty generalnej na 45. sesji Zgromadzenia Ogólnego ONZ, Nowy Jork, 24 września 1990 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości* (1997), s. 83–90].

Oświadczenie Ministra Spraw Zagranicznych [na posiedzeniu Sejmu w dniu 27 lipca 1990 r], w: Sejm RP, Kadencja X, *Sprawozdanie stenograficzne z 37. posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 26, 27 i 28 lipca 1990 r.*, łamy 262–270.

Polska a bezpieczeństwo europejskie, przemówienie wygłoszone podczas Zgromadzenia Północnoatlantyckiego, Londyn, 29 listopada 1990 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości* (1997), s. 99–106].

Polska wobec ZSRR i wobec narodów sąsiedzkich na Wschodzie, odpowiedź na debatę poświęconą polityce wschodniej udzielona w Senacie RP w dniu 7 września 1990 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości* (1997), s. 69–82].

Stosunki z Ameryką Łacińską, przemówienie wygłoszone na konferencji Ministrów Spraw Zagranicznych „Grupy Rio" i państw Europy Środkowej i Wschodniej, Budapeszt, 12 kwietnia 1990 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości* (1997), s. 37–40].

Wysiedlenie Niemców z Polski, oświadczenie złożone w Berlinie w dniu 5 października 1990 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości* (1997), s. 91].

[Wystąpienie na 37. posiedzeniu Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej X kadencji, 28 lipca 1990 r., „Projekt w sprawie uchwały w związku z proklamowaniem suwerenności państwowej Ukrainy i Białorusi"], w: Sejm RP, Kadencja X, *Sprawozdanie*

Adam Mickiewicz University Press © 2026

stenograficzne z 37. posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 26, 27 i 28 lipca 1990 r., s. 384–385.

[Wystąpienie w dniu 28 lipca 1990 r, na 37. posiedzeniu Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej podczas pierwszego czytania rządowego projektu ustawy o ratyfikacji Konwencji Praw Dziecka przyjętej przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r. (druk nr 439)], w: Sejm RP, Kadencja X, *Sprawozdanie stenograficzne z 37. posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 26, 27 i 28 lipca 1990 r.*, s. 344–350 i 379–381.

Wystąpienie w dyskusji na 39. posiedzeniu Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, 21 września 1990 r., w dyskusji nad rządowym projektem ustawy o ratyfikacji Konwencji Praw Dziecka przyjętej przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r. (druki nr 439 i 536), w: Sejm RP, Kadencja X, *Sprawozdanie stenograficzne z 39. posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 20 i 21 września 1990 r.*, Warszawa 1990, s. 179.

1991

Poland's Foreign Policy: Transformation and Prospects. Santiago: Chilean Council on Foreign Relations, Lecture Series, Santiago 1991, ss. 22.

Europa auf dem Wege zu neuen Institutionen, w: W. Weidenfeld (red.), *Europa auf dem Wege zu neuen Institutionen. Internationales Symposium des Deutschen Helsinki-Menschenrechtskomitees, Berlin, 5.–6. Oktober 1990*, Europa Union Verlag, Bonn 1991, s. 53–61.

Future Architecture of European Security, w: *Jane's NATO Handbook*, 4th ed., 1991–1992, Jane's Information Group, Coulsdon (Surrey) 1991, s. 391–393.

Les actes unilatéraux des Etats, w: M. Bedjaoui (red.), *Droit international. Bilan et perspectives*, t. 1, A. Pedone–UNESCO, Paris 1991, s. 231–251.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Sicherheit in Europa durch Institutionen, w: W. Weidenfeld (red.), *Europa auf dem Wege zu neuen Institutionen*, Europa Union Verlag, Bonn, 1991, s. 53–61.

Neue Probleme der Sicherheit in Mittel-und Osteuropa, „Europa-Archiv" 1991, nr 12, s. 351–357.

New Problems of Security in Central and Eastern Europe, „East European Reporter" 1991, t. 4(4), s. 61–64.

Polska polityka zagraniczna w 1991 roku, „Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej" 1991, s. 15–25.

Traktat o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy z Niemcami, „Tygodnik Powszechny" 45: 1991, nr 47.

Nic o Polsce bez Polski, wywiad przeprowadzili Edward Krzemień i Marek Rapacki, „Gazeta Wyborcza" nr 20 z 24 stycznia 1991 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości* (1997), s. 109–116].

Nowa polityka zagraniczna, wywiad przeprowadzili Wiesław S. Dębski i Marek Siwiec, „Trybuna" nr 81 z 6–7 kwietnia 1991 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości* (1997), s. 121–130].

Przyczyniamy się do jednoczenia Europy, wywiad przeprowadziła Ewa Boniecka, „Życie Warszawy" nr 172 z 24 lipca 1991 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości* (1997), s. 161–164].

Dziedzictwo Józefa Becka, przemówienie wygłoszone podczas złożenia jego prochów na byłym cmentarzu wojskowym na Powązkach, Warszawa, 25 maja 1991 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości* (1997), s. 135–136].

Informacja ministra spraw zagranicznych o polityce zagranicznej Rzeczypospolitej Polskiej w 1991 r. [przedstawiona w Sejmie RP w dniu 27 czerwca 1991 r.], w: Sejm RP, Kadencja X, *Sprawozdanie stenograficzne z 65. posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 27 i 28 czerwca 1991 r.*, s. 10–26

Adam Mickiewicz University Press © 2026

[przedruk: K. Skubiszewski, *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości* (1997), s. 143–160; także w: P. Ceranka (red.), *Exposé ministrów spraw zagranicznych*, s. 21–38].

Koniec Układu Warszawskiego, przemówienie wygłoszone na posiedzeniu Doradczego Komitetu Politycznego Układu Warszawskiego, Budapeszt, 25 lutego 1991 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości* (1997), s. 117–120].

[Odpowiedź w dyskusji nad informacją ministra spraw zagranicznych o polityce zagranicznej Rzeczypospolitej Polskiej w 1991 r. w dniu 27 czerwca 1991 r.], w: Sejm RP, *Sprawozdanie stenograficzne z 65. posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 27 i 28 czerwca 1991 r.*, s. 168–178.

ONZ po konflikcie kuwejckim: bezpieczeństwo, zadania gospodarczo-społeczne, rola prawa, przemówienie wygłoszone podczas debaty generalnej na 46. sesji Zgromadzenia Ogólnego ONZ, Nowy Jork, 30 września 1991 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości* (1997), s. 169–178].

Pentagonale i Polska, przemówienie wygłoszone na spotkaniu Ministrów Spraw Zagranicznych i delegacji parlamentarnych państw Pentagonale, Bolonia, 18 maja 1991 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości* (1997), s. 131–135].

Polska w Radzie Europy, przemówienie wygłoszone podczas uroczystości przystąpienia Polski do Rady Europy, Strasburg, 26 listopada 1991 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości* (1997), s. 185–186].

Problemy polityki zagranicznej u progu roku 1991. Wystąpienie ministra spraw zagranicznych na 51. posiedzeniu Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej X kadencji, 14 lutego 1991 r., w: Sejm RP, Kadencja X, *Sprawozdanie stenograficzne z 51. posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 14 i 15 lutego 1991 r.*, s. 15–27, 43–54.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Przełom na Wschodzie, oświadczenie dotyczące pewnych kwestii polityki wschodniej złożone w Warszawie w dniu 26 sierpnia 1991 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości* (1997), s. 165–168].

Stosunki polsko-niemieckie, przemówienie wygłoszone w Senacie RP w dniu 23 października 1991 r. w związku z debatą ratyfikacyjną nad Traktatem RP–RFN [przedruk: K. Skubiszewski, *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości* (1997), s. 179–184].

Sytuacja w Jugosławii, wypowiedź na 89. sesji Komitetu Ministrów Rady Europy, Strasburg, 26 listopada 1991 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości* (1997), s. 187–190].

Traktat o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy pomiędzy Polską i Niemcami, przemówienie wygłoszone w Sejmie RP w dniu 7 czerwca 1991 r. [przedruk: „Tygodnik Powszechny" 45: 1991, nr 47; K. Skubiszewski, *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości* (1997), s. 137–142].

[Wystąpienie na 73. posiedzeniu Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej X kadencji, 13 września 1991 r., podczas pierwszego czytania rządowego projektu ustawy o ratyfikacji traktatu między Rzecząpospolitą Polską a Republiką Federalną Niemiec o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy, podpisanego w Bonn dnia 17 czerwca 1991 r. (druk nr 1067)], w: Sejm RP, *Sprawozdanie stenograficzne z 73. posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 12, 13 i 14 września 1991 r.*, s. 127–132.

1992

Law-Making by International Organizations, w: *Thesaurus Acroasium*, t. 19 (Session 1988), *Sources of International Law*, Hellenic Institute of International and Foreign Law, Thessaloniki 1992, s. 357–388.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Nationalismus als Gefahr für Europa, w: A. Bunz (red.), *Nachdenken über Europa*, Edition Hentrich, Berlin 1992, s. 11–29.

La Pologne face aux mutations de la Communauté européenne, „Le Monde" z 22 maja 1992 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 420–422].

Przemówienie Krzysztofa Skubiszewskiego na uroczystości wręczenia Nagrody Pracy Organicznej w dniu 15 lutego 1992 roku, „Kronika Wielkopolski" 61: 1992, nr 2, s. 5–7.

Racja stanu z perspektywy polskiej, „Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej" 1992, s. 35–44.

„Trudno prowadzić politykę zagraniczną niestabilnego wewnętrznie kraju", „Gazeta Wyborcza" 1992, nr 108 (880) z 9 maja 1992 r.

Dodawanie ułamków. «Kres Europy» to tylko literacka przenośnia, wywiad przeprowadzili Krzysztof Mroziewicz i Wiesław Władyka, „Polityka" nr 42 z 17 października 1992 r. [przedruk pt. *Polityka zagraniczna – kilka zasadniczych pytań* w: K. Skubiszewski, *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości* (1997), s. 259–268].

Droga do Wspólnoty Europejskiej, przemówienie otwierające debatę nad ratyfikacją Układu Europejskiego o stowarzyszeniu Polski ze Wspólnotą, Sejm RP, 21 maja 1992 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości* (1997), s. 225–234].

Informacja ministra spraw zagranicznych o polityce zagranicznej Rzeczypospolitej Polskiej [przedstawiona na posiedzeniu w dniu 8 maja 1992 r.], w: Sejm RP, Kadencja I, *Sprawozdanie stenograficzne z 14 posiedzenia, 6-9 maja 1992 r.*, s. 152–158 [przedruk pt. *Polityka zagraniczna państwa: trwałość celów i zadań w zmiennych okolicznościach*, doroczne exposé wygłoszone w Sejmie RP w dniu 8 maja 1992 r. w: K. Skubiszewski, *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości* (1997), s. 209–224; także w: P. Ceranka (red.), *Exposé ministrów spraw zagranicznych*, s. 39–54].

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Nasze związki z Unią Zachodnioeuropejską, przemówienie wygłoszone na Nadzwyczajnym Spotkaniu Rady Ministrów UZE z państwami Europy Środkowej, Bonn–Petersberg, 19 czerwca 1992 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości* (1997), s. 235–238].

Niebezpieczeństwo nacjonalizmu w Europie, wykład inaugurujący cykl odczytów pod wspólnym tytułem „Rozmyślania o Europie", Frankfurt nad Odrą, 21 lutego 1992 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości* (1997), s. 195–208].

Nowy rozdział w stosunkach z Litwą, przemówienie wygłoszone na posiedzeniu Rady Najwyższej Republiki Litewskiej, Wilno, 14 stycznia 1992 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości* (1997), s. 191–194].

ONZ: nadzieje i rzeczywistość, przemówienie wygłoszone podczas debaty generalnej na 47. sesji Zgromadzenia Ogólnego ONZ, Nowy Jork, 22 września 1992 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości* (1997), s. 251–258].

Polityka europejska Państwa Polskiego w latach dziewięćdziesiątych, przemówienie wygłoszone w Senacie RP w dniu 25 czerwca 1992 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości* (1997), s. 239–250].

Polityka wschodnia, przemówienie wygłoszone na wspólnym posiedzeniu pięciu komisji parlamentarnych, Warszawa, 18 listopada 1992 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości* (1997), s. 345–354].

Wystąpienie na 15. posiedzeniu Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej I kadencji, 21 maja 1992 r., podczas pierwszego czytania rządowego projektu ustawy o ratyfikacji Układu Europejskiego ustanawiającego stowarzyszenie między Rzecząpospolitą Polską a Wspólnotami Europejskimi i ich państwami członkowskimi, sporządzonego w Brukseli dnia 16 grudnia 1991 r. (druk nr 220), w: Sejm RP,

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Sprawozdanie stenograficzne z 15. posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 21, 22 i 23 maja 1992 r., s. 6–10.

1993

Europe centrale: coopération et sécurité, w: Ch. Dominice, R. Paytry, C. Reymond (red.), *Études de droit international en l'honneur de Pierre Lalive*, Helbing & Lichtenhahn, Bâle–Francfort-sur-le-Main 1993, s. 681–690.

Polens Stellung in einem künftigen Europa, w: H. A. Jacobsen (red.), *Polens Zukunft in Europa*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 1993, s. 12–30.

Imperatyw ciągłości, „Rzeczpospolita" nr 228 z 29 września 1993 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości* (1997), s. 373–378; K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 457–460].

La coopération franco-allemande. Un modèle pour la Pologne et l'Europe centrale?, „Documents. Revue des questions allemandes" 1993, nr 1, s. 8–12.

Nacjonalizm w dzisiejszej Europie, „Sprawy Międzynarodowe" 46: 1993, nr 3, s. 11–24.

Nationalism in Europe Today, „The Polish Quarterly of International Affairs" 1993, t. 2(2), s. 11–26.

Ne pas oublier les leçons des années 20, „Le Monde" z 20 marca 1993 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 258–260].

Perspectives of Poland's Foreign Policy in Europe, „Yearbook of Polish Foreign Policy" 1993–1994, s. 21–30.

Perspektywy polityki zagranicznej RP w Europie, „Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej" 1993–1994, s. 21–30.

Polityka nie musi być w kolizji z moralnością, wywiad przeprowadziła Katarzyna Nazarewicz, „Życie Warszawy" nr 137 z 15 czerwca 1993 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości* (1997), s. 345–354].

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Euroregion Karpacki, przemówienie wygłoszone w Sejmie RP w dniu 20 lutego 1993 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości* (1997), s. 309–312].

Informacja rządu na temat okoliczności i powodów powołania tzw. Euroregionu Karpaty, w: Sejm RP, *Sprawozdanie stenograficzne z 38. posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 18, 19 i 20 lutego oraz 3 i 4 marca 1993 r.*, s. 177–179, 216–218, 232–235, 250–253, 273–276.

Informacja rządu o polityce zagranicznej Polski [przedstawiona na posiedzeniu Sejmu w dniu 29 kwietnia 1993 r.], w: Sejm RP, Kadencja I, *Sprawozdanie stenograficzne z 43. posiedzenia, 29–30 kwietnia i 12 maja 1993 r.*, s. 7–15 [przedruk pt. *Polityka zagraniczna państwa w cztery lata po przełomie*, doroczne exposé wygłoszone w Sejmie RP w dniu 29 kwietnia 1993 r. w: K. Skubiszewski, *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości* (1997), s. 321–354; także w: P. Ceranka (red.), *Exposé ministrów spraw zagranicznych*, s. 55–74].

Konkordat, przemówienie wygłoszone z okazji podpisania Konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzecząpospolitą Polską, Warszawa, 28 lipca 1993 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości* (1997), s. 355–357].

Mowa żałobna ministra spraw zagranicznych RP Krzysztofa Skubiszewskiego wygłoszona nad trumną śp. Edwarda Raczyńskiego 9 sierpnia 1993 r. w Rogalinie, „Kronika Wielkopolski" 67: 1993, nr 4, s. 160–161.

Oczekiwania Polski wobec Wspólnoty Europejskiej i NATO, wypowiedź podczas dyskusji Okrągłego Stołu z udziałem Ministrów Spraw Zagranicznych Francji, Niemiec, Polski i Wielkiej Brytanii, Bonn, 10 września 1993 r. [przedruk: Rzeczpospolita" z 11–12 września 1993 r.; K. Skubiszewski, *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości* (1997), s. 359–364; K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 423–426].

Adam Mickiewicz University Press © 2026

[Odpowiedź na interpelację na 39. posiedzeniu Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej I kadencji, 5 marca 1993 r.], w: Sejm RP, *Sprawozdanie stenograficzne z 39. posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 4, 5, 6 i 17 marca 1993 r.*, s. 126–127.

ONZ i nowa sytuacja światowa: pokój i bezpieczeństwo, prawa człowieka, rozwój gospodarczy i społeczny, przemówienie wygłoszone podczas debaty generalnej na 48. sesji Zgromadzenia Ogólnego ONZ, Nowy Jork, 28 września 1993 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości* (1997), s. 365–372].

Patriota i dyplomata, mowa nad trumną śp. Edwarda Raczyńskiego wygłoszona w Rogalinie w dniu 9 sierpnia 1993 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości* (1997), s. 358].

Współpraca francusko-niemiecka – model dla Polski i Europy Środkowej? Wielki Amfiteatr Sorbony, Paryż, 18 stycznia 1993 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości* (1997), s. 293–298].

Współpraca transgraniczna i w regionach przygranicznych, przemówienie wygłoszone w Sejmie RP w dniu 3 marca 1993 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości* (1997), s. 313–338].

[Wystąpienie ministra spraw zagranicznych w sprawie przedstawienia racji stanu Rzeczypospolitej Polskiej w Sejmie w dniu 21 stycznia 1993 r.], w: Sejm RP, Kadencja I, *Sprawozdanie stenograficzne z 34. posiedzenia, 7–9 i 21 stycznia 1993 r.*, s. 201–205 [przedruk przeredagowany przez autora: K. Skubiszewski, *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości* (1997), s. 299–308].

1994

Poland's Political Dialogue with the European Community, w: K. Ginter, G. Hafner, W. Lang, H. Neuhold, L. Sucharipa-Behrmann

Adam Mickiewicz University Press © 2026

(red.), *Völkerrecht zwischen normativem Anspruch und politischer Realität. Festschrift für Karl Zemanek zum 65. Geburtstag*, Duncker und Humblot, Berlin 1994, s. 401–416.

Pozycja Polski w Europie, D. Popławski (red.), *Pozycja Polski w Europie*, Fundacja Studiów Międzynarodowych, Warszawa 1994 [przedruk: K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 505–519].

Budowaliśmy od podstaw politykę zagraniczną Polski, „Tygodnik Powszechny" z 17 kwietnia 1994 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 473–482].

Das heutige Mitteleuropa und der Westen, „Liberal" 1994, t. 36(4), s. 36.

Europa central y la Unión Europea, „Politica Exterior" 1994, t. 8(39), s. 18–29.

Hitler i Ribbentrop nie chcieli rokowań i kompromisu z Rzeczpospolitą, „Gazeta Wyborcza" z 20 września 1994 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 261–269].

Kto łaknie posad w MSZ, „Gazeta Wyborcza" z 24 lutego 1994 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 471–472].

Polska łączy się z Zachodem i chce mieć więzy ze Wschodem, „Rzeczpospolita" z 31 grudnia 1994 r. – 1 stycznia 1995 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 520–528].

Pożegnanie Wörnera, „Gazeta Wyborcza" z 16 sierpnia 1994 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 491–493].

Przyszła Konstytucja RP a miejsce prawa międzynarodowego w krajowym porządku prawnym, „Państwo i Prawo" 49: 1994, z. 3, s. 11–17 [przedruk: K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 498–504].

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Czeczenia: między paragrafem a wolą narodu, wywiad przeprowadziła Katarzyna Kołodziejczyk, „Gazeta Wyborcza" z 16 grudnia 1994 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 288–291].

Granice bezpieczeństwa, wywiad przeprowadził Klaus Bachmann, „Dziennik Bałtycki" z 7 stycznia 1994 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 461–470].

Jak się pisze konkordat, wywiad przeprowadził Krzysztof Mroziewicz, „Polityka" nr 26 z 25 czerwca 1994 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 355–361].

Nie pytać Moskwy, wywiad przeprowadził Artur Domosławski, „Gazeta Wyborcza" z 26–27 listopada 1994 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 496–497].

Sędziowie własnej sprawy, wywiad przeprowadzili Cezary Gmyz i Bronisław Wildstein, „Życie Warszawy" z 6 lipca 1994 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 483–490].

To czas współpracy, a nie wojowania, wywiad przeprowadził Jarosław Kurski, „Gazeta Wyborcza" z 30 czerwca 1994 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 362–364].

Tracimy autorytet, wywiad przeprowadził Jarosław Kurski, „Gazeta Wyborcza" z 29–30 października 1994 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 494–495].

Wywiad dla „Głosu Wielkopolskiego", wywiad przeprowadził Andrzej Szoszkiewicz, „Głos Wielkopolski" z 2–4 kwietnia 1994 r., s. 3 [przedruk: K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 285–287.

The National Idea and Nationalism in Contemporary Europe, VII International AMALDI Conference, 1994, s. 349–356.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

1995

Die Zukunft Europas und das deutsch-polnische Verhältnis, Presse und Informationsstelle der Freien Universität Berlin, Berlin 1995, ss. 22.

Der 8. Mai 1945 als Zäsur europäischer Geschichte, w: A. Bauerkämper i in. (red.), *Der 8. Mai 1945 als historische Zäsur. Strukturen, Erfahrungen, Deutungen*, Brandenburgische Landeszentrale für politische Bildung, Potsdam 1995, s. 35–48.

Deutsche Aussenpolitik aus der Sicht von Mitteleuropa: Erwartungen und Möglichkeiten, w: *125 Jahre Auswärtiges Amt: Festschrift*, Auswärtiges Amt, Bonn 1995, s. 67–73.

Die deutsch-polnischen Beziehungen und die Ostseekooperation, w: *Die Zusammenarbeit der Deutschen und der Polen im Grenzgebiet Mecklenburg-Vorpommern–Pommern und im Ostseeraum*, Staatskanzlei des Landes Mecklenburg-Vorpommern, Schwerin 1995, s. 23–34.

Pozycja Polski w Europie, w: A. Targowski (red.), *Wizja Polski*, P.W. „Com-Tour" S.A., Warszawa 1995, s. 80–99.

Co dalej?, „Rzeczpospolita" z 22 grudnia 1995 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 534–538].

Czy nowy minister sprosta zadaniu, „Gazeta Wyborcza" z 30 grudnia 1995 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 539–540].

O cierpliwość i wizję, „Gazeta Wyborcza" z 14 kwietnia 1995 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 529–530].

Ofiara pojednania, „Gazeta Wyborcza" z 6 listopada 1995 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 270].

Poland and the Jews, Letters to the Editor, „International Herald Tribune" z 24 października 1995 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 531].

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Spotkanie polityki z moralnością, „Rzeczpospolita" z 11 października 1995 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 376–382].

Who Selects and Appoints Ambassadors?, „The Warsaw Voice" nr 45 z 5 listopada 1995 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 532–533].

Z poznańskiego domu..., wywiad przeprowadził Andrzej Szoszkiewicz, w: W. Braniecki (red.), *Obiady w „Głosie Wielkopolskim"*, cz. II, Oficyna Wydawnicza „Głos Wielkopolski", Poznań 1995, s. 83–86.

Dissenting Opinion of Judge Skubiszewski / Opinion dissidente de M. Skubiszewski [opinia odrębna sędziego ad hoc w w sporze między Portugalią i Australią w sprawie Timoru Wschodniego; wyrok Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości z 30 czerwca 1995], „Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders / Recueil des arrêts, avis consultatifs et ordonnances" 1995, s. 224–277.

1996

Development of Czech-Polish Relations and Their Prospects of European Integration, w: *Excerpts from Selected Discussion Forums and Lectures (1994–1995)*, Bohemiae Foundation, Prague 1996, s. 66–67.

The International Court of Justice and the Security Council, w: V. Lowe, M. Fitzmaurice (red.), *Fifty Years of the International Court of Justice. Essays in Honour of Sir Robert Jennings*, Grotius, Cambridge University Press, Cambridge 1996, s. 606–629.

Ankieta „Rzeczpospolitej": O czym i jak rozmawiać z Rosją, „Rzeczpospolita" z 4 kwietnia 1996 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 542–543].

Konsekwencje spóźnionej reakcji, „Głos Wielkopolski" z 27–28 stycznia 1996 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 541].

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Kwestia partnerstwa, „Rzeczpospolita" z 30 maja 1996 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 383–388].

Les pays d'Europe centrale: leurs combats, leurs craintes, leurs espoirs, „Revue des Sciences morales et politiques" 1996, t. 151, s. 423–436.

Łukaszewski powinien pozostać ambasadorem, „Gazeta Wyborcza" z 3 czerwca 1996 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 544].

Polska Racja Stanu, „Kronika" 1996, z. 1, s. 25–31.

Polska racja stanu: zagadnienie do dyskusji, „Ad Meritum" 1996, nr 3, s. 1–3.

Who selects and appoints ambassadors in Poland?, „Jugoslovenska Revija za Medunarodno Pravo" 1996, t. 43(1–2), s. 391–393.

Czym innym są deklaracje, czym innym fakty, wywiad przeprowadziła Alicja Daniluk-Jankowska, „Głos Wielkopolski" z 14–15 września 1996 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 551–553].

The Road to Democracy in Central and Eastern Europe, Contribution by Krzysztof Skubiszewski to a Panel Discussion held during the Symposium on the Foundation of Peace and Democracy: "Immanual Kant and the Republican Tradition of Political Order" Friedrich Schiller University, Jena 22–25 May 1996 [przedruk: K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 427–430].

1997

Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości. Przemówienia, oświadczenia, wywiady 1989–1993, Wydawnictwo Interpress, Warszawa 1997, ss. 434.

Der Weimarer Bogen, w: K. Kinkel (red.), *In der Verantwortung. Hans-Dietrich Genscher zum Siebzigsten*, Siedler Verlag, Berlin 1997, s. 261–267.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Die Sicherheit Mitteleuropas am Ende des Jahrhunderts, w: J. Schwarz, J.W. Tkaczyński, U. Vogel (red.), *Polen und die neue NATO: Modalitäten der Integration*, Peter Lang, Frankfurt am Main–Berlin–Bern–New York–Paris–Wien 1997, s. 35–43.

En guise d'introduction: Christian Dominicé et la théorie du droit international, w: J. Belhumeur, L. Condorelli (red.), *Christian Dominicé, L'Ordre juridique international entre tradition et innovation. Recueil d'études*, Presses Universitaires de France, Institut universitaire de hautes études internationales, Paris–Genève 1997, s. XXIII–XLI.

Polska w jednoczącej się Europie, w: W. Kuczyński, Z. Psota (red.), *Tadeusz Mazowiecki. Polityk trudnych czasów. Tadeuszowi Mazowieckiemu na siedemdziesiąte urodziny współpracownicy i przyjaciele*, United Publishers – Presspublica, Warszawa 1997, s. 147–165.

Stanowisko rządu RP z roku 1990 w sprawie wysiedlenia Niemców, w: K. Bachmann, J. Kranz (red.), *Przeprosić za wypędzenie? O wysiedleniu Niemców po II wojnie światowej*, Wydawnictwo Znak, Kraków 1997, s. 209–216.

The Role of ad hoc Judges: Commentary, w: C. Peck, R.S. Lee (red.), *Increasing the Effectiveness of the International Court of Justice*, UNITAR – Martinus Nijhoff, Dordrecht–Boston–London 1997, s. 378–384.

Argumenty i cierpliwość, wypowiedzi zebrała Maria Wągrowska, „Rzeczpospolita" z 7 lipca 1997 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 557].

Rada spoza układu, wywiad przeprowadził Andrzej Kaniewski, „Biuletyn Rady Polityki Zagranicznej" nr 1, luty 1997 r., za: „Życie Warszawy" z 19 sierpnia 1996 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 554–556].

Dissenting Opinion of Judge Skubiszewski / Opinion dissidente de M. Skubiszewski [opinia odrębna sędziego ad hoc w sporze między Węgrami a Słowacją o realizację systemu zapór na

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Dunaju Gabčíkovo–Nagymaros; wyrok Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości z 25 września 1997], „Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders / Recueil des arrêts, avis consultatifs et ordonnances" 1997, s. 232–241.

Oświadczenie dotyczące polityki polskiej wobec integracji europejskiej w połowie roku 1997, „Biuletyn Rady Polityki Zagranicznej" nr 2, wrzesień 1996 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 545–549].

1998

Comment apprécier la nouvelle Cour et comment assurer sa réussite?, w: L. Caflisch (red.), *Règlement pacifique des différends entre États: Perspectives universelle et européenne. The Peaceful Settlement of Disputes between States: Universal and European Perspectives*, Kluwer Law International, The Hague–London–Boston 1998 (Nijhoff Law Specials, t. 36), s. 95–106.

Deutschland: Anwalt Mitteleuropas. Eine polnische Sicht der deutschen Europa-Politik, w: A. Volle, W. Weidenfeld (red.), *Europa hat Zukunft. Der Weg ins 21. Jahrhundert*, Verlag für Internationale Politik, Bonn 1998, s. 133–140.

Enlargement of the European Union and NATO, w: *Boutros Boutros-Ghali Amicorum Discipulorumque Liber: Paix, Développement, Démocratie*, t. 1, Bruylant, Bruxelles 1998, s. 725–737.

Institutions élargies pour une Europe en voie d'unification, w: *Eux et nous. L'Europe face à ses nouvelles déchirures. XXXVIes Rencontres internationales de Genève (1997)*, Éditions L'Âge d'Homme, Lausanne 1998, s. 100–116.

Polska i jej wschodni sąsiedzi, w: H. Gapski (red.), *Christianitas et cultura Europae. Księga Jubileuszowa Profesora Jerzego Kłoczowskiego*, cz. 1, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin 1998, s. 480–484.

Stellungnahme der polnischen Regierung aus dem Jahr 1990 zur Aussiedlung der Deutschen, w: K. Bachmann, J. Kranz (red.), *Ver-*

Adam Mickiewicz University Press © 2026

lorene Heimat. Die Vertreibungsdebatte in Polen, Bouvier Verlag, Bonn 1998, s. 213–220.

The Contribution of the Academy to the Development of the Science and Practice of Public International Law, w: *Soixante-quinzième anniversaire de l'Académie de Droit International de La Haye / Seventy-Fifth Anniversary of the Hague Academy of International Law*, Recueil des Cours, Collected Courses 1998, t. 271 (1998), s. 57–100.

The End of Yalta, w: K. Wellens (red.), *International Law – Theory and Practice. Essays in Honour of Eric Suy*, Martinus Nijhoff, The Hague–Boston–London 1998, s. 107–119 [przedruk: K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 271–284].

The System of Europe and North America at the Threshold of the 21st Century, w: *Contemporary International Law Issues: New Forms, New Applications. Proceedings of the Second Joint Conference Held in The Hague*, T.M.C. Asser Instituut, The Hague 1998, s. 307–313.

Wstęp do książki B. Trzeciaka, *Relacje państwo–Kościół. O polskim Konkordacie 1993*, Kontrast, Warszawa 1998, s. 11–12.

Państwa muszą pomóc sądowi, wywiad przeprowadził Konrad Niklewicz, „Gazeta Wyborcza" z 21 lipca 1998 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 292–293].

Trzy przemówienia wygłoszone na 69-ej sesji Instytutu Prawa Międzynarodowego, „Annuaire de l'Institut de Droit International" 1998, t. 67(2), s. 22–27 i 43–50.

1999

Deutschland und Polen seit 1989 – Intentionen und Wirklichkeiten, 42. Deutscher Historikertag in Frankfurt am Main 8. bis 11. September 1998, Berichtsband, Oldenbourg Wissenschaftsverlag

Adam Mickiewicz University Press © 2026

München 1999, s. 328–341 [przedruk: K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 389–404].

Human Rights: A View from Central Europe, w: R-J. Dupuy (red.), *Mélanges en l'honneur de Nicolas Valticos – Droit et justice*, Éditions A. Pedone, Paris 1999, s. 521–528.

La portée de la Déclaration universelle, w: *La Déclaration universelle des droits de l'homme 1948–1998. Avenir d'un idéal commun. Actes du colloque des 14, 15 et 16 septembre 1998 à la Sorbonne*, La Documentation française, Paris 1999, s. 321–340.

Respect for Treaties and the Law of Environment, w: E.K.M. Yakpo, T. Boumedra (red.), *Liber Amicorum Judge Mohammed Bedjaoui*, Kluwer Law International, The Hague–London–Boston 1999, s. 475–483 [przedruk: K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 294–301].

Bohdan Winiarski jako sędzia międzynarodowy, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" 61: 1999, z. 3–4, s. 1–14.

Polska i Sojusz Północnoatlantycki w latach 1989–1991, „Sprawy Międzynarodowe" 52: 1999, nr 1, s. 9–50.

Wypowiedź na Konferencji nt. „Non-State Actors as New Subjects of International Law", Duncker und Humblot, Berlin 1999, s. 82–84 i 148–150.

2000

The Iran–United States Claims Tribunal, w: C.A. Armas Barea, J.C.N. Paul, R.E. Vinuesa (red.), *Liber Amicorum in Memoriam of Judge José María Ruda*, Kluwer Law International, The Hague–London–Boston 2000, s. 265–283 [przedruk: K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 302–318].

Die Vollendung der Idee Schumans durch die Osterweiterung der Europäischen Union, „Alexander von Humboldt-Stiftung. Mitteilungen" 2000, z. 76, s. 15–20.

Przemówienie wygłoszone w Pałacu Prezydenckim w Warszawie w dniu 3 maja 2000 r. z okazji dekoracji Orderem Orła Białego

Adam Mickiewicz University Press © 2026

[przedruk: K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 558–559].

2001

Poland and the North Atlantic Alliance in 1989–1990, w: Ch. Starck (red.), *Rechtsstaat – Gemeinwohl. Festschrift für Dietrich Rauschning*, Carl Heymanns Verlag, Köln–Berlin–Bonn–München 2001, s. 385–406.

Bohdan Winiarski jako sędzia międzynarodowy, „Studia Łomżyńskie" 2001, t. 12, s. 15–29.

Gosudarstwiennoje ustroistwo i wniesznaja polityka: nieskolko soobrażenij o konstytucji i mieżdunarodnym prawie, „Ewropa" 2001, nr 1, s. 263–278.

Ustrój państwa a polityka zagraniczna. Kilka refleksji z pogranicza konstytucji i prawa międzynarodowego, „Polski Przegląd Dyplomatyczny" 2001, t. 1, nr 1 (1), s. 77–92 [przedruk: K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 560–571].

[Przystąpienie Polski do Rady Europy], *Dix années de la Pologne au Conseil de l'Europe 1991–2000*, broszura wydana przez MSZ, Warszawa 2001, s. 8–9 i 32–33.

1991: The Demise of the Soviet Union, Introduction to the Discussion at Session I of the Conference of Foreign Ministers: "Key Players Reflect on the Events of 1991", Prague Society for International Cooperation Prague, 27–29 May 2001 [przedruk: K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 431–435].

Do Pań i Panów uczestniczących w Konferencji poświęconej bezpieczeństwu i pokojowi w Europie, wystąpienie na otwarcie Konferencji, Haga, 15 czerwca 2001 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 436–437].

Opinia w sprawie nadania Hansowi-Dietrichowi Genscherowi tytułu doktora honoris causa Uniwersytetu Szczecińskiego przedłożona

Adam Mickiewicz University Press © 2026

temu Uniwersytetowi stosownie do pisma Rektora tej uczelni z dnia 23 listopada 2001 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 405–408].

2002

Dyplomatyczne interludium Bolesława Michałka, w: A. Helman, T. Lubelski (red.), *Bolesław Michałek – ambasador polskiego kina. Wspomnienia i artykuły*, Rabid – Wydawnictwo Kino, Kraków 2002, s. 55–61.

Gabinet polityczny ministra spraw zagranicznych, w: J. Barcz (red.), *Prawda i pojednanie. W 80. rocznicę urodzin Władysława Bartoszewskiego*, Oficyna Wydawnicza Rytm, Warszawa 2002, s. 377–381 [przedruk: K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 572–576].

Kilka refleksji z pogranicza konstytucji i prawa międzynarodowego, w: J. Barcz (red.), *Ustrój państwa a polityka zagraniczna*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2002, s. 61–75.

Czy atak terrorystyczny na Nowy Jork i Waszyngton w dniu 11 września 2001 roku był początkiem nowej ery w stosunkach międzynarodowych?, „Rocznik Strategiczny 2002/2003", s. 55–58 [przedruk: K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 438–441].

L'élargissement de l'Union européenne, „International Geneva Yearbook" 15: 2001–2002, s. 1–17.

Polityka międzynarodowa i prawo: kilka refleksji, wykład wygłoszony przez Krzysztofa Skubiszewskiego z okazji nadania mu stopnia doktora honoris causa w zakresie nauk humanistycznych przez Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie w dniu 18 grudnia 2002 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 319–327].

Adam Mickiewicz University Press © 2026

2003

Rozszerzenie Unii Europejskiej na Wschód: oczekiwania i wkład nowych członków w świetle ich tradycji chrześcijańskich, Monte Carlo, 22 listopada 2003 r. [przedruk: K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 442–450].

Some Remarks on the International Role of József Antall, Address Delivered at the Conference "József Antall and His Time", Budapest, 13 December 2003 [przedruk: K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 451–453].

Wspomnienie o śp. Pamięci Józefie Muszyńskim (1934–2003), „Przegląd Zachodni" 2003, nr 4, s. 255–256.

2004

Warunki uzyskania członkostwa Organizacji Narodów Zjednoczonych, Ars boni et aequi, Poznań 2004, ss. 257 (rozprawa doktorska).

L'expansion de l'Union européenne vers l'Est: espoirs et apports de ses nouveaux membres, w: J.-B. d'Onorio (red.), *L'héritage religieux du droit en Europe. Actes du Congrès européen de l'Union internationale des juristes catholiques (Principauté de Monaco, 20–23 novembre 2003)*, Pierre Téqui, Paris 2004, s. 243–260.

Polityka międzynarodowa i prawo: kilka refleksji, w: *Krzysztof Skubiszewski doktorem honoris causa Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawi*e, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Warszawa 2004, s. 41–58.

Poznańczyk – wywiad przeprowadził Wojciech Nentwig, „Głos Wielkopolski" nr 289 z 10 grudnia 2004 r., dodatek „Głos Poznaniaka", s. VII.

2006

Human Dignity in the Social Doctrine of the Church and the Context of International Law, w: E. Malinvaud, M.A. Glendon (red.), *Globalization and Human Rights, XI Plenary Session, 28 April–*

Adam Mickiewicz University Press © 2026

2 May 2005, Pontifical Academy of Social Sciences, Vatican City 2006 (Acta 11), s. 163–170.

Polen, Deutschland und die Europäische Integration, w: *Preis Pomerania Nostra. Feierliche Preisverleihung an Prof. Dr. Krzysztof Skubiszewski, Außenminister A. D.*, Greifswalder Universitätsreden, Neue Folge, Nr. 121, Greifswald 2006, s. 23–31.

Polska i Stolica Apostolska przed rokowaniami nad Konkordatem, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" 68: 2006, z. 2, s. 267–273 [przedruk: K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 365–371].

Wywiad z prof. Krzysztofem Skubiszewskim „Nieobecni się nie liczą", „Rzeczpospolita" 2006, nr 164.

Stosunki między Polską i NATO w latach 1989–1993 – przyczynek do historii dyplomacji w III Rzeczypospolitej [wykład wygłoszony w marcu 2005 r. w Polskiej Radzie Biznesu w Warszawie], w: *Wykłady Polskiej Rady Biznesu 2005*, Warszawa 2006, s. 4–41 [przedruk: J. Barcz, K. Ruchniewicz (red.), *Akt dobrosąsiedzki. 30 lat Traktatu polsko-niemieckiego o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy*, Dom Wydawniczy Elipsa, Wrocław–Warszawa 2021, s. 220–242; Monitor Konstytucyjny z 26 marca 2024 r. (https://monitorkonstytucyjny.eu/archiwa/28284)].

2007

Human Rights in the Social Doctrine of the Catholic Church, w: M.G. Kohen (red.), *Promoting Justice, Human Rights and Conflict Resolution through International Law / La promotion de la justice, des droits de l'homme et du règlement des conflits par le droit international. Liber Amicorum Lucius Caflisch*, Martinus Nijhoff/Brill, Leiden–Boston 2007, s. 499–509 [przedruk: K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 344–354].

Legal Regulation of the Use of Force by States, w: M.A. Glendon, J.J. Llach, M.S. Sorondo (red.), *Charity and Justice in the Re-*

Adam Mickiewicz University Press © 2026

lations among Peoples and Nations, Pontifical Academy of Social Sciences, Vatican City 2007, s. 309–322 [przedruk: K. Skubiszewski, *Artykuły, przemówienia, wywiady* (2011), s. 333–343].

2008

Solidarity, Cooperation and Development – An Outline, w: M.S. Archer, P. Donati (red.), *Pursuing the Common Good: How Solidarity and Subsidiarity Can Work Together*, Pontifical Academy of Social Sciences, Vatican City 2008 (Acta 14), s. 649–654.

2009

Do niepodległości krok po kroku – wywiad przeprowadziła Małgorzata Bos-Karczewska, „Gazeta Wyborcza" z 10 września 2009 r.

2010

Human Rights, Genocide and the International Criminal Court, w: R. Minnerath, O. Fumagli Carulli, V. Posenti (red.), *Catholic Social Doctrine and Human Rights*, Pontifical Academy of Social Sciences, Vatican City 2010 (Acta 15), s. 409–430.

2011

Artykuły, przemówienia, wywiady, w: R. Kuźniar (red.), *Krzysztof Skubiszewski – dyplomata i mąż stanu*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2011, s. 205–576.

Sir Hersch Lauterpacht and Poland's Judges at the International Court: Judge Bohdan Winiarski, „International Community Law Review" 2011, t. 13(1–2), s. 87–91.

Informacja ministra spraw zagranicznych o polityce zagranicznej RP przedstawiona na 14. posiedzeniu sejmu RP I kadencji, w: P. Ceranka (red.), *Exposé ministrów spraw zagranicznych*, s. 39–54 [przedruk wystąpienia z 8 maja 1992 r.].

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Informacja o polityce zagranicznej rządu przedstawiona w Sejmie X kadencji, w: P. Ceranka (red.), *Exposé ministrów spraw zagranicznych*, s. 5–19 [przedruk wystąpienia z 26 kwietnia 1990 r.].

Informacja rządu o polityce zagranicznej Polski przedstawiona na 43. posiedzeniu Sejmu RP I kadencji, w: P. Ceranka (red.), *Exposé ministrów spraw zagranicznych*, s. 55–74 [przedruk wystąpienia z 29 kwietnia 1993 r.].

Polityka zagraniczna Rzeczypospolitej Polskiej w roku 1991. Exposé przedstawione na 65. posiedzeniu Sejmu RP, w: P. Ceranka (red.), *Exposé ministrów spraw zagranicznych*, s. 21–38 [przedruk wystąpienia z 27 czerwca 1991 r.].

2014

Miejsce stolicy apostolskiej w polskiej polityce zagranicznej w latach 1989–1993 „Politeja" 2014, t. 11, nr 3(29), s. 355–365.

2015

Kilka wspomnień o moim stryju, „Przegląd Zachodni" 2015, nr 3, s. 265–266.

O szersze spojrzenie badawcze. Przemówienie wygłoszone dnia 3 czerwca 1970 r. w Warszawie w P[olskim] *I*[nstytucie] *S*[praw] *M*[iędzynarodowych] *podczas rozdania nagród*, „Przegląd Zachodni" 2015, nr 3, s. 262–263.

Porywanie samolotów w świetle prawa międzynarodowego (Wypowiedź złożona na prośbę „Gazety Poznańskiej", niedrukowana 1970), „Przegląd Zachodni" 2015, nr 3, s. 263–265.

Szansa, jaką daje uniwersytet. Przemówienie wygłoszone przez Prodziekana Wydziału Prawa Krzysztofa Skubiszewskiego w dniu 5 września 1961 r. na zebraniu inauguracyjnym dla I roku studiów prawniczych, „Przegląd Zachodni" 2015, nr 3, s. 258–259.

„Życie ciekawe, pełne wydarzeń i dużych sukcesów". Przemówienie wygłoszone dnia 8 XII 1969 r. przy trumnie ś.p. prof. Winiarskiego w hallu auli UAM, „Przegląd Zachodni" 2015, nr 3, s. 260–261.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

2019

Responsibility for Currency in an Occupied Territory, „Adam Mickiewicz University Law Review" 2019, nr 10, s. 297–320 [fragm. monografii: *Pieniądz na terytorium okupowanym. Studium prawnomiędzynarodowe ze szczególnym uwzględnieniem praktyki niemieckiej*, Instytut Zachodni, Poznań 1960, s. 327–349].

2021

Stosunki między Polską i NATO w latach 1989–1993 – przyczynek do historii dyplomacji w III Rzeczypospolitej (pisane w roku 2005), w: J. Barcz, K. Ruchniewicz (red.), *Akt dobrosąsiedzki. 30 lat Traktatu polsko-niemieckiego o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy*, Dom Wydawniczy Elipsa, Wrocław–Warszawa 2021, s. 220–242.

International Responsibility for Occupation Currency, „Adam Mickiewicz University Law Review" 2021, nr 12, s. 67–88 [tłum. artykułu *Odpowiedzialność za pieniądz okupacyjny* (1960)].

The Relations and Connections Between International and National Law, „Adam Mickiewicz University Law Review" 2021, nr 12, s. 89–110 [tłum. artykułu *Wzajemny stosunek i związki pomiędzy prawem międzynarodowym a prawem krajowym* (1986)].

The Significance of the Legislative Resolutions of International Organizations for the Development of International Law, „Adam Mickiewicz University Law Review" 2021, nr 12, s. 111–149 [tłum. fragm. monografii: *Uchwały prawotwórcze organizacji międzynarodowych* (1965), s. 151–176].

[Wystąpienie podczas Światowej Konferencji Praw Człowieka w Wiedniu, 15 czerwca 1993 r. – transkrypcja w języku angielskim], w: *World Conference on Human Rights, Vienna, 14–25 June 1993, 5th plenary meeting, 15 June 1993*, A/CONF.157/PV.5, s. 11–14 [tekst w języku polskim: *Prawa człowieka przy*

Adam Mickiewicz University Press © 2026

końcu stulecia, w: K. Skubiszewski, *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości* (1997), s. 339–344].

2024

Stosunki między Polską i NATO w latach 1989–1993 – przyczynek do historii dyplomacji w III Rzeczypospolitej (pisane w roku 2005), Monitor Konstytucyjny z 26 marca 2024 r. (https://monitorkonstytucyjny.eu/archiwa/28284).

Promotorstwo rozpraw doktorskich

Tadeusz Gelewski (1967), *Kontrabanda wojenna w prawie po 1939 r.*
Kazimierz Białkowski (1970), *Sytuacja okrętów podwodnych w prawie międzynarodowym wojennym.*

opracował Aleksander Gadkowski

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Bibliografia

Źródła

Archiwalia

Archiwum Instytutu Nauk Prawnych PAN (**AINPPAN**), sygn. 9/49 (Akta osobowe Krzysztofa Skubiszewskiego).

Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (**AUAM**), Teczki personalne Krzysztofa Skubiszewskiego sygn. 126/6/79, 298/1/18, 425/69, 509/1371, 967/148, 967/68.

Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Protokoły Rady Wydziału Prawa z lat 1945–1959.

Instytut Zachodni im. Zygmunta Wojciechowskiego (**IZ**), Archiwum II Wojny Światowej, sygn. I.Z.Dok.II-43 (Wspomnienia Krzysztofa Skubiszewskiego, spisane w 1947 r.).

Instytut Zachodni im. Zygmunta Wojciechowskiego, Archiwum osobiste K. Skubiszewskiego, sygn. 1043.

Polska Akademia Nauk, Archiwum w Warszawie, Oddział w Poznaniu (**APAN**), Materiały Krzysztofa Skubiszewskiego (1926–2010), P.III-44.

Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Akta członków: Krzysztof Skubiszewski.

Źródła drukowane

Barcz Jan (opr.), *Skuteczność prawa międzynarodowego w prawie wewnętrznym PRL. Materiały z działalności Zespołu Prawa*

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Międzynarodowego (październik 1986 – czerwiec 1987), Rada Legislacyjna przy Prezesie Rady Ministrów, Urząd Rady Ministrów, Warszawa 1987.
Bieńczyk-Missala Agnieszka (opr.), *Międzynarodowa ochrona praw człowieka. Wybór dokumentów*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2008.
Ceranka Paweł (red.), *Exposé ministrów spraw zagranicznych 1990–2013*, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Biuro Archiwum i Zarządzania Informacją, Warszawa 2013.
Enchiridion dei Concordati, due secoli di Storia dei rapporti Chiesa-Stato, Centro Editoriale Dehoniano, Bologna 2003.
Hlond August, *O chrześcijańskie zasady życia państwowego. List pasterski J.Em. Kardynała Prymasa Polski*, Gniezno 1932.
Konkordat polski 1993. Wybór materiałów źródłowych z lat 1993–1996, wybór tekstów i opr. kalendarium Czesław Janik, wprowadzenie Janusz Osuchowski, red. Beata Górowska, Uniwersytet Warszawski, Instytut Nauk Politycznych, Warszawa 1997.
Sobór Watykański II. Konstytucje, dekrety, deklaracje, Pallotinum, Poznań 2002.
Sprawozdanie dyrekcji państwowego gimnazjum im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu za pierwsze dziesięciolecie zakładu w niepodległej i wolnej ojczyźnie (1919–1929), Poznań 1930.
Zbiór orzeczeń Zgromadzenia Ogólnego Sądu Najwyższego, 1922–1925, nr 14.

Wspomnienia

Ananicz Andrzej, *Jeszcze raz o wyjściu wojsk rosyjskich*, w: *Krzysztof Skubiszewski i dyplomacja czasów przełomu*, Wydawnictwo Miejskie Posnania, Poznań 2016, s. 67–84.
Ananicz Andrzej, *Polityka regionalna i Grupa wyszehradzka, budowanie nowych standardów współpracy*, w: Piotr Skubiszewski, Janusz Stańczyk (red.), *Krzysztof Skubiszewski Minister Spraw*

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Zagranicznych RP 1989–1993, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Fundacja imienia Krzysztofa Skubiszewskiego, Warszawa 2016, s. 61–66.

Barcz Jan, *Doktryna Skubiszewskiego*, w: Piotr Skubiszewski, Janusz Stańczyk (red.), *Krzysztof Skubiszewski Minister Spraw Zagranicznych RP 1989–1993*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Fundacja imienia Krzysztofa Skubiszewskiego, Warszawa 2016, s. 31–46.

Barcz Jan, *Łączenie realizmu z wizją przyszłości. Rola Krzysztofa Skubiszewskiego w ustanowieniu podstaw prawnych stosunków Polski ze zjednoczonymi Niemcami*, w: Roman Kuźniar (red.), *Krzysztof Skubiszewski – dyplomata i mąż stanu*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2011, s. 33–50.

Bartoszewski Władysław, *Delikatność skrywana pod groźnymi minami*, w: *Krzysztof Skubiszewski i dyplomacja czasów przełomu*, Wydawnictwo Miejskie Posnania, Poznań 2016, s. 133–152.

Bartoszewski Władysław, *Kreator europejskiej dyplomacji*. Zapis wystąpienia Władysława Bartoszewskiego podczas uroczystości otwarcia Gabinetu Ministra Krzysztofa Skubiszewskiego w Instytucie Zachodnim w Poznaniu, 12 grudnia 2014 r., opr. Jadwiga Kiwerska, „Przegląd Zachodni" 2015, nr 3, s. 255–258.

Byczewski Iwo, *Bardzo osobisty punkt widzenia*, w: *Krzysztof Skubiszewski i dyplomacja czasów przełomu*, Wydawnictwo Miejskie Posnania, Poznań 2016, s. 49–66.

Ciosek Stanisław, *Krzysztof Skubiszewski – ZSRR i Rosja. Z perspektywy ambasadora w Moskwie*, w: Roman Kuźniar (red.), *Krzysztof Skubiszewski – dyplomata i mąż stanu,* Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2011, s. 50–60.

Kranz Jerzy, *Krzysztof Skubiszewski – portret piórkiem*, w: Piotr Skubiszewski, Janusz Stańczyk (red.), *Krzysztof Skubiszewski Minister Spraw Zagranicznych RP 1989–1993*, Wydawnictwa

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Uniwersytetu Warszawskiego, Fundacja imienia Krzysztofa Skubiszewskiego, Warszawa 2016, s. 123–132.

Kranz Jerzy, *Sapere Auso (To One Who Dared to Be Wise). On the Fifth Anniversary of the Death of Krzysztof Skubiszewski*, „Polish Yearbook of International Law" 34: 2014, s. 17–36.

Kranz Jerzy, *Temu, który ośmielił się być mądrym*, w: Roman Kuźniar (red.), *Krzysztof Skubiszewski – dyplomata i mąż stanu,* Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2011, s. 83–104.

Kuźniar Roman, *Działalność Ministerstwa Spraw Zagranicznych w czasach przełomu*, w: *Krzysztof Skubiszewski i dyplomacja czasów przełomu*, Wydawnictwo Miejskie Posnania, Poznań 2016, s. 35–48.

Kuźniar Roman, *Krzysztofa Skubiszewskiego powrót Polski do Europy*, w: Piotr Skubiszewski, Janusz Stańczyk (red.), *Krzysztof Skubiszewski Minister Spraw Zagranicznych RP 1989–1993*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Fundacja imienia Krzysztofa Skubiszewskiego, Warszawa 2016, s. 81–102.

Kuźniar Roman, *Suweren,* w: Roman Kuźniar (red.), *Krzysztof Skubiszewski – dyplomata i mąż stanu,* Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2011, s. 105–116.

Łączkowski Wojciech, *Wspomnienia czasu minionego*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2025, s. 178–179.

Łukaszewski Jerzy, *Krzysztof Skubiszewski 1926–2010. Człowiek – myśl – działanie – spuścizna*, w: Roman Kuźniar (red.), *Krzysztof Skubiszewski – dyplomata i mąż stanu,* Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2011, s. 11–32.

Łukaszewski Jerzy, *Wspomnienie o Krzysztofie Skubiszewskim*, w: Agnieszka Bieńczyk-Missala, Roman Kuźniar (red.), *Dziedzictwo Krzysztofa Skubiszewskiego w polityce zagranicznej RP*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2020, s. 19–26.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Makarczyk Jerzy, *Nowa polityka wschodnia*, w: Piotr Skubiszewski, Janusz Stańczyk (red.), *Krzysztof Skubiszewski Minister Spraw Zagranicznych RP 1989–1993*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Fundacja imienia Krzysztofa Skubiszewskiego, Warszawa 2016, s. 47–60.

Mazowiecki Tadeusz, *Żegnamy twórcę nowej polskiej polityki zagranicznej*, w: Roman Kuźniar (red.), *Krzysztof Skubiszewski – dyplomata i mąż stanu,* Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2011, s. 195–201.

Nowak Jerzy M., *Krzysztof Skubiszewski i demontaż Układu Warszawskiego*, w: Roman Kuźniar (red.), *Krzysztof Skubiszewski – dyplomata i mąż stanu,* Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2011, s. 129–152.

Nowak Jerzy M., *Minister Krzysztof Skubiszewski. Wyznania dyplomaty pracującego w służbie zagranicznej PRL i III RP*, w: Piotr Skubiszewski, Janusz Stańczyk (red.), *Krzysztof Skubiszewski Minister Spraw Zagranicznych RP 1989–1993*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Fundacja imienia Krzysztofa Skubiszewskiego, Warszawa 2016, s. 103–122.

Nowak Jerzy M., *Wspomnienia z perspektywy dyplomaty pracującego w służbie zagranicznej PRL i III RP*, w: *Krzysztof Skubiszewski i dyplomacja czasów przełomu*, Wydawnictwo Miejskie Posnania, Poznań 2016, s. 277–296.

Pospieszalski Karol Marian, *„To wszystko przeżyłem... ". Wspomnienia*, red. i opr. Piotr Grzelczak, Bogumił Rudawski, Maria Wagińska-Marzec, Poznań 2019.

Prawda Marek, *Od wspólnoty losu do wspólnoty interesów – Polska i Niemcy w 1989 roku i dzisiaj*, w: *Krzysztof Skubiszewski i dyplomacja czasów przełomu*, Wydawnictwo Miejskie Posnania, Poznań 2016, s. 297–310.

Reiter Janusz, *Jak definiujemy swą rolę w Europie?*, w: *Krzysztof Skubiszewski i dyplomacja czasów przełomu*, Wydawnictwo Miejskie Posnania, Poznań 2016, s. 311–322.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Skórzyńska Katarzyna, *Wspomnienia z Brazylii (1992–1996)*, w: *Krzysztof Skubiszewski i dyplomacja czasów przełomu*, Wydawnictwo Miejskie Posnania, Poznań 2016, s. 323–342.
Skubiszewski Piotr, *Mój brat Krzysztof*, w: Piotr Skubiszewski, Janusz Stańczyk (red.), *Krzysztof Skubiszewski Minister Spraw Zagranicznych RP 1989–1993*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Fundacja imienia Krzysztofa Skubiszewskiego, Warszawa 2016, s. 19–28.
Skubiszewski Piotr, *O moim bracie*, „Przegląd Zachodni" 2015, nr 3, s. 237–254.
Skubiszewski Piotr, *Rozmowa z moim bratem*, w: *Krzysztof Skubiszewski i dyplomacja czasów przełomu*, Wydawnictwo Miejskie Posnania, Poznań 2016, s. 35–48.
Sułek Jerzy, *Profesor zwyczajny a wielki*, w: *Krzysztof Skubiszewski i dyplomacja czasów przełomu*, Wydawnictwo Miejskie Posnania, Poznań 2016, s. 343–360.
Szwarc Andrzej J., *Dziekańskie wspomnienie w 100-lecie Wydziału Prawa i Administracji UAM*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" 71: 2019, z. 2, s. 25–34.
Ziółkowski Janusz, *To był serdeczny przymus. Zapis lat 1981–1990*, Księgarnia Św. Wojciecha, Poznań 1997.

Inne

Dembski Łukasz, *Gabinet profesora Krzysztofa Skubiszewskiego Ministra Spraw Zagranicznych RP (1989–1993) w Instytucie Zachodnim w Poznaniu*, „Przegląd Wielkopolski" 2014, nr 4, s. 66–70.
Dembski Łukasz, *Spuścizna ministra [Krzysztofa] Skubiszewskiego*, „IKS" 2014, nr 12, s. 69.
Dembski Łukasz, Zaradniak Marek, *Krzysztof Skubiszewski ma swój gabinet*, „Głos Wielkopolski" z 14 grudnia 2014 r.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Opracowania

Bajer Magdalena, *Skubiszewscy*, „Forum Akademickie" 2008, nr 2, s. 56, https://forumakademickie.pl/media/archiwum/2008/02/56_skubiszewscy.html [dostęp: 14.03.2026].

Barcz Jan, *„Miałeś chamie złoty róg...". Co dalej z politycznymi stosunkami Polska-Niemcy*, w: Agnieszka Bieńczyk-Missala, Roman Kuźniar (red.), *Dziedzictwo Krzysztofa Skubiszewskiego w polityce zagranicznej RP*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2020, s. 151–164.

Barcz Jan, *Skuteczność prawa międzynarodowego warunkuje demokratyczny charakter państwa. Wpływ koncepcji Krzysztofa Skubiszewskiego na konstytucyjne zagwarantowanie skuteczności prawa międzynarodowego w demokratycznej Polsce*, w: Agnieszka Bieńczyk-Missala, Roman Kuźniar (red.), *Dziedzictwo Krzysztofa Skubiszewskiego w polityce zagranicznej RP*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2020, s. 41–58.

Barcz Jan, *Udział Polski w Konferencji „2 + 4". Aspekty prawne i proceduralne*, PISM, Warszawa 1994.

Barcz Jan, Ruchniewicz Krzysztof (red.), *Akt dobrosąsiedzki. 30 lat Traktatu o potwierdzeniu granicy polsko-niemieckiej na Odrze i Nysie Łużyckiej*, Elipsa, Wrocław–Warszawa 2021.

Bieńczyk-Missala Agnieszka, *Polityka regionalna jako dziedzictwo Krzysztofa Skubiszewskiego*, w: Agnieszka Bieńczyk-Missala, Roman Kuźniar (red.), *Dziedzictwo Krzysztofa Skubiszewskiego w polityce zagranicznej RP*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2020, s. 165–186.

Bieńczyk-Missala Agnieszka, *Prawa człowieka w polskiej polityce zagranicznej po 1989 roku*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005.

Bieńczyk-Missala Agnieszka, Kuźniar Roman (red.), *Dziedzictwo Krzysztofa Skubiszewskiego w polityce zagranicznej RP*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2020.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Concepts of general domestic remedy and simplified procedure for amending the convention in the post-interlaken process: 4th Warsaw Seminar, 9–10 September 2010: in memory of professor Krzysztof Skubiszewski (1926–2010), Krajowa Szkoła Administracji Publicznej, Warszawa 2010.

Crawford James, *Judge Skubiszewski in the East Timor case*, w: James Crawford, Grzegorz Dziemidowicz, Rosalyn Higgins, Zdzisław Kędzia, Bartłomiej Krzan, Marek Prawda, Ryszard Stemplowski, *Professor, Minister, Judge – Krzysztof Skubiszewski 1926–2010*, preface by Ambassador Witold Sobków, coordinated by Ryszard Stemplowski, Scholar Publishing House, Warszawa 2015, s. 50–62.

Crawford James, Dziemidowicz Grzegorz, Higgins Rosalyn, Kędzia Zdzisław, Krzan Bartłomiej, Prawda Marek, Stemplowski Ryszard, *Professor, Minister, Judge – Krzysztof Skubiszewski 1926–2010*, preface by Ambassador Witold Sobków, coordinated by Ryszard Stemplowski, Scholar Publishing House, Warszawa 2015.

Dudek Antoni, *Od Mazowieckiego do Suchockiej*, Wydawnictwo Znak Horyzont, Kraków 2019.

Dziemidowicz Grzegorz, *A professor, minister, gentleman*, w: James Crawford, Grzegorz Dziemidowicz, Rosalyn Higgins, Zdzisław Kędzia, Bartłomiej Krzan, Marek Prawda, Ryszard Stemplowski, *Professor, Minister, Judge – Krzysztof Skubiszewski 1926–2010*, preface by Ambassador Witold Sobków, coordinated by Ryszard Stemplowski, Scholar Publishing House, Warszawa 2015, s. 22–28.

Fiumel Henryk de, Ciamaga Lucjan, *Struktura i formy prawne Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej*, „Studia Prawnicze" 1963, nr 2, s. 223–271.

Franz Maciej, Janicki Tadeusz, Magowska Anita, *Uniwersytet Poznański 1919–2019. Uniwersytet w czasie wojny 1939–1945*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2019.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Gadkowski Tadeusz, *Katedra Prawa Międzynarodowego i Organizacji Międzynarodowych*, w: *Myśląc o przyszłości, nie zapominamy o przeszłości. Księga Jubileuszowa – 100 lat Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*, Wydawnictwo Miejskie Posnania, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2019, s. 443–463.

Gadkowski Tadeusz, *Podmiotowość prawnomiędzynarodowa organizacji międzynarodowych a ich zdolność traktatowa*, Silva Rerum, Poznań 2019.

Gadkowski Tadeusz, *Uhonorowanie Krzysztofa Skubiszewskiego – Profesora Wydziału Prawa i Administracji UAM*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" 77: 2015, z. 2, s. 311–313.

Gadkowski Tadeusz, Tyranowski Jerzy, *Alfons Klafkowski. Prawnik internacjonalista* (Magistri Nostri. Profesorowie Wydziału Prawa Poznańskiego Uniwersytetu, red. Andrzej Gulczyński), Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2004.

Gelberg Ludwik, *Problematyka prawno-międzynarodowa na łamach „Przeglądu Zachodniego"*, „Państwo i Prawo" 1954, nr 7–8, s. 178.

Gilas Janusz, *Międzynarodowe stosunki gospodarcze*, Branta, Warszawa 1966.

Grzebyk Patrycja, *Organizacja Narodów Zjednoczonych w działalności naukowej i praktycznej Krzysztofa Skubiszewskiego oraz w polityce Rzeczypospolitej Polskiej po 2015 roku*, w: Agnieszka Bieńczyk-Missala, Roman Kuźniar (red.), *Dziedzictwo Krzysztofa Skubiszewskiego w polityce zagranicznej RP*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2020, s. 259–276.

Gulczyński Andrzej, *Władysław Seyda (1863–1939)*, w: Andrzej Gulczyński (red.), *Wielkopolanie XX wieku*, Wojewódzka Biblioteka Publiczna i Centrum Animacji Kultury w Poznaniu, Poznań 2001, s. 483–499.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Higgins Rosalyn, *Krzysztof Skubiszewski as an international lawyer*, w: James Crawford, Grzegorz Dziemidowicz, Rosalyn Higgins, Zdzisław Kędzia, Bartłomiej Krzan, Marek Prawda, Ryszard Stemplowski, *Professor, Minister, Judge – Krzysztof Skubiszewski 1926–2010*, preface by Ambassador Witold Sobków, coordinated by Ryszard Stemplowski, Scholar Publishing House, Warszawa 2015, s. 63–67.

Hilpold Peter, *Krzysztof Skubiszewski and the Right to Self-determination: Past and Future*, „Polish Yearbook of International Law" 39: 2019, s. 21–35.

Instytut Zachodni 50 lat, Poznań 1994.

Jeżewski Marek (opr.), *Publikacje Prof. dr. hab. Krzysztofa Skubiszewskiego*, w: *Krzysztof Skubiszewski doktorem honoris causa Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie*, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2004, s. 141–158.

Jóźwicki Władysław, *Karol Marian Pospieszalski. Państwo – okupacja – odpowiedzialność* (Magistri Nostri. Profesorowie Wydziału Prawa Poznańskiego Uniwersytetu, red. Andrzej Gulczyński), Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2025.

Kaczmarek Zygmunt, *Marian Seyda (1879–1967)* w: Andrzej Gulczyński (red.), *Wielkopolanie XX wieku*, Wojewódzka Biblioteka Publiczna i Centrum Animacji Kultury w Poznaniu, Poznań 2001, s. 465–485.

Kański Lesław, *Konstytucyjna regulacja statusu jednostki a międzynarodowa ochrona praw człowieka*, w: Zdzisław Kędzia (red.), *Prawa i wolności człowieka i obywatela w nowej polskiej konstytucji*, Poznańskie Centrum Praw Człowieka, Instytut Nauk Prawnych PAN, Poznań 1990, s. 81–96.

Kędzia Zdzisław, *Human rights and the new Polish foreign policy*, w: James Crawford, Grzegorz Dziemidowicz, Rosalyn Higgins, Zdzisław Kędzia, Bartłomiej Krzan, Marek Prawda, Ryszard Stemplowski, *Professor, Minister, Judge – Krzysztof*

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Skubiszewski 1926–2010, preface by Ambassador Witold Sobków, coordinated by Ryszard Stemplowski, Scholar Publishing House, Warszawa 2015, s. 36–43.

Kędzia Zdzisław, *Prawa człowieka pośród wartości polityki zagranicznej*, w: Roman Kuźniar (red.), *Krzysztof Skubiszewski – dyplomata i mąż stanu,* Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2011, s. 67–82.

Kędzia Zdzisław, *The Place of Human Rights Treaties in the Polish Legal Order*, „European Journal of International Law" 1991, t. 2, nr 2, s. 133–140.

Kowalczyk Józef abp, *Konkordat między Stolicą Apostolską a Rzecząpospolitą Polską 1993/1998*, Płocki Instytut Wydawniczy, Płock 2013.

Kowalski Michał, *The Use of Armed Force: Contemporary Challenges in Light of Professor Skubiszewski's Legacy*, „International Community Law Review" 2016, t. 18, nr 2, s. 109–128.

Kranz Jerzy, *Krzysztof Skubiszewski (1926–2010)*, „Państwo i Prawo" 2010, nr 7, s. 97–101.

Krasowski Krzysztof (red.), *Zarys dziejów Wydziału Prawa Uniwersytetu w Poznaniu 1919–2004*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2004.

Król Magdalena, *Memoria universitatis. Upamiętnienia uczonych poznańskiego Uniwersytetu w latach 1919–2019*, współpraca Danuta Zydorek, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2021.

Krzan Bartłomiej, *Fiat iustitia... Professor Krzysztof Skubiszewski and His Vision of the Relations Between the International Court of Justice and the Security Council*, „International Community Law Review" 2016, t. 18, nr 2, s. 129–150.

Krzan Bartłomiej, *Judicial review of the acts of international organizations*, w: James Crawford, Grzegorz Dziemidowicz, Rosalyn Higgins, Zdzisław Kędzia, Bartłomiej Krzan, Marek Prawda, Ryszard Stemplowski, *Professor, Minister, Judge – Krzysztof Skubiszewski 1926–2010*, preface by Ambassador

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Witold Sobków, coordinated by Ryszard Stemplowski, Scholar Publishing House, Warszawa 2015, s. 68–87.
Krzysztof Skubiszewski i dyplomacja czasów przełomu, Wydawnictwo Miejskie Posnania, Poznań 2016.
Kupiecki Robert, *Stopniowa rewolucja – Krzysztof Skubiszewski i początki polskiej drogi do NATO*, w: Agnieszka Bieńczyk-Missala, Roman Kuźniar (red.), *Dziedzictwo Krzysztofa Skubiszewskiego w polityce zagranicznej RP*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2020, s. 111–150.
Kuźniar Roman, *Polska w zjednoczonej Europie*, w: Agnieszka Bieńczyk-Missala, Roman Kuźniar (red.), *Dziedzictwo Krzysztofa Skubiszewskiego w polityce zagranicznej RP*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2020, s. 59–86.
Kuźniar Roman (red.), *Krzysztof Skubiszewski – dyplomata i mąż stanu*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2011.
Leitgeber Sławomir, *Dzieje rodziny Leitgeberów od XVIII do XX wieku*, Wydawnictwo Historyczne, Poznań 2002.
Łychowski Tadeusz, *Organizacje regionalne*, w: Marian Muszkat (red.), *Zarys prawa międzynarodowego publicznego*, t. 2, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1956, s. 213–225.
Madej Marek, *Polityka bezpieczeństwa Polski czasów ministra Skubiszewskiego a nasza teraźniejszość*, w: Agnieszka Bieńczyk-Missala, Roman Kuźniar (red.), *Dziedzictwo Krzysztofa Skubiszewskiego w polityce zagranicznej RP*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2020, s. 87–109.
Makarczyk Jerzy, *Introduction. Krzysztof Skubiszewski: His Professional and Public Activity*, w: Jerzy Makarczyk (red.), *Theory of International Law at the Threshold of the 21st Century. Essays in Honour of Krzysztof Skubiszewski*, Kluwer Law International, The Hague–London–Boston 1996, s. 11–34.
Makarczyk Jerzy (red.), *Theory of International Law at the Threshold of the 21st Century. Essays in Honour of Krzysztof Skubiszew-*

Adam Mickiewicz University Press © 2026

ski, Kluwer Law International, The Hague–London–Boston 1996.

Meissner Roman, *Skubiszewski Ludwik Marcin*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXXVIII, Instytut Historii PAN, Warszawa–Kraków 1997–1998, s. 492–495.

Menzel Eberhard, *Das Annexionsverbot des modernen Völkerrechts und das Schicksal der deutschen Ostgebiete*, w: Herbert Schlenger (red.), *Das östliche Deutschland. Ein Handbuch*, Holzner-Verlag, Würzburg 1959, s. 3–56.

Mik Cezary, *Laudacja na cześć Pana Profesora Krzysztofa Skubiszewskiego – doktora honoris causa UKSW z dnia 18 grudnia 2002 r.*, w: *Krzysztof Skubiszewski doktorem honoris causa Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie*, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2004, s. 23–31.

Paszewski Andrzej, *Była taka Rada*, „Więź" 2016, t. 59, nr 4, s. 243–247.

Pihan-Kijasowa Alicja (red.), *Poczet członków Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk 1857–2007. Materiały do Słownika biograficznego Wielkopolan,* Poznań 2008.

Poniedziałek Anna, Stasiak Łucja, *Profesor Ludwik Skubiszewski (1886–1957*), w: Michał Musielak (red.), *Uniwersytet Poznański (1919–2019). Uniwersytet Medyczny im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu w latach 1950–2019. Historia i luminarze nauki*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2019, s. 546–552.

Prawda Marek, *From communities in conflict to interests sharing communities: Poland and Germany in 1989 and today*, w: James Crawford, Grzegorz Dziemidowicz, Rosalyn Higgins, Zdzisław Kędzia, Bartłomiej Krzan, Marek Prawda, Ryszard Stemplowski, *Professor, Minister, Judge – Krzysztof Skubiszewski 1926–2010*, preface by Ambassador Witold Sobków, coordinated by Ryszard Stemplowski, Scholar Publishing House, Warszawa 2015, s. 29–35

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Preis Pomerania Nostra. Feierliche Preisverleihung an Prof. Dr. Krzysztof Skubiszewski, Außenminister A. D. (Greifswalder Universitätsreden, Neue Folge Nr. 121), Greifswald 2006.

Rotfeld Adam Daniel, *Nowy początek: dylematy polskiej polityki zagranicznej w latach 1989–1993*, w: Agnieszka Bieńczyk-Missala, Roman Kuźniar (red.), *Dziedzictwo Krzysztofa Skubiszewskiego w polityce zagranicznej RP*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2020, s. 27–39.

Rozmaryn Stefan, *Skuteczność umów międzynarodowych PRL w stosunkach wewnętrznych*, „Państwo i Prawo" 1962, nr 12, s. 951–964.

Sandorski Jan, *Bohdan Winiarski. Prawo – Polityka – Sprawiedliwość* (Magistri Nostri. Profesorowie Wydziału Prawa Poznańskiego Uniwersytetu, red. Andrzej Gulczyński), Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2004.

Sandorski Jan, *Nie deptać prawników. Wydział Prawa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w anegdocie*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2007.

Sandorski Jan, *Odnowienie doktoratu profesora Krzysztofa Skubiszewskiego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" 67: 2005, z. 1, s. 251–253.

Sandorski Jan, *Profesor Krzysztof Skubiszewski (1926–2010)*, „Nauka" 2010, nr 1, s. 165–171.

Sikorska-Dzięgielewska, *Wydział w latach 1945–1956*, w: K. Krasowski (red.), *Zarys dziejów Wydziału Prawa Uniwersytetu w Poznaniu 1919–2004*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2004, s. 97–146.

Skubiszewski Piotr, Stańczyk Janusz (red.), *Krzysztof Skubiszewski Minister Spraw Zagranicznych RP 1989–1993*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Fundacja imienia Krzysztofa Skubiszewskiego, Warszawa 2016.

Stemplowski Ryszard, *A sketch of Krzysztof Skubiszewski's view on the concept of raison d'état*, w: James Crawford, Grzegorz

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Dziemidowicz, Rosalyn Higgins, Zdzisław Kędzia, Bartłomiej Krzan, Marek Prawda, Ryszard Stemplowski, *Professor, Minister, Judge – Krzysztof Skubiszewski 1926–2010*, preface by Ambassador Witold Sobków, coordinated by Ryszard Stemplowski, Scholar Publishing House, Warszawa 2015, s. 44–49.

Suchocka Hanna, *Konkordat jako umowa międzynarodowa*, w: Agnieszka Gajda, Krzysztof Grajewski, Anna Rytel-Warzocha, Piotr Uziębło, Marcin M. Wiszowaty (red.), *Konstytucjonalizm polski. Refleksje z okazji Jubileuszu 70-lecia urodzin i 45-lecia pracy naukowej profesora Andrzeja Szmyta*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2020, s. 661–673.

Suchocka Hanna, *Polski model relacji państwo–kościół w świetle Konstytucji RP i Konkordatu z 1993 r.*, w: Józef Wroceński, Helena Pietrzak (red.), *Konkordat Polski w X lat po ratyfikacji*, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2008, s. 41–67.

Szamota Barbara, *Problematyka pasożytnictwa społecznego. Aspekty prawne*, „Archiwum Kryminologii" 1985, t. XII, s. 101–112.

Wieruszewski Roman, *Dziedzictwo Krzysztofa Skubiszewskiego – prawa człowieka*, w: Agnieszka Bieńczyk-Missala, Roman Kuźniar (red.), *Dziedzictwo Krzysztofa Skubiszewskiego w polityce zagranicznej RP*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2020, s. 245–258.

Wolff-Powęska Anna, *Listy do Redakcji*, „Przegląd Zachodni" 2012, nr 4, s. 295.

Writings of Krzysztof Skubiszewski published in the period of 1945–1995, w: Jerzy Makarczyk (red.), *Theory of International Law at the Threshold of the 21st Century. Essays in Honour of Krzysztof Skubiszewski*, Kluwer Law International, The Hague–London–Boston 1996, s. 35–58.

Żenkiewicz Maciej, *Judge Skubiszewski at the Iran-United States Claims Tribunal*, „International Community Law Review" 2016, t. 18, nr 2, s. 151–175.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Indeks nazwisk

A
Abi-Saab Georges M. 255
Ajdukiewicz Kazimierz 53
Amerasinghe Chittharanjan F. 255
Ananicz Andrzej 258
Annan Kofi 239
Ayala Lasso José 245

B
Baade Hans W. 77
Babiński Leon 50, 57, 84
Barcz Jan 118, 256, 258
Berezowski Cezary 73, 82, 96
Bernhardt Rudolf 255
Białkowski Kazimierz 87
Bielecki Jan Krzysztof 177, 189, 194
Bieńczyk-Missala Agnieszka 16, 258
Bossowski Józef Jan 50
Boutros-Ghali Boutros 255
Broms Bengt 255
Brownlie Ian 255
Buchowska Natalia 101
Burdeau Geneviève 255
Byczewski Iwo 20, 54

C
Caflisch Lucius 255
Cahier Philippe 255
Cassin René 241
Chełkowski August 209
Cichowicz Wiesława 34
Cieślak Marian 107
Ciosek Stanisław 256
Cyrankiewicz Józef 106

D
Dembski Łukasz 17
Dominicé Christian 255
Drobnik Marcin 101
Drzycimski Andrzej 192
Dumas Roland 195, 254
Dupuy René Jean 255
Dziemidowicz Grzegorz 256

E
Eicher Peter 245
El Erian Abdullah 132
Evans Tilghman 76

Adam Mickiewicz University Press © 2026

F
Firlej Henryk 27
Fitzmaurice Malgosia 255
Flisowski Zdobysław 203
Frowein Jochen Abr 255
Fuller Lon L. 14

G
Gadkowski Aleksander 8, 19, 25
Gadkowski Tadeusz 87, 101, 110, 143
Gelberg Ludwik 66–69
Gelewski Tadeusz 87
Genscher Hans-Dietrich 189, 195, 253, 254
Glemp Józef 170, 251
Gorbaczow Michaił 185, 198
Górski Józef 50, 81

H
Haber Jan 88
Herczegh Géza 248
Higgins Rosalyn 255
Hlond August 170
Hubert Stanisław 73, 84, 96, 97, 100

I
Iwanejko Marian 89

J
Jan Paweł II 202
Janowicz Zbigniew 56
Janowski Gabriel 208
Jaruzelski Wojciech 171, 172, 174, 176
Jaśkiewicz Władysław 81
Jedlicki Marian Zygmunt 60
Jennings Robert 255
Jeżewski Marek 18
Jiménez de Aréchaga Eduardo 132
Jiuyong Shi 249
Jurasz Antoni 30
Jurek Marek 115

K
Kaczmarczyk Zdzisław 50, 84
Karol XVI Gustaw 209
Katz-Suchy Juliusz 66, 96
Kaufman Enid 93
Kędzia Zdzisław 8, 25, 223, 256
Kiszczak Czesław 172
Klafkowski Alfons 57, 59, 60, 66, 67, 69, 71, 73, 74, 81, 82, 87, 88, 95, 96, 97, 100, 155, 263
Klebes Heiner 224
Kleeberg Franciszek 38
Kohl Helmut 188, 189
Kolańczyk Kazimierz 81, 97
Koroma Abdul Gadire 249
Kosicki Aleksander 101
Kosmala Roman 5, 267
Kowalczyk Józef 200, 201, 204, 251

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Kozak Józefa 27
Kranz Jerzy 256, 258
Krasowska Eugenia 81
Krasowski Krzysztof 14
Krzymiński Aleksander 111
Kuczyński Stefan 37
Kupiecki Robert 258
Kupiszewski Henryk 200
Kuźniar Roman 16, 17, 20, 250, 256–258, 261, 268

L
Labuda Gerard 92
Lachs Manfred 96, 247, 248
Lauterpacht Elihu 150, 255
Leitgeber Aniela Maria (zob. Aniela Skubiszewska) 26, 30, 31
Leitgeber Bolesław 53, 54
Leitgeber Czesław 32, 37
Leitgeber Jan 32, 33
Leitgeber Józef 32
Leoński Zbigniew 110
Libera Kazimierz 92, 96
Lipiński Eryk 173
Lisowski Zygmunt 45, 50
Lorenc Stanisław 260, 261
Ludwiczak Witalis 15, 66, 100

Ł
Łączkowski Wojciech 91
Łopatka Adam 111, 121
Łukaszewski Jerzy 20, 33–35, 48, 49, 51–53, 76, 104, 256, 258

M
Macierewicz Antoni 208
Maisel Witold 89, 91, 110
Makarczyk Jerzy 16, 42, 45, 69, 255, 258
Mazowiecki Tadeusz 11, 22, 173–177, 180, 183, 198, 210, 231, 256, 265, 268
Michalska Anna 89
Mik Cezary 142
Mikołajczyk Stanisław 30
Miśkiewicz Benon 110
Morin Jacques-Yvan 79

N
Nahlik Stanisław Edward 100
Nehring Leonard 32
Niesyto Janusz 256
Nowak Jerzy M. 256, 258
Nowakowski Zygmunt K. 81
Nycz Kazimierz 251

O
Oda Shigheru 132
Ohanowicz Alfred 50
Olechowski Tadeusz 200
Olszewski Jan 177
Osiatyński Jerzy 194

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Otmianowska Maria 30
Otmianowski Jan 30

P
Pawlak Waldemar 177, 248
Peretiatkowicz Antoni 50, 55, 57, 60
Pernal Marek 203
Pospieszalski Karol Marian 81, 84, 91, 97, 98
Przetacznik Franciszek 95

R
Raczyński Karol Roger 27
Radwański Zbigniew 97, 100
Ranjeva Raymond 249
Roguszko Maria 89
Rokita Jan Maria 203
Romaszewski Zbigniew 223
Rosiński Stefan 50
Rotfeld Adam Daniel 87, 258
Rozmaryn Stefan 96
Ruda José Maria 250

S
Saboia Gilberto 243
Šahović Milan 132, 255
Sandorski Jan 85, 87, 89, 101, 110, 143
Schachter Oscar 255
Schwebel Stephen M. 255
Seyda Marian 30
Seyda Władysław 30, 37
Seyersted Finn 255
Shabtai Rosenne 255
Sikorski Władysław 30
Silnicki Tadeusz 50
Simma Bruno 263
Skórzewska Jadwiga 203
Skubiszewska Aniela 31
Skubiszewska Cecylia 27
Skubiszewska Janina 27
Skubiszewska-Święszkowska Maria 31, 41, 48
Skubiszewska Maria (z d. Michalska) 93
Skubiszewski Feliks 27
Skubiszewski Franciszek 27
Skubiszewski Ludwik Marcin 26–31, 38, 39, 41–45, 70
Skubiszewski Marcin 27, 38
Skubiszewski Piotr Augustyn 20, 23, 31, 33–38, 41, 43, 48, 50, 53, 55, 75, 76, 79, 89, 90, 93, 99, 105, 113, 197, 202, 230, 231, 249, 250, 258, 266
Sodano Angelo 203
Sohn Louis B. 255
Sørensen Max 92, 94, 132, 134, 135
Sucharitkul Sompong 255
Suchocka Hanna 8, 25, 177–179, 194, 201, 206, 209, 224, 231, 247, 263
Sułek Jerzy 256

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Szczepanik Krzysztof 20
Szlajfer Henryk 258
Szwarc Andrzej J. 101, 259–261

Ś
Ślósarczyk Stanisław 89

T
Taylor Edward 50, 73
Taylor Jacek 89
Tomuschat Christian 255
Towpik Andrzej 256
Trzciński Janusz 224
Tyranowski Jerzy 87, 101, 260

V
Valticos Nicolas 255
Virally Michel 132

W
Wachowski Mieczysław 209
Wałęsa Lech 50, 171, 172, 174, 192, 201, 206, 209, 217, 225
Wąsicki Jan *81*, 88, *96*
Werner Manfred 196, 197
Wieruszewski Roman 231, 238, 258
Wiewióra Bolesław 67, 155
Wiewiórowski Maciej 108
Winiarski Bohdan 54, 55, 57, 60, 99, 263
Winiewicz Józef 94, 158
Wisłocki Jerzy 89
Witos Wincenty 30
Wojciechowski Zygmunt 22, 50

Z
Ziembiński Zygmunt 255
Zimmermann Marian 50, 53, 56, 57, 84, 96, 100
Ziółkowska Ewa 15
Ziółkowski Janusz 15, 35, 50–52, 171, 172, 174, 209
Ziółkowski Marek 15

Ż
Żółkiewski Stefan 65

Indeks sporządziła
Adriana Staniszewska

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Summary

Krzysztof Skubiszewski
Poznanian – Professor – Statesman

The biography portrays Professor Krzysztof Skubiszewski, who was born in Poznań and remained closely associated with the city throughout his life. An eminent scholar and world expert in international law, he served as Minister of Foreign Affairs in Poland's first non-communist government and in three successive governments, and as President of the Iran–United States Claims Tribunal. The book highlights his personal refinement, elegance, exceptional work ethic, and qualities that shaped his stature as a scholar, statesman, and distinguished European political figure.

The book consists of eight chapters covering different stages of Krzysztof Skubiszewski's life and highlighting the principal areas of his activity. The introduction presents the current state of research on his life, work, and achievements, and identifies the primary sources on which this biography is based. Given the intention to explore his ties with Adam Mickiewicz University, these sources consist primarily of records preserved in the University Archives, as well as personal papers deposited with the Zygmunt Wojciechowski Institute for Western Affairs and the Poznań Branch of the Archives of the Polish Academy of Sciences. The book concludes with a chronologically arranged bibliography of Krzysztof Skubiszewski's publications.

The chapter "The Road to the University" examines Krzysztof Skubiszewski's formative years, focusing on his family back-

Adam Mickiewicz University Press © 2026

ground, childhood, education, and wartime experiences. Born in Poznań into the family of Professor Ludwik Skubiszewski and Aniela Leitgeber, he grew up in an environment shaped by intellectual curiosity, patriotism, and a profound respect for education and public service. The chapter demonstrates the importance of family traditions, cultural heritage, and the atmosphere of interwar Poznań in shaping his character, values, and future life choices. It also reconstructs the wartime fate of the Skubiszewski family, including their displacement from Poznań, life under occupation, and the educational difficulties caused by the war. Particular attention is devoted to Krzysztof Skubiszewski's participation in clandestine education in Warsaw, his subsequent education and secondary-school graduation in Biała Podlaska, and the impact of wartime experiences on his later life and that of his family. The chapter concludes with the family's return to devastated Poznań in 1945 and Krzysztof Skubiszewski's commencing his law studies, which marked the starting point of his academic career.

The next chapter, entitled "At the University", traces Krzysztof Skubiszewski's academic career at Poznań University, from his enrolment as a law student in 1945 to his attainment of professorial rank. It examines the intellectual formation of the young scholar, whose interest in public international law developed during his studies, particularly under the influence of Professors Bohdan Winiarski and Alfons Klafkowski, successive heads of the Chair of International Law. The chapter discusses his early scholarly achievements as well as his teaching and organisational activities at the Faculty of Law. Particular attention is devoted to his extensive contacts with foreign academic institutions, including studies, research, lectures, and conferences at leading European and American universities. These experiences strengthened his scholarly reputation and secured his standing in the field of international law. At the same time, the chapter

Adam Mickiewicz University Press © 2026

reconstructs the political constraints on his academic career in communist Poland, including restrictions on foreign travel, difficulties in publishing scholarly works, and delays in academic promotion. These difficulties, however, did not weaken his scholarly independence or academic integrity. His university years are presented as the period in which Krzysztof Skubiszewski helped to shape and develop the Poznań school of international law, whose achievements have enduring significance.

The subsequent chapter examines the period following Krzysztof Skubiszewski's move from the University to the Institute of Legal Sciences of the Polish Academy of Sciences. It analyses the academic and political circumstances of this transition and shows how the new institutional environment enabled him to broaden the scope of his research and boost its international impact. This period was marked by exceptional scholarly activity and growing international recognition, accompanied by increasing involvement in public affairs during the final decades of communist Poland. Particular attention is devoted to his work in the Primate's Social Council and the Consultative Council to the Chairman of the Council of State, within which he brought his extensive legal expertise to discussions on constitutional reform and the rule of law. His activities on behalf of the Independent Self-Governing Trade Union "Solidarity" are presented as an expression of civic responsibility and concern for the state and civil society. Throughout this period, Krzysztof Skubiszewski maintained his independence from party structures and remained faithful to the values that guided his life and work. His years at the Polish Academy of Sciences are presented as a transitional stage between his academic career and his subsequent political career, particularly his role in building and developing a new Polish foreign policy as Minister of Foreign Affairs in four successive governments after 1989.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

The analysis then turns to Krzysztof Skubiszewski's scholarly achievements and his contribution to developing the Polish school of public international law. His extensive body of work is presented as a coherent research programme combining methodological precision, intellectual originality, and practical significance. Four principal areas of research are identified: the relationship between international and domestic law; the prohibition of the use of force and collective security; the role of international organisations in the development of international law; and the legal aspects of Polish-German relations after the Second World War. Across these fields, Krzysztof Skubiszewski consistently combined rigorous legal analysis with an awareness of the practical importance of international law for peace, stability, and state sovereignty. His scholarship reflected Poland's national interests while remaining firmly rooted in universal principles of international law and independent of ideological pressures. The chapter also demonstrates that some of his pioneering concepts indicated major directions in the development of international legal scholarship and had a significant influence on its codification and further development.

A particularly important place is occupied by Krzysztof Skubiszewski's activities as Minister of Foreign Affairs from 1989 to 1993. He is portrayed as a non-partisan expert and statesman, who based Polish foreign policy on the foundations of international law and the raison d'etat. Among his most important achievements were securing the final confirmation of the Oder–Neisse border in the treaty with Germany and negotiating the withdrawal of Soviet troops from Polish territory.

He laid the foundations for Poland's integration into European structures through the country's membership in the Council of Europe while also expanding regional ties within the Visegrád Group and the Weimar Triangle. As part of Poland's new treaty

Adam Mickiewicz University Press © 2026

policy with other states, he also proved instrumental in bringing about the signing of the Concordat with the Holy See.

His political independence, and subsequent participation in four governments, helped preserve the continuity of Polish foreign policy during the period of systemic transformation. The overriding principle guiding his actions was raison d'etat. It was for this reason that in 1993, motivated by concern for the political stability of the state, he withdrew his candidacy for the position of judge at the International Court of Justice, despite enjoying broad support and possessing the highest qualifications for the office.

The chapter "Architect of Change" focuses on Professor Skubiszewski's role in establishing the foundations of the binding force of international law within the legal order of democratic Poland and in recognising human rights and the international rule of law as the overarching principles of Polish foreign policy. In both of these areas, the value of combining Professor Skubiszewski's exceptional achievements as an eminent scholar of international law with his experience as foreign minister during Poland's transition to independence and democracy is particularly evident. The analysis highlights not only his theoretical and legislative proposals but also his impact on practice. A practical illustration of the binding force of international law within the domestic legal order is the landmark ratification of the 1989 Convention on the Rights of the Child. On the issue of human rights and the rule of law, emphasis is placed on the influence of Professor Skubiszewski and Polish diplomacy under his leadership on the Second World Conference on Human Rights in Vienna in 1993 and on establishing the post of the UN High Commissioner for Human Rights.

The next chapter examines Krzysztof Skubiszewski's international activities following the completion of his political mission as Minister of Foreign Affairs. His transition from government

Adam Mickiewicz University Press © 2026

service to international adjudication is presented as a natural continuation of his lifelong commitment to the development of the doctrine of international law. Particular attention is devoted to his decision in 1993 to withdraw his candidacy for the International Court of Justice, despite broad international support, placing the national interest above his personal ambitions. The narrative then turns to his work at the Iran-United States Claims Tribunal in The Hague, where he first served as a judge and President of a Chamber and subsequently as President of the Tribunal. Characterised by intellectual independence, methodological precision, and respect for international law, his judicial approach reflected the combination of his academic and diplomatic experience. The chapter also considers his continued involvement in international scholarly and professional organisations and his contribution to the development of international law and the peaceful settlement of disputes. His work in The Hague is presented as the culmination of decades of scholarly, teaching, and public service. The chapter concludes by emphasising Krzysztof Skubiszewski's lasting international authority as a scholar, diplomat, and international judge.

The biography concludes with an account of the honours and recognition bestowed on Krzysztof Skubiszewski both during his lifetime and after his death. These distinctions reflected his outstanding scholarly achievements as well as his contribution to Polish foreign policy and the development of international law. The text presents his most important decorations, honorary doctorates, memberships in prestigious academic institutions and learned societies, and professional awards. It also discusses numerous initiatives undertaken after his death to preserve and promote his legacy, particularly scholarly lectures and conferences devoted to his memory, as well as publications concerning his life and work. Particular attention is given to the lasting significance of his scholarly achievements

Adam Mickiewicz University Press © 2026

for research on public international law and the history of Polish diplomacy. His public service is likewise presented as a lasting example of integrity, professionalism, and commitment to protecting the Polish state's national interest. The chapter affirms Krzysztof Skubiszewski's permanent standing among the most distinguished Polish scholars, diplomats, and statesmen of the twentieth century.

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Spis treści

Przedmowa *Tomasz Nieborak* 5

Krzysztof Skubiszewski w badaniach i źródłach
Andrzej Gulczyński 11

Droga na Uniwersytet *Aleksander Gadkowski* 26
Rodzina 26
Wojenne losy 38

Na Uniwersytecie *Aleksander Gadkowski* 45
Studia 45
Magisterium 53
Doktorat 59
Habilitacja 70
Aktywność organizacyjna i dydaktyczna 85
Odmowa profesury 91

Z Uniwersytetu do Polskiej Akademii Nauk
Aleksander Gadkowski 103

Dorobek naukowy *Aleksander Gadkowski* 116
Prawo międzynarodowe a prawo krajowe 117
Zakaz użycia siły w prawie międzynarodowym . . . 130
Prawo organizacji międzynarodowych 142
Stosunki polsko-niemieckie po II wojnie światowej 155

Minister spraw zagranicznych *Hanna Suchocka* 169
Od eksperta do ministra 169
O nowe miejsce Polski w Europie 180
Granica polsko-niemiecka 186
Dyplomacja traktatów i partnerstwa 190

Adam Mickiewicz University Press © 2026

Konkordat 199
W imię racji stanu 207
Architekt zmian *Zdzisław Kędzia* 212
Prawo międzynarodowe miarą prawa krajowego . . 212
Precedens ratyfikacyjny 221
Prawa człowieka i rządy prawa 226
Ustanowienie Wysokiego Komisarza 240
Sędzia międzynarodowy *Aleksander Gadkowski* 247
Uznanie i upamiętnienie *Aleksander Gadkowski* 252
Bibliografia prac Krzysztofa Skubiszewskiego 269
Bibliografia 316
Indeks nazwisk 331
Summary 336

Adam Mickiewicz University Press © 2026

W serii Magistri Nostri
ukazały się publikacje:

E. Borkowska-Bagieńska, *Edward Taylor – czy wartości niedoceniane?*

J. Sandorski, *Bohdan Winiarski. Prawo. Polityka. Sprawiedliwość*

T. Gadkowski, J. Tyranowski, *Alfons Klafkowski – prawnik internacjonalista*

W. Szafrański, *Witalis Ludwiczak – prawnik z olimpijskim paszportem*

W. Szafrański, *Stanisław Nowakowski. Przez trzy kontynenty*

H. Olszewski, *Zdzisław Kaczmarczyk 1911–1980*

Z. Radwański, *Alfred Ohanowicz. Ojciec poznańskiej cywilistyki*

M. Stanulewicz, *Marian Zygmunt Jedlicki. Tłumacz Thietmara*

M. Smolak, *Czesław Znamierowski. W poszukiwaniu sprawnego państwa*

J. Walachowicz, *Michał Sczaniecki – historyk państwa i prawa*

J. Napierała, *Józef Górski. Ze Śnietni nad Prosną po rektorskie berło*

Z. Rymaszewski, J. Matuszewski, *Józef Matuszewski. Pasja nauki. Cena pasji*

S. Wronkowska, *Zygmunt Ziembiński „Gandhi"*

W. Jóźwicki, *Karol Marian Pospieszalski. Państwo – okupacja – odpowiedzialność*

Adam Mickiewicz University Press © 2026

ISBN 978-83-232-4611-4 (PDF)
ISBN 978-83-232-4610-7 (Print)

